Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme:

Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar

M MEKANDA ADALET DERNEĞİ A CENTER FOR SPATIAL JUSTICE D

ÇEVRE VE İKLİM ADALETİ ÇERÇEVESİNDE YERİNDEN EDİLME:
KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR, VAKALAR

ISBN: 978-605-80316-3-0

Ekim 2022

Yayımlayan
Mekanda Adalet Derneği

Araştırmacı/Hazırlayan
Dr. Baran Alp Uncu

Proje Ekibi
Duygu Dağ, Sinan Erensü

Editörler
Bahar Bayhan, Eylem Can

Tasarım ve Dizgi
Duygu Dağ

Son Okuma
Eylem Can

Katkıda Bulunanlar
Yağız Eren Abanus, Yasemin Sayıbaş Akyüz,
Efe Baysal, Arif Ali Cangı, Aaron Vincent Elkaim,
Deniz Gümüşel, İkizköy Çevre Komitesi,
Cemre Kara, Ethemcan Turhan, Selin Yazıcı,
Cafe.art/Repórter Brasil

Mekanda Adalet Derneği

M MEKANDA ADALET DERNEĞİ A CENTER FOR SPATIAL JUSTICE D

Kemankeş Karamustafapaşa Mah. Halil Paşa Sok.
Ömer Abed Han 23/2 Kat:4 No:416 Karaköy
34425 Beyoğlu, İstanbul
mekandaadalet.org
info@mekandaadalet.org

İçindekiler

4 KISALTMALAR

6 YÖNETİCİ ÖZETİ

19 BÖLÜM 1
EKOLOJİ VE GÖÇ: KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR

22 Kavramlar: Hareketlilik, yerinden edilme, göç

24 Çevre ve insan/topluluk hareketliliği ilişkisi

26 "Çevre Adaleti"nden "İklim Adaleti"ne

35 BÖLÜM 2
İKLİM HAREKETLİLİĞİ: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE YERİNDEN EDİLMELER

40 Ani gelişen iklim olayları

42 Yavaş gelişen iklim olayları

46 İklim göçü var mı?

73 BÖLÜM 3
KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

77 Kalkınma kaynaklı yerinden edilme üzerine yaklaşımlar

83 Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerle ilgili temel sorun ve riskler

89 Kalkınma kaynaklı yerinden edilme türleri

109 BÖLÜM 4
YÜKSELEN BARAJLAR, KAYBOLAN TOPRAKLAR: BREZİLYA AMAZONLARI

115 Belo Monte Barajı: Tutulmayan sözler, derinleşen yoksulluk

120 Tucuruí Santrali: Bitmeyen yerinden edilmeler

126 BÖLÜM 5
EACOP: UGANDA VE TANZANYA'DA YAŞAMI TEHDİT EDEN BORU HATTI

138 BÖLÜM 6
HİNDİSTAN, CHHATTİSGARH'DA KÖMÜR MADENLERİ KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

151 BÖLÜM 7
ÇEVRE ADALETSİZLİĞİ KISKACINDA BATAN KENT CAKARTA

163 BÖLÜM 8
MUĞLA'DA KÖMÜR KARASI ÖLMEZ AĞACINI YOK EDERKEN

166 Maden ve santrallerin ekoloji ve kamu sağlığına etkileri

169 Kömür tehdidi altındaki tarım

171 Yatağan ve Milas'ta kömür madenlerinin gölgesindeki köyler

178 Yerinden edilemeyen (İkiz)köy ya da yerini bırakmayan (İkiz)köy

188 SONUÇ

198 SONNOTLAR

Kısaltmalar

AB (EU).....Avrupa Birliği (European Union)
AfDB.....Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank)
AFIEGO.....Afrika Enerji Yönetişimi Enstitüsü (Africa Institute for Energy Governance)
AKB.....Asya Kalkınma Bankası
BAÇEP.....Muğla, Denizli, Burdur, Isparta ve Antalya Batı Akdeniz Çevre Platformu
BM (UN).....Birleşmiş Milletler (United Nations)
CAF .....Cancun Uyum Çerçevesi (Cancun Adaptation Framework)
CAN.....İklim Eylem Ağı (Climate Action Network)
CI .....Coğrafi İşaret (Geographical Indications)
CIL .....Hindistan Kömür Firması (Coal India Limited)
CNOOC .....Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketi (China National Offshore Oil Corporation)
COP.....Çerçeve Sözleşmesi Tarafları (Conference of the Parties)
ÇED.....Çevresel Etki Değerlendirmesi (Environmental Impact Assessment)
DeSOx .....Kükürt giderme sistemleri
DID .....Kalkınma Kaynaklı Yerinden Edilmeler (Development-Induced Displacement)
DIDR.....Kalkınma Kaynaklı Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirmeler
(Development-Induced Displacement and Resettlement)
DSİ .....Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EACOP .....Doğu Afrika Ham Petrol Boru Hattı (East Africa Crude Oil Pipeline)
EBRD.....Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development)
EBSA.....Ekolojik ve Biyolojik Açıdan Önem Taşıyan Deniz Alanı
(Ecologically or Biologically Significant Marine Areas)
EPA .....Çevre Koruma Örgütü (United States Environmental Protection Agency)
ESF .....Çevre ve Sosyal Çerçeve (Environmental and Social Framework)
ESS .....Çevre ve Sosyal Standartlar (Environmental and Social Standarts)
FAO .....Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization)
FoEI .....Uluslararası Yerküre Dostları (Friends of the Earth International)
FRA.....Orman Hakları Kanunu (Forest Rights Act)
GCM .....Küresel Kömür Yönetimi (Global Coal Management)
GCM .....Küresel Göç Mutabakatı (Global Compact for Migration)
GSYİH.....Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GW .....Gigawatt
HEAL.....Sağlık ve Çevre Birliği (Health and Environment Alliance)
IADB.....Inter-Amerika Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank)
IDMC .....Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (Internal Displacement Monitoring Center)
IEP .....Ekonomi ve Barış Enstitüsü (Institute for Economic and Peace)
IOM .....Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration)
IPCC.....Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change)
IRR .....Yoksullaşma Riskleri ve Yeniden Yapılandırma (Impoverishment Risks and Reconstruction)
IUCN.....Dünya Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
(International Union for Conservation of Nature and Natural Resources)
KARDOK.....Karadam Karacahisar Mahalleleri Doğayı Doğal Hayatı Koruma Güzelleştirme ve
Dayanışma Derneği
KSTJ .....Cakarta Körfezi'ni Kurtarma Koalisyonu
KWh .....Kilowatt-saat
LARR.....Arazi İstimlakı, Rehabilitasyonu ve Yeniden Yerleştirmelerde Adil Tazminat ve Şeffaflık
Kanunu (Land Acquisition, Rehabilitation and Resettlement)

LVC .....Çiftçinin Yolu (La Via Campesina)
MAB .....Brezilya Barajlardan Etkilenen Halklar Hareketi (Movimento dos Atingidos por Barragens)
MAR .....Latin Amerika Barajlardan Etkilenen Halklar Hareketi
(Movimiento de Afectados por Represas en América Latina)
MPA.....Küçük Çiftçiler Hareketi (Movimento dos Pequenos Agricultores)
MST.....Topraksız Köylüler Hareketi (Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra)
Mt.....Metrik ton
MTA.....Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
MTST.....Evsiz İşçiler Hareketi (Movimento dos Trabalhadores Sem Teto)
MW.....Megawatt
NO_2.....Azot dioksit
NBA.....Narmada'yı Kurtarma Hareketi (Narmada Bachao Andolan)
NCICD .....Ulusal Başkent Bütünleşik Kıyı Düzenlemesi Master Planı
(National Capital Integrated Coastal Development)
NIMBY .....Arka Bahçemde Olmaz (Not-In-My-Backyard)
OECD.....Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
(Organisation for Economic Co-operation and Development)
PBA.....Temel Çevre Planı (Plano Basico Ambiental)
PDD.....Afete Bağlı Yerinden Edilmeler Platformu (Platform on Disaster Displacement)
PEKB.....Parsa East ve Kete Basan Kömür Madeni (Parsa East and Kete Basan Coal Mine)
PESA.....Panchayat Kanunu (Panchayat Extension to Scheduled Areas)
PM.....Partikül Madde (Particulate Matter)
REDD+.....Ormansızlaşma ve Orman Tahribatından Kaynaklanan Emisyonları Azaltma
(Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation)
RRVUNL .....Rajasthan Rajya Vidyut Utpadan Nigam Limited
SO_2.....Kükürt dioksit
SDGs .....Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Sustainable Development Goals)
SECL.....Güney Doğu Kömür Yatağı Limited (South Eastern Coalfields Limited)
SEFiA .....Sürdürülebilir Ekonomi ve Finans Araştırmaları Derneği
SMELT.....Kademeli Maden Genişletme ve Arazi Edinme
(Stepwise-Mining-Expansion-and-Land-Take)
STK .....Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM.....Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEİAŞ .....Türkiye Elektrik İletim A.Ş.
TES .....Termik Santral
TFD .....Yerinden Edilmeler Çalışma Grubu (Task Force on Displacement)
TKİ .....Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu
TOKİ .....Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TPDC.....Tanzanya Petrol Geliştirme Şirketi (Tanzania Petroleum Development Company)
TÜİK.....Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP .....Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
UNEP .....Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environmental Programme)
UNESCO .....Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
UNFCCC .....Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
(United Nations Framework Convention on Climate Change)
UNOC .....Uganda Ulusal Petrol Şirketi (Uganda National Oil Company)
UNSC .....Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (United Nations Security Council)
WBGU .....Almanya Küresel Çevre Değişikliklerine İlişkin Bilim Danışma Kurulu
(German Advisory Council on Global Change)
WIM.....Varşova Uluslararası Kayıp ve Zarar Mekanizması
(Warsaw International Mechanism for Loss and Damage)
WWF .....Doğal Hayatı Koruma Vakfı (World Wide Fund for Nature)

Yönetici Özeti

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporunda, ekolojik yıkım ile insanların/toplulukların hareketliliği arasındaki ilişkiyi incelemekteyiz. Ekolojik yıkım hem kökenleri hem de sonuçları bakımından örtüşen ve ilintili iki ana hat olan iklim krizi ve kalkınma projeleri üzerinden ele alınmaktadır. İnsan/topluluk hareketliliği ise özellikle yerinden edilmeler üzerinden tartışılmaktadır. İklim krizi ve kalkınma projeleri ile yerinden edilmeler arasındaki ilişkinin en belirgin özelliği olan, bu ilişkinin üzerine kurulmuş olduğu ve ürettiği farklı tipte adaletsizlikler bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır.

Çerçevesini çevre adaleti yaklaşımının oluşturduğu bu raporda iklim krizi ve kalkınma projeleri kaynaklı yerinden edilme süreçlerinin mekanizmalarını, aktörlerini, nedenlerini ve olası farklı sonuçlarını dünyadan farklı örnekleri ele alarak incelemekteyiz.

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporu, çevre ve iklim değişikliği ile yerinden edilmeler/göç/hareketlilik arasındaki karmaşık olduğu kadar tartışmalı ilişki hakkında ana kavramları, teorileri, tartışmaları ve siyasi yaklaşımları eleştirel bir bakışla sunmayı amaçlıyor. Bu amaç doğrultusunda konuyla ilgili literatürün kapsamlı bir taraması yapıldı; akademik araştırmalar, STK raporları, haberler ve diğer kaynaklardan edinilen bilgilerden yararlanıldı. Masabaşı araştırmasının yanı sıra Muğla-İkizköy odaklı vaka analizi için Temmuz 2022'de çevrimiçi gerçekleştirilen saha görüşmelerinden faydalanıldı.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE YERİNDEN EDİLMELER

İklim değişikliği gezegendeki tüm canlıların yaşamını tehdit eden krizlerin başında geliyor. Başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinin atmosferdeki sera gazlarını artırması gezegenin daha önce hiç görülmemiş seviyede ve hızda ısınmasına yol açıyor. İklim dengesinin bozulmasıyla ekosistem tahrip oluyor, habitatlar yok oluyor ve geri döndürülmesi gittikçe zorlaşan biyolojik, jeolojik ve coğrafi değişimler ortaya çıkıyor. Diğer tüm canlılarla beraber insanlar da kendilerinin neden

olduğu bu ekolojik krizin en büyük mağdurlarından. İklim değişikliğinin miktarı, kapsamı ve şiddeti her geçen gün artan etkileri insan topluluklarının yaşamlarını, sağlığını, evlerini, topraklarını ve geçimliklerini tehdit ediyor. 2021'de iklim olaylarına bağlı felaketler sonrasında yerinden edilenlerin dünya genelindeki toplam sayısının 30 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor.

İnsanların geçimlik, gelir, ev, toprak ve müşterek alan kayıpları nedeniyle yerinden edilmeleri aynı zamanda bir iklim adaleti meselesi olarak karşımıza çıkıyor. Küresel Kuzey'den ABD de 2020 yılı boyunca iklim olaylarının yol açtığı yerinden edilmelere maruz kalınan ülkelerden biri. Ancak burada da yoksulların, siyahların ve diğer dezavantajlı konumlara itilmiş grupların yerinden edilmeleri iklim adaletsizliğinin sınıfsal, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite temelli eşitsizliklerle örtüştüğünü gösteriyor.

Kasırga, siklon ve fırtınalar gibi aşırı hava olaylarının yanı sıra sıcak dalgaları, kontrol dışı yangınlar, seller, erozyon ve toprak kaymaları ani gelişen iklim olayları kategorisinde yer alıyor. Bu olaylar birden ortaya çıkıyor, oldukça kapsamlı ve şiddetli biçimde büyük alanları etkileri altına alıyor. Yıkıcı sonuçları da aniden, yoğun ve etraflı biçimde görülüyor. Ani gelişen iklim olaylarında kitlesel hareketlilik söz konusu olsa da bu çoğunlukla uzun mesafeli, uzun süreli ve kalıcı olmuyor. Ani gelişen iklim felaketleri sonucunda ortaya çıkan yerinden edilmelerin büyük çoğunluğu bu olaylar karşısında kırılganlığı daha yüksek Küresel Güney'de gerçekleşiyor. Bu iklim olaylarının evler, işler ve topraklarla beraber yaşanılan yerdeki temel ihtiyaçları sağlayan altyapıya verdiği hasardan en çok sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizliklere maruz kalanlar etkileniyor. Geriye dönüşleri gecikebilen bu kişiler, yaşam ve çalışma şartlarının eskisine göre kötüleşmesi nedeniyle dönebildiklerinde daha çok yoksullaşıyorlar.

Kuraklık, çölleşme, kıyı erozyonu, deniz seviyelerinin yükselmesi etkilerini daha uzun sürelere yayılarak gösteren, yavaş gelişen iklim olaylarıdır. Bu iklim olayları etkilerini birikerek ve giderek artan biçimde gösteriyor. İnsan yaşamını en çok ve en kapsamlı etkileyen iklim olaylarının başında sıcaklık artışlarına ve yağış düzeninin değişimine bağlı olarak gelişen kuraklık geliyor. Kuraklığın geniş alanlardaki insan yaşamı üzerinde bir dizi olumsuz etkisi bulunuyor. Sıcaklık artışı ve yağış düzeninin değişmesi nedeniyle tarımsal üretim azalıyor ve niteliği bozuluyor. Kuraklık dışında iklim değişikliğine bağlı yeraltı sularının ve toprağın tuzlanması, toprağın niteliğinin bozulması gibi bir dizi doğrudan ve dolaylı faktörün de etkisiyle tarımsal üretimin düşmesi tarıma ve doğal

kaynaklara bağlı olarak yaşamını sürdüren toplulukların geçimliklerini ve gelirlerini kaybetmelerine neden oluyor. Zamana yayılmış bir şekilde ilerleyen ekonomik yerinden edilmenin sonucunda hayat şartları zorlaşan çok sayıda birey ve topluluk, hareketliliğin kısa dönemli-uzun dönemli, geçici-kalıcı-döngüsel gibi farklı türlerini kullanarak yaşamlarını sürdürmeye çalışıyor. Bunlar arasında kalıcı ve temelli göç kuraklık karşısında da en son başvurulan stratejilerden biri.

İklim değişikliği ile göç ile arasındaki ilişki oldukça karmaşık, karmaşık olduğu kadar da tartışmalı bir konu. Akademinin bir kısmının uzunca bir süre sahiplendiği anaakım iklim göçü söylemi, temelde iklim değişikliği ile göç arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair bir varsayıma dayanmaktadır. Buna göre başta deniz seviyelerinin yükselmesi, kuraklık, çölleşme, aşırı hava olayları olmak üzere felakete dönüşen çeşitli iklim olaylarının evleri, geçimlikleri, kaynakları ve yaşam standartlarını tahrip edeceği, bunun doğal sonucu olarak da insanların (ve toplulukların) yeni yaşam alanları bulmak için göç edeceği öngörülmektedir. Buna göre, iklim göçünün kitlesel biçimde iklim değişikliğinden (henüz) daha az etkilenen veya iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine karşı dayanıklılığın daha yüksek olduğu yerlere doğru olması bekleniyor.

Akademide ve sivil toplumda ortaya atılan "iklim göçü" argümanı ve buna eşlik eden yüksek sayıda iklim göçmeni tahminleri siyaset ve medya alanlarında da karşılığını buldu. Anaakım medya, devlet yetkilileri ve siyasi karar alıcılar nezdinde hızla artması beklenen kitlesel iklim göçünün (tahmini) rakamsal büyüklüğü yaklaşan büyük bir "felaketin" habercisi olarak sayıldı. Ancak, "iklim göç"ünü "ulusal(-devlet) güvenliği" çerçevesinde tek yönlü, tek boyutlu ve çatışmalara yol açan bir olgu olarak ele almak bu önemli meseleyi analitik bakımdan anlaşılmaz, siyaseten de çözümsüz kılmakta. İklim adaleti arayışlarını olduğu kadar genel olarak iklim mücadelesini de sekteye uğratan bu sorunlar şöyle özetlenebilir:

*Etki yaratma (*efficacy*) hissinde düşüş:* Genel olarak felaket tellallığı söylemleri, iklim değişikliğinin şiddetine, kapsamına ve yıkıcılığına vurgu yapar; iklim değişikliğini hayatın her alanını kökten etkileyen ve hızla gelişen büyük bir felaket olarak tarif eder. Genellikle hedef kitlede "korku" ve "paniğe" neden olan felaket tellallığı söylemlerinin yol açtığı "endişe", "korku" gibi negatif duygular bireylerin iklim konusunda harekete geçmelerini sağlayan önemli unsurlardan biri olarak sayılabilir.

Ancak felaket tellallığı söylemleri her zaman beklenen sonucu vermez. Aksine, çoğu zaman iklim hareketlenmesi üzerinde olumsuz etkilere neden olur.

Ekolojik-milliyetçilik: İklim göçü ulusal çıkarlar üzerinden tartışılan bir konu hâline gelmektedir. İklim göçü "sorunu"nun ulusal sınırlar geçildikçe ortaya çıktığı varsayılır. İklim göçünün sorunlu tarafları özellikle göçü alan ülkelerin ulusal çıkarları üzerinden tanımlanır. Aşırı sağdan merkeze birçok siyasi aktör kitleler hâlinde gerçekleşeceği iddia edilen iklim göçünü yaklaşan ve ulusal varlıklarını tehdit eden bir "felaket" olarak görüyor. İklim göçü "sorunu"nun çözümü yabancı düşmanı, korumacı politikalarda aranıyor.

Teknokratik yaklaşım: Varlığı, kapsamı ve niteliği "nesnel" olarak açıklandığı iddia edilen iklim göçü "sorunu" tartışılmaz bir gerçeklik olarak ortaya konuluyor. Sonuçları yadsınılmayacak bir gerçek olarak kabul edilen meselenin çözümü de teknik bir meseleye indirgeniyor, idari ve hukuki düzenlemelere sıkıştırılıyor. İklim göçü teknik bir mesele olarak ele alındığı sürece iklim değişikliği ve hareketlilik arasındaki ilişkinin kökenlerinde yatan güç eşitsizlikleri, adaletsizlikler ve çatışmalı durumlar dikkate alınmıyor.

"Kurbanlaştırma" ve "ötekileştirme": Büyük rakamlar eşliğinde kitleler olarak tarif edilen "iklim göçmenleri"nin aslında yaşamları, yaşam alanları ve geçimlikleri tehlike altındaki bireylerden oluştuğu, her bir bireyin farklı hayat hikâyesinin, isteklerinin, ihtiyaçlarının ve seçimlerinin olduğu gözardı ediliyor. İklim felaketi nedeniyle çaresiz kaldığı söylenen, özellikle Küresel Güney'den yoksulların oluşturduğu büyük kitlelere vurgu yapılıyor. Bu kitleler "çaresiz kurbanlar" olarak sunulurken aynı zamanda "tehlikeli" olabilecek ötekiler olarak tasvir ediliyor.

İklim mücadelesini sekteye uğratan bu sorunlar, iklim adaletinin altını çizdiği ve iklim değişikliğinin temelinde olduğunu savunduğu güç ilişkilerindeki eşitsizlikleri yeniden üretiyor.

Alternatif yaklaşımlar ise iklim değişikliği ve hareketlilik arasında sonu uluslararası göç ile biten tek yönlü, tek nedenli ve tektip bir ilişki bulunmadığı hususunda ortaklaşıyor. Aksine, iklim değişikliği ve uluslararası göçü de kapsayan hareketlilik arasında çok karmaşık, çok etkenli, biçimi ve sonuçları önden kestirilemeyecek bir ilişkiye dikkat çe-

kiyorlar. Alternatif yaklaşımların iklim değişikliği ve hareketlilik üzerine ortak bulguları özetle şöyle sıralanıyor:

- İklim hareketliliği çok etkenlidir.
- İklim hareketliliği çoğunlukla kısa süreli/geçici, döngüsel ve mevsimseldir.
- İklim hareketliliği ağırlıklı olarak ülke sınırları içinde ve yakın yerlere doğru gerçekleşir.
- İklim değişikliği hareketlilik kadar hareketsizliğe de neden olur.
- İklim hareketliliğinin uyum sağlama ve kırılganlığı azaltma gibi olumlu sonuçları vardır.
- İklim uyum ve azaltım eylemleri yerinden edilmelerle sonuçlanabilir.

Yukarıda sayılan ortak temel özelliklerden yola çıkarak iklim hareketliliğinin (ve hareketsizliğinin) doğrudan bir iklim adaleti meselesi olduğunu söylemek mümkün. Zira iklim değişikliği karşısında zor durumda olanlar ve yerinden edilenler toplumsal hayatta sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizliklere maruz kalan toplumsal gruplar. İklim değişikliğinin yıkıcı etkileri sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel etkilerle birleştiğinde maruz kaldıkları adaletsizlik daha da derinleşiyor.

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

Mega kalkınma projeleri doğanın bir bölümünü teknoloji kullanımıyla hızlı, kapsamlı, kökten, bilinçli ve –çoğu kez– geri döndürülemez biçimde biyolojik, jeolojik ve fiziksel olarak değiştiren/dönüştüren projelere verilen genel addır.

Büyüme paradigması, kalkınma projelerinden elde edilecek faydaların ekonomileri zenginleştireceğini, sonrasında bu faydaların "refahın" sağlanması olarak topluma yansıyacağını ileri sürer. Ancak, kalkınma projelerinin ürettiği iddia edilen faydaların topluma yeterli ve eşit aktarılmaması eşitsizlik ve adaletsizlik kaynağıdır. Bunun yanı sıra bu projelerin dışsallaştırılan veya görmezden gelinen birçok ekolojik, sosyal ve ekonomik maliyeti/zararı bulunmaktadır. Ekolojik bakımdan kalkınma projeleri genel olarak kaynakların aşırı sömürülmesi, hava, su ve toprak kirliliği, ormansızlaşma, ekosistemleri tahrip etmesi gibi yerel ve küresel ölçekte birçok sorunu meydana getirmektedir. Kalkınma projelerinin ortaya çıkardığı maliyetlerin/zararların olumsuz ve yıkıcı etkilerine genel olarak içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve siyasal koşullardaki ve gücün genel dağılı-

mındaki eşitsizlikler nedeniyle dezavantajlı konumda olan, dolayısıyla birçok adaletsizliği bir arada yaşayan yoksullar, yerli halklar, etnik azınlıklar, kadınlar, yaşlılar, sakatlar gibi toplumsal gruplar çok daha fazla oranda ve yoğunlukta maruz kalıyor. Bu da kalkınma projelerinin maliyetler bakımından bölüşüm adaletsizliğine yol açtığını gösteriyor.

Mega kalkınma projelerinin yol açtığı yerinden edilmeler çokboyutlu ve çokçeşitlidir; zaman-mekânda da farklılık gösteren biçimlerde gerçekleşir. Öncelikle, yaşam alanları projelerin yapılacağı arazilerin üzerinde olan birey ve toplulukların yerlerinden edilmeleri sözkonusudur. Projelerin özellikle hazırlık ve inşaat aşamalarında evlerin ve toprakların satın alma, istimlak, nakdi tazminat ödenmesi, yeni ev ve arazilerin tahsisi gibi çeşitli yöntemler kullanılarak insan topluluklarının ellerinden alınması fiziksel yerinden edilmelere yol açar. Nakdi tazminat ödeme yöntemi, tazminat ve yeniden yerleştirme programlarının dar kapsamlı ve seçici biçimde uygulanması, toprak mülkiyetine resmî olarak sahip olmayanların bu tazminat mekanizmalarının dışında tutulması gibi uygulamalar yoksullaşmaya ve hak ihlaline neden olmaktadır.

Mega kalkınma projeleri yapılacakları bölgelerde büyük çaplı alanları etkisi altına alır; çoğu geri döndürülemez nitelikte biyolojik, jeolojik ve fiziksel dönüşümlere/tahribata yol açar. Kalkınma projelerinin yol açtığı ormansızlaşma, toprak, hava ve su kirliliği, toprak verimliliğinin ve niteliğinin değişmesi, su varlığının azalması ve diğer birçok ekolojik tahribat kalkınma projelerinin bulunduğu bölgelerde yaşayanların geçimliklerini kaybetmelerine neden olur. Bunun yanı sıra sağlıklı bir çevrede yaşama hakları çiğnenmekte, gıda güvenliği ve yaşam standartları risk altına girmektedir. Sonuçta geniş çaplı sosyal-ekonomik anlamda dolaylı yerinden edilmeler olur.

Kalkınma projelerinin arasında özellikle barajlar, madenler ve ulaştırma projeleri dünya genelinde –ağırlıklı olarak da Küresel Güney'de– sayıca hızla artmakta. Enerji, sulama ve hammadde ihtiyacının karşılanmasına yönelik bu projeler ekolojik birçok soruna neden oluyor. Aynı zamanda milyonlarca insanı hem fiziksel hem de ekonomik/dolaylı olarak yerinden ediyor. Bu kalkınma projeleri yerinden edilmeler bakımından ortak özellikler sergilemekle beraber sürecin işleyişi ve yerel topluluklar üzerindeki etkileri bakımından bazı farklılıklar da içeriyor.

Uzunca bir dönem "kalkınmanın" ve "gelişmenin" sembollerinden biri olarak gösterilen barajlar, çeşitli nedenlerle çok eski zamanlardan beri kullanılan bir teknoloji olsa

da, asıl amacı enerji üretimi ve geniş alanları sulama olan büyük hidroelektrik santrallerin yapımı 20. yüzyılda hız kazandı.

Barajlar, öncelikle, sular altında kalan arazilerde yaşayan insan topluluklarının evlerinin ve topraklarının ellerinden alınarak yerlerinden edilmelerine neden oluyor. Tam olarak kaç kişinin etkilendiği bilinmemekle beraber, dünya genelinde çok fazla insanın doğrudan barajlar nedeniyle yerlerinden edildiği tahmin ediliyor.

Büyük baraj projeleri, çevre adaletinin tanınma boyutunun en çok ihlal edildiği kalkınma uygulamalarının başında geliyor. Genellikle, baraj projelerinde toprağı olmayanlar, yerli halk toplulukları, barajların aşağı bölgelerinde yaşayanlar, geçimlik ve yaşama alanlarından mahrum kalacaklar yerinden edilenler arasında sayılmamakta ve buna bağlı olarak da yeniden yerleştirme veya tazminat süreçlerine bu gruplar dahil edilmemektedir. Toprağı olmayan, geçimliklerini tarım işçiliği yaparak ve/veya ormanlar, akarsular gibi müştereklere dayalı olarak sağlayanlar başta olmak üzere, büyük barajların yapımı nedeniyle çok fazla sayıda toplumsal grup tanınma adaletsizliğine uğramaktadır. Bu durum katılım adaletsizliği ile de birleşmektedir. Yerinden edilmelerle ilgili karar alma süreçleri genellikle işlevsiz biçimde işletilmektedir. Resmî olarak yerinden edileceği ilan edilenlere oldukça sınırlı söz hakkı tanınmaktadır. Bunda karar alma toplantılarının düzenlenmemesi, toplantıların katılımı zorlaştıran şartlarda ya da tek taraflı bilgilendirme amaçlı yapılması gibi uygulamaların etkisi vardır. Öte yandan, yerinden edilecek olarak tanınmayanlara karar alma süreçlerine katılma imkânı verilmemektedir.

Madencilik ise dünya genelinde yerinden edilmelere neden olan sektörlerin başında geliyor. Dünya genelinde madenlerin yaklaşık üçte ikisinin açık ocak olarak işletilmesi ve bu oranın gün geçtikçe daha fazla artmasına dayanarak madencilik kaynaklı doğrudan ve dolaylı yerinden edilmelerin sayısının sürekli arttığını varsayabiliriz.

Dünya genelinde coğrafi dağılıma bakıldığında, madencilik kaynaklı yerinden edilmeler, ağırlıklı olarak Latin Amerika, Asya ve Afrika'da yoğunlaşmıştır. Toprak mülkiyeti ilişkilerinin eşitsiz ve güvencesiz olduğu, insan hakları ihlallerinin yoğunlaştığı antidemokratik yapıların ve ilişkilerin hâkim olduğu bu ülkeler, madencilik sektörünün yerinden edilmeler üzerine şekillenen faaliyetlerine uygun zemin sağlamaktadır. Bu ülkelerde de madenler, farklı birçok adaletsizliğe ve eşitsizliğe maruz kalan, yoksul ve

siyasi anlamda haklarını ve yaşamlarını savunma güçleri kısıtlanmış kesimlerin yaşam alanı olan bölgelerde açılmakta ve işletilmektedir.

Yerinden edilenlere tazminatların yetersiz miktarlarda ve geç ödenmesi, toprak mülkiyetinin resmî olarak gösterilemediği durumlarda herhangi bir hasar telafi mekanizmasından yararlanılamaması, birçok durumda herhangi bir tazminat veya benzeri hasar telafi mekanizmasının olmaması, yeniden yerleştirme programlarının olmaması veya eksik uygulanması, kaybolan geçimlik faaliyetlerinin yerine yenilerinin koyulmaması gibi yerinden edilenleri yoksulluğa itecek birçok uygulamaya madencilik projelerinin olduğu bölgelerde sıklıkla rastlanmaktadır.

Madencilik sektörü faaliyet gösterdiği bölgelerde ve civarlarında ormansızlaşma, toprak kullanımının ve niteliğinin değişimi, habitat parçalanması, biyolojik çeşitliliğin hasar görmesi, hava, su ve toprak kirliliği gibi çoğu geri döndürülemez bir dizi ekolojik soruna da neden olmaktadır. Bu ekolojik sorunların birçoğuna diğer kalkınma projelerinde de rastlansa da madenciliğe özgü faaliyetler nedeniyle bu risklerin etkisi ve kapsamı farklılık göstermektedir.

Dünya genelinde madencilik sektörünün girdiği bölgelerde neden olduğu başlıca sosyal sonuç, "yeni yoksullaşma" adı verilen durumun ortaya çıkmasıdır. Temelde bu durumun kökeninde "topraksızlaştırma" önemli bir yer tutmaktadır. Topraksızlaştırma yoluyla hem müştereklerini hem de kendi ev ve arazilerini kaybeden yoksul köylüler, yerli halklar, kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar barınma ve geçimlik imkânlarını kaybetmektedir. Ayrıca madencilik sektöründe sıklıkla uygulanan "birlikte yaşama" modeli nedeniyle ortaya çıkan ekosistem bozulması, hava kirliliği, suların kirlenmesi ve azalması, ses kirliliği gibi bir dizi sorun ve geçimlik kaybının yanı sıra beraberinde gelen sağlık risklerine sadece bölgede yaşamaya devam edenler değil, yerinden edilerek maden sahalarının yakınına yerleştirilenler de maruz kalmaktadır. Ayrıca, bu sorunlar toprak kullanımının ve yapısının değişmesi ve kirlenmesiyle beraber maden civarındaki yerlere yerleştirilenlerin tarım, balıkçılık gibi geçimlik faaliyetlerini sürdürememelerine neden olmaktadır.

Barajlar, madenler gibi kalkınma projelerinin bir parçası olarak yapılan yollar, havaalanı gibi ulaştırma altyapısı, bu projelerin yol açtığı yerinden edilmelerin ve geçimlik kayıplarının oluşumunda rol oynuyor. Öte yandan, ulaştırma projeleri kendi başlarına da dünya genelinde büyük çaplı yerinden edilmelerin ana nedenlerinden

biri olarak karşımıza çıkıyor. Kara ulaşımı amaçlı otoyol ve demiryolu yapımı ve genişletilmesi projeleri nedeniyle her yıl binlerce kişi ev ve tarım arazilerini kaybediyor. Bunun yanı sıra, bu projelerin uzandığı güzergâhta yeni yerleşim yerlerinin oluşması, olanların da genişlemesi yerinden edilmelerin etkisini uzun vadeli kılıyor. Bu projelerin yol açtığı habitat parçalanması, kirlilik gibi ekolojik hasarlar, insanlar kadar diğer tüm canlıların da yaşam alanlarını tehdit ediyor. Örneğin havaalanı inşaatlarının toprak kaymaları, hidrolojik sistemlerin tahribatı, hava, su ve ses kirliliği, ormansızlaşma, sulak alanların kaybı, uçak yakıtı sızıntıları gibi ekolojik etkileri bulunuyor. Bununla birlikte giderek genişleyen boyutlarda inşa edilen havaalanları, özellikle çiftçilerin elinden evlerini, tarım arazilerini ve müşterek alanlarını alıyor. Üstelik artan sayıda proje, havaalanının yanı sıra Aerotropolis'lerin (havaalanı-kenti) yapımını da içeriyor. Bu da havaalanı projeleri nedeniyle daha büyük miktarda tarım arazisinin, ormanlık ve sulak alanın tehdit edilmesi anlamına geliyor.

VAKA ANALİZLERİ

Brezilya Amazonları'nda madencilik nedeniyle 2000-2015 arasında yaklaşık 7000 hektar ormanlık alanın yok olduğu kaydediliyor. Ormanlar ve su sistemlerinde yarattığı geniş ve derin tahribat, yol açtığı çokyönlü çevre adaletsizlikleri ve kitlesel yerinden edilmeler sonucunda *hidroelektrik santraller* daha da büyük ekolojik ve sosyal hasara neden oluyor. Brezilya Amazonları'nda birçok baraj projesi sırada beklemektedir. Bolsonaro hükümetinin Barão do Rio Branco isimli altyapı projesinin bir parçası olarak Tromberat Nehri üzerinde yapılması düşünülen ve Quilombolaların (Afro-Brezilyalılar) ve yerli halk topluluklarının topraklarını kapsayacak olan 2-3 bin MW gücündeki dev baraj bunlardan biri. Brezilya'nın "Ulusal Enerji Planı"nda yer alan Rondônia'daki Tabajara, Mato Grosso'daki Castanheira ve Roraima'daki Bem Querer yine proje aşamasındaki barajların bazıları. Yerli halk toplulukları, topraksız köylüler, küçük çiftçiler ve ekoloji aktivistleri yerel örgütlenmeleri kadar Brezilya Barajlardan Etkilenen Halklar Hareketi (MAB) ya da Topraksız Köylüler Hareketi (MST) gibi ulusal hareket ağları ve ulusötesi hareket dayanışma ağları bu projeleri durdurmak için mücadele ediyor.

Afrika kıtasındaki kaynakları çıkarmaya yönelik yüzlerce madencilik ve fosil yakıt çıkarma projesi ya hayata geçti ya da yapım aşamasında. Bunlar arasında *Doğu Afrika Ham Petrol Boru Hattı (EACOP)* sosyal ve ekolojik riskleri en çok barındıran projelerin başında geliyor. Proje kapsamında bölgede bir dizi rafineri, depolama alanı, havaala-

nı, yollar gibi tesis ve altyapının yapılması planlanıyor. Daha da önemlisi denize kıyısı olmayan Uganda'da çıkarılan ham petrolün dış pazarlara satılabilmesi ve petrolün Tanzanya'nın deniz kıyısına nakledilmesi için 1443 kilometre uzunluğundaki EACOP boru hattı inşa edilecek. EACOP nedeniyle **Uganda** ve **Tanzanya**'da yaklaşık 13 bin hanede yaşayan 86 bin kişinin topraklarını kaybedeceği, Tilenga ve Kingfisher'deki petrol projesinden etkilenecek hanelerin toplam sayısının da 4865 olduğu ileri sürülüyor. Toprakta, su rezervlerinde ve ekosistemde meydana gelecek tahribat, geride kalanların da orta ve uzun vadede yaşam alanlarını terk etmelerine, göç etme kapasiteleri düşük olanların ise daha da kötüleşen yaşam standartlarına katlanarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmalarına yol açacak.

Hindistan, Çin'den sonra dünyanın en fazla kömür üreten ülkesi. Hindistan genelinde *kömür sektörü* nedeniyle birçok insan kısa vadede yerinden ediliyor; kalanların ise ortaya çıkan ekolojik ve sosyal tahribat nedeniyle orta ve uzun vadede yaşam alanları bozuluyor. Sosyal ve ekolojik tahribatın en çok ve en yoğun olduğu bölgelerin başında ülkenin kömür rezervlerinin yaklaşık %70'inin bulunduğu Chhattisgarh, Jharkhand ve Odisha eyaletleri geliyor. Kömür madenciliği faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu bu eyaletlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunu yoksullar, sağlık, eğitim ve diğer hizmetlere erişimi kısıtlı olan dezavantajlı gruplar oluşturuyor. Chhattisgarh eyaletinin kuzeyine uzanan oldukça zengin bir biyolojik çeşitliliği ve hassas bir ekosistemi olan Hasdeo Arand Ormanı'nın civarında ve içerisinde faaliyet gösteren, yıllık 15 milyon ton üretim kapasiteli PEKB madenleri, yaklaşık %80'i ormanlık alan olmak üzere, toplam 1878 kilometrekareye yayılıyor. Madenin yaşam döngüsü boyunca 370 bin civarında ağacın kesilmesine neden olacağı hesap ediliyor. Toprak kullanımı ve niteliğindeki değişiklik bölgedeki tarım faaliyetlerini de tehlike altında bırakıyor. Bu da yaşamlarını ormancılık faaliyetlerine bağlı olarak devam ettiren yerel halkın gıda, ilaç ve geçimlik kaynaklarını kaybetmesi anlamına geliyor. Orman aynı zamanda bölgedeki yerli halkın kutsal saydığı bir alan. PEKB madeninin genişlemesiyle beraber maden alanında kalan ve daha önce bir bölümü istimlak edilen Hariharpur Köyü'nün tamamının taşınması planlanıyor. Kömür madenlerinin yıkıcı sonuçlarının daha geniş bir bölgeyi de etkilemesi bekleniyor. Projeye karşı bölgedeki ilk kitlesel direniş, toplam 17 köyde yaşayan binlerce kişinin harekete geçmesiyle 2014 yılında başladı. 2019 yılında 75 gün süren oturma eylemi, 2021 yılında 30 köy sakininin Gandi'nin ünlü Tuz Yürüyüşü'nden aldıkları ilhamla gerçekleştirdikleri, eyaletin başkenti Raipur'da biten ve on gün süren 330 kilometrelik yürüyüş de yerel halkın düzenlediği protestolar arasında.

Endonezya'nın başkenti **Cakarta** dünyanın en hızlı "batan" kenti. Kent sürekli olarak deniz seviyesinin altına inerken, her yıl sayısı artan yıkıcı sel felaketleri ile başa çıkmaya çalışıyor. Kentin sular altında kalması sosyal ve ekonomik çöküşü de beraberinde getiriyor. Bu durum karşısında alınan "önlemler" de gittikçe genişleyip derinleşen bir çevre adaletsizliğine neden oluyor. Cakarta *iklim değişikliğine uyum (mega) projesi,* çevre adaletsizliğini ortadan kaldırmak bir yana, yerinden edilmeler özelinde adaletsizlikleri nasıl artırabileceğini anlatan bir örnek. Cakarta'da deniz seviyesinin artışı yılda en az 1 cm olarak hesaplanıyor. Bunun yanı sıra, kentin bulunduğu alan sürekli olarak çöküyor. Kent her yıl ortalama 7,5-11 cm arasında batıyor; kentin bazı yerlerinin yıllık çöküşü 17 cm'yi buluyor. Yapımına başlanan "Büyük Garuda" isimli mega projenin ana amacı deniz seviyelerinin yükselmesine ve büyük dalgalara karşı kenti sular altından kalmaktan kurtarmak. Bu amaç doğrultusunda, üçte biri suyun üzerinde olmak üzere toplam 25 metre boyunda ve 40 kilometre boyunca uzanan dev bir deniz duvarı, denizin doldurulmasıyla oluşturulacak 17 yapay ada, bağlantı yolları ve diğer altyapıların yapımı planlanıyor. Ancak projenin neden olacağı kirlilik deniz flora ve faunasını risk altında bırakırken balıkçılıkla geçinen binlerce yoksulun da geçimlik faaliyetlerini kaybetmesine neden oluyor. Aynı zamanda kentin kuzeyindeki *kampung* ismi verilen yoksul mahallelerde yaşayan 24 bin ailenin, yağmur suyunun toprağa geçmesini sağlamak amacıyla yapılması planlanan yeşil alanlar nedeniyle evlerinden atılmaları sözkonusu. Balıkçı toplulukları, proje mağduru diğer yoksul *kampung* sakinleri ve birçok STK ile beraber "Büyük Garuda" projesine karşı Cakarta Körfezi'ni Kurtarma Koalisyonu (KSTJ) olarak örgütlenmiş durumda.

Türkiye'nin önemli kömür bölgelerinden **Yatağan** ve **Milas**'ta üç *kömürlü termik santral* ve bu santrallere yakıt sağlayan *kömür madenleri* bulunuyor. 1979-2018 arasındaki dönemde yaklaşık beş bin hektarlık arazide kömür çıkarıldığı hesaplanıyor. Bu alanların yaklaşık yarısının ormanlık alan olduğu tahmin ediliyor. Üç santralin toplamından çıkan cüruf, uçucu kül atığı yılda dört milyon tonu geçiyor ve herhangi bir arıtma işlemi yapılmadan açık bir şekilde ormanlık alanlarda depolanıyor. Kömür faaliyetleri nedeniyle suların kirlenmesi, su varlığının azalması yöredeki tarım faaliyetlerini ve yaşamı doğrudan etkileyen bir sorun. Kömür madenlerinin kaya ve toprak tepeleri oluşturması, akarsu yataklarının bozulması gibi topografyada yaptığı değişiklikler yerüstü sularının akışını ve varlığını tehdit ediyor. Milas ve Yatağan'daki termik santrallerin atmosfere saldıkları partiküller, ağır metaller ve gazlar, bulundukları bölgeyi Türkiye'nin havası en kirli yerlerinden biri hâline getiriyor.

Milas'ta 114 köyün ana geçim kaynaklarından biri olan zeytincilik, kömür faaliyetleri nedeniyle olumsuz yönde etkileniyor. Bunun başlıca nedeni ağır metaller barındıran toz salımları. Santrallerden çıkan kül ve tozlar zeytin ağaçlarının yapraklarını tabakalar hâlinde kapladığından ağaçlar güneş ışınlarını yeterince alamıyor, meyve oluşumunu sağlayan sentezlenmeler azalıyor ve sonucunda da zeytin meyvesinin niteliği düşüyor. Sonuçta kömür sektörünün yarattığı ekolojik tahribat yöre halkının sağlıklarını ve geçimliklerini tehdit ediyor. Kömür sektörünün yoğun olduğu Milas ve Yatağan'da maden kaynaklı yerinden edilmeler sıklıkla ve geniş kapsamlı olarak gerçekleşiyor. Bugüne kadar Yatağan ve Milas'ta zeytinlikleri, tarım arazileriyle beraber on köy kamulaştırılarak ya da satın alma yoluyla yerinden edildi. Yerinden edilmeler sırasında, süreçlerin şeffaf ve katılımcı olmaması, toprak ve evlere ederinden düşük fiyatların verilmesi, usulsüzlükler, yeniden yerinden edilme riski, yeniden yerleşme (iskân) imkânlarının sınırlı olması gibi çevre adaletsizliğine neden olan birçok soruna maruz kalınıyor. 2017 yılında YK Enerji Maden Ocağı'nın alanının genişletilmesi çalışmaları başladı. İkizköy'ün merkez mevkii Işıkdere'deki ev, tarım araziler ve zeytinlikler satın alma ve kamulaştırma yoluyla maden sahasının parçası yapıldı. YK Enerji, 2019 yılında İkizköy'deki diğer mevkileri, Karadam, Ova ve Akbelen'deki yaşam yerleri ve tarım arazileriyle beraber zeytinlikleri de alma girişimlerine koyuldu. Bugün de devam eden maden genişletme girişiminin hedefleri arasında köyler, tarım arazileri ve zeytinliklerin yanı sıra köyün fiziki anlamda iç içe geçtiği, bahsi geçen mevkilerin ortasında yer alan Akbelen Ormanı'nın da maden sahasına katılması ve burada da kömür çıkarma faaliyetlerinin yürütülmesi bulunuyor. Bu durum İkizköy'ün geri kalanı için de sonu yoksullaşma ve çeşitli adaletsizliklerle biten bir yerinden edilme sürecine işaret ediyor. Ancak şirketin Işıkdere'deki ikinci yayılma girişimi İkizköylülerin uzun süreye yayılmış, çeşitliliği olan bir eylem repertuvarıyla, örgütlü direnişiyle karşılaştı.

SONUÇ

Ekolojik tahribat ve iklim değişikliği ile ilgili yerinden edilmelere dair çözümlerin çevre ve iklim adaletini temel alan kapsamlı, dinamik ve bütüncül bir sürece bağlı olarak aranmasına ve geliştirilmesine ihtiyaç duyuluyor. Çokaktörlü, çokölçekli ve çokboyutlu bu sürecin her aşamasının çevre ve iklim adaletinin ana boyutları olan tanınma, bölüşüm ve katılıma göre şekillendirilmesi gerekli.

Saha araştırmalarında uzun dönemli, mekânsal farklılıkları gözeten, hareketliliğin

tüm süreçlerini kapsayan, kesişimsellikleri anlamaya yönelik disiplinlerarası anlayışla yürütülen çalışmalara ihtiyaç bulunuyor.

Yereller arasında bağların kurulması, sürekli kılınması, kalıcı bölgesel ve küresel ağlara dönüştürülmesi de karşılıklı bilgi, deneyim ve fikir aktarımlarının oluşmasına katkı yapacaktır. Aşağıdan yukarı doğru şekillenen birçok ölçekli/merkezli, çokaktörlü ve dinamik bir yönetişim modeli yerinden edilme süreçleri ile ilgili etkin ve adil çözümlerin üretilmesine zemin sağlayacaktır. Bu modelin temelinde birden fazla ölçekte (yerel-ulusal-bölgesel-küresel) eşzamanlı ve birbiriyle bağlantılı işleyen müzakere süreçlerinden ve bu süreçlere başta çevre ve iklim adaletsizliklerine maruz kalan yerel topluluklar olmak üzere STK'lardan ve akademiden farklı siyasi aktörlere ve yetkililere kadar bir dizi aktörün dahil edilmesi yatıyor.

Haraketliliğin/göçün bir sorun olarak değil, ekolojik tahribat ve iklim değişikliği karşısında kullanılan bir uyum stratejisi olarak ele alınması, her kalıba uyacağı düşünülen çözümler yerine mekâna ve kesişimselliklere göre şekil alabilen çözümlerin aranması ve yerinden edilmelerin farklı alanlardaki birçok politikayı ilgilendiren bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak sahiplenilmesi önemli.

Politika yapım süreçlerinin tüm aşamalarını herkesin doğrudan katılımına açık hâle getirmek aşamalar hâlinde ulaşılabilecek bir hedef. Burada varolan mekanizmaların işletilmesini takip etmek, bu mekanizmalarda tüm grupların tanınma adaleti sağlanacak biçimde yer almasını sağlamak ve kadınlar gibi birden fazla adaletsizliğe bir arada maruz kalanların söz söyleme ve üretme olanaklarını garanti altına almak atılacak ilk adımlar olabilir.

Özetle, yerinden edilme konusuna dair çevre ve iklim adaletini sağlayabilecek çözüm ve politikaların üretilmesi birden fazla ölçekte ve merkezde yürüyen, çokaktörlü, kapsayıcı, katılımcı, bütüncül, esnek ve dinamik müzakereler ve karar alma süreçleriyle mümkün. Bu süreçlerin her aşamasının tanınma adaletine yönelik "kim/kimin için?", bölüşüm adaletine yönelik "ne?" ve katılım adaletine yönelik "nasıl?" sorularına göre şekillenmesi gerekiyor.

BÖLÜM 1

Ekoloji ve Göç: Kavramlar, Tartışmalar

Yaşadığımız jeolojik çağa Antroposen (İnsan Çağı) adı verilir. Bunun nedeni gezegenin biyolojik, jeolojik, kimyasal ve fiziksel süreçlerinin her birinde insan faaliyetlerinin etkisinin giderek artması ve birçoğunda asıl belirleyici faktör hâline gelmiş olmasıdır. Birçok araştırma, insanların üretim ve tüketim faaliyetleri nedeniyle gezegenin dokuz ana sınırının zorlandığını, hatta bazılarının hâlihazırda aşıldığını gösteriyor.[1] Bu da ekolojik sistemin ve insanlar da dahil olmak üzere tüm canlı türlerinin varlığını tehdit ediyor. Diğer bir deyişle, Antroposen aynı zamanda gezegendeki yaşamın krizi anlamına geliyor. "Altıncı Yokoluş"a giden yol olarak da görülen ve içerisinde birbiriyle bağlantılı birçok ekolojik krizi barındıran Antroposen'in ortaya çıkışının temelinde insanın –kendisinin de bir parçası olduğu– doğayla kurduğu mevcut ilişki biçimi olan "büyüme" bulunuyor.[2] Farklı biçimlerde karşımıza çıkabilen büyüme paradigması, üretimin ve tüketimin sürekli olarak genişletilmesi, böylelikle yine büyüme içerisinden sınırlı biçimde tanımlanan refahın ve kalkınmanın sağlanması fikrine dayanır. Büyüme paradigmasının şu anki uygulanan hâkim formu, kapitalizmde de kârı ençoklama motivasyonu sürekli büyüme ile sağlanır.[3] Diğer yandan sınır konulmayan büyüme, jeolojik, biyolojik ve ekolojik sınırları olan, belirli bir taşıma kapasiteli ve hassas bir ekolojik dengeye oturan gezegenimizi ve üzerindeki yaşamı birçok kriz ile karşı karşıya bırakıyor. Her ne kadar zaman içerisinde gezegenin sınırlarını tanıyarak, bununla uyumlu bir "sürdürülebilir" büyüme ve kalkınma fikri ortaya atılmış olsa da sonuç değişmiyor. Ekonomik faaliyetlerin devamı için gerekli kaynakların sağlanması ve altyapının oluşturulması için dünya genelinde hız kesmeyen kalkınma projeleri suları, toprakları, maden cevherlerini, ormanları tahrip ediyor; böylelikle ekolojik anlamda birçok risk ve felaket, tüm canlı türlerinin varlığını ve kapsamını şiddetini giderek artıran düzeyde tehdit altında bırakıyor. Daha fazla üretip tüketirken kullanılan kaynakların başında da fosil yakıtlar geliyor. Atmosferin karbon tutma limitleri yokmuşçasına devam eden fosil yakıt kullanımı Antroposen altında gerçekleşen bir başka krize, "iklim değişikliği"ne neden oluyor. Sürmekte olan bu ekolojik kriz(ler)le beraber çevre ve iklim olaylarının sayısı, sıklığı, şiddeti, kapsamı yıkıcı etkileriyle beraber giderek artıyor.

Genel kabul iç içe geçmiş, insan-kaynaklı ekolojik krizler silsilesinin insanlığın tümünü tehdit ettiği yönünde. Ancak, ekolojik tahribatın ve iklim değişikliğinin sonucundan tüm insanların aynı biçim ve seviyede etkilendiği söylenemez. Toplumsal hayattaki diğer tüm alan ve konularda olduğu gibi eşitsizlikler ve adaletsizlikler burada da ortaya çıkıyor. Bu duruma dikkat çeken çevre ve iklim adaleti perspektifinin savunduğu üzere ekolojik krizlerin müsebbipleri ve mağdurları farklı. Çeşitli faaliyetleriyle krizlere ne-

Ekolojik tahribatın ve iklim değişikliğinin sonucundan tüm insanların aynı biçim ve seviyede etkilendiği söylenemez. Toplumsal hayattaki diğer tüm alan ve konularda olduğu gibi eşitsizlikler ve adaletsizlikler burada da ortaya çıkıyor.

den olan aktörler bu faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan kısmi faydaları toplarken meydana gelen sosyal, ekonomik ve ekolojik maliyetler, büyük oranda krizlerin oluşumunda minimum etkisi olan kesimlerin sırtına yükleniyor. Diğer bir deyişle, toplumsal yaşamdaki sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite gibi farklı etkenlerden kaynaklanan adaletsizlik ve eşitsizliklere bağlı olarak yıkıcı etkiler toplumsal kategoriler arasında eşit dağılmıyor; dezavantajlı kılınmış, eşitsiz konumlarda bulunan çoğunluk ekolojik afetlerden ve tahribattan daha çok etkileniyor. Özetle, iklim değişikliği ve diğer ekolojik krizler toplumsal yaşamdaki adaletsizlikler üzerinden ortaya çıkıyor, sonucunda da adaletsizlikleri derinleştiriyor, yeniden üretiyor ve yenilerine neden oluyor.

Son zamanlarda akademinin, medyanın, sivil toplumun ve ulusal/uluslararası kurumsal siyasetin gündeminde önemli bir yer tutan bu meselenin anlaşılmasına yönelik çabaların yoğunlaştığı alanlardan biri de insan topluluklarının hareketliliğidir. Anaakım yaklaşımlarda tartışmaların başlangıcından itibaren hâkim olan görüş, çevre felaketlerinin kitlelerin uzun süreli/kalıcı uluslararası göçüne neden olacağı ve bu durumun iklim değişikliğine bağlı olarak çözülmesi gereken en büyük sorunlardan biri olduğu yönünde. Ancak, sayısı hızla artan akademik araştırmaların gösterdiği üzere bu görüş, insan hareketliliğinin neden ve sonuçları bakımından çokboyutluluğunu gözardı ediyor. Diğer yandan, çevre meselesinin insan hareketliliği ile kesiştiği bir başka konu da büyüme paradigması altında gerçekleşen "kalkınma" projelerinin yol açtığı yerinden edilmeler. Kalkınma Kaynaklı Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirmeler (DIDR) olarak adlandırılan bu yerinden edilmeler sonucunda farklı tipte kalkınma projeleri nedeniyle dünya genelinde çok sayıda birey ve topluluk evlerini, topraklarını, müştereklerini ve geçimliklerini kaybediyor. Bu projeler yerel halkları doğrudan yerinden etmedikleri durumda da yarattıkları ekolojik tahribatla insan topluluklarının sağlıklarını ve geçimliklerini tehdit ediyor. Birçok adaletsizliği bir arada yaşayan ve buna bağlı olarak da kırılganlığı yüksek olan toplumsal grupların canlarını, sağlıklarını, evlerini, topraklarını ve geçimliklerini kaybetmeleri riski karşısında "ne yaptıkları/yapacakları" ve kendile-

rini "nasıl korudukları/koruyacakları" cevap arayan önemli sorular olarak karşımızda duruyor.[4]

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporunda, ekolojik yıkım ile insanların/toplulukların hareketliliği arasındaki ilişkiyi incelemekteyiz. Ekolojik yıkım hem kökenleri hem de sonuçları bakımından örtüşen ve ilintili iki ana hat olan iklim krizi ve kalkınma projeleri üzerinden ele alınmaktadır. İnsan/topluluk hareketliliği ise özellikle yerinden edilmeler üzerinden tartışılmaktadır. İklim krizi ve kalkınma projeleri ile yerinden edilmeler arasındaki ilişkinin en belirgin özelliği olan, bu ilişkinin üzerine kurulmuş olduğu ve ürettiği farklı tipte adaletsizlikler bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. "Çevre adaleti" yaklaşımı da çevre olay ve felaketlerinin sosyal, ekonomik ve siyasi bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini ileri sürer. Buna göre insanların üretim ve tüketim faaliyetleri yoluyla doğaya müdahalelerinin sonuçları, toplumsal hayattaki güç dağılımı eşitsizlikleri ile birleştiğinde, yine bu eşitsizliklerden dolayı kırılganlıkları yüksek olan toplumsal grupların maruz kaldığı bir dizi adalet sorunu ortaya çıkar. Çerçevesini çevre adaleti yaklaşımının oluşturduğu bu raporda iklim krizi ve kalkınma projeleri kaynaklı yerinden edilme süreçlerinin mekanizmalarını, aktörlerini, nedenlerini ve olası farklı sonuçlarını dünyadan farklı örnekleri ele alarak incelemekteyiz.

KAVRAMLAR: HAREKETLİLİK, YERİNDEN EDİLME, GÖÇ

Çevresel faktörler ile insan hareketliliği arasındaki çokkatmanlı ve çokboyutlu karmaşık ilişkinin detaylı incelemesine geçmeden *hareketlilik* ve hareketliliğin en çok tartışılan türü olan göç ile ilgili bazı temel kavramları gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Hareketlilik, yaşanan yerin veya sosyal çevrenin dışında ve dışına doğru olan insan hareketlerinin tümüne verilen genel addır. Günlük yaşamda yaşanan evin ve mahallenin dışına doğru iş, eğitim, gezi, alışveriş gibi farklı nedenli seyahatlerden yaşamak için veya turizm amaçlı başka bir ülkeye gitmeye kadar farklı ölçek, uzaklık, süre ve amaçları olan tüm insan hareketlilikleri bu kapsama giriyor.

Göç ise belirli bir tip insan hareketliliğine işaret etmektedir. Göç en yalın hâliyle kişilerin veya toplulukların yaşadıkları, ikamet ettikleri yeri değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Burada bulunulan yerin idari anlamda değişikliği sözkonusudur: bir köyden

Göç en yalın hâliyle kişilerin veya toplulukların yaşadıkları, ikamet ettikleri yeri değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Burada bulunulan yerin idari anlamda değişikliği sözkonusudur: bir köyden başka bir köye, köyden kente, bir ülkeden başka bir ülkeye.

başka bir köye, köyden kente, bir ülkeden başka bir ülkeye. Bununla birlikte süresine, uzaklığına ve yönüne bağlı olarak neden, amaç ve sonuçları farklılık gösteren değişik göç türleri bulunmaktadır. Göç hareketliliği, ulusal sınırların ötesinde, başka ülkelere doğru olduğunda uluslararası göç, aynı ülkenin sınırları içerisinde bölgelerarası, kırdan kente veya kırdan kıra doğru olduğunda ise iç göç olarak gerçekleşir. Süre bakımından da göçler geçici veya kalıcı, uzun süreli, kısa süreli veya döngüsel/mevsimsel olabilir.

Göç birbirinden farklı birçok etkenin bir araya gelmesiyle oluşan bir olgudur. Yaşanan yerin terk edilmesinde rol oynayan sosyal, ekonomik ve siyasal şart, sorun ve olanak(sızlık)lardan oluşan *iten* faktörler ve varış yerini cazip kılan siyasi, ekonomik ve sosyal şartlar ve olanaklardan meydana gelen *çeken* faktörler göç analizlerinde kullanılan temel unsurlardır. Bunlarla birlikte sınıfsal konum, eğitim düzeyi, toplumsal cinsiyet, etnik ve dini kimlikler, sosyal sermaye (bireylerin/toplulukların sosyal ağlarının genişliği ve etkinliği gibi), bilgiye erişim, içinde bulunulan koşullara dair algı ve anlamlandırmalar, mekânla kurulan duygusal bağlar gibi mikro ve mezo düzeyde faktörler göç etme kararlarının yanı sıra göçün süresi, uzaklığı ve biçimini de etkilemektedir. İçinde bulunulan neoliberal küreselleşme, uluslararası rejim gibi sosyal, ekonomik ve siyasi bağlamdaki makro yapıların göç süreçleri üzerindeki etkilerini de unutmamak gerekir.[5]

Hareketliliğin bir çeşidi de *yerinden edilmeler*'dir. Genel anlamıyla yerinden edilmeler insanların/toplulukların silahlı çatışma, şiddet durumu, insan hakları ihlalleri ve insan yapımı veya doğal felaketler nedeniyle ikamet ettikleri yerleri zorunlu olarak değiştirmeleri olarak tanımlanmaktadır.[6] "Zorunlu göç" adıyla da anılan yerinden edilmelerin göç ile farkı temelde "gönüllülük" boyutu üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre göç, yaşam yerini değiştirenlerin istekli/gönüllü olarak verdikleri kararları ve eylemlilikleri sonucunda olmaktadır. Yerinden edilenler ise dışarıdan gelen olumsuz etkiler karşısında başka çareleri olmadığından kendi isteklerinin dışında hareketliliğe zorlanırlar. An-

cak, zorunluluk hâli ve gönüllülük arasında keskin sınırları çizmek oldukça güçtür. Zira, tüm hareketlilik biçimleri göç edenlerin kendi kararlarını almalarını ve eylemliliğini sağlayacak seçenekleri ve hareketliliklerinin çeşitli boyutlarında zorla hareket etmelerine yol açacak kısıtları barındırmaktadır.[7]

Hukuki, idari ve siyasi alanlardaki resmî tanıma göre "zorunlu yerinden edilmeler" ve "mültecilik" uluslararası boyutu olan kavramlardır. Öte yandan, zorunluluk durumunun sonucunda ortaya çıkan hareketlilik ulusal sınırların içerisinde kalarak da gerçekleşebilmektedir. Ulusal sınırların ötesine geçmeyen yerinden edilmeler için "ülkesi içerisinde yerinden edilmeler" kavramı kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) hazırladığı Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilere İlişkin Kılavuz İlkeler'e göre *ülkesinde yerinden edilenler* "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları" olarak tanımlanmaktadır.[8]

Özetle, çevre risk ve felaketlerinin sonuçlarını uluslararası göçe odaklanarak tartışma eğilimi bulunsa da göç bireylerin ve toplulukların hareketlilik biçimlerinden bir tanesidir. Oysa yaşamlarını ve yaşam alanlarını kaybedenler/kaybetme riski taşıyanların geliştirdiği farklı tepki ve savunma/uyum mekanizmaları bulunmaktadır.

ÇEVRE VE İNSAN/TOPLULUK HAREKETLİLİĞİ İLİŞKİSİ

Tarih boyunca insan toplulukları gıdalarını ve sularını temin etmek, hastalıklardan korunmak, güvenliklerini sağlamak gibi farklı amaçlarla yaşam alanlarını değiştirdi. Çevre olaylarının etkileri de bu coğrafi hareketliliği tetikleyen nedenler arasında bulunuyor. Örneğin, insan topluluklarının yaklaşık 45 bin yıl önce Avrupa'ya yerleşmesinin ana nedenlerinden birinin elverişli yerel iklim koşulları olduğu varsayılıyor. MÖ 4000'de Mezopotamya'nın güneyine gerçekleşen kitlesel göçün temel nedeninin kuraklıklar olduğu düşünülüyor. Daha yakın tarihlerde, 1845-1852 yılları arasındaki kıtlığın etkisiyle İrlanda'dan ABD'ye 2 milyon kişinin göç ettiği biliniyor. 1930'larda ABD'deki uzun süreli kuraklık sonrasında meydana gelen *Dust Bowl* adıyla bilinen kum fırtınaları sonucunda Oklahoma, Arkansas ve Teksas eyaletlerindeki milyonlarca çiftçi ekilebilir topraklarını,

dolayısıyla da geçimliklerini kaybetti. Bu durumun yaklaşık 2,5 milyon kişinin göç etmesine yol açtığı varsayılmaktadır.[9]

Akademik alanda da çevresel olaylar ile göçün ilişkisini kurma eğilimi erken dönem çalışmalarda kendisini gösterdi. Özetle göçü çevresel faktörler, nüfus artışı ve kaynakların azalması bağlamında basit bir iten-çeken faktörler analizi üzerinden açıklayan Malthusçu yaklaşım bunlardan biriydi. Ancak, 1950'ler 1960'lar boyunca hâkim yaklaşıma göre, göçü asıl belirleyen ekonomik faktörlerdi, çevresel faktörler ise ekonomik faktörleri destekleyen ikincil faktörler olarak işaret ediliyordu.

1980'lerle beraber insanların/toplulukların hareketliliğinde çevreyi asıl belirleyici faktör olarak öne çıkaran yaklaşımlarda artış görüldü; çevre/iklim değişikliği, göç üzerine çalışma, araştırma ve tartışmalarda merkezi bir konum edinmeye başladı.[10] Bu yıllarda ortaya atılan "çevre göçü" ve "çevre mültecileri" kavramları ile çevre felaketlerinin ve ekolojik tahribatın insanların yaşamlarını ve yaşam standartlarını tehdit etmesi nedeniyle yeni tip göçlerin ortaya çıkacağı iddia edilmekteydi. İklim değişikliğinin etkilerinin artması kadar konuyla ilgili çalışmaların da çoğalmasıyla beraber sıklıkla atıfta bulunulan "iklim göçü" kavramı ileri sürüldü. Benzer biçimde iklim risklerinin özellikle yoksulların Küresel Güney'in yoksul ülkelerinden Küresel Kuzey'in "gelişmiş" ülkelerine doğru gerçekleşecek kitlesel göçüne yol açacağı iddia edilmekteydi. Çevre/iklim risk ve olaylarının asıl, tek belirleyici ve doğrusal olarak tektip bir hareketliliğe (Güney'den Kuzey'e kalıcı uluslararası göç) neden olan bir etken olduğunu savunan bu indirgemeci yaklaşım, özellikle güvenlikçi tutumu olan siyasi karar alıcılar ve sansasyon peşindeki medya nezdinde popülerlik kazandı. Bu da çevre/iklim-hareketlilik ilişkisinin bir "korku" unsuru olarak algılanmasına ve "güvenlikçi" politika ve uygulamaların gündeme gelmesine dayanak oluşturdu.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaşan araştırmalar, çevresel faktörler ve göç arasındaki ilişkiyi farklı biçimde ele almaya başladı. İndirgemeci yaklaşımın savunageldiği çevre felaketlerinin/değişimlerinin doğrudan belirli bir tip göçe kaçınılmaz olarak neden olacağı iddiası sorgulanmaktadır. Öncelikle birçok araştırma kuraklık, deniz seviyelerinin yükselmesi vb. iklim olaylarının sonucunda farklı süre, yön ve uzaklıkta hareketliliklerin yaşanabildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, çevre olayları tek başına belirleyici olmamaktadır. Çevre ve iklim olayları

toplumsal bağlamda "felakete" dönüşmektedir. Diğer bir deyişle, iklim olayları toplumsal yaşamdaki sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar ve güç ilişkilerine bağlı olarak "felaketlere" dönüşmektedir. Bundan etkilenenlerin çoğu toplumsal hayatta bu felaketlere hem daha çok hem de olumsuz şartlarda maruz kalırken kendilerini bu felaketlerden koruma ve ortaya çıkan zararları giderme gücü daha düşük gruplardır. Kısacası, içinde bulunulan bağlamdaki sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar, ilişkiler ve güç dağılımının çevre ve hareketlilik arasındaki ilişki üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir.[11]

Çevre ve insan/toplumsal hareketlilik arasında –genellikle sunulanın aksine– neden ve sonuçları bakımından oldukça karmaşık, aldığı biçim bakımından da gayet çeşitlilik gösteren bir ilişki bulunuyor. Bu karmaşık ilişki incelenirken çevresel değişiklik, risk ve sorunların sosyal, ekonomik ve siyasal etkenlerden bağımsız ele alınması mümkün değildir.

"ÇEVRE ADALETİ"NDEN "İKLİM ADALETİ"NE

Çevre adaleti yaklaşımı çevre ile ilgili risk ve felaketlerin etkilerinin toplumun farklı kategorileri arasında eşit dağılmadığını savunur. Buna göre, çevre risklerinin sosyoekonomik ve sosyokültürel olarak eşitsiz konumda olanların üzerindeki etkileri daha yıkıcıdır; yoksullar, kadınlar, farklı ırk ve etnisite grupları gibi birden fazla adaletsizliğe bir arada maruz kalanlar çevre risklerinin yıkıcı etkilerinden orantısız biçimde daha kötü etkilenmektedir.

Çevre ile ilgili sorun ve riskleri sosyal, ekonomik ve siyasal adaletsizlikler ve eşitsizliklerin bir yansıması olarak gören *çevre adaleti*, toplumsal hareket temelli bir kavramdır.[12] İlk olarak ABD'de siyahların maruz kaldıkları çevre risk ve sorunlarına ve bunlara karşı verdikleri mücadelelere bağlı olarak şekillendi.[13] 1987 yılında ABD genelinde zehirli atık depolama alanlarının bulunduğu bölgelerin siyahların yaşadığı yerlerde yoğunlaştığını ve bu atıkların zararlı etkilerinden siyahların çok daha fazla ve kötü biçimde etkilendiğini belgeleyen *Toxic Wastes and Race in the United States* (ABD'de Zehirli Atıklar ve Irk) isimli rapor çevre adaletsizliğinin ırk eşitsizliklerine bağlı olarak ülke genelinde yaygın ve sistematik bir biçimde var olduğunu ortaya koydu.[14] Siyahların sivil haklar hareketiyle örtüşen ve yaşananları "çevre ırkçılığı" olarak da nitelendiren bu yaklaşım, ırk temelinde dışlanmış olan siyahların çevre ile ilgili

risklere maruz bırakılmaları yoluyla ek bir ayrımcılığa ve eşitsizliğe uğradığının altını çizmekteydi.[15] Böylelikle çevre adaleti hareketinin ilk evresi şekillenmiş oldu. Bu dönemin çevre adaleti hareketleri ve araştırmalarındaki genel eğilime göre, çevre adaletsizliklerinde ırk ayrımcılığı ana belirleyici etken olarak alınırken yoksulluk merkeze konulmamakta ve sadece destekleyici bir etken olarak görülmekteydi. Aynı zamanda, yerele odaklanırken çevre adaletsizliğinin bölgesel, ulusal ve küresel boyutlarından söz edilmemekteydi.[16]

1990'lardan itibaren çevre adaleti hareketi "Arka Bahçemde Olmaz" (NIMBY) görünümünden kurtulmaya başladı. Siyahların dışında özellikle aşırı pestisit kullanımına maruz kalan tarım işçisi Latinolar ve yaşam alanları atıklar, kirlilik ve çeşitli projeler nedeniyle tehdit altında olan yerli halklar gibi ABD'de yaşayan diğer farklı renk ve ırktan topluluklar da çevre adaletsizliklerine maruz kalıyor, bu topluluklar arasında çevre adaleti mücadeleleri yaygınlık kazanıyordu.[17] Aynı zamanda farklı meseleler ve aktörler (kadınlar, yoksullar) çevre adaleti kapsamında ifade edilmeye ve mücadeleye dahil edilmeye başladı. Çevre adaletinin ölçeğinde genişleme görüldü. 1991 yılında düzenlenen Birinci Ulusal Farklı Renklerden İnsanlar Çevre Liderliği Zirvesi çevre adaleti hareketinde (ve araştırmalarında) yeni bir dönemin habercisi oldu. On yedi maddelik Çevre Adaleti İlkeleri metninin ilan edilmesiyle yerelde tekil olarak yürütülen çevre adaleti direnişleri genişleyen bir hareket ağı hâline dönüşmeye başladı.[18] İlk dönemlerinde çevre ile ilgili zararların –zehirli atıklar sonucu insanların sağlığını kaybetmesi gibi– eşit dağılımı talepleri öne çıkarken zamanla çevre maliyetlerinin eşit dağılımının yanı sıra çevreye ve insan sağlığına zararlı faaliyet ve ürünlerin ortadan kaldırılması talepleri de dillendirilmeye başladı.

Çevre adaletsizliklerine karşı hareketler dünyanın birçok bölgesinde de bulunmaktaydı. "Yoksulların çevreciliği" şeklinde genel olarak adlandırılan bu yerel hareketler, Küresel Güney'de –özellikle kırda yaşayan– yoksulların geçimliklerini ve sosyokültürel varlıklarını tehdit eden kalkınma projelerine karşı mücadele vermekteydi. Nijerya'da Shell'in petrol çıkarmasına karşı Ogoni halkı, Peru'da Rio Tinto'nun altın madenine karşı yoksul çiftçiler ve birçok farklı yerdeki madenler, barajlar, atık depolama, ticari tarım plantasyonlarına karşı yerel topluluklar kendilerini "çevre" olarak tanımlamamaktalar. Ancak geçimlikleri, yaşamları ve kültürleri doğrudan doğaya bağlı olan bu halklar da evlerini, topraklarını, sağlıklarını ve geçimliklerini korurken yaratılan ekolojik tahribata da karşı koymaktalar.[19]

"Çevre" ya da doğa insan yaşamı ve faaliyetlerinin dışında, toplumsal yaşamdan yalıtılmış olarak tahayyül edilmez. Aksine, "çevre" insanların "yaşadığı, çalıştığı, oynadığı" her yeri, diğer bir deyişle gündelik hayatın her alanını kapsayacak biçimde oldukça geniş bir içerikle tanımlanır.

2000'lerle beraber çevre adaleti kavramı hem yeni içeriklerle hem de içermekte olduğu meselelerin küresel boyutlarıyla ele alınmasıyla küreselleşmeye başladı.[20] Gezegenin farklı yerlerindeki çevre hareket ve meseleleri giderek artan düzeyde çevre adaleti çerçevesi içerisinde değerlendiriliyordu.[21] Bu da çevre adaleti kavramının içerik olarak daha da zenginleşmesi, Küresel Güney'de yaşayan yoksullar, kadınlar, küçük çiftçiler, yerli halklar gibi farklı adaletsizliklere bir arada maruz kalan grupların çevreyle ilintili olarak yaşadıkları eşitsizlik, sorun ve mağduriyetleri kapsayacak biçimde genişlemesiyle sonuçlandı.[22] Böylelikle dünya genelinde birçok hareket başta barınma, sağlık, kültür, gıda olmak üzere farklı alanlardaki haklarını talep ederken ve yerinden edilmelere karşı koyarken "çevre adaleti" çerçevesine başvuruyor.[23]

Ölçek, aktörler ve meseleler bakımından zaman içerisinde genişleyen *çevre adaleti* çerçevesi ekoloji meselelerini anaakım çevre anlayışından oldukça farklı biçimde ele alıyor. Öncelikli olarak, çevre adaleti anaakımdakinden daha farklı bir "çevre" tanımı üzerine inşa edildi. Buna göre, "çevre" ya da doğa insan yaşamı ve faaliyetlerinin dışında, toplumsal yaşamdan yalıtılmış olarak tahayyül edilmez. Aksine, "çevre" insanların "yaşadığı, çalıştığı, oynadığı" her yeri, diğer bir deyişle gündelik hayatın her alanını kapsayacak biçimde oldukça geniş bir içerikle tanımlanır. Yani, "çevre" tanımının içerisinde doğadaki tüm canlı ve cansız unsurların yanı sıra insanların gündelik yaşamını sürdürdükleri ya da sürdürmeye ihtiyaç duydukları tüm ortam ve koşullar da yerini alır.[24] Toplumsal yaşamda türlü adaletsizliklere maruz kalan toplulukların öteden beri sorun ve eşitsizlikler yaşadıkları, hak talebinde bulundukları barınma, sağlık, eğitim, insanca yaşama standartları gibi konuların hepsi "çevre" kavramının bir parçası sayılır. Öte yandan Çevre Adaleti İlkeleri'nin ilk maddesinde ifade edilen "Doğa Ana'nın kutsallığı", "ekolojik birlik" ve "canlı türleri arasındaki karşılıklı bağımlılık" gibi kavram ve yaklaşımlarla insanların diğer türlerle ilişkilerine ve genel olarak ekosistemdeki yerine vurgu yapılır.

Çevre adaleti anlayışının önemli bir farkı da çevre meselesinin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki eşitsizlikler, güç dengesizlikleri ve dışlanmalar ile doğrudan bağlantısını kurmasıdır. Çevre ile ilgili sorunların sınıfsal, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite ve diğer sosyal adaletsizlik meseleleriyle örtüştüğünü vurgulayan çevre adaleti hareketi, "otonomi", "(topluluk olarak) kendi kaderini tayin hakkı", "kaynaklara erişim", "hakkaniyet", "adalet" ve "insan hakları" temalarını merkezine almaktadır.[25] Bu temel ilkelere dayanarak, çevre adaleti yaklaşımının birbiriyle ilintili üç ana boyutu bulunmaktadır:[26]

- Bölüşüm adaleti boyutu
- Tanınma adaleti boyutu
- Katılım adaleti boyutu

Bölüşüm adaleti boyutu çevre riskleriyle ortaya çıkan maliyetlerin ve çevre politikalarının faydalarının toplum genelinde eşitsiz dağıldığına işaret eder. Toplumsal yaşamda dezavantajlı konumlarda olan topluluklar hava ve su kirliliği, zehirli atıklara maruz kalma, ormansızlaşma vd. çevre maliyetlerini orantısız biçimde daha çok üstlenmek zorunda kalmaktadır. Yeşil alanlar, temiz hava ve su, sağlıklı gıda gibi çevre politika, düzenleme ve uygulamalarının olası sonuçlarından ise bu topluluklar daha az faydalanmaktadır.[27] Aslında bu boyut daha genel sosyal ve ekonomik dağılım eşitsizliklerine de vurgu yapmaktadır. Sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite üzerinden gelişen kaynaklara ve hizmetlere erişimin dağılımındaki eşitsizliklerin çevre eşitsizliklerine yansıdığını savunur.

Tanınma adaleti boyutu ise bireylerin ve toplulukların sosyal ve kültürel varlığını ilgilendirmektedir. Farklı ırk, din ve etnik grupların, yerli halkların, toplumsal cinsiyet gruplarının kimlik, değer, sembol, gelenek, kendilerine has sosyal, ekonomik ve dini faaliyet biçimlerinden oluşan kültürel ve sosyal varlıkları, sanayi ve kazıp-çıkarma sektörünün yol açtığı çevre riski ve felaketleri nedeniyle tehlike altındadır. Başta yerli halklar olmak üzere toplulukların doğa ile kurdukları farklı ilişki biçimleri ve yaşam anlayışları da tanınmayan unsurlara dahildir.[28] Birey ve toplulukların kimlikleri ve toplumsal varoluşları tanınmalıdır; aynı zamanda çevre riskleri karşısında risk altında oldukları kabul edilmelidir. Kültürel varoluşlar ve kimlikleri başkaları tarafından (saygın biçimde) tanınmayan, hem genelde hem de çevre riskleri karşısında yaşadıkları olumsuzluklar görülmeyen bu toplumsal grupların kendi kendilerini var etme otonomisi bulunmadığı sürece tanınma adaletsizliği devam edecektir.

Katılım adaleti boyutu mevcut uluslararası ve ulusal siyasi yapı ve kurumlar içerisinde temsiliyeti zaten sınırlı olan ya da bazı hâllerde hiç olmayan sınıf, toplumsal cinsiyet, kimlik kaynaklı eşitsizliklere maruz kalan birçok toplumsal grubun çevre ile ilgili karar alma süreçlerine katılamadığına dikkat çeker. Öncelikle, siyasi katılımın önşartı olan maruz kalınan/kalınacak çevre olayları ve riskleri hakkında kesin ve tam bilgiye erişim fırsatı yeterli ve şeffaf biçimde yerel halklara sunulmamaktadır. Bunun dışında sınıf, ırk/etnisite, toplumsal cinsiyet temelli birçok eşitsizliğe ve engele maruz kalan bu gruplar siyasi olarak dışlanmaktadır. Kendi yaşamlarını doğrudan ilgilendiren çevre ile ilgili mesele ve projelerin hazırlanması ve uygulanması (siyasi ve ekonomik) elit-merkezli ve yukarıdan aşağıya doğru yürütülmektedir. Böylelikle genel olarak yerel nüfusun, özellikle de karşılaştıkları adaletsizlikler nedeniyle dezavantajlı konuma itilmiş grupların ihtiyaç, talep, çıkar ve öncelikleri kararlara yansımamakta ya da dışarıdan eksik ve yanlış biçimde tanımlanarak yansımaktadır. Kısacası, katılım adaleti yerelin bilgisinin de kullanıldığı katılımcı araştırma yöntemleri, tam ve kesin bilginin şeffaf biçimde paylaşılması, mevcut kurumsal karar alma süreç ve mekanizmalarının kapsayıcılığının artırılması ve katılımcı demokrasiyi gerçekleştirecek yeni karar alma mekanizmaları yoluyla gerçekleşebilir.[29]

Yerinden edilmeler de içeriği sürekli olarak şartlara, politikalara ve diğer birçok etkene göre değişen çevre adaleti altında ekoloji ile ilgili temel sorunlardan biri olarak ele alınmaktadır. Özellikle yerli halkların hakları ile kurulan ilişki ve ittifaklarda üzerinde en çok durulan meselelerden biri yerinden edilmelerdir. Yerinden edilmeler çevre adaleti yaklaşımı tarafından, yukarıda özetlenen boyutlara da atıfla, sadece barınma imkânlarının ve geçimliğin kaybı olarak ele alınmamaktadır. İnsanların kimliklerinin önemli bir parçasını oluşturan mekâna duyulan aidiyet ve bağlılık hissine; bu bağların ilişkiselliğine vurgu yapılmaktadır. Yerinden edilmeler sonucunda bunların kaybı dolayısıyla da bireylerin ve toplulukların kimliklerini koruma, sosyal ve kültürel varlıklarını devam ettirebilme hak ve imkânlarının da ellerinden alındığı söylenmektedir.[30]

İklim adaleti de çevre adaletinden türeyen bir yaklaşım ve kavramdır. Yine hareket çıkışlı bir kavram olan ve akademide de çeşitli araştırma ve tartışmalara konu olan iklim adaleti, iklim değişikliğini sadece bilimsel ve teknik bir konu olarak ele alan, yapılacak bazı düzenlemeler ve teknoloji kullanımı yoluyla üstesinden gelinecek bir durum olarak gören reformist anlayışın eleştirisi üzerinden yükselmiştir. Uluslararası iklim siyasetinin tıkanmışlığı ve reformcu görüşü savunan anaakım sivil toplumun etkisizliği karşı-

sında birçok çevre adaleti örgütü, kapitalist küreselleşme karşıtı hareketten aktivistleri ve grupları anaakım iklim hareketi Climate Action Network (İklim Eylem Ağı, CAN), Friends of the Earth International (Uluslararası Yerküre Dostları, FoEI) gibi gruplar 2000'li yılların sonunda bir araya gelerek iklim adaleti hareketi ağını kurdu.[31] Ulusötesi düzeyde örgütlenen bu hareket ağlarının iklim adaleti çerçevesi 2010'lu yılların ortasına gelindiğinde küresel iklim adaleti hareketinin –değişen yorumlarla da olsa– ana çerçevesi hâline geldi.[32]

İklim adaleti yaklaşımında sosyal, ekonomik ve siyasal alanlardaki eşitsizliklere dikkat çekilirken fosil yakıt kullanımının asıl sorumluları, başta tarihsel olarak birikim ve sanayileşmesine daha önce başlayan ve bugün de dünyanın geri kalanına göre kaynak tüketimi ve salımları eşitsiz biçimde daha fazla olan Küresel Kuzey ülkelerindekiler olmak üzere, kâr etmeye ve büyümeye yönelik kararlar alan ve fosil yakıtlara bağlı faaliyetlerini yürüten ekonomik ve siyasi elitler ve kurumlardır. Ortaya çıkan iklim krizini eşitsizlik ve adaletsizlik temelli fosil yakıtlara bağımlı sistemin doğrudan bir sonucu olarak ele alan iklim adaleti anlayışı, yanlış çözümler olarak tanımladıkları piyasa temelli araç ve mekanizmalar gibi sistem içi düzeltme ve reformları ve/veya (tek başına) teknoloji kullanımını yetersiz ve eksik görmektedir. İklim krizinin fosil yakıt kullanımını bırakmanın yanı sıra ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarının üretim ve tüketim biçimlerinden ve karar alma mekanizma ve pratiklerine kadar hemen her unsurunun dönüştürülmesi ile durdurulması gerektiği savunulmaktadır. Buna göre iklim adaleti yaklaşımı, enerji demokrasisi, gıda egemenliği, iklim borcu karşılığında Küresel Kuzey'den Küresel Güney'e finansal kaynak transferi, kayıp ve zarar mekanizmalarının oluşturulması gibi birçok ekonomik, sosyal ve kurumsal alanda dönüşüm sağlayacak eylemleri savunmaktadır.

İlk olarak, iklim krizinin yıkıcı etkileri ve maliyetleri toplumsal gruplar arasında eşit bölüşülmemektedir. İklim krizinin oluşumunda en az payı olan birey, topluluk ve ülkeler iklim olaylarının sonuçları karşısında en çok kayba ve hasara uğrayanlardır. Bu durum Küresel Kuzey ve Küresel Güney ülkelerinde olduğu kadar ülkelerin içerisinde, ulusal bağlamda farklı toplumsal gruplar için de sözkonusudur.

Aşırı tüketen, fosil yakıt bağımlılığı ve kaynak ayakizi yüksek Küresel Kuzey, oluşumunda daha büyük payı olduğu iklim krizinin çözümünün sorumluluğunu üzerine yeterince almamaktadır. Diğer bir deyişle, tarihsel olarak ve/veya şu anda iklim değişik-

liğine daha fazla oranda neden olan ve olmayanlar, daha fazla kaynağa sahip olanlar ve olmayanlar arasında çözüme yönelik sorumlulukların bölüşümü eşit değildir ve ikincilerin aleyhinedir.

İklim değişikliğini ortaya çıkaran kurum ve politikalar aynı zamanda yoksulluğun ve ekonomik eşitsizliklerin de müsebbibidir.[33] Büyüme paradigması ve kapitalizme yönelik eleştirilerin yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasi alanda baskı, dışlanma ve eşitsizliğe neden olan patriarkal yapılar, kültürel ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi konular da eleştirilmektedir. İklim adaletinin vurguladığı "kesişimsellik" –yani bahsi geçen tüm adaletsizlik kaynaklarının kesişimi– ile beraber çokboyutlu ve çokkatmanlı kırılganlıklar ortaya çıkar ve bu, iklim değişikliğinin etkilerine daha da yıkıcı bir biçimde maruz kalınmasına neden olur. Kısaca, Güney'deki yerli halklar ve yoksul köylülerden Kuzey'deki kent yoksullarına kadar türlü adaletsizliklere maruz kalan kişi ve topluluklar, iklim olaylarının sonuçlarından içinde bulundukları siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara ve süreçlere bağlı olarak daha çok olumsuz yönde etkilenmektedir. Aynı zamanda iklim krizi bu eşitsizlik ve adaletsizlikleri derinleştirir, yaygınlaştırır ve yenilerini yaratır. Seller sonucunda evlerin hasar görmesi, kuraklık nedeniyle gıda güvenliğinin ortadan kalkması ve geçimlik kaybı, zaten yoksullukla mücadele eden toplulukları daha fazla yoksullaştırmakta ve bu grupların korunma, uyum ve kayıplarını telafi kapasitelerini daha da düşürmektedir.

Son olarak, iklim değişikliğine karşı uygulanan her azaltım ve uyum politikası her zaman adaleti sağlayacak sonuçlar üretemeyebilir. Örneğin, karbon fiyatlandırması, karbon vergisi gibi fosil yakıtların kullanımını azaltmaya/durdurmaya yönelik piyasa temelli eylemlerin sonucunda artan maliyetler fiyatlara, dolayısıyla da tüketicilere yansıtılabilir. Bu da düşük gelirli grupların ekonomik durumlarının daha da kötüleşmesi, enerji yoksulluğunun artması, temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarıyla sonuçlanabilir.

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporu, ekoloji ve iklim değişikliği ile ilintili yerinden edilme süreçlerini çevre ve iklim adaleti perspektifi ile ele alıyor. Raporun sonraki bölümleri sırasıyla şu içerik ve temalardan oluşuyor:

İkinci bölümde, iklim değişikliği ve göç arasındaki ilişki farklı teoriler ve tartışmalar ışığında inceleniyor. Anaakım medya, STK'lar ve kısmen akademide yer eden panik

ve korkuya neden olan uluslararası iklim göçü söylemi ve bunun üzerine inşa edilen "güvenlikçi" politika ve söylemler mercek altına alınıyor; bu söylemlerin sosyal, siyasi ve idari bakımdan sorunlu yönleri değerlendiriliyor. Alternatif yaklaşımların savunduğu iklim ile hareketlilik arasındaki çokyönlü, çoknedenli, çokamaçlı ve farklı sonuçlar üreten ilişki analiz ediliyor. Bu analiz kırılganlık, zorundalık, istek ve kapasite gibi hareketliliği/hareketsizliği belirleyen temel unsurlar üzerinden ve dünyadan örneklerle yapılıyor.

Üçüncü bölümde, kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler yer alıyor. Madencilik, barajlar, ulaştırma projeleri gibi kalkınma projelerinin hem doğrudan hem de dolaylı olarak neden olduğu yerinde edilme süreçlerinin özellikleri, nedenleri ve sonuçları inceleniyor. Bu üç kalkınma kaynaklı yerinden edilme türünün kendine has bazı özellikleri ve yol açtığı adaletsizlikler hem Küresel Kuzey'den hem de Küresel Güney'den örnekler eşliğinde irdeleniyor.

Dördüncü bölümde, baraj kaynaklı yerinden edilmelere örnek olarak Brezilya'nın Amazon Ormanları'nda yoksul yerli halklar ve topraksız köylülerin kapsamı ve şiddeti giderek artan topraklarından atılma süreçleri inceleniyor.

Beşinci bölümde, Doğu Afrika'nın iki ülkesi Uganda ve Tanzanya arasında inşa edilen EACOP Petrol Boru Hattı nedeniyle yoksul köylülerin yerinden edilme ve yoksullaşma süreçleri anlatılıyor.

Altıncı bölümde, Hindistan örneği üzerinden kömür madenciliği kaynaklı yerinden edilmeler, evlerinden ve topraklarından atılan yoksul köylülerin ve yerli halkların maruz kaldıkları açıklanıyor.

Yedinci bölüm, Endonezya'nın başkenti Cakarta'da deniz seviyesinin yükselmesine karşı bir iklim uyum projesi olarak uygulanan "Büyük Garuda" projesine odaklanılıyor. Aslında kâr edilecek bir mega kentsel dönüşüm projesi olarak tasarlanan "Büyük Garuda" nedeniyle kent yoksullarının yerinden edilme süreçleri inceleniyor.

Sekizinci bölümde, Muğla'da kömürlü termik santraller ve kömür madenciliğinin yaklaşık kırk yıldır neden olduğu ve son dönemde artan ekolojik tahribat, yerinden edilmeler ele alınıyor. Bu bölümde İkizköy halkının halen süren evlerini, tarım ara-

zilerini, zeytinliklerini ve müşterekleri olan ormanları koruma mücadelesine odaklanılıyor.

Son bölüm, yerinden edilmeler, göç ve diğer hareketlilik biçimlerini çevre/iklim adaleti perspektifinden ele almaya yönelik temel ilkeler ve yaklaşımlar hakkında bir okuma öneriyor. İklim değişikliği ile ilintili ve kalkınma projeleri kaynaklı olmak üzere iki ana hat üzerinden incelenen yerinden edilmeler hakkında temel bulgular gözden geçiriliyor. Her iki hattın kesiştiği yerin çevre/iklim adaleti olduğunun altı çiziliyor; katılım, tanınma ve bölüşüm adaleti boyutları göz önüne alınarak adaleti ve eşitliği sağlayacak bir yaklaşımın temel ilkeleri öneriliyor.

BÖLÜM 2

İklim Hareketliliği: İklim Değişikliği ve Yerinden Edilmeler

İklim değişikliği gezegendeki tüm canlıların yaşamını tehdit eden krizlerin başında geliyor. Başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinin atmosferdeki sera gazlarını artırması gezegenin daha önce hiç görülmemiş seviyede ve hızda ısınmasına yol açıyor. İklim dengesinin bozulmasıyla ekosistem tahrip oluyor, habitatlar yok oluyor ve geri döndürülmesi gittikçe zorlaşan biyolojik, jeolojik ve coğrafi değişimler ortaya çıkıyor. Diğer tüm canlılarla beraber insanlar da kendilerinin neden olduğu bu ekolojik krizin en büyük mağdurlarından. İklim değişikliğinin miktarı, kapsamı ve şiddeti her geçen gün artan etkileri insan topluluklarının yaşamlarını, sağlığını, evlerini, topraklarını ve geçimliklerini tehdit ediyor. İnsan yaşamını tehdit eden iklim değişikliği bağlantılı riskler şöyle özetlenebilir:[1]

- Deniz seviyelerinin yükselmesi, sel, su taşkınları ve aşırı hava olayları nedeniyle deniz kıyılarındaki yerleşimler ve ada devletlerinde yaşayanların can kaybı, yaralanma ya da hastalanma gibi çeşitli sağlık riskleri;
- Bazı bölgelerde seller nedeniyle özellikle kentlerde yaşayanların büyük bölümünün sağlıklarını ve geçimliklerini kaybetme riski;
- Sıcak dalgaları karşısında barınma ve çalışma yerlerinde yeterli havalandırma olmayan kent yoksullarının ve hem kırda hem de kentlerde açık havada çalışanların can kaybı ve rahatsızlanma gibi sağlık riskleri;
- Sıcaklık artışları, kuraklık, seller ve yağış düzeninin farklılaşması sonucunda tarım üzerindeki olumsuz etkiler nedeniyle küresel gıda temin zincirinde aksamalar ve hem kentlerde hem de kırdaki yoksulların gıda güvenliğinin ortadan kalkması riski;
- İçme ve sulama suyuna erişimin yetersiz olması ve tarım üretiminin düşmesi nedenleriyle kırsal alanda geçimlik kaybı ve gelirlerin düşmesi;
- Kıyılardaki ve denizlerdeki ekosistemin, biyolojik çeşitliliğin ve ekosistem ürün, fonksiyon ve hizmetlerinin başta tropikal bölgelerde ve Kuzey Buz Denizi'nde olmak üzere yaşamını balıkçılık ile sağlayan toplulukların geçimliklerine katkı sağlayamama riski;
- Karalardaki ve iç bölgelerdeki su ekosistemlerinin, biyolojik çeşitliliğin ve ekosistem ürün, fonksiyon ve hizmetlerinin geçimliklere yaptığı katkının kaybolması;
- Aşırı hava olayları nedeniyle altyapı sistemlerinin hasar görmesi/çökmesi ve elektrik, su, acil yardım gibi temel hizmetlerin sağlanamaması;
- Aşırı hava olayları, deniz seviyelerinin yükselmesi gibi iklim değişikliğine bağlı olaylar nedeniyle işyerlerinin, evlerin hasar görmesi veya kullanılamaz hâle gelmesi.

%88,9

2008-2020 arasında sel, fırtına, kontrolsüz yangınlar, kuraklık ve aşırı sıcaklar gibi insan kaynaklı iklim değişikliği ile bağlantılı olaylar nedeniyle yerinden edilmelerin toplam felaket nedenli yerinden edilmelerdeki payı

30 MİLYON

2021'de iklim olaylarına bağlı felaketler sonrasında yerinden edilenlerin dünya genelindeki tahmini sayısı

İklim değişikliğine bağlı bu riskler hem *doğrudan* hem de *dolaylı* biçimde yerinden edilmelere neden oluyor. İklim değişikliğinin zorunlu göçe *doğrudan* etkisi sel, aşırı hava olayları, sıcaklık artışları gibi iklim bağlantılı olaylardan kaynaklanıyor. İklim değişikliğinin *dolaylı* etkisi ise yine iklim değişikliğine bağlı olarak –kuraklık sonucunda ortaya çıkan gıda krizi ve su varlığının azalması gibi– geçimlik kaynaklarının kaybolması ya da bozulması olarak kendini gösteriyor. İklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle 2008 yılından beri her yıl dünya genelinde 20 milyondan fazla insanın yerinden edildiği hesaplanıyor. 2008-2020 arasında sel, fırtına, kontrolsüz yangınlar, kuraklık ve aşırı sıcaklar gibi insan kaynaklı iklim değişikliği ile bağlantılı olaylar nedeniyle yerinden edilmeler toplam felaket nedenli yerinden edilmelerin %88,9'unu oluşturuyor. Aynı zaman diliminde yerinden edilmelerin yaklaşık yarısı seller, üçte birinden fazlası fırtına, kasırga gibi aşırı hava olaylarından kaynaklandı. Çok büyük oranda ülke sınırları içinde ve yakın bölgelere doğru gelişen bu iklim nedenli göçlerin kapsam ve miktarının gün geçtikçe artacağı öngörülmekte.[2] 2021'de iklim olaylarına bağlı felaketler sonrasında yerinden edilenlerin dünya genelindeki toplam sayısının 30 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor. En fazla sayıda insanın ev, toprak ve geçimliklerini kaybetmesine yol açan iklim olaylarının başında 14,6 milyon kişi ile fırtına, kasırga ve siklon gibi aşırı hava olayları, 14 milyon kişi ile seller geliyor. Aynı yıl 1,2 milyon kişinin kontrol dışı yangınlar, 46 bin kişinin aşırı sıcaklar ve 32 bin kişinin kuraklık nedeniyle yerinden edildiği kaydediliyor.[3]

TABLO 1: 2008-2020 ARASINDA DÜNYA GENELİNDE İKLİM KRİZİYLE İLGİLİ FELAKETLER VE YERİNDEN EDİLMELERİN DAĞILIMI[1]

İklim değişikliği ile ilgili felaketler	Tahmini etkilenen kişi sayısı	Tüm felaket kaynaklı yerinden edilmeler içindeki oranı
Seller	156 milyon	%49
Aşırı hava olayları (Fırtına, kasırga, siklon, vd.)	119 milyon	%37,4
Kontrolsüz yangınlar	3,4 milyon	%1,05
Kuraklık	2,4 milyon	%0,74
Aşırı sıcaklar	1,1 milyon	%0,36

1- IDMC/NRC (2021). *GRID 2021: Internal displacement in a changing climate.* https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/grid2021_idmc.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)

İnsanların geçimlik, gelir, ev, toprak ve müşterek alan kayıpları nedeniyle yerinden edilmeleri aynı zamanda bir iklim adaleti meselesi olarak karşımıza çıkıyor. Zira, iklim değişikliği ile bağlantılı fiziksel veya ekonomik yerinden edilmelerin coğrafi dağılımı bu durumun yoğunlukla yoksulluğun ve adaletsizliklerin yüksek olduğu Küresel Güney'de gerçekleştiğini gösteriyor.[4] 2020 yılında hava olayları nedeniyle yerinden edilmelerin en çok görüldüğü ülkeler sıralamasında Çin, Filipinler, Bangladeş, Hindistan, Somali, Vietnam, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Küba, Kenya, Brezilya ve Guatemala gibi ülkeler en üstteki basamaklarda yer alıyor.[5] Küresel Kuzey'den ABD de 2020 yılı boyunca iklim olaylarının yol açtığı yerinden edilmelere maruz kalınan ülkelerden biri. Ancak burada da yoksulların, siyahların ve diğer dezavantajlı konumlara itilmiş grupların yerinden edilmeleri iklim adaletsizliğinin sınıfsal, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite temelli eşitsizliklerle örtüştüğünü gösteriyor. Özetle, dünya genelinde iklim değişikliği oluşumuna dahli yok denecek düzeyde olan yoksullar, kadınlar, çocuklar, küçük çiftçiler, yerli halklar gibi kırılganlık seviyesi yüksek toplumsal gruplar, iklim değişikliği kaynaklı riskler ve felaketler nedeniyle geçimliklerini, barınmalarını, sağlıklarını ve yaşamlarını kaybetme riski ile karşı karşıya.

İKLİM ADALETSİZLİĞİ MAĞDURU KADINLAR

Kadın ve çocuklar iklim değişikliği karşısında en savunmasız gruplar arasında yer alıyor. Geleneksel patriarkal düzendeki eşitsiz pozisyonlarından kaynaklanan bu durum yoksulluk gibi diğer adaletsizlik kaynakları ile birleştiğinde daha da perçinleniyor.[1]

Geleneksel patriarkal aile yapısındaki eşitsiz işbölümü ve roller, kadınların genelde karar alma süreçlerine sınırlı biçimde katılmasına, kaynaklara kısıtlı olarak erişebilmesine ve haklarının birçoğundan mahrum kalmasına yol açıyor. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kadınların iklim değişikliğinden erkeklere göre daha fazla ve olumsuz etkilenmesine neden oluyor. Kırsal alanlarda yemek pişirme, temizlik, çocuk bakımı gibi ev ile ilgili işleri üstlenmek zorunda olan kadınlar aynı zamanda tarımda işgücünün neredeyse yarısını oluşturuyor. Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) verilerine göre dünya genelinde tarımdaki işgücünün %43'ü kadınlardan oluşuyor. Ev ve tarladaki işlerin kadınlar üzerindeki ikili baskısı su varlığının azalması, suların tuzlanması, gıda güvenliğinin kalmaması gibi iklim değişikliğine bağlı sorunlar nedeniyle daha da artıyor.[2] Kuraklık ve aşırı hava olayları nedeniyle tarımda verimin düşmesi ve tarım arazilerinin bozulması toprağa bağlı olarak yaşayan kadınları derinden etkiliyor. Birçok yerde mülkiyet haklarından mahrum olmaları ve emek piyasalarına erişimlerinin kısıtlı olması, iklim felaketlerinin kayıp ve zararları için sağlanan kaynak ve hizmetlerden yararlanabilmelerini engelliyor.[3] Kırsal bölgelerde sıklıkla rastlanan bir durum da kuraklık gibi nedenlerle geçimlik kaybına karşılık genç kadınların eğitimlerini yarıda bırakmaları, çalışmaya zorlanmaları veya "başlık parası" karşılığında genç yaşta evlenmeleri oluyor.[4]

Kentlerde de kadınların iklim değişikliği karşısındaki kırılganlık düzeyi kırdakinden çok da farklı değil. Kentlerin altyapıları kırılgan, temel hizmetlere erişimin yetersiz, sosyal koruma mekanizmalarının bulunmadığı mahalle ve bölgelerinde yaşayan kadınlar, iklim değişikliğinin gıda ve su güvensizliği gibi sonuçlarına patriarkal işbölümündeki yerlerine bağlı olarak hem fiziksel hem de duygusal anlamda daha çok maruz kalıyor.[5] Kadınların, iklim olaylarına karşı bir uyum stratejisi olarak yer değiştirme/hareketlilik kapasiteleri de genel olarak daha sınırlı kalıyor. Örneğin ani başlangıçlı iklim felaketlerinde çocuk bakımı ve ev ile ilgili sorumlulukları, kadınların hızlı biçimde tehlike bölgelerini terk etmelerini zorlaştırıyor. Bangladeş üzerine yapılan bir dizi araştırma toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kadınları iklim riskleri karşısında nasıl savunmasız bıraktığını ortaya koyuyor. Bangladeş'te kadınların aşırı hava olaylarından daha çok etkilenmelerinin nedenlerinden biri kendilerine yüklenen sorumluluklar ve hâkim patriarkal normlardan kaynaklanıyor. Kadınlar sellerden kaçmak için evlerini izinsiz terk edemiyor ve yüzme öğrenmemiş olmaları da sel taşkınlarından kaçabilmelerini engelliyor. Yine Bangladeş'te kadınların arasında yaygın olarak görülen yetersiz beslenme, iklim felaketlerinin sonrasında daha da kötüleşiyor. Eğitim seviyelerinin düşük olması kadınların felaketler sonrasında emek-yoğun ve düşük gelirli işlerde çalışmalarına neden oluyor.[6] 1998 yılında çıkan Bonnie Kasırgası'nın ABD'nin Kuzey Karolina Eyaleti'ndeki sonuçlarını inceleyen bir çalışma da kadınların bakım işlerindeki sorumlulukları nedeniyle risklere daha çok maruz kaldıklarını ve risk algılarının daha yüksek olduğunu, ancak aynı derecede maruz kalan ve algıları aynı olan erkeklere göre evlerini daha az boşalttıklarını gösteriyor.[7] Diğer yandan, geçimlikleri zarar gördüğünde erkeklerin başka yerlere çalışmak için kısa süreli de olsa göç etmesinin, geride kalan kadınların karar alma, yeni vasıflar ve finansal özgürlük kazanması gibi bazı kazanımlar elde etmelerini de sağlayabiliyor.[8]

1- Gioli, G. ve Milan, A. (2018). Gender, migration and (global) environmental change. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 135-150) içinde. Routledge.
2- Sauer, N. (2019). Care work, climate work: A dialogue with Dizzanne Billy (Trinidad and Tobago), Oladosu Adenike (Nigeria) and Joyce Melcar Tan (Philippines). (Der. A. N. Ahmad) *Climate justice and migration mobility, development, and displacement in the global south* (s. 43-51) içinde. Heinrich Böll Foundation Publication Series on Democracy 57.
3- Sauer, N. (2019). *A.g.y.*
4- Sauer, N. (2019). *A.g.y.*
5- Anwar, N. H. ve Sur, M. (2019). Climate change, urban futures, and the gendering of cities in South Asia. (Der. A. N. Ahmad) *Climate Justice and Migration Mobility, Development, and Displacement in the Global South* (s. 66-79) içinde. Heinrich Böll Foundation Publication Series on Democracy 57.
6- Gioli, G. ve Milan, A. (2018). *A.g.y.*
7- Bateman, J. M. ve Edwards, B. (2002). Gender and evacuation: A closer look at why women are more likely to evacuate for hurricanes. *Natural Hazards Review*. 3 (3): 107-117.
8- Gemenne, F., Zickgraf, C., Hut, E. ve Castillo Betancourt, T. (2021). *Forced displacement related to the impacts of climate change and disasters*. Reference Paper for the 70th Anniversary of the 1951 Refugee Convention.

İKLİM ADALETSİZLİĞİ MAĞDURU ÇOCUKLAR

İklim değişikliğinin etkileri karşısında oldukça kırılgan durumda olan bir diğer grup da çocuklar. Öncelikle iklim değişikliğine bağlı felaketler çocukların sağlık ve canlarını doğrudan tehdit ediyor. Ani başlangıçlı iklim felaketleri sırasında çocuklarda yaralanmalar ve can kayıpları yüksek seviyelerde görülürken çocuklar kasırga, sel gibi felaketler sonrasında ortaya çıkan salgın hastalıklar karşısında da savunmasız kalıyor. Kuraklıkla beraber ortaya çıkan kıtlık ve gıda güvenliğinin olmaması, yetersiz beslenme ve gelişim sorunlarına yol açıyor.[1] İklim felaketlerinin haneleri gelir ve geçimlik kaybına uğratması çocukların hane gelirine katkıda bulunmaları için çalıştırılmalarına yol açıyor. Bunun yanı sıra, yine hane gelirinin azalmasına bağlı olarak, çocukların erken yaşlarda evlendirilmesi eğilimi de artıyor. Ayrıca yerinden edilmeler okula devam oranlarında düşüşe neden oluyor. Eğitim hayatının sekteye uğraması nedeniyle alınan eğitimin yetersiz kalmasının dışında eğitimine hiç devam edemeyen çocukların sayısında da artış görülüyor. Eğitim sermayesinin düşük kalması çocukların bugünkü kırılganlıklarının geleceğe de taşınmasına yol açıyor.[2]

Otuz üç ülkeden yaklaşık 1 milyar çocuğun iklim değişikliğinin etkilerine aşırı derecede maruz kalacağı öngörülüyor. Dünya genelinde yaklaşık 500 milyon çocuğun yüksek sel riski bulunan yerlerde, 160 milyon çocuğun da aşırı kuraklık riskiyle karşı karşıya olunan yerlerde yaşadığı tahmin ediliyor. Bugüne kadar 50 milyonun üzerinde çocuğun iklim felaketleri nedeniyle yaşadıkları yerleri kısa veya uzun dönemli olarak terk etmek zorunda kaldığı hesaplanıyor. 2020 yılında 9,8 milyon çocuğun iklim olayları nedeniyle yerlerinden edildiği kaydediliyor.[3]

1- Prüss-Üstün, A. ve Corvelaván, C. F. (2006). *Preventing disease through healthy environments: Towards an estimate of the environmental burden of disease. World Health Organization.* https://apps.who.int/iris/handle/10665/43457 (Erişim tarihi: 26.7.2022)
2- IDMC/NRC (2022). GRID 2022: *Children and youth in internal displacement.* https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_GRID_2022_LR.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)
3- UNICEF (2022). *Guiding principles for children on the move in the context of climate change.* https://www.unicef.org/globalinsight/media/2686/file/UNICEF-Global-Insight-Guiding-Principles-for-Children-on-the-Move.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

ANİ GELİŞEN İKLİM OLAYLARI

Kasırga, siklon ve fırtınalar gibi aşırı hava olaylarının yanı sıra sıcak dalgaları, kontrol dışı yangınlar, seller, erozyon ve toprak kaymaları ani gelişen iklim olayları kategorisinde yer alıyor. Bu olaylar birden ortaya çıkıyor, oldukça kapsamlı ve şiddetli biçimde büyük alanları etkileri altına alıyor. Yıkıcı sonuçları da aniden, yoğun ve etraflı biçimde görülüyor. Aslında felakete dönüşen bu olaylar doğanın normal işleyişinin bir parçası; iklim değişikliği bu doğa olaylarının sayısını, sıklığını, şiddetini ve kapsamını artırıyor. Böylelikle, insan topluluklarının yaşamları, sağlıkları, geçimlikleri, işleri, toprakları ve evleri daha büyük risk altında kalıyor. Sonuçta ani gelişen iklim olayları gerek önleyici eylemler gerekse felaket sırasında ortaya çıkan hasar nedeniyle büyük çapta yerinden edilmelere neden oluyor. Ani gelişen iklim olaylarından kısa bir süre önce planlı olarak bir bölgenin boşaltılması başvurulan korunma yöntemlerinden bir tanesi. Örneğin 2005 yılında çıkan Katrina Kasırgası sırasında Louisiana

TABLO 2: ANİ GELİŞEN İKLİM FELAKETLERİ VE YERİNDEN EDİLME ÖRNEKLERİ

İklim olayı	Yer	Sene	Yerinden edilenler
Kontrol dışı yangınlar	Avustralya[1]	2009	Victoria'da yaşayan 7500 kişi
	Rusya	2010	Rusya genelinde 13 bin 700 kişi
	İspanya	2012	Kanarya Adaları, Marbella, Madrid ve València'da yaşayan 13 bin kişi
	İspanya[2]	2019	Ülke genelinde toplam 17 bin 654 kişi
	Avustralya[3]	2019-20	65 bin kişi
	Kanada[4]	2021	Britanya Kolumbiyası Eyaleti'nde yaşayan yaklaşık 33 bin kişi
Seller	Pakistan	2010	İndus Nehri Havzası ve civarında yaşayan 11 milyon kişi
	Çin	2010	28 eyalette yaşayan 15 milyon 200 kişi
	Japonya	2012	Kyushu Bölgesi'nde yaşayan 250 bin kişi
	Hindistan	2012	Assam Eyaleti'nde yaşayan 6 milyon 900 bin kişi
	Almanya	2013	52 bin 549 kişi
	Kolombiya	2016	30 bin 629 kişi
	Doğu Afrika[5]	2018	Kenya, Etiyopya, Uganda, Ruanda, Somali, Cibuti ve Burundi'de yaklaşık 1 milyon kişi
	Bolivya	2019	Ülke genelinde 73 bin 400 kişi
	Endonezya[6]	2019	Jayapura Bölgesi'nde yaşayan 6 bin 800 kişi
	Bangladeş	2020	Ülke genelinde 1 milyon 920 bin kişi
	Somali[7]	2020	29 bölgede etkilenen 1,1 milyon kişinin 450 bini
	Brezilya[8]	2022	Alagoas, Pernambuco ve Rio Grande do Norte bölgelerinde yaşayan 45 binden fazla kişi
Aşırı hava olayları	ABD	2005	New Orleans'ta yaşayan 400 bin kişi (Katrina Kasırgası)
	ABD	2012	24 eyalette yaşayan 776 bin kişi (Sandy Kasırgası)
	Filipinler	2013	Cebu, Leyte ve Samar adalarında yaşayan 4 milyondan fazla kişi (Haiyan Tayfunu)
	Çin	2016	567 bin kişi (Meranti Tayfunu)
	Karayipler ve ABD[9]	2017	Antigua ve Barbuda, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Haiti ve ABD'nin de aralarında bulunduğu 16 ülkede yaşayan 2 milyon kişi (İrma, Harvey ve Maria kasırgaları)
	Hindistan ve Bangladeş[10]	2020	5 milyon kişi (Amphan Siklonu)
	Çin[11]	2021	Henan Eyaleti'nden 1,5 milyon kişi (Cempaka ve In-Fa Siklonları)

1- Tablodaki veriler aksi belirtilmediği sürece şu çalışmadan derlenerek hazırlanmıştır: Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *The Atlas of environmental migration*. Earthscan.
2- IDMC (2019). *Spain wildfires*. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/inline-files/GRID-2019-Disasters-Figure-Analysis-Wildfires-Spain.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
3- Du Parc, E. ve Yasukawa, L. (2020). *The 2019-2020 Australian bushfires: from temporary evacuation to longer-term displacement* (IDMC Raporu). https://www.internal-displacement.org/publications/the-2019-2020-australian-bushfires-from-temporary-evacuation-to-longer-term#:~:text=Bushfires%20that%20raged%20across%20Australia,displacement%20for%20thousands%20of%20people (Erişim tarihi: 19.7.2022)
4- Labbé, S. (2021, 22 Ekim). Nearly 33,000 British Columbians displaced by wildfire in 2021. *North Shore News*. https://www.nsnews.com/highlights/nearly-33000-british-columbians-displaced-by-wildfire-in-2021-4539572#:~:text=Nearly%2033%2C000%20British%20Columbians%20displaced%20by%20wildfire%20in%202021 (Erişim tarihi: 19.7.2022)
5- IDMC (2018, 12 Eylül). *East Africa worst hit by internal displacement in first half of 2018*. https://www.internal-displacement.org/media-centres/east-africa-worst-hit-by-internal-displacement-in-first-half-of-2018 (Erişim tarihi: 19.7.2022)
6- Elisabeth, A., Syahni, D. ve Arumingtyas, L. (2019, 21 Mart). "Nothing was left": Flash floods, landslides hit Indonesia's Papua region. *Mongabay*. https://news.mongabay.com/2019/03/nothing-was-left-flash-floods-landslides-hit-indonesias-papua-region/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
7- OCHA (2020, 5 Haziran). *Flood response plan: Somalia*.
8- Davies, R. (2022, 4 Temmuz). Brazil – Thousands displaced by floods in North East. *Floodlist*. https://floodlist.com/america/brazil-floods-july-2022-alagoas-pernambuco-riograndedonorte#:~:text=Brazil%20%E2%80%93%20Santa%20Catarina%20Floods%20and,period%20to%2005%20May%202022 (Erişim tarihi: 19.7.2022)
9- IDMC (2018). *The Atlantic hurricane season and the importance of resilience*. IDMC Spotlight. https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/downloads/report/2018-GRID-spotlight-atlantic-hurricane-season.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
10- Sengupta, S. (2021, 20 Mayıs). Even amid a pandemic, more than 40 million people fled their homes. *New York Times*. https://www.nytimes.com/2021/05/20/climate/storms-floods-wildfires-displacement.html (Erişim tarihi: 19.7.2022)
11- IDMC/NRC (2022). *GRID 2022: Children and youth in internal displacement*. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_GRID_2022_LR.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)

Eyaleti'nde 150-200 bin kişi evlerinde kalmış olsa da kasırga öncesinde 1,5 milyon civarında kişi kasırgadan zarar görmemeleri için başka yerlere taşınmıştı.[6] Bu tip iklim olaylarının öncesinde ve sonrasında hem planlı hem de bireylerin kendi çabalarıyla sıklıkla taşınmalar gerçekleşiyor. Ani gelişen iklim olaylarında kitlesel hareketlilik söz konusu olsa da bu çoğunlukla uzun mesafeli, uzun süreli ve kalıcı olmuyor. Yaşam alanlarındaki hasarın giderilmesi ve yaşama olanaklarının sağlanması ile kısa süreler içerisinde geri dönüşler başlıyor.[7] Ani gelişen iklim felaketleri sonucunda ortaya çıkan yerinden edilmelerin büyük çoğunluğu bu olaylar karşısında kırılganlığı daha yüksek Küresel Güney'de gerçekleşiyor. Bu iklim olaylarının evler, işler ve topraklarla beraber yaşanılan yerdeki temel ihtiyaçları sağlayan altyapıya verdiği hasardan en çok sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizliklere maruz kalanlar etkileniyor. Bu kişilerin geriye dönüşleri gecikebilirken yaşam ve çalışma şartlarının eskisine göre kötüleşmesi nedeniyle döndükleri zaman daha da yoksullaşıyorlar.

YAVAŞ GELİŞEN İKLİM OLAYLARI

Kuraklık, çölleşme, kıyı erozyonu, deniz seviyelerinin yükselmesi etkilerini daha uzun sürelere yayılarak gösteren *yavaş gelişen iklim olayları*'dır. Bu iklim olayları etkilerini birikerek ve giderek artan biçimde gösteriyor. İnsan yaşamını en çok ve en kapsamlı etkileyen iklim olaylarının başında sıcaklık artışlarına ve yağış düzeninin değişimine bağlı olarak gelişen kuraklık geliyor. Kuraklığın geniş alanlardaki insan yaşamı üzerinde bir dizi olumsuz etkisi bulunuyor. Sıcaklık artışı ve yağış düzenin değişmesi nedeniyle tarımsal üretim azalıyor ve niteliği bozuluyor. Kuraklık dışında iklim değişikliğine bağlı yeraltı sularının ve toprağın tuzlanması, toprağın niteliğinin bozulması gibi bir dizi doğrudan ve dolaylı faktörün de etkisiyle tarımsal üretimin düşmesi tarıma ve doğal kaynaklara bağlı olarak yaşamını sürdüren toplulukların geçimliklerini ve gelirlerini kaybetmelerine neden oluyor.

2015 yılı verilerine göre, Küresel Güney'deki 500 milyon küçük çiftçi, yaklaşık 2 milyar insanın geçimini ve beslenmesini sağlıyor. Asya ve Sahra-altı Afrika'da küçük çiftçiler tüketilen gıdanın %80'ini üretiyor. Dünya genelinde 836 milyon olarak hesaplanan aşırı yoksulların %70'i kırsal bölgelerde geçimlerini ağırlıklı olarak tarıma bağlı sağlıyor.[8] Mülkiyet, teknolojiye erişim, toplumsal cinsiyet, etnik kimlik gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak bu geniş grubun içerisinde birden fazla dezavantaja maruz kalanlar –örneğin sulama için yağmur ve yeraltı sularını kullanan çiftçiler– bu durumdan daha kötü

IPCC'nin tahminlerine göre, 2100 yılında ortalama deniz seviyesinin 1986-2005 arasındakine göre 0,61-1,1 metre daha yukarıda olma olasılığı bulunuyor.

etkileniyor. Toprak sahibi olmayan ve başkalarının toprağında çalışanlar ise toprağın verimliliğinin düşmesine önlem olarak makineleşmenin artmasıyla işlerini ve gelirlerini kaybediyor.

Kuraklık aynı zamanda gıda güvenliğinin kaybolmasına yol açıyor.[9] IPCC'nin (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) kötümser iklim değişikliği senaryosunun gerçekleşmesi durumunda, 2050 yılı itibariyle dünya genelinde tarım mahsullerinin %70'ini oluşturan kaba yem, yağlık tohum, buğday ve pirinç üretiminde iklim değişikliğinin olmadığı duruma göre %17'lik bir düşüş bekleniyor. Öte yandan FAO'nun tahminlerine göre, artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanabilmesi için tarımsal üretimin dünya genelinde %60 oranında artması gerekiyor. Kuraklık aynı zamanda hayvancılık faaliyetlerini de olumsuz yönde etkiliyor. Afrika'nın Sahra-altı kısmında kuraklığın ciddi ve tehlikeli boyutlara ulaştığı dönemlerde beslenen hayvan sayısında %20-60 oranında azalma tespit edildi.[10]

Kuraklık aynı zamanda ekosistem hizmetlerine de zarar veriyor. Dünya genelinde yaklaşık 1,2 milyar insan yaşamını doğadan elde edilen faydalar olarak özetlenebilecek ekosistem hizmetlerini kullanarak sürdürüyor.[11] Gıda, su, enerji, geleneksel ilaç hammaddeleri gibi insan yaşamı için hayati birçok kaynağı barındıran ekosistem hizmetlerinin temelindeki orman ekosistemleri ve biyolojik çeşitlilik, sıcaklık artışları, aşırı hava olayları, kontrol dışı yangınlar, toprak kaymaları, yeni hastalıkların ve zararlıların ortaya çıkışı gibi iklim değişikliği ile ilintili olayların yanı sıra kereste ve tarım sektörlerinin ormansızlaştırma faaliyetleriyle hızla zarar görüyor. Aşırı sıcaklarla beraber su varlığının ve yağışların azalmasından oluşan kuraklık da ekosistem hizmetlerine, dolayısıyla da bu doğal kaynaklara bağlı olarak yaşayanlara zarar veriyor.[12] Bununla birlikte kuraklığın başka bir etkisi olan su varlığının azalması içme ve kullanma suyunun yeterince temin edilememesi ile sonuçlanıyor. Deniz ve karalardaki su ekosistemlerinin bozulması, yaşamlarını bu kaynaklara bağlı olarak balıkçılıkla sürdüren toplulukların geçimliklerinden olmasına neden oluyor.

Kuraklık –aşırı hava olaylarıyla beraber– en çok sayıda insanın yerinden edilmesine kaynaklık eden iklim olayı hâline gelmiş durumda. Zamana yayılmış bir şekilde ilerleyen ekonomik yerinden edilmenin sonucunda yaşama olanakları zorlaşan çok sayıda birey ve topluluk, hareketliliğin kısa dönemli-uzun dönemli, geçici-kalıcı-döngüsel gibi farklı türlerini kullanarak yaşamlarını sürdürmeye çalışıyor. Öte yandan etkilerini uzun bir zaman diliminde ve yavaş hissettiren kuraklığın, insan ve toplulukların üzerine düşünerek ve bazı seçimler yaparak önlem aldığı iklime bağlı bir felaket olduğu düşünebilir. Bunun sonucunda da kalıcı ve temelli göçün daha çok rastlanan bir savunma stratejisi olduğu varsayılabilir. Ani gelişen iklim felaketlerinin sonuçları ile karşılaştırıldığında kalıcı ve temelli göçe kuraklık zamanlarında daha çok rastlandığı söylenebilir. Yine de kalıcı ve temelli göç kuraklık karşısında da başvurulan en son stratejilerden biri. Örneğin 2004 yılında Bangladeş'te uzun süreli ve büyük kuraklığa maruz kalan hanelerin sadece %0,4'ü kalıcı ve temelli biçimde göç etti.[13]

Yavaş gelişen iklim olaylarına bir başka örnek ise sıcaklık artışları. Kuraklıkla da iç içe geçebilen sıcaklık artışları uzun sürelerde gerçekleşiyor ve bir bölgede kalıcı değişimlere yol açıyor. Bunun sonucunda ürün verimliliğinin azalması, tarımsal üretimde düşüş, su kaynaklarının azalması ve iş yapma verimliliğinin düşmesi gibi sorunlar ortaya çıkıyor. Aynı zamanda, sağlıklı yaşam için gerekli çevre koşullarının olumsuz hâle gelmesi de insanların bulundukları bölgede yaşamlarını devam ettirebilmelerini zorlaştıran sonuçlardan biri.[14]

Deniz seviyesinin yükselmesi de yerinden edilmelere kaynaklık etmesi olası iklim değişikliğine bağlı olaylardan. Dünya genelinde deniz seviyeleri yıllık ortalama 3,4 mm yükseliyor.[15] IPCC'nin tahminlerine göre, 2100 yılında ortalama deniz seviyesinin 1986-2005 arasındakine göre 0,61-1,1 metre daha yukarıda olma olasılığı bulunuyor.[16] Bu yükselişin nedenleri arasında en büyük pay buzulların ve geniş buz parçalarının erimesi, sıcaklık artışları sonucunda deniz suyunun genleşmesi gibi iklim değişikliğine bağlı olaylar var. Deniz seviyelerinin yükselmesinin doğrudan yaşam alanlarını sular altında bırakmasının yanı sıra sellere yol açması, aşırı hava olaylarının etkilerini artırması gibi sonuçları bulunuyor.[17] Bu durum başta okyanuslardaki adaları ve buralarda yaşayan yerli halkları tehdit ediyor.

Dünya nüfusunun yaklaşık %13'ü deniz seviyesinden 10 metre kadar yüksek rakımlarda yaşıyor. Deniz seviyelerinin 2050 yılı itibariyle yarım metreden fazla yüksel-

800
MİLYON

Deniz seviyelerinin 2050 yılı itibariyle yarım metreden fazla yükselmesi ihtimali bulunan yerlerde yaşayanların tahmini sayısı

570

Dünya genelinde deniz seviyelerinin yükselmesinden etkilenme riski bulunan kent sayısı

mesi ihtimali bulunan yerlerde yaşayanların toplam sayısının ise 800 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor. Dünya genelinde fırtına, kasırga ve diğer aşırı hava olaylarının 6 metreye kadar çıkarabileceği deniz seviyelerinin yükselmesinden etkilenme riski bulunan kent sayısı da 570 olarak hesaplanıyor. Deniz seviyelerinin yükselmesinin bir etkisi de kasırga, fırtına gibi aşırı hava olaylarının etkisini artırması. Bu etki nedeniyle dünya genelinde kentlerin 2050 yılı itibariyle uğrayacağı zararın 1 trilyon dolar olduğu tahmin ediliyor.[18] Sonucunda ortaya çıkan yerinden edilmeler kentler için hızla büyüyen bir risk. Okyanuslardaki birçok adada ise deniz seviyelerinin yükselmesi kaynaklı yerinden edilmeler halihazırda yaşanıyor:

- Papua Yeni Gine'de Han Adası'nda yaşayan 2000 kişi yükselen deniz seviyesi, gıda güvensizliği ve erozyon gibi risklerin artması üzerine başka yerlere yerleştirildi.
- Pasifik Okyanusu'nda yer alan Tuvalu'nun Funafuti Adası'nda yaşayan 4500 kişi deniz seviyelerinin yükselmesi sonucunda ortaya çıkan kıyı erozyonu nedeniyle topraklarını, tuzlanma nedeniyle su kaynaklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya.
- Solomon Adaları'ndan Choiseul Adası'nın deniz sularının altında kalma tehlikesi nedeniyle adada yaşayan 10.000 kişinin taşınması düşünülmekte.
- Vanuatu Adası'ndaki Lataw Köyü okyanus sularının toprakları kaplamasından dolayı 2004 yılında adanın iç bölgesine taşındı.
- Yaklaşık 300 kişinin evi ve 60 bin deniz kuşunun habitatı olan Almanya'nın Kuzey Denizi'ndeki alçak rakımlı Halligen Adaları deniz seviyelerinin yükselmesi nedeniyle kısa bir süre sonra yok olma tehlikesi altında bulunuyor.[19]

İKLİM GÖÇÜ VAR MI?

İklim değişikliği ile göç arasındaki ilişki oldukça karmaşık, karmaşık olduğu kadar da tartışmalı bir konu. Çevresel faktörleri göçün ana etkenlerinden biri olarak sayan yaklaşım 1980'lerin ortasında ortaya çıkar ve yaygınlaşır.[20] Artan çevre felaketleri nedeniyle giderek çoğalan sayıda insanın yaşamı ve yaşam alanlarının tehdit altında olmasından dolayı dünyanın yeni bir göç türü olan "çevre göçü", yeni bir göçmen türü olarak da "çevre mültecileri" ile karşılaşacağı iddiasını geniş kitlelere ilk kez duyuran yayın 1985 tarihli UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) raporu oldu. Raporda, "çevre mültecisi ekosistemdeki biyolojik, kimyasal, fiziksel değişiklikler nedeniyle hayatlarını bulundukları yerlerde devam ettirememelerinden ötürü yer değiştirmek zorunda olanlar" olarak tanımlanmıştır; bunun şiddet, savaş, siyasi baskı nedenli mültecilikten farklı bir kategori olduğunun altı çizilmiştir.[21] "Çevre göçü" kavramının "iklim göçü"ne evrilmesinde ise 1990'da yayımlanan IPCC ilk değerlendirme raporunun etkisi büyük oldu. Raporda, başta deniz seviyelerinin yükselmesi, kıyılarda erozyon ve kuraklık olmak üzere iklim değişikliğinin etkilerinin insan göçünü tetikleme ve bazı bölgelerde istikrarsızlık yaratma olasılığının yüksek olduğu kaydedildi.[22]

IPCC raporu ve sonrasındaki benzeri yayınlar sayesinde sıklıkla kullanılan bir kavram hâline gelen "iklim göçü" üzerine akademik çalışmalar da aynı dönemde yoğunlaşmaya başladı. Bu dönemde iklim risklerinin olası göç hareketleri üzerindeki etkileri akademik alanda da çeşitli senaryolara göre çalışılmaya başladı; dünya genelinde meydana gelmesi beklenen iklim göçü hakkında rakamsal tahminler ortaya atıldı. Biyolojik çeşitlilik ve iklim göçü konuları üzerine çalışmalarıyla tanınan biliminsanı Norman Myers dünya genelinde iklim göçmenlerinin sayısının 2050 yılında 150 milyon civarında olacağını iddia etti.[23] Daha sonra Myers bu tahminini 162 milyonu deniz seviyelerinin yükselmesi ve 50 milyonu kuraklık ve diğer iklim riskleri kaynaklı olmak üzere toplam 212 milyon civarında kişiye çıkardı.[24] Myers'ın ortaya attığı bu tahmin birçok rapor ve araştırmaya temel oluşturdu; benzer rakamlar birçok STK'nın raporlarında ve akademik çalışmalarda tekrar edilegeldi.[25] Bununla birlikte daha da yüksek sayılar ileri süren çalışmalara da rastlamak mümkün. Christian Aid 2050'de iklim riskleri nedeniyle zorla yerinden edilecek olanların sayısının 300 milyona kadar çıkabileceğini öne sürdü.[26] Ekonomi ve Barış Enstitüsü 2050 yılı itibariyle dünya genelinde iklim değişikliği nedeniyle göç edenlerin sayısının 1,2 milyara ulaşacağı tahminde bulundu.[27]

UNEP raporunda, "çevre mültecisi ekosistemdeki biyolojik, kimyasal, fiziksel değişiklikler nedeniyle hayatlarını bulundukları yerlerde devam ettirememelerinden ötürü yer değiştirmek zorunda olanlar" olarak tanımlanmıştır; bunun şiddet, savaş, siyasi baskı nedenli mültecilikten farklı bir kategori olduğunun altı çizilmiştir.

Akademinin bir kısmının uzunca bir süre sahiplendiği anaakım iklim göçü söylemi, temelde iklim değişikliği ile göç arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair bir varsayıma dayanmaktadır. Buna göre başta deniz seviyelerinin yükselmesi, kuraklık, çölleşme, aşırı hava olayları olmak üzere felakete dönüşen çeşitli iklim olaylarının evleri, geçimlikleri, kaynakları ve yaşam standartlarını tahrip edeceği, bunun doğal sonucu olarak da insanların (ve topluluklar) yeni yaşam alanları bulmak için göç edeceği öngörülmektedir. Diğer bir deyişle iklim değişikliği, insanların yaşadıkları yerleri terk etmelerine, yaşamlarını devam ettirecekleri yeni yerler bulmalarına doğrudan neden olan ana etken olarak görülmektedir. İklim değişikliği kaynaklı göçün kitlesel, kalıcı ve uluslararası ölçekte olacağı ileri sürülürken belirli bir yönde gerçekleşeceği varsayımında da bulunulmaktadır. Buna göre, iklim göçünün kitlesel biçimde iklim değişikliğinden (henüz) daha az etkilenen veya iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine karşı dayanıklılığın daha yüksek olduğu yerlere doğru olması bekleniyor. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse iklim göçünün ağırlıklı olarak yoksul Küresel Güney'den "gelişmiş", iklim krizine "dayanıklı" ve uyum kapasitesi yüksek Küresel Kuzey'deki ülkelere doğru giderek artan düzeyde gerçekleşeceği iddia edilmektedir.[28]

Akademide ve sivil toplumda ortaya atılan "iklim göçü" argümanı ve buna eşlik eden yüksek sayıda iklim göçmeni tahminleri siyaset ve medya alanlarında da karşılığını buldu. Anaakım medya, devlet yetkilileri ve siyasi karar alıcılar nezdinde hızla artması beklenen kitlesel iklim göçünün (tahmini) rakamsal büyüklüğü yaklaşan büyük bir "felaketin" habercisi olarak sayıldı. Örneğin, *New York Times*'ta çıkan bir makalede "büyük iklim göçü"nün başladığı iddia edilirken, en karamsar iklim senaryolarına göre Orta ve Latin Amerika'dan ABD'ye 30 milyondan fazla kişinin göç edeceğinden bahsedilmekteydi.[29] *Daily Telegraph* da konuyla ilgili bir haberde deniz seviyelerinin yükselmesi nedeniyle milyonlarca insanın Birleşik Krallık'a akın edeceğini

ve böylelikle "terörizm"in de yükseleceğine dair görüşlere yer verdi.[30] Genel olarak bakıldığında, benzer birçok haber yayımlayan Küresel Kuzey'in anaakım medya organları, genelde "iklim göçü"nü kategorik olarak farklı sunsa da etkileri ve sonuçları bakımından diğer göç türleri ile benzer biçimde çerçeveleme eğiliminde.

Kurumsal siyaset alanında da iklim göçü, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde benzer bir çerçeveden ele alınmaktadır.[31] Birleşik Krallık Hükümeti için hazırlanan 2007 yılı Stern Raporu'nda, yükselen sıcaklıkların sosyal ve ekonomik olarak olumsuz sonuçları olacağı ileri sürülürken "kitlesel" ve "yıkıcı" bir insan hareketliliğiyle beraber bölgesel çatışmalara yol açacağı iddia edildi.[32] Almanya'nın Küresel Çevre Değişikliklerine İlişkin Bilim Danışma Kurulu (WBGU) 2008 yılında yayımladığı bir raporda, iklim değişikliğinin neden olduğu felaketlerin "zayıf" ve "kırılgan" devletlerin kapasitelerini daha da düşüreceğini, istikrarsızlık ve güvenlik sorununun giderek yayılacağı ve uluslararası sistemde istikrarsızlığa neden olacağı öngörüsünde bulunmaktaydı.[33] ABD Senatosu'nun 2015 tarihli bir raporunda, kuraklık ve seller gibi iklim değişikliği kaynaklı olayların gerek iç gerekse uluslararası göçü artırma ve güvenlik sorunları yaratma potansiyeli taşıdığı belirtildi.

Devletlerin bu yöndeki görüşleri gecikmeden uluslararası alana da yansıdı. 2007'de iklim değişikliği ve güvenlik ilişkisinin ele alındığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (UNSC) toplantısında toplam 55 devletten –ağırlıklı olarak Avrupa'dan olmak üzere– 34'ü iklim değişikliği ile güvenlik arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savundu. 15 devlet iklim değişikliğinin çatışmaya yol açtığını ileri sürerken, 23 devlet iklim göçünün uluslararası barış ve güvenlik bakımından tehdit olduğunu iddia etti. Sadece dört devlet iklim değişikliğini "insan güvenliği"ni tehdit eden bir mesele olarak tarif etmekteydi.[34] İklim değişikliği meselesinin görüşüldüğü 2011 Güvenlik Konseyi Toplantısı'nda da benzer bir görüntü vardı ve "panik" söyleminin yanı sıra "iklim göçü"nü bir güvenlik meselesi olarak görenlerin oranı çok daha fazla idi.[35] Aynı yıl, dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon bir konuşmasında iklim değişikliğini büyüyen bir tehlike olarak tasvir ederken uluslararası barışa ve güvenliğe karşı "tehdit" oluşturduğunu söyledi.[36] UNFCCC (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) iklim değişikliği nedenli göçü ve buna bağlı görülen olası çatışma ve insanlık krizine dikkat çekerken, hükümetler ve araştırmacılara bu konuyla ilgili acil eylemler gerçekleştirmeleri çağrısında bulundu.[37] Öte yandan, konu AB gibi bölgesel yönetimlerin de gündemine sıklıkla girmekteydi. 2019 yılındaki Güvenlik

Konseyi'nde de iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkması beklenen kitlesel göçün ve kaynak çatışmalarının en önemli güvenlik sorunlarından biri olduğu tekrarlandı.[38] Benzer biçimde, bölgesel ölçekte AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği 2008 yılında yaptığı bir açıklamada, iklim değişikliği nedeniyle göçün ve çatışmalı durumların artacağını belirtirken AB'nin de bu nedenle oluşacak baskılara hazır olması çağrısında bulundu. 2016 tarihli AB Kararı'nda iklim göçü riskine tekrar dikkat çekilirken Güvenlik Konseyi'ne bu konuda çalışmaya devam etmesi, üye ülkelere de önleyici eylemlerde bulunma çağrısı yapıldı.[39]

Birçok araştırma, rapor ve haberde ortaya atılan kitlesel iklim göçünün endişe ve korku unsuru olarak görülmesinin dayanaklarından biri, çevre göçlerinin doğrudan sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda gerilim ve çatışmaları tetikleyeceği ya da başlatacağı varsayımı. Bu varsayıma göre, çevre göçü ve gerilim-çatışma arasında olası üç tip ilişki bulunmaktadır:[40]

- Göçün çevresel tahribata neden olması durumunda ortaya çatışmaların çıkması;
- Çevresel tahribat ya da değişimlerin göçe, göçün de varış ülkesinde çatışmalara neden olması;
- Çevresel tahribatın mutat yerde çatışmaya yol açması, sonrasında ortaya çıkan göç ile çatışmanın yer değiştirmesi veya yayılması.

İklim göçüne dair güvenlikçi yaklaşım bu ilişki biçimlerinden ağırlıklı olarak sonuncusuna odaklanıyor. Diğer yandan, düşük kapasiteli devletlerin kaynaklarını ve gücünü iklim felaketlerinin hasarlarının giderilmesine yönlendirmesi ile önceden varolan diğer çatışmaların açığa çıktığı da ileri sürülmektedir.[41] Her iki hâlde de çatışmaların göçü tetikleyeceği ve çatışmaların böylelikle yer değiştireceği, Küresel Kuzey'i de içine alacak biçimde yayılacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, iklim göçüyle Küresel Kuzey'e ulaşması beklenen "büyük" nüfusun mevcut kaynakların üzerinde baskı oluşturacağı ve sistemin bu yükü kaldıramayacağına dair endişeler de sıklıkla görülmektedir. İklim göçü sonucunda Küresel Kuzey'de ortaya çıkması beklenen belli başlı sorunlar özetle şöyle sıralanmaktadır:[42]

- Göç sonucunda yeni etnik gerilim ve çatışmalar meydana gelir veya eskiden kalmış gerilim ve çatışmalar tekrardan açığa çıkar.
- İç göç veya uluslararası göç devletlerin temel hizmetleri, özellikle kalkınma ve

refahı sağlama ile ilgili temel işlevlerini yerine getirme kapasitelerini düşürür.
• İklim değişikliği tarımsal ve doğal kaynakların tükenmesine yol açmasından dolayı kitlelerin kentlere göçü, zaten sınırlı hizmet ve kaynak sağlama kapasitesi olan kentleri baskı altında bırakır.

Küresel Kuzey'deki refah, esenlik ve barış içerisindeki yaşamın tehdit altında görülmesi iklim göçünün bir güvenlik sorununa indirgenmesinin hem nedeni hem de sonucudur. Çözüm olarak da sınırların kontrolü, kanunların sıkılaştırılması ve hatta askeri önlemler gibi sert ve ödünsüz güvenlikçi uygulama ve politikalardan yerinde uyum çabaları yoluyla Küresel Güney'in dayanıklılığını artırarak göçün engellenmesi gibi "insani yardım" tarafı da bulunan ön alıcı yöntemlere kadar farklı bir dizi eylem ve politika gündemdedir.[43]

Kuşkusuz iklim değişikliğinin birçok yıkıcı sonucu bulunuyor. Diğer tüm canlıların yanı sıra gıda, su, barınma, geçimlik gibi birçok temel ihtiyaçları karşılama olanakları azalırken veya kaybolurken insan topluluklarının ekonomik, sosyal ve kültürel varlıkları risk altında. Böylelikle iklim krizi yerinden edilmelere yol açıyor ve açacak. Ancak, "iklim göç"ünü "ulusal(-devlet) güvenliği" çerçevesinde tek yönlü, tek boyutlu ve çatışmalara yol açan bir olgu olarak ele almak bu önemli meseleyi analitik bakımdan anlaşılmaz, siyaseten de çözümsüz kılmakta. İklim adaleti arayışlarını olduğu kadar genel olarak iklim mücadelesini de sekteye uğratan bu sorunlar şöyle özetlenebilir:

Etki yaratma hissinde düşüş: Genel olarak felaket tellallığı söylemleri,* iklim değişikliğinin şiddetine, kapsamına ve yıkıcılığına vurgu yapar; iklim değişikliğini hayatın her alanını kökten etkileyen ve hızla gelişen büyük bir felaket olarak tarif eder. Genellikle hedef kitlede "korku" ve "panik" yaratan felaket tellallığı söylemleri; STK'lar ve iklim hareketi aktörlerinin bir kısmınca kamuoyunun ve karar alıcıların dikkatini durumun aciliyetine çekmek ve tüm aktörleri etkili önlemlere

* İngilizcede *alarmist discourse* sıklıkla kullanılan bir kavram. Türkçeleştirirken dehşet, korku, panik üzerinden düşündük ve felaket tellallığı söylemi karşılığının daha yerinde bir kullanım olabileceğine karar verdik. Alarma geçiren anlamına gelebilecek herhangi bir kullanımdan *alarming discourse* kavramıyla karıştırılabilme riski nedeniyle uzak durduk. İklim bilimciler arasında bu söylemler hakkında süren tartışmayı çok kabaca şöyle özetleyebiliriz: *Alarming*, iş ciddi, tehlike çanları çalıyor, geri dönülemez bir noktaya gelmeden harekete geçmeliyiz, hâlâ bir şeyler yapabiliriz derken *alarmist*, dünyanın sonu geldi, artık çok geç, elimizden hiçbir şey gelmez demektedir. Detaylı bilgi için bkz. Risbey, J. S. (2008). The new climate discourse: Alarmist or alarming?. *Global Environmental Change* 18 (1): 26-37. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2007.06.003 (Erişim tarihi: 19.7.2022)

yöneltmek amacıyla kullanılır. Birçok siyasi mobilizasyonda olduğu gibi, kullanılan felaket tellalı dilinin yol açtığı "endişe", "korku" gibi negatif duygular bireylerin iklim konusunda harekete geçmelerini sağlayan önemli unsurlardan biri olarak sayılabilir. Ancak felaket tellallığı söylemleri her zaman beklenen sonucu vermez. Aksine, çoğu zaman iklim hareketlenmesi üzerinde olumsuz etkilere neden olur. Bu söylemlerin uyandırdığı negatif duyguların aşırı seviyelere çıkması, bunlara eşlik edecek "umut", "neşe", "gurur" gibi pozitif duyguların zayıf kalması, sorunların çözümlerinin yeterli görülmemesi siyasi, örgütsel ve bireysel engel, yetersizlik ve olumsuzluklarla birleştiğinde felaket tellallığı söylemlerinin bireyleri/toplulukları harekete geçirme etkisi düşer.[44] Karamsarlık ve çaresizlik duygularının artmasıyla insanların çözümsüzlüğe dair inançları kuvvetleniyor, bireysel ve topluluklar hâlinde etki yaratma kapasitelerinin sınırlı olduğu hissi yayılıyor ve bunların sonucunda eylemsizlik hâlinin oluşmasına yönelik inanç yaygınlaşıyor. Büyük ve kaçınılmaz bir felaketin ne yapılırsa yapılsın durdurulamayacağı yönünde fikirlerin oluşmasına ve pekişmesine neden olabiliyor. Zaten durdurulması güç bir felaket olarak algılanan iklim değişikliğinin başka bir felaket olarak sunulan göç ile birleşmesi olumsuz duyguları artırabilir. Ortaya çıkan "korku" ve "panik", göç meselesini iklim değişikliğine ilintili olarak siyasi, ekonomik ve sosyal bağlamda ele almak yerine, bilindik "güvenlikçi" yöntemlerle çözme eğilimine sevk edebilir.[45]

Ekolojik-milliyetçilik: İklim göçüne güvenlik çerçevesinden bakan yaklaşım iklim göçlerinin başlangıç ve bitiş noktalarını ülkeler olarak görür; analizlerin ana odağında da uluslararası göç hareketleri bulunur. Böylelikle, iklim göçü ulusal çıkarlar üzerinden tartışılan bir konu hâline gelmektedir. İklim göçü "sorunu"nun ulusal sınırlar geçildikçe ortaya çıktığı varsayılır. İklim göçünün sorunlu tarafları özellikle göçü alan ülkelerin ulusal çıkarları üzerinden tanımlanır. Bunun da ötesinde iklim göçünü ulusal kimliğin bekası ile ilintili gören yaklaşımlara da artan düzeyde rastlanıyor. Bu eğilim ulusal kimliği etnisite ve hatta ırk üzerinden tanımlayan Küresel Kuzey ülkelerindeki aşırı sağ partilerde oldukça güçlü biçimde görülüyor.

Aşırı sağ partiler uzun zaman boyunca çevresel sorunları ve ekolojik tahribatı küresel bir grup elitin ortaya attığı, ulusal çıkarlara ters düşen ve ulusal egemenliklerinin kısıtlanmasına yönelik dayatılan meseleler olarak gördü. Bu partiler genellikle önde gelen iklim inkarcıları arasında bulunuyordu. Ancak son dönemde Küresel Kuzey'deki aşırı sağ partiler popülist bir çehre edindikçe çevre ve iklim değişikliğine dair söylem ve

politikalarında bir değişiklik gözlemleniyor.[46] Başta iklim değişikliği olmak üzere ekoloji meselelerine artan düzeyde atıfta bulunurlarken bu konuları ulusal güvenlik, ulusal kimlik gibi söylem ve politikalarını üzerine inşa ettikleri meseleler ile ilişkilendiriyorlar. İklim göçü üzerine felaket tellallığı söylemlerini de mevcut yabancı düşmanı ve göç karşıtı politikalarını destekleyecek birer dayanak olarak kullanıyorlar; kamuoyunda bu konu üzerinde artan hassasiyeti yabancı düşmanı politikalarına meşruiyet sağlama aracına dönüştürüyorlar. Buna göre, iklim göçü ulusal sınırların kontrolünün artırılması ve göçe kapatılması yönündeki temel siyasi önermelerinin gerekçelerinden biri hâline geliyor. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisini Fransa'da aşırı sağcı Ulusal Cephe oluşturuyor. Yakın zamanda ekoloji meseleleri kolunu kuran parti "dünyanın en ekolojik uygarlığını yaratma" iddiasını ortaya attı. Ulusal Cephe'nin lideri Marine Le Pen de çevreciliği vatanseverliğin bir gereği olarak tanımladı.[47] Ulusal Cephe'nin yanı sıra Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (Birleşik Krallık), Vox Partisi (İspanya), Almanya İçin Alternatif (Almanya) gibi aşırı sağ partilerin birçoğu ekolojik-milliyetçilik olarak adlandırılabilecek görüşü savunuyor. Buna göre iklim göçmenleri ulusal sınırlar içerisindeki toprak, su gibi doğal kaynakları "yağmalayan", bulundukları ulusal bağlama aidiyet hissi taşımayan ve ekolojik anlamda sorumlu hareket etme ihtiyacı duymayan kişiler olarak tarif ediliyor. Ekolojik sorunları otoriter bir milliyetçilik anlayışını popülizm ile birleştirerek ele alan ekolojik-milliyetçilik, iklim göçmenlerinin "vatan/toprak" ile "ulus" arasında varsayılan bütünlüğü bozacağı iddiasını ileri sürüyor.[48] Göç konusundaki tutumları ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve hatta ırkçılık içeren söylem ve politikalar ile şekillenen aşırı sağ partilerin iklim göçü hakkındaki çözüm önerileri de ulusal sınırların kontrolünün sıkılaştırılmasıdır.[49]

Aşırı sağda güçlü bir biçimde görülen ekolojik-milliyetçilik eğilimi, kendini son zamanlarda sağ popülist politikaları daha çok benimseyen merkez sağ partilerde de gösteriyor. Örneğin Birleşik Krallık Başbakanı ve Muhafazakâr Parti lideri Boris Johnson bir konuşmasında, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü sınırlarının zayıflığına ve kontrolsüz göçlere bağlarken, iklim göçü nedeniyle kendilerinin de benzer bir duruma düşmemek için dikkatli olmaları gerektiğini belirtiyor.[50] ABD'de Arizona Eyaleti Savcısı Cumhuriyetçi Parti'den Mark Brnovich da Meksika'dan gelen göçmenlerin, sera gazı salımlarını kötüleştirdiğini, çevresel kirliliği ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırdıklarını ileri sürüp Trump'ın göçmen karşıtı politikalarına dönülmesini ve sınıra duvar örülmesini teklif ediyor.[51] Özetle, aşırı sağdan merkeze birçok siyasi aktör kitleler hâlinde gerçekleşeceği iddia edilen iklim göçünü yaklaşmakta olan ve ulusal varlıklarını tehdit eden bir "felaket"

İklim değişikliği ile göç arasında kurulan indirgemeci ilişki, sorun olarak görülen bir meselenin nedenlerine bakmanın önüne geçiyor ve dayandığı siyasal, ekonomik ve sosyal güç eşitsizliklerinin görülmesini engelliyor.

olarak görüyor. İklim göçü "sorunu"nun çözümü yabancı düşmanı, korumacı politikalarda aranıyor. Bu durum aynı zamanda, genel olarak göç ile ilgili benzer ayrımcı ve baskıcı politikaların kullanımına zemin hazırlıyor ve katkıda bulunuyor.[52]

Teknokratik yaklaşım: "İklim göçü"ne yönelik felaket tellallığı söylemleri, iklim değişikliği ve yerinden edilmelerin arasındaki ilişkinin siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarının gözardı edilmesine ve teknik-idari bir mesele olarak ele alınmasına yol açıyor.[53] Bunun temel nedenlerinden biri tüm bu söylemlere dayanak oluşturan iklim göçü sayılarının bilimsel çalışmalar yoluyla ortaya konan "nesnel" veriler olduğu iddiasıdır. Varlığı, kapsamı ve niteliği "nesnel" olarak açıklandığı iddia edilen iklim göçü "sorunu" tartışılmaz bir gerçeklik olarak ortaya konuluyor. Öte yandan iklim değişikliği ile göç arasında kurulan indirgemeci ilişki, sorun olarak görülen bir meselenin nedenlerine bakmanın önüne geçiyor ve dayandığı siyasal, ekonomik ve sosyal güç eşitsizliklerinin görülmesini engelliyor.[54] Sonuçları yadsınılamayacak bir gerçek olarak kabul edilen meselenin çözümü de teknik bir meseleye indirgeniyor, idari ve hukuki düzenlemelere sıkıştırılıyor. Karşı karşıya olunan "tehlike"nin –yani iklim göçünün– boyutları büyüdükçe kullanılacak araçların, uygulamaya konulacak eylemlerin sınırlı kaldığı düşüncesi ile birleşmesi, çözümün teknokratik bir bakış açısıyla uzmanlardan beklenmesine yol açıyor.[55] Özetle, iklim göçü teknik bir mesele olarak ele alındığı sürece iklim değişikliği ve hareketlilik arasındaki ilişkinin kökenlerinde yatan güç eşitsizlikleri, adaletsizlikler ve çatışmalı durumlar dikkate alınmıyor. Hem teşhis hem de çözümde iklim adaleti gündeme gelmediği sürece de insanları evlerinden, topraklarından ve yaşam alanlarından eden mevcut yapı ve ilişkiler devam ediyor.

"Kurbanlaştırma" ve "ötekileştirme": Uluslararası iklim göç argümanlarının sorunlu taraflarından biri de iklim değişikliği nedeniyle göç edenler/edeceklerin ellerinde olmayan nedenlerle bir "felakete" veya "krize" maruz kalan "kurbanlar" olarak sunulurken aynı zamanda varış ülkeleri –yani, Küresel Kuzey ülkeleri– için de potansiyel

"tehlike" olarak tasvir edilmesi.[56] Kitleler olarak tarif edilen "iklim göçmenleri"nin aslında yaşamları, yaşam alanları ve geçimlikleri tehlike altındaki bireylerden oluştuğu, her bir bireyin farklı hayat hikâyesinin, isteklerinin, ihtiyaçlarının ve seçimlerinin olduğu gözardı ediliyor. Diğer bir deyişle, iklim göçmenine dönüşen, dönüşecek her birey hareket hâlindeki bir yığının parçası olarak görülüyor. Bu yaklaşım özellikle anaakım medyada oldukça yaygın. Örneğin BBC'nin birçok haberinde görüldüğü üzere iklim nedeniyle göç etmek zorunda kalacağı iddia edilenler, yaşamları zorlaşan bireylerden çok büyük bir kitlenin "soyut" birer parçası olarak sunuluyor.[57] Bununla birlikte, medyada meselenin "insani" boyutunu öne çıkaran anlatılara da rastlanıyor. Bu haberlerde potansiyel iklim göçmeni olarak sunulan genellikle Küresel Güney'den bazı bireylerin kimliklerine ve deneyimlerine yer verildiği görülüyor. Ancak bu haberler de iklim felaketi nedeniyle çaresiz kalmış, özellikle Küresel Güney'den yoksulların oluşturduğu büyük kitlelere vurgu yapmaktan geri durmuyor. Örneğin 2005-2018 arasında *Guardian* ve *New York Times*'ta iklim göçü üzerine yayımlanan tüm haberlerin incelendiği bir araştırma, liberal/merkez sol eğilimli her iki gazetenin de meseleyi genel olarak "insani" yönüyle ele aldığını ortaya koyuyor. Öte yandan her iki medya organı da Küresel Kuzey'in zengin ülkelerini hem hukuki güvencelerin oluşturulmasıyla hem de zor durumda olanlara insani yardım ve barınma sağlamakla yükümlü "koruyucu" ve "kollayıcı" aktörler olarak tasvir ediyor. Bununla birlikte "iklim göçü" haberlerinin çoğunluğunda iklim değişikliğinin ortaya çıkışında Küresel Kuzey'in sorumluluğunu hatırlatan ifadelere yer verilmiyor. İklim göçmenleri ise iklim felaketlerinden güvenli yerlere *kaçan* ve *ihtiyaç içerisinde* olan, kesin sayıları tam olarak bilinemeyecek kadar çok olan kitleler olarak sunuluyor.[58]

Başka birçok örnekte de görüldüğü üzere, "iklim göçmenleri" genellikle kendi hayatları üzerinde iradeleri bulunmayan, başlarına gelen felakete katlanmak zorunda kalan "kurbanlar" olarak tarif ediliyor. Bu da iklim riskleri nedeniyle yerinden edilenleri "korunacak/kurtarılacak" nesneler hâline dönüştürüyor. Diğer bir deyişle, anaakımdaki kullanımıyla iklim göçü, hareket hâlindeki bireyleri kendi kararlarını alabilecek, sorunun çözümünün bir parçası olacak siyasi özneler olarak görmüyor.[59] Aynı zamanda, iklim göçmenleri potansiyel birer tehlike olarak da tasvir ediliyor. Medyanın hem yazılı hem de görsel tasvirlerinde, iklim göçmenleri iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine maruz kalan "mağdurlar" olduğu kadar potansiyel olarak "tehlikeli" "ötekiler"e dönüşmekte.[60] Tüm bunlar iklim adaletinin altını çizdiği ve iklim değişikliğinin temelinde olduğunu savunduğu güç ilişkilerindeki eşitsizlikleri tekrardan üretiyor.

SPEKÜLATİF İKLİM GÖÇÜ VERİLERİ

Anaakım "iklim göçü" yaklaşımına yönelik eleştiri konularının başında iklim/çevre felaketlerinin göç üzerindeki etkilerine dair araştırma ve hesaplamalarda kullanılan yöntemler geliyor. Genel olarak, iklim değişikliğinin etki edeceği insan sayısı, etki alanının büyüklüğü ve o alanda yaşayan insanların tahmini miktarı üzerinden mekanik bir biçimde hesaplanıyor. Örneğin deniz seviyesinin gelecekteki olası yükselişi sonucunda sular altında kalacağı öngörülen bir kıyı bölgesinde yaşayanların tahmini sayısı, bu felaketten etkilenmesi muhtemel kişi sayısı olarak sunuluyor. İklim değişikliği ve göç arasında olduğu varsayılan doğrudan ilişkiye dayanarak bu iklim felaketi nedeniyle göç edecek insan sayısı da bölgede etkilenecek nüfusun tamamıyla eşdeğer tutuluyor. Bu mekanik tahminler de sosyal, ekonomik, siyasi ve kurumsal etkenlerden bağımsız olarak yapılıyor.[1]

İklim göçüyle ilgili bir başka sorun ise uzun dönemli verilerin bulunmaması. Bir bölgede iklim risklerinin göç üzerindeki etkileri çalışılırken belirli bir iklim olayı ve göç arasında kurulacak ilişki, belirli ve kısa bir zaman aralığına bağlı veri toplanarak oluşturuluyor. Öte yandan, aynı riskin etkilerinin devam ettiği, ancak hareketliliğin düşük olduğu dönemlerin araştırmalara dahil edilmemesi, çevresel ve diğer faktörlerin uzun dönemli etkilerinin gözardı edilmesine yol açıyor. Kısacası birçok sorunu barındıran veri toplama ve hesaplama yöntemlerinin kullanımı geleceğe dair spekülatif ve sansasyonel büyüklükte iklim göçmeni sayılarının ortaya atılması ile sonuçlanıyor. Aynı zamanda, göç/hareketlilik ile iklim değişikliği arasındaki ilişkinin eksik ve çoğu kez yanıltıcı bir biçimde kurulmasına da zemin hazırlıyor.[2]

1- Bettini, G. (2014). Climate barbarians at the gate? A critique of apocalyptic narratives on "climate refugees". *Geoforum* 45: 63-72; Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *The Atlas of environmental migration.* Earthscan.
2- Veronis, L., Boyd, B., Obokata, R. ve Main, B. (2018). Environmental change and international migration: A review. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental migration and displacement* (s. 42-70) içinde. Routledge.

İKLİM HAREKETLİLİĞİ

Anaakımda hâkim olan "iklim göçü"nü büyük bir felaket olarak tanımlayarak korku ve panik yaratan yaklaşıma ve buna bağlı olarak gelişen güvenlikçi tutuma yönelik eleştiriler 2010'ların başından itibaren hızla artış gösterdi. Bugün özellikle akademik alanda hızla artan sayıda çalışma, indirgemeci uluslararası iklim göçü yaklaşımlarını araştırma yöntemleri, kavramları, varsayımları ve çıkarımları bakımından eleştiriyor.

Alternatif yaklaşımlar iklim değişikliği ve hareketlilik arasında sonu uluslararası göç ile biten tek yönlü, tek nedenli ve tektip bir ilişki bulunmadığı hususunda ortaklaşıyor. Aksine, iklim değişikliği ve uluslararası göçü de kapsayan hareketlilik arasında çok karmaşık, çok etkenli, biçimi ve sonuçları önden kestirilemeyecek bir ilişkiye dikkat çekiyorlar. Alternatif yaklaşımların iklim değişikliği ve hareketlilik üzerine ortak bulguları özetle şöyle sıralanıyor:

KARŞILIĞI OLMAYAN BİR KAVRAM: İKLİM MÜLTECİSİ

İklim "göçü" tartışmalarında "iklim mültecisi" kavramı ilk kez 1980'lerin ortasında ortaya atıldı. Ancak medya, sivil toplum ve –kısmen– akademide popüler hâle gelen "iklim mültecisi" kavramının herhangi bir hukuki karşılığı bulunmuyor. Zira, 1951 tarihli BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'de mültecilik, ırkı, dini, tabiiyeti, toplumsal bir gruba aidiyeti ve/veya siyasi görüşleri nedeniyle baskı ve zulme uğrayacağından korkan vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunanları ve bu ülkenin korumasından yararlan(a)mayanları kapsıyor.[1] Savaşlar, şiddet ve siyasi baskılar nedeniyle ortaya çıkan göç hareketleri özelinde yapılan "mülteci" tanımının kapsamına çevre/iklim olayları etkisiyle göç edenler ise dahil edilmiyor.

"Çevre/iklim mültecisi" terimi çevre ve iklim etkilerinin sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik etkenlerden kolaylıkla ayırt edilebileceği varsayımına dayanıyor. Oysa, iklim ve çevresel faktörler tek başına olmak yerine diğer faktörlerle birleşerek insan/topluluk hareketliliği üzerinde etkili oluyor. Bu nedenle, iklim göçünü kendi başına ayrı bir göç kategorisi olarak ele almak ve buna dayanarak iklim mültecisi tanımlaması yapmak güç olduğu kadar açıklayıcı olmaktan da uzak. Bununla birlikte İklim olayları sonrasında ortaya çıkan göç hareketleri uluslararası olmak yerine ağırlıklı olarak ülkelerin sınırları içerisinde gerçekleşiyor. Bu da uluslararası göç hareketlerine bağlı olarak tanımlanan "mülteci" kavramını analitik olarak yetersiz kılan başka bir faktör. Diğer yandan, iklim değişikliği olaylarının etkisiyle göç edenlerin haklarının savunulması ve etkin politikaların hayata geçirilmesi için "iklim mültecisi" kavramının önemli bir zemin sağlayacağını düşünen STK'lar, iklim hareketi grup ve aktivistleri ve bir kısım hükümetler bu kavramın tanınması için mücadelelerine devam ediyor.[2]

1- UHCR Türkiye Temsilciliği (1951). *Mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin sözleşme*. https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

2- McLeman, R. ve Gemenne, F. (2018). Environmental migration research: Evaluation and current state of the research. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 3-16) içinde. Routledge; Balaban, O., Özgür, B. ve Sakar, B. (2021). *İklim değişikliği, göç ve yerel yönetimler*. Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi II. RESLOG. http://www.reslogproject.org/wp-content/uploads/2021/09/reslog_KIT_iklim_TR_ONLINE_2_final.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

İklim hareketliliği çok etkenlidir

İklim değişikliği riskleri göç ve hareketlilik üzerinde tek başına belirleyici bir rol oynamaz. Diğer tüm göç türlerinde olduğu gibi kaynağı iklim değişikliği olarak görülen göçlerin de birden fazla nedeni bulunuyor.[61] İklim hareketliliğinin çok etkenliğini özetleyen ve bu konuda referans çalışmalardan biri olan Foresight Raporu'nda da belirtildiği üzere, insanları göç kararı vermeye iten eğitim ve istihdam olanaklarının kısıtlı olması, gelir seviyesi, gelir kaynakları, kültürel ayrımcılık, gıda güvensizliği, su varlığının azalması gibi makro düzeyde bir dizi siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve demografik faktör bulunuyor. İklim değişikliğine bağlı riskler de bu makro faktörlerle birleşir ve bunların halihazırda varolan olumsuz etkilerini artırır. Ancak iklim değişikliği sonucu yeniden şekillenen bu faktörler göç kararının verilmesi için

tek başına yeterli değildir. Politik/yasal çerçeve, hareketlilik maliyeti, sosyal ağların varlığı gibi orta düzeydeki etkenler ile hanelerin ve bireylerin çeşitli kapasitelerini içeren mikro düzeydeki etkenler devreye girer. Bireylerin/hanelerin özellikleri olarak da adlandırılabilecek mikro faktörler yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hâl, refah, tercihler, ırk, din, dil ve sınıf aidiyeti gibi birçok unsurdan oluşur. Bu unsurlar siyasi güç ilişkilerindeki dengesizliklerden, sosyo-ekonomik eşitsizliklerden, sosyal ve kültürel dışlanma/ayrımcılıktan bağımsız değildir. Bireylerin ve toplulukların kırılganlık seviyesinin de önemli birer belirleyicisi olan bireysel özellikler toplumsal düzeydeki adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin birer yansımasıdır. Bireylerin/hanelerin yaşadıkları yerleri terk edip etmeme kararları da tüm bu makro, mezo ve mikro faktörlerin bir araya gelmesiyle şekillenir. Tüm bunların yanı sıra iklim adaleti yaklaşımı iklim değişikliğinin kendisinin sosyal, ekonomik ve siyasi bir mesele olduğunun altını çizer. Bu da göz önüne alındığında iklim göçü adı verilen olgunun çok nedenliliği ve karmaşıklığı daha da çarpıcı bir hâl alır. Özetle, iklim değişikliğine bağlı olayların ekonomik, sosyal ve politik etkenlerle birleşerek etkilerini artırdığını düşünmek yerinde olur.

TABLO 3: GÖÇÜN ETKENLERİNİ VE ÇEVRESEL DEĞİŞİMLERİN ETKİSİNİ GÖSTEREN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

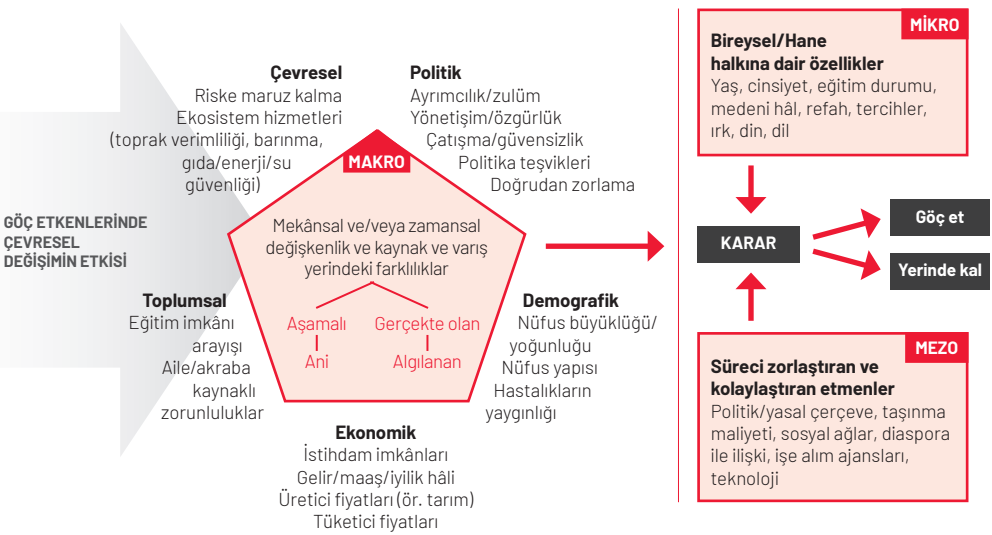

KAYNAK: Foresight (2011). *Migration and global environmental change: Future challenges and opportunities* (Proje Final Raporu). Government Office for Science.

Sosyal, ekonomik ve kültürel eşitsizlik ve adaletsizliklerin iklim hareketliliği üzerindeki etkisinin en çarpıcı biçimde görüldüğü yerlerden biri Güney Afrika. 1997-2001 ve 2007-2011 dönemlerinde Güney Afrika genelinde yağışların azalması ve sıcaklıkların artmasıyla beraber ana geçim kaynağı tarım olan kırsal bölgelerde yaşayanların geçimliği tehlike altına girdi ve bunun sonucunda ana geçim kaynağı tarım olan yoksul köylülerin hareketliliği büyük oranda arttı.

Güney Afrika sınırları içerisinde gerçekleşen hareketliliği her ne kadar kuraklık ve su varlığının azalması tetiklemiş olsa da hareketliliğin ana belirleyici etkenleri tarihsel olarak iç içe geçen sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve ırka bağlı eşitsizlikler oldu. Zira uzun yıllar boyunca süren Apartheid rejiminde ırk ayrımcılığının had safhaya ulaştığı ve rejim değiştikten sonra da etkilerinin ekonomik ve sosyal alanlarda hâlâ devam ettiği Güney Afrika, dünya genelinde eşitsizliğin ve yoksulluğun en yüksek seviyelerde olduğu ülkelerden biri. Kuraklık ve su varlığının azalması sonucunda başka bölgelere göç edenler ağırlıklı olarak düşük gelirli/yoksul siyahlardan oluşuyordu. Gelir seviyeleri daha yüksek seviyede olan beyazların ise iklim değişikliğine bağlı olarak gelişen bu durumdan etkilenmemeleri ya da az etkilenmeleri nedeniyle yaşam alanlarını çok daha az oranda terk ettiği görüldü. Diğer yandan, yoksul siyah köylülerin büyük bir kısmı açlık ve geçimliklerini kaybetme risklerine yoğun biçimde maruz kalsalar ve başka bölgelere gitme arzusu ve ihtiyacı duysalar da yeterli maddi kaynakları bulunmadığından başka bölgelere göç edemediler.[62] Yine Afrika'nın Sahel Bölgesi'nin Senegal kısmındaki köylerde birçok güvencesizliğe bir arada maruz kalan yoksul küçük çiftçilerin göç nedenleri arasında iklim değişikliğinin etkilerinden çok ürünlerin piyasa değerinin düşük olması, ayrımcı kamu politikaları, ürünlerini sattıkları piyasaların düzgün işlememesi ve olumsuz sosyal şartlar gibi farklı sosyal, ekonomik ve siyasi etkenler sıralanıyor.[63]

Yerel dinamikler ve yukarıda sayılan faktörlerin yereldeki birleşimi farklılıklar gösterir ve etkileri de değişkenlik gösterir. Örneğin Ekvator'da toprak mülkiyetine sahip olmanın kuraklık dönemlerinde göçün artmasına etken olduğu saptanırken Vietnam'ın Mekong Deltası'nda seller sırasında tersi yönde bir etkisinin olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık Vietnam'da topraksız köylülerin daha kolay yerlerini değiştirdiği, Ekvator'da ise yeterli kaynakları olmadığı için yerlerinde kaldıkları kaydediliyor.[64]

KIRILGANLIK

Genel olarak kırılganlık, toplulukların, sistemlerin ve malların/mülklerin tehlikelere açık olmalarına ve olumsuz yönde etkilenmelerine neden olan özellikleri ve durumları olarak tanımlanır.[1] Kırılganlık seviyesi üç parametre üzerinden belirlenir:[2]

— İklim olaylarıyla karşı karşıya kalma sıklığı ve oranına işaret eden tehlikeye maruziyet,
— Maruz kalınan risklerden etkilenme biçim ve seviyesini gösteren hassasiyet,
— İklim riskleriyle başa çıkabilme, hasarları onarabilme seviyelerini belirleyen uyum kapasitesi.

Kırılganlık seviyesi genellikle tehlikeye maruziyet ve hassasiyet arttığında, uyum kapasitesi de düştüğünde artış gösterir.[3]

Politik ekoloji ve iklim adaleti yaklaşımları, bireylerin ve toplulukların kırılganlığının sosyal, ekonomik ve siyasi bağlamdaki ilişkiler, güç dağılımı ve eşitsizliklerce belirlendiğinin altını çizer.[4] Buna göre geçimlik faaliyetlerinin türü, sınıf pozisyonu, toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi güç hiyerarşilerine ve eşitsizliklerine neden olan birçok etken toplumsal grupların bazılarının kaynaklara ve hizmetlere erişiminin kısıtlı olmasına yol açar. Gelirlerin, birikimlerin ve eğitim seviyesinin düşük olması, sosyal ve kültürel ayrımcılığa maruz kalma, sosyal ağların dışında kalma gibi durumları yaşayan sosyal gruplar, iklim olaylarının etkilerine karşı daha savunmasızdır. Örneğin geçimliğini tarımsal faaliyetlerden sağlayan çiftçiler kuraklığa ve aşırı hava olaylarına, olumsuz barınma şartlarında yaşayan yoksul kadınlar sıcak dalgalarına karşı daha kırılgandır.

Kırılganlık sabit değildir; içinde bulunulan toplumsal şartların ve ilişkilerin zamana, mekâna ve duruma göre farklılık göstermesiyle kırılganlık seviyesi de değişir. Tarihsel olarak varolan sosyal, ekonomik ve siyasi eşitsizlik ve adaletsizlikler etkilerini uzun süreler boyunca devam ettirir.[5] Öte yandan sınıfsal eşitsizlik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kültürel ayrımcılık gibi adaletsizlik kaynağı olan etkenlerdeki değişimlerle beraber kurumsal düzenlemeler ve politikalar da kırılganlığın seviyesi ve/veya niteliğinde dönüşümlere neden olur.[6]

Sosyal grupların kırılganlığı çokboyutlu ve kesişimseldir. Birey ve toplulukların kırılganlığını bir tek faktör belirlemez; farklı sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizlik ve eşitsizlikler bir araya gelir, kesişir ve bireylerin/toplulukların kırılganlık seviyesini artırır veya düşürür. Örneğin etnik ve kültürel ayrımcılık ve sınıfsal eşitsizlikten kaynaklanan eşitsizlik ve adaletsizliklere maruz kalan yerli halklar içerisinde kadınların kırılganlığı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine bağlı olarak daha da yüksek seviyelerde seyreder.[7]

Varlık/finansal kaynaklar ve sosyal sermayenin kırılganlık ile ters, hareketlilik ile doğrudan ilişkisi bulunur. Yoksulluk arttıkça, sosyal ağ ve ilişkiler zayıfladıkça kişilerin kırılganlığı artarken hareketlilikleri düşer.[8] Örneğin kıyı yerleşimlerinde yaşayanlar deniz seviyelerinin yükselmesi riskine, su varlığının ve yağışların zaten az olduğu bölgelerdekiler de kuraklık tehdidine genel olarak daha fazla maruz kalır. Geçimlik faaliyetlerinin türü, sınıf, toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi birçok etkene bağlı olarak bazı birey ve toplulukların daha düşük uyum kapasiteleri vardır ve bu risklere karşı daha da kırılgandır.

Son olarak, iklim risklerinin kendisinin de kırılganlığı artırıcı etkisi bulunur. Ani gelişen seller ve aşırı hava olayları sırasında evlerin hasar görmesi ve yaşanamayacak hâle gelmesi ya da yavaş gelişen kuraklık gibi iklim olayları sonucunda geçimlik kayıpları zaten yoksul olan kesimlerin maddi kaynakları üzerinde daha da çok baskıya neden olmakta ve onları derin bir yoksulluğun içine itmektedir.[9]

1- UNISDR (2009). *Terminology on disaster risk reduction.* Cenevre. www.undrr.org/publication/2009-unisdr-terminology-disaster-risk-reduction (Erişim tarihi: 26.7.2022)
2- Adger, W. N. (2006). Vulnerability. *Global Environmental Change* 16: 268-281. dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.02.006
3- Adger, W. N., de Campos, R. S. ve Mortreux, C. (2018). Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 23-41) içinde. Routledge.
4- O'Brien, K., Eriksen, S., Nygaard, L. P. ve Schjolden, A. (2007). Why different interpretations of vulnerability matter in climate change discourses. *Climate Policy* 7 (1): 73-88.
5- Otto, I. M. (2017). Social vulnerability to climate change: A review of concepts and evidence. *Regional Environmental Change* 17: 1-12. doi: 10.1007/s10113-017-1105-9
6- Otto, I. M. (2017). *A.g.y.*
7- Gioli, G. ve Milan, A. (2018). Gender, migration and (global) environmental change. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 135-150) içinde. Routledge.
8- Foresight (2011). *Migration and global environmental change: Future challenges and opportunities* (Final Project Report). Government Office for Science.
9- Otto, I. M. (2017). *A.g.y.*

İklim hareketliliği çoğunlukla kısa süreli/geçici, döngüsel ve mevsimseldir

Araştırmalar anaakımın öne sürdüğü iklim değişikliği ile ilgili göçlerin kalıcı olduğu yönündeki temel savların geçerli olmadığına işaret ediyor. Genelde iklim değişikliği olayları sonucunda ortaya çıkan hareketlilik süre bakımından farklılık gösteriyor. Evleri, toprakları ve geçimlikleri risk altında olan bireyler/topluluklar kalıcı ve geçici kutupları arasında uzanan bir eksende farklı süreler boyunca yer değiştirebiliyor.[65] Ağırlıklı olarak da iklim olayları –özellikle de ani başlangıçlı iklim olayları– **kısa süreli/geçici** hareketliliğe yol açıyor.[66] Yavaş gelişen iklim olaylarında ise kalıcı ve uzun süreli yer değiştirme olasılığı artarken **mevsimsel ve döngüsel** yer değiştirme de oldukça sık görülen hareketlilik biçimleri olarak karşımıza çıkıyor. İklim olaylarının yıkıcı etkilerine maruz kalan bölgelerdeki hanelerde, hane üyelerinin bir kısmının farklı bölgelere çalışmaya gitmesi **geçimliğin çeşitlendirilmesi ve esnekleştirilmesi, uğranılan zararların karşılanması** için sıklıkla başvurulan bir yöntem. Başka bir ifadeyle, kısa süreli hareketliliği tarihsel olarak mevsim değişikliklerine, şimdilerde ise iklim değişikliğinin yoğunlaşan etkilerine karşı kullanılan bir uyum eylemi olarak düşünmek mümkün.[67] Örneğin iklim değişikliğinin etkilerine kuvvetli biçimde maruz kalınan ve buna bağlı olarak iklim göçünün yoğun biçimde gerçekleştiği düşünülen Afrika'daki Sahel Bölgesi'nde yerel topluluklar ticaret amacıyla ya da göçebe hayvan yetiştiricisi (pastoralist) olarak yüzyıllardır hareketlilik hâlinde. Bölgede yer değiştirme insan kaynaklı iklim değişikliğinden önce de zorlu iklim koşulları karşısında geçimlikleri çeşitlendirme stratejilerinin başında yer alıyordu.[68]

İklim krizi ile ilgili olarak meydana gelen yerinden edilmelerin bazı durumlarda kalıcılaşma eğilimi göstermesi de olası. Ancak bu durumun asıl nedeni iklim olayları sonrasında kayıp ve zararların yeterli düzeyde giderilmemesi ve aradan geçen zamanda felaket yerlerinin kişi ve toplulukların sağlıklı, temiz ve refah içerisinde olmalarını ve geçimliklerini sağlayabilecek nitelikte yaşam alanlarına dönüştürülmemeleri. 2005'teki Katrina Kasırgası'ndan sonra ABD'nin Meksika Körfezi civarındaki bölgelerinde yaşananlar kalıcılaşan yerinden edilme hâlini anlatan en iyi örneklerden biri. Yaklaşık 1200 kişinin hayatını kaybettiği kasırga nedeniyle 200 bin kişi yerinden oldu. Kasırga sonrasında, yeni sosyal konutların yeterli miktarda yapılmaması, inşa edilen binalarda kiraların yüksek olması gibi nedenlerden dolayı, özellikle yoksulların ve siyahların daha önce yaşadıkları yerlere dönmeleri imkânsız hâle geldi. 2015 yılı itibariyle, New Orleans'taki

kasırganın etkilerini giderme çalışmaları sonucunda yaklaşık 1925 sosyal konut hanesinin inşa edilmesine rağmen, bu rakam önceki sosyal konut hane sayısından yaklaşık 3000 azdı. Sonuç olarak, Katrina Kasırgası sonrasında binlerce yoksul kalıcı biçimde yerinden edilmiş hâlde yaşamaya devam etti.[69]

İklim hareketliliği ağırlıklı olarak ülke sınırları içinde ve yakın yerlere doğru gerçekleşir

Anaakım medya, siyaset ve sivil toplumda iddia edilenin aksine iklim olayları sadece ve ağırlıklı olarak uluslararası ölçekte ülkeler arasında gerçekleşmiyor. Çeşitli iklim olaylarının sonucunda yaşamları, yaşam alanları ve geçimlikleri tehdit altında olan birey ve topluluklar çoğunlukla kendi ülkelerinin sınırları içerisinde yer değiştiriyor. Yapılan çalışmalar iklim risk ve olaylarının etkisinin olduğu göç hareketlerinin uluslararası olmak yerine çok daha büyük oranda **ülke sınırları içerisinde** gerçekleştiğini ortaya koyuyor.[70] Finansal kaynaklarının ve sosyal ağlara erişimlerinin kısıtlı olmasından dolayı uzak mesafelere gitme kapasitesi sınırlı olan yoksullar, felaketin olduğu bölgede daha az zarar gören yakınlardaki yerleşim alanlarına giderek kısa mesafeli yer değiştirme yoluyla kendilerini korumaya çalışmaktadır.[71] Varış noktası hakkında bilgili olunması ve varış noktalarına uzanan sosyal ağlara erişimin olması kişi, hane ve toplulukların iklim olayları sırasındaki ve sonrasındaki hareketliliklerinin yönünü belirleyen önemli kriterlerden biri. Yakın bölgeler ile ilgili bilgilerin ve sosyal ağların fazla olma olasılığı da kısa mesafeli hareketlilik tercihlerini artırıyor.[72] Latin Amerika'nın kuzeyi ve Karayipler'de yer alan sekiz ülkede yapılan bir araştırma kuraklık sırasında kırsal alanlarda yaşayan gençlerin genellikle tarım faaliyetlerini sürdürebilecekleri ve ulaşım maliyeti düşük yakın mesafelerdeki diğer kırsal alanlara gittiğini gösteriyor.[73] Benzer bir sonuç Zambiya'nın güney bölgelerinde yapılan bir araştırmada da ortaya çıkmaktadır.[74] 2016-2017 yılında Somali'de meydana gelen "Sima" adıyla anılan kuraklık nedeniyle ülke nüfusunun üçte birinden fazlasının (yaklaşık 4,7 milyon kişi) gıda güvenliği tehlike altına girdi. Bunun sonucunda yaklaşık 1 milyon kişi yerinden edilmiş oldu. Bu kişiler ülke sınırları içerisinde başka yerlere giderken, yaklaşık 408 bini Baidoa, Kismayo ve Mogadişu gibi büyük kentlere veya bu kentlerin çeperindeki bölgelere yerleşti.[75]

Kuraklığın sıklığını, şiddetini ve süresini sürekli artırdığı Sahra-altı Afrika'da bulunan Sahel Bölgesi'nde yoksul küçük çiftçiler ve hayvancılıkla uğraşan yerel topluluklar geçimlik imkânlarını düzenli olarak kaybediyor, yoksullaşıyor ve gıda güvenliklerini

ULUSLARARASI ANLAŞMALAR VE İKLİM KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

İklim olayları nedeniyle göç edenlere çeşitli güvencelerin ve hakların sağlanmasına yönelik 2010'ların başından itibaren hayata geçirilen bir dizi girişim bulunuyor:

➔ **2009** Kampala Sözleşmesi (Kampala Convention) imzalandı. Afrika Birliği'ne bağlı 30 ülkenin taraf olduğu sözleşmede, ülke içi yerinden edilmelerin önlenmesi ve göç edenlerin korunması hedeflenirken, iklim değişikliği de zorunlu göç nedenlerinden biri sayıldı.[1]

➔ **2010** Meksika'nın Cancun kentinde düzenlenen COP16'da (Çerçeve Sözleşmesi Tarafları) Cancun Uyum Çerçevesi (CAF) yayımlandı. Taraf ülkelerin iklim değişikliğine uyum ve kırılganlığı azaltıp dirençliliği artırma eylemlerinin bir çerçevesini sunan CAF'da iklim krizi ile zorunlu göçün arasındaki ilişki resmî olarak kurulmaktadır. Çerçeve metinde iklim değişikliğinin "yerinden edilme", "göç" ve "planlı yer değiştirme" olarak üç farklı hareketlilik tipine neden olabileceği belirtilirken, ülkelerin bu konuda alması gereken bazı temel tedbir ve uygulaması gereken yöntemler önerildi.

➔ **2012** Nansen Girişimi (Nansen Initiative) oluşturuldu. Ana konusu iklim felaketlerinden dolayı yerlerinden edilerek gerek ülkelerinin içinde gerekse diğer ülkelerde yaşamak zorunda kalanların şartlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmaları desteklemek olan Nansen Girişimi, bir diyalog, danışma ve işbirliği zemini ve süreci olarak işledi. 2015 yılında faaliyetlerine son veren girişimin, bu amaca yönelik teknik destek ve bilgi yardımı, kapasite oluşturma, siyasi farkındalık yaratma ve ülkelerin uyum politikalarını geliştirmeye destek olma gibi faaliyetleri bulunmaktaydı.

➔ **2013** COP19 Varşova Uluslararası Kayıp ve Zarar Mekanizması (WIM) oluşturuldu. İklim olayları etkilerinin kırılganlığı yüksek ülkelerde yol açtığı kayıp ve zararların giderilmesinin amaçlandığı WIM'de, iklim olaylarına bağlı göç hareketleri ve neden olduğu riskler kayıp ve zararlar arasında sayılmaktadır.[2]

➔ **2015** Felaket riski yönetişimini güçlendirmek, dirençliliği artırarak felaket risklerini azaltmak, risklere karşı hazırlıklı olmak ve felaket sonrası iyileştirme süreçlerinin etkinliğini artırmak gibi amaçlarla imzalanan Sendai Felaket Risklerini Azaltma Çerçevesi 2015-2030'da (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030) iklim değişikliğinin felaket riski ile ilgisini kuran maddeler bulunmaktadır; konuyla ilgili eylem ve politikalar için zemin sağlanmaktadır.[3]

➔ **2015** Paris'te düzenlenen COP21'de Paris Anlaşması imzalandı. Anlaşmada, WIM kapsamında konuyla ilgili öneriler geliştirmek üzere Yerinden Edilmeler Çalışma Grubu (TFD) oluşturuldu.

➔ **2016** Nansen Girişimi'nin yerini alan Afete Bağlı Yerinden Edilmeler Platformu (PDD) hayata geçti. Devlet merkezli bir platform olan PDD'de devlet-dışı aktörler de paydaş olarak kabul edilir; çalışmaları üç ana amaç etrafında yürütülmektedir:[4]

— Yerinden edilme riski olanların evlerinde kalmalarının sağlanması;
— İklim felaketlerinden etkilenenlerin hasarlarını aza indirmek ve riskli bölgelerden uzaklaşmalarını sağlayacak yardımlarda bulunmak;
— (Özellikle uluslararası hareketlilikte) evlerini terk etmek zorunda kalan insanların bulundukları yerlerde durumlarını iyileştirmek ve bu insanları korumak.

➔ **2018** COP24'te Yerinden Edilmeler Çalışma Grubu'nun hazırladığı "İklim Kaynaklı Yerinden Edilmeler Hakkında Tavsiyeler" belgesi kabul edildi; Çalışma Grubu'nun görev süresi iki yıl daha uzatıldı.

➔ **2018** Küresel Göç Mutabakatı (GCM) imzalandı. İklim değişikliği kapsamında yerinden edilmeler konusunda maddelerin yer aldığı anlaşmada, diğer felaketlerin yanı sıra iklim değişikliği ve çevresel tahribata uyum ve dirençlilik politikalarının geliştirilmesi, yerinden edilmelerin felaketlere hazırlık stratejilerinin içine alınması, hükümetlerin felaketlerden dolayı göç edenlere yönelik insani vize ve geçici çalışma izni temin etmesi gibi farklı birçok tavsiye ve hüküm bulunmaktadır.[5]

1- African Union (2009, 23 Ekim). *African union convention for the protection and assistance of internally displaced persons in Africa (Kampala Convention).* www.unhcr.org/about-us/background/4ae9bede9/african-union-convention-protection-assise-internally-displaced-persons.html (Erişim tarihi: 26.7.2022); Balaban, O., Özgür, B. ve Sakar, B. (2021). *İklim Değişikliği, Göç ve Yerel Yönetimler.* Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi II. RESLOG. www.reslogproject.org/wp-content/uploads/2021/09/reslog_KIT_iklim_TR_ONLINE_2_final.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

2- Balaban, O., Özgür, B. ve Sakar, B. (2021). *A.g.y.*

3- UN (2015). *Sendai framework for disaster risk reduction 2015 - 2030.* www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

4- Platform on Disaster Displacement (t.y.). *We Promote Measures.* disasterdisplacement.org/we-promote-measures (Erişim tarihi: 26.7.2022); Balaban, O., Özgür, B. ve Sakar, B. (2021). *A.g.y.*

5- Platform on Disaster Displacement (t.y.). *The global compact for migration: A breakthrough for disaster-displaced persons and the beginning of a long process.* disasterdisplacement.org/staff-member/the-global-compact-for-migration-a-breakthrough-for-disaster-displaced-persons-and-the-beginning-of-a-long-process (Erişim tarihi: 26.7.2022); IDMC/NRC (2021). *GRID 2021: Internal displacement in a changing climate.* www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/grid2021_idmc.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

yitiriyorlar. Bununla birlikte, bölgede yapılan farklı çalışmalar yerel toplulukların bu durum karşısında başka ülkelere göç etmek yerine farklı savunma mekanizmaları geliştirdiklerini ve buna bağlı olarak değişik biçimlerde hareketlilik gösterdiklerini ortaya koyuyor. Örneğin, Burkina Faso'daki kuraklık sonrasında geçimlik imkânları kaybolan çiftçilerin büyük çoğunluğunun yakın mesafelerdeki diğer köylere göç ettiği görülüyor.[76] Bu hareketliliğin gelir kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelik bir strateji çerçevesinde kısa dönemli ve mevsimsel olduğu anlaşılıyor. Dünya genelini kapsayan 1960-2000 arasındaki veriler de iklim değişikliğinin uluslararası göçe doğrudan etkisinin bulunmadığını gösteriyor. İklim olaylarının ücretlerin düşük olmasına yol açarak uluslararası göçü artırıcı olası bir dolaylı etkisi bulunsa da bunun da etkisi düşük çıkmaktadır. Zira, yoksulların gelirlerinin daha da düşmesi sonucunda uluslararası göç için ayırabilecekleri kaynakların azalması nedeniyle ülke içinde göç daha beklenir bir sonuç.[77]

Hareketliliğin büyük çoğunluğunun ülke sınırları içerisinde gerçekleşmesi felaket tellallığı söyleminin Küresel Kuzey'e doğru "iklim göçmenleri" akını iddiasının geçerli olmadığını gösteriyor. İklim olayları sonrasında görülen uluslararası göç ise genellikle aynı bölgede yakın ülkeler arasında gerçekleşiyor. Sınırlara olan yakınlık, halihazırda göç yollarının ve ağlarının varlığı, kültürel yakınlık ve bağlar gibi etkenlere bağlı olarak yakındaki başka ülkelerdeki bölgelere doğru da hareketlilik yaşanabiliyor.[78] Örneğin uzun yıllardır Meksika'dan ABD'ye emek göçü sürüyor. İklim değişikliğinin tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkilerine maruz kalındığında da varolan bu göç yollarının kullanıldığı, daha önce göç edenlerden tanıdıkları olanların veya tecrübeli olanların bu göç yollarını tercih ettikleri görülüyor. Diğer bir deyişle, iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan durumun sosyal ve ekonomik sonuçlarından olumsuz etkilenenler mevcut göç ağlarına eklemlenmektedir.[79]

İklim değişikliği hareketlilik kadar hareketsizliğe de neden olur

İklim değişikliğine bağlı gelişen olaylar karşısında **hareketsizliğin farklı tiplerine** de hareketlilik kadar çok rastlanıyor. Bireylerin/hanelerin iklim değişikliği riskleri karşısında yer değiştirip değiştirmeme konusundaki kararları üç temel parametre üzerinden şekilleniyor: ihtiyaç/zorunluluk, istek ve kapasite. *İhtiyaç,* kişilerin/hanelerin ani veya yavaş gelişen iklim olaylarına maruziyetleri ve iklim olaylarının sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerle birleşiminde ortaya çıkan durum karşısında kırılganlıklarına bağlı olarak yer değiştirme zorunluluk dereceleri olarak tanımlanabilir. *İstek* ise özellikle sos-

yal ve kültürel nedenlere bağlı olarak kişilerin bulundukları yeri değiştirme arzularını gösterir. Son olarak, *yer değiştirme kapasitesi* ise kişilerin/hanelerin finansal kaynak, vasıf, bilgi, sosyal ağlar ve makro düzeyde sosyal, ekonomik ve siyasi ilişki ve yapılarının şekillenmesinde etkisinin olduğu kişisel özellikler gibi birçok faktöre bağlı olarak yer değiştirme eylemini hayata geçirebilmelerini belirler.

TABLO 4: İKLİM HAREKETLİLİĞİ-HAREKETSİZLİĞİ KARARLARI

	İhtiyaç	İstek	Yer değiştirme kapasitesi	Sonuç
Çevresel değişiklik/ iklim riski → Sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi faktörler	Yok	Yok	Yok/Var	Hareketsizlik
	Yok	Var	Yok	İstemsiz hareketsizlik/Kapana kısılma
	Yok	Var	Var	Hareketlilik
	Var	Yok	Yok/Var	Hareketsizlik
	Var	Var	Yok	İstemsiz hareketsizlik/Kapana kısılma
	Var	Var	Var	Hareketlilik

KAYNAK: Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *The Atlas of environmental migration*. Earthscan.

Tabloda gösterilen parametrelerin birleşimi sonucunda hareketliliğin yanı sıra iki ana tip hareketsizlik durumu da ortaya çıkıyor:[80]

- Göç etmeye ihtiyacı ve isteği olan, ama bunu gerçekleştirme kapasitesi bulunmayanların kapana kısılma hâli olarak da adlandırılan istemsiz hareketsizlik durumu;
- İçinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle göç etme ihtiyacı bulunsa da kapasitesi olsun olmasın yaşam alanlarını terk etmek istemeyenlerin gönüllü/istemli hareketsizlik durumu.

İstemsiz hareketsizlik durumunda olanlar kapana kısılmış nüfus olarak da adlandırılmakta. İklim değişikliğinin riskleri karşısında kapana kısılma durumu –genellikle birden fazlasının bir araya geldiği– birçok etkenden kaynaklanabilir. Bunlar arasında yasal ve idari engeller, ulaşım ya da göç altyapısının olmaması gibi yapısal nedenlerin yanı sıra

sosyal ağların, beşeri sermayenin, finansal kaynakların eksikliği ve/veya yaş, toplumsal cinsiyet, eğitim ve vasıflar gibi bireysel özelliklerden dolayı karşı karşıya kalınan dezavantajlar bulunur.[81] Burada bireysel özelliklere bağlı olarak dezavantajların sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizliklerle bağlantısının olduğunu, makro düzeyde maruz kalınan adaletsizlik ve eşitsizliklerin birer tezahürü olduğunu hatırlamak gerekir. Bu etkenler arasında, bireylerin göç edebilmesinin önündeki engellerden en çok rastlanılanı finansal kaynakların yeterli olmaması, iklim adaletsizliğinin iklim krizi ve hareketlilik üzerindeki belirleyici etkisini göstermektedir. Genel olarak iklim/çevre olaylarının etkileri ile gelir seviyeleri birbiriyle ters orantılıdır. Örneğin, kuraklık olduğunda bireyler sahip oldukları kaynakların büyük bir kısmını gıda ve su temini için ayırırlar. Tarımsal üretime bağlı geçimlik faaliyetlerinin aksamasıyla beraber, halihazırda yoksulluk çekenlerin daha da yoksullaşması birey ve hanelerin bulundukları yerlerden göç etmek için yeterli finansal kaynaklara sahip olamamalarıyla sonuçlanmaktadır. Kapana kısılma durumuna genellikle yoksullukla beraber diğer dezavantajlara bir arada maruz kalan kadınlar, yaşlılar, çocuklar, engelliler gibi gruplar arasında daha fazla rastlanmaktadır. Örnek olarak, oldukça yaygın bir durum olan hanelerdeki erkekler başka yerlere çalışmak için göç ettiklerinde, kadınlar geleneksel patriarkal işbölümüne göre bakımını üstlendikleri çocukları ile iklim riskinin bulunduğu evlerinde yaşamaya devam etmektedir. Özetle, uğranılan maddi kayıplarla birlikte oluşan yoksullaşma sonucunda topluluk ve bireylerin büyük bir bölümü göç edebilmek için gerekli kaynaklara sahip olmamaları nedeniyle göç etme ihtiyaçları ve istekleri bulunsa da bunu yerine getiremiyor.[82] Diğer bir deyişle, iklim olaylarının da etkisiyle geçimlik, ev ve toprak kayıplarından oluşan ekonomik yerinden edilmelerin otomatik olarak fiziksel yerinden edilmelerle sonuçlanmadığına işaret ediyor.

1981 ve 1984'te Kenya'daki kuraklıklar sırasında hayvancılık ile geçimliklerini sağlayan yerel halkın bir kısmı hayvanlarını kaybetmelerine rağmen, hareketlilik kapasiteleri düşük olduğu için topraklarında yaşamaya devam ederken imkânları daha fazla olanlar yakın bölgelere göç ederek hayvancılık faaliyetlerine devam etmiştir.[83] Yoksulluğun derinleşmesiyle sonuçlanan bir başka iklim felaketi kaynaklı çevre adaletsizliği de 2020 yılında yaklaşık 2,5 milyon kişinin evinden ve topraklarından olmasına neden olan Bangladeş'teki Amphan Siklonu ile gerçekleşti. Hasar giderme çalışmalarının sonucunda felaketin üzerinden yedi ay geçmesine rağmen bölge eski hâline dönemedi. Yaşadıkları bölgenin yakınlarına yerleştirilen felaketzedelerin büyük çoğunluğu geçimliklerine tekrar kavuşamadığından mülklerini satmak, borçlanmak ve dilenmek gibi yollara başvururken, felaketin toprak kayması gibi uzun dönemli etkilerine maruz kalmaya

devam etti.[84] Kapana kısılma hâli kendini ani gelişen iklim olaylarında da gösteriyor. 2005 yılında ABD'de meydana gelen Katrina Kasırgası'nda yeterli finansal kaynak ve ulaşım imkânları olanların kentleri önlem olarak terk ettikleri, bu kaynak ve olanaklardan mahrum olan yoksulların, siyahların ve yaşlıların ise kasırga sırasında ve sonrasında büyük oranda yaşadıkları yerlerden ayrılamadıkları görüldü.[85]

Görülen diğer hareketsizlik tipi ise istemli/gönüllü hareketsizlik. İklim olaylarının etkileri karşısında ev, toprak ve geçimliklerini kaybetme riskinden dolayı ihtiyaçları olsa ve bunu gerçekleştirecek kapasiteleri bulunsa da bazı topluluk ve bireylerin yaşam alanlarını terk etme isteği olmayabilir. Bunun başlıca nedenleri arasında sosyal ve kültürel faktörler geliyor. Yaşanılan yerle kurulan bağın ve aidiyet hissinin kuvvetli olması, birey ve toplulukların iklim risklerini görmelerine, bilmelerine ve yaşamalarına rağmen farklı bir yere gitmek istememelerine yol açıyor. Diğer bir deyişle kültürel varlıklarını, geleneklerini, yaşam tarzlarını ve kimliklerini mekâna olan bağlılıkları üzerinden tanımlıyorlar ve bunların devamlılığı için oldukları yerde kalıp iklim olaylarının etkilerine uyum göstermeyi tercih ediyorlar. Aynı zamanda alışık oldukları yerde yaşamanın konforu, aile ve topluluk üyelerinden ayrılmama ve diğer duygusal bağlar da yaşadıkları mekânı terk etmeme isteğine neden olabiliyor.[86] Örneğin deniz seviyelerinin yükselmesi, balık nüfusunun azalması, tarım ürünlerinin düşmesiyle toprakları ve gıda güvenliği risk altında olan Pasifik'teki Ada Devletleri'nde yaşayan yerli halk topluluklarının bir kısmı evlerini ve topraklarını terk etmeyi reddediyor ve geleneksel yaşam alanlarını kültürel, spiritüel ve siyasi nedenlerle bırakmamayı düşünüyor.[87] Sular altında kalma tehdidi ile karşı karşıya olan Filipinler'deki dört adada yapılan bir araştırma, adada yaşayan yerli halk topluluklarının yerinde uyum eylemlerini tercih ettiklerini, geleneksel yaşam alanlarında varlıklarını sürdürme eğiliminde olduklarını ortaya koyuyor.[88]

Hareket*lilik* ve hareket*sizliği* birbirini dışlayan, birbirinin karşıtı iki ayrı kategori olarak da düşünmemek gerekir. Aksine birbirleriyle iç içe geçen, dinamik ve ilişkisel kategoriler olarak ele alınmalıdır.[89] Bunun başlıca nedeni hareketliliğin durağanlık aşamaları da olan kesintili bir süreç olarak işlemesidir. Örneğin, belirli bir varış noktasına doğru yola çıkan bir birey yolculuğu sırasında bir süreliğine de olsa başka bir yerde durabilir ve belirli bir süreyi geçiş noktasında geçirebilir. Hareketlilik sürecinde hareketsizlik ânı olarak düşünülmesi gereken bu kısa duraklama esnasında oluşturulan sosyal ağlar, karşılaşılan iş fırsatları, edinilen deneyimler ve bilgiler kişilerin kapasitelerini artırmalarına imkân verir ve farklı hareketlilik tiplerine kapı aralar.[90]

İklim hareketliliğinin uyum sağlama ve kırılganlığı azaltma gibi olumlu sonuçları vardır

Felaket tellallığı söylemleri iklim göçünü bir dizi olumsuz sonuç doğuran bir olgu olarak tarif ediyor. Ancak iklim göçünün çatışmaların artması, kaynakların tüketilmesi gibi olumsuz sonuçları sıklıkla dile getirilse de genel olarak hareketliliğin birçok bakımdan olumlu sonuçları bulunuyor.

Öncelikle iklim değişikliği risk ve olaylarının doğal kaynakları, geçimlikleri ve yaşam alanlarını tahrip edici etkileri bulunsa da güvenlikçi yaklaşımın temel iddiasının aksine bu hasarlar otomatik olarak gerilim-çatışma ilişkileri ile sonuçlanmıyor. Yapılan birçok çalışma, günümüzde gıda güvensizliği, sıcaklık artışı, su varlığının azalması gibi iklim değişikliğinin çeşitli sonuçları ile ülke ve gruplar arasındaki (silahlı) çatışmalar arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koyuyor. Aksine iklim değişikliğinin sonuçları dayanışmacı ilişkilere de neden olabiliyor.

Hareketlilik giderek artan sayıda çalışmada bir iklim uyum stratejisi olarak kabul ediliyor.[91] Değişik tipleriyle hareketlilik iklim değişikliğine uyumu farklı biçimlerde sağlayabilir:[92]

- Bireyler, haneler ve topluluklar iklim risklerinin daha az olduğu yerlere giderek iklim olay ve felaketlerine maruziyetlerini azaltabilir.
- İklim risklerinin birey ve toplulukların geçimlerini tehdit etmeleri karşısında, bulunulan yerlerde geçimliklerin çeşitlendirilmesi ya da başka bir yere göç ederek geçimliklerin sağlanması temelde başvurulan yollar olmakla beraber, her ikisinin birleşiminin kullanılması sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bir haneden bir veya birkaç bireyin başka yerlere gidip çalışması, bu bireylerin haneleriyle bağlarını korumaları durumunda geçimlikleri çeşitlendirmenin ve yeni geçim kaynakları sağlamanın bir yoludur. Böylelikle bireyler kazançlarının bir kısmını hanenin geride kalanlarına gönderir. Özellikle iklim risklerinin baskısının arttığı dönemlerde hanelerin geçinebilmesine böylece katkı sağlanmış olur. Benzer biçimde hanelerin varlıklarına bu yolla katkı yapılması da hanelerin dayanıklılıklarının artmasını sağlar.
- Hanelerde yaşayan kişi sayısının azalmasıyla beraber gıda güvensizliğinin olduğu durumlarla başa çıkma olanakları artar.
- Gittikleri yerlerden geri dönen bireyler başka yerlerde edindikleri yeni bilgi ve va-

SURİYE, YEMEN VE DARFUR

Suriye, Yemen ve Darfur-Sudan vakaları sıklıkla iklim değişikliği, çatışma ve göç arasındaki ilişkiye örnek olarak verilmektedir. Bu ülkelerde başta etkisi artan, süresi uzayan kuraklık gibi iklim değişikliği risk ve olaylarının çatışmalara ve savaşlara kaynaklık ettiği ya da edeceği ileri sürülmektedir.[1] Ancak, bu ülkeler üzerine yapılan saha araştırmaları iklim değişikliği-çatışma-göç arasında doğrudan ve otomatik olduğu varsayılan ilişkinin geçerliliğini sorgular nitelikte sonuçlara ulaşıyor.

Yemen'de iklim değişikliğinin etkisiyle su varlığı sürekli azalıyor; Yemen nüfusunun yaklaşık yarısının temiz içme suyuna ve tarım için gerekli yeraltı sularına erişimi bulunmuyor. Ülkede süregelen çatışmalarda bu durumun etkisi olsa da, bu doğrudan bir etki değil. Su kaynakları azalsa da kaynaklar üzerindeki çatışmaların asıl nedeni, hâkim patronaj ilişkileri yoluyla devlet ile ittifak hâlinde olan büyük toprak sahiplerinin kaynakları kontrol etmesi ve su tüketiminin yüksek olduğu pazara yönelik ürünlerin yetiştirilmesi. Bununla birlikte, Yemen devletinin, bölüşümü iyileştirmeye yönelik politik ve ekonomik alanda politika ve eylemler üretmek yerine suyun idaresi ile ilgili teknokratik bazı çözümler araması da Yemen'deki çatışmaların altındaki nedenler arasında sayılıyor.[2]

"İlk iklim savaşı"nın başladığı yer olarak da anılan Darfur'da süren kuraklık nedeniyle kaynaklar üzerine çatışmaların çıktığı da sıklıkla dile getirilmekte. Ancak iklim değişikliği kaynaklı kuraklık, çatışmalara neden olan faktörlerin olumsuz etkilerini artıran bir risk faktörü olarak rol alıyor. Çatışma ve savaşın asıl nedenleri ise geleneksel yapıların yerlerine yenileri konulmadan çözülmesi, geleneksel çatışma çözümü ve arabuluculuk mekanizmalarının ortadan kalkması, gücün ve varlığın eşitsiz dağılımı, büyük toprak sahipleri kollanırken küçük çiftçileri gözardı eden politikalar gibi ekonomik ve siyasi faktörlerden oluşuyor. Çatışma durumunda da yoksulluk, sosyal ağlar, geçimlilik güvenliği gibi birçok faktörün göç kararları üzerinde etkili olduğu anlaşılıyor.[3]

Birçok indirgemeci yaklaşım Suriye'deki iç savaşı kuraklık nedeniyle tarımsal üretimin ve su varlığının azalmasına bağlıyor. Ancak savaşın ana nedenleri yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik ve tüm bu faktörlerle birleşen baskıcı Suriye yönetiminin iklim değişikliği neticesinde meydana gelen kıtlığı ve susuzluğu kötü yönetmesi olarak karşımıza çıkıyor.

Savaşın hemen öncesindeki dönemde Suriye, petrol gelirinin azalmasıyla beraber hayat standardının düştüğü, işsizlik oranının %30'a vardığı, yolsuzluğun arttığı, hesap verilirliğin olmadığı ve geleneksel tarım ve toprak rejimlerinde verimliliğin artırılması amacıyla değişikliklerin yapıldığı bir ülkeydi. Bu ekonomik olumsuzlukların yanı sıra otoriter yönetimin özellikle baskı altında tuttuğu kırsal nüfus, çeşitli idari reformlar sonucunda daha da dışlanarak marjinalleştirildi; idari reformların bir başka sonucu da elitler arasındaki güç çekişmelerinin ortaya çıkmasıydı.[4] Özetle, Suriye'deki iç savaşın temel nedenlerini tüm bu ekonomik ve politik faktörler oluştururken, su varlığının azalması olarak kendini gösteren çevresel değişim, politik ve idari anlamda yönetilemediği için bir kısım göçe neden olurken bu göçmenlerin sonu iç savaşa giden protestolara katılmadığı belirlenmiştir.[5]

1- Borger, J. (2007, 23 Haziran). Darfur conflict heralds era of wars triggered by climate change, UN report warns. *Guardian*. https://www.theguardian.com/environment/2007/jun/23/sudan.climatechange (Erişim tarihi: 26.7.2022); Al Harazi, F. (2014, 24 Kasım). *Future impact of climate change visible now in Yemen*. Dünya Bankası. https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/11/24/future-impact-of-climate-change-visible-now-in-yemen (Erişim tarihi: 26.7.2022); Christian Aid. (2007). *Human tide: The real migration crisis* (Christian Aid raporu). https://www.christianaid.org.uk/sites/default/files/2017-08/human-tide-the-real-migration-crisis-may-2007.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

2- Furlow, R. (2022, Mart). Addressing the politics of the climate–migration–conflict link. *Forced Migration Review* 69: 14-16. https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/climate-crisis/furlow.pdf (Erişim tarihi: 26.7.2022)

3- Mwakalimi Kita, S. ve Raleigh, G. (2018). Environmental migration and international political security: Rhetoric, reality and questions. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 356-369) içinde. Routledge.

4- Fröhlich, C. J. (2016). Climate migrants as protestors? Dispelling misconceptions about global environmental change in pre-revolutionary Syria. *Contemporary Levant* 1 (1): 38-50. https://doi.org/10.1080/20581831.2016.1149355

5- Fröhlich, C. J. (2016). *A.g.y.*

sıfları da beraberlerinde getirirler ve hanelerin/toplulukların kapasitelerinin, dolayısıyla da dayanıklılıklarının artmasına katkıda bulunurlar.

Özetle, göç ile sağlanan sosyal ağlar sayesinde finansal kaynaklar, fikir, hizmet ve eşyaların kent ve kır arasındaki aktarımı da artar ve bu da kırılganlıkların azaltılmasına katkı yapar.[93]

Geçimliğin çeşitlendirilmesi ve uğranılan hasarların giderilmesi için ek finansal kaynakların bulunması bireylerin/hanelerin kırılganlıklarını gidermek için başvurdukları yöntemlerin başında geliyor. Bir hanede göç edenlerin gelirlerinin bir bölümünü geride kalanlara göndermeleri oldukça önemli ve sık kullanılan bir gelir artırma ve çeşitlendirme yöntemi. Hane gelirlerine önemli bir katkı olarak gönderilen finansal kaynaklar sayesinde ev ve işyerlerinin iklim olaylarına karşı dayanıklı hâle getirilmesi, hasarların giderilmesi gibi dayanıklılığı artırıcı faaliyetler yerine getirilebiliyor. Örneğin 2013'te Filipinler'de 6000'den fazla insanın hayatını, milyonlarca insanın da evini ve geçimliğini kaybetmesine neden olan, bugüne kadar kaydedilen en büyük tayfunların başında gelen Haiyan sonrasında, başka ülkelerde çalışanların ailelerine gönderdikleri yardımlar hasarın giderilmesinde kullanılan en önemli finansal kaynak oldu. Bir veya daha çok aile bireyi başka ülkelere göç etmiş olanların bilgi, eğitim seviyesi gibi unsurlarının artmasıyla fazlalaşan insan sermayesinin katkılarından da faydalandıkları anlaşılmaktadır.[94]

Sosyal ağların oluşması ve genişlemesi yoluyla sağlanan sosyal sermaye ile beraber gidilen yerlerde edinilen yeni bilgi ve deneyimlerin aktarılması da iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri karşısında geride kalan toplulukların güçlenmesine katkıda bulunuyor. Tüm bunlara ek olarak, göç edilen yerlerden geride kalanlara gönderilen gelir, göç etmiş olanlar için de ileriye dönük bir güvence sağlıyor. Zira mutat ikamet yeri ile bağlantının koparılmamasına ek olarak gelirlere yapılan katkılar göç edilen yerlerde çalışılamaması hâlinde geri dönüş kapısını açık tutmaktadır.[95]

Hareketliliğin genellikle iklim risklerine karşı uyum kapasitesini geliştirmeyi sağlayıcı bir etkisi olsa da, bazı durumlarda bunun tersi sonuçlar üretebileceğini, kırılganlığı artırabileceğini de eklemek gerekir. İklim değişikliğinin de etkisiyle kentlere doğru gerçekleşen hareketliliğin sonuçları bu duruma iyi bir örnek oluşturmakta. Genel olarak, iklim risk ve felaketlerinin zaten farklı birçok nedenden hızlı bir yükselişte seyreden kentleşme

eğilimini daha da artırabildiği görülüyor.[96] Örneğin Vietnam'daki Mekong Deltası'ndaki sellerin Can Tho ve Ho Chi Minh gibi büyük kentlere mevsimlik göçü artırdığı kaydediliyor.[97] Bangladeş'te iklim risklerinin kentlere göçü artırdığı belirlenirken Barisal, Khulna, Rajshahi, Satkhira ve Sirajganj'dan oluşan beş büyük kentte yaşayan yoksul göçmenlerin %57'sinin hareketliliğinde bir iklim olayının payı olduğu tahmin ediliyor.[98] Bununla birlikte iklime bağlı hareketlilik ve kentleşme arasında yine karmaşık ve doğrudan olmayan bir ilişki bulunuyor. Örneğin Afrika üzerine birçok çalışmada farklı sonuçlara ulaşılıyor. Bazı çalışmalar iklim risklerinin sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu kentlere göçü artırdığını ve yağışların azalmasının kentleşmeyi hızlandırdığını bulurken Doğu Afrika'da sıcaklık artışları ve yağış oranlarının düşüşü sırasında kentlere geçici göçün azaldığını, kırsal bölgelerin yakınlarına geçici göçün yükseldiğini ortaya koyuyor.[99] Özetle, iklim olayları ve risklerinin kentlere olan kalıcı göçte doğrudan etken olarak az bir payı var ve çoğunlukla diğer faktörlerle birleşerek kente göçü hızlandırıcı bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Öte yandan, hane üyelerinin bir kısmının geçici olarak kentlere göç etmesi ise iklim riskleri ve olaylarına karşı en sık kullanılan yöntemlerden. Ancak bu her zaman kırılganlığın giderilmesi veya iklim değişikliğine karşı güçlenme ile sonuçlanmıyor. Kıyı erozyonu, deniz seviyelerinin yükselmesi, seller ve ani gelişen iklim olayları gibi birçok iklim riskinin bir arada görüldüğü, kırılgan altyapıları ve eşitsiz mekânları olan kentlerdeki sosyal ve ekonomik adaletsizlikler bu kesimleri daha da savunmasız hâle getirmektedir.[100] Örneğin, kuraklık nedeniyle geçimliklerini kaybedenler, ekonomik fırsatların daha çok görüldüğü kentlere göç ettiklerinde yoksulluğun hâkim olduğu, altyapısı zayıf, kent hizmetlerinin yetersiz kaldığı mahallere yerleşiyorlar ve seller, toprak kayması, aşırı hava olayları gibi iklim risklerinin yıkıcı etkilerine maruz kalıyorlar. Bunların yanı sıra, işsizlik, kötü çalışma şartları, konut ve geçinme giderlerinin fazlalığı gibi iş ve ekonomiye dair zorlukların yanı sıra geleneksel, toplumsal ağlardan uzaklaşma, ötekileştirme, dışlanma, gettolarda yaşama gibi sosyal ve kültürel engeller de kente göç edenlerin hayatlarını zorlaştırıyor, adaletsizlikleri derinleştiriyor ve dolayısıyla kırılganlıkları artırıyor.[101]

İklim değişikliği ve hareketlilik arasındaki ilişkinin olası olumsuz sonuçlarından biri de mevsimlik tarım işçileri örneğinde görülebilir. Geçimliği çeşitlendirmenin bir aracı olarak başvurulan mevsimsel göç durumunda, toprak sahiplerinin ve işverenlerin iklim değişikliği nedeniyle artan maliyetleri çalışanlara yüklemesi, mevsimlik işçi olarak çalışanların düşük ücretler almaları ve olumsuz şartlarda çalışmalarıyla artan düzeylerde sömürülmeleriyle sonuçlanmaktadır.[102] Örneğin Türkiye'nin güney illerinden Adana'da, mevsimlik tarım işçileri üzerine yapılan bir çalışmada, Kürtlerden ve vatandaşlık hak-

ları bulunmayan Suriyeli göçmenlerden oluşan mevsimlik tarım işçilerinin öteden beri maruz kaldıkları durumun daha da kötüleştiği görülmektedir. Çalışma neoliberal küreselleşme ve küresel çevresel değişimin birleşerek bölgeler, sektörler, ekosistemler ve sosyal gruplar üzerinde yarattığı çifte maruziyet etkisini incelemektedir.[103] Buna göre, Türkiye'de tarım kuraklık, seller ve yükselen sıcaklıklar nedeniyle tehdit altındayken küresel piyasada rekabetin artması ve tarım ürünü fiyatlarındaki düşüş nedeniyle de baskı altında bulunuyor. Bu durum karşısında büyük toprak sahiplerinin kârlılığı sürdürebilmek için kullandığı yöntemlerin başında da mevsimlik tarım işçilerinin ücretlerini düşürmek geliyor. Diğer yandan devlet, tarım sektöründe üretimin sağlanması için ve büyük toprak sahiplerinin zararlarını giderici önlemler alırken, mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvencelerini sağlamıyor. Bu durum, kendi mutat yaşam yerlerinde iklim değişikliği nedeniyle şartları daha da zorlaşan mevsimsel göçmenlerin durumunun iç içe geçen iklim değişikliği ve sosyal, ekonomik ve siyasi faktörler nedeniyle daha da kötüleştiğini gösteriyor.

İklim uyum ve azaltım eylemleri yerinden edilmelerle sonuçlanabilir

İklim değişikliği ile mücadele kapsamında hayata geçirilen uyum ve azaltım eylemleri de yerinden edilmelere neden olabiliyor. Bunun temel kaynağı iklim adaleti çerçevesinden bakmayan ve iklim değişikliği ile mücadeleyi teknolojik ve idari bir meseleye indirgeyen yaklaşımlar. Yürürlüğe konulan eylemler, her ne kadar sera gazı salımlarını indirmeye ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamaya yönelik olsa da, toplam nüfusu ve bir bölgedeki adaletsizlikleri, eşitsizlikleri ve kırılganlık farklarını göz önüne almadan tasarlanıp uygulanıyor; iklim adaletsizliğini gidermek yerine iklim adaletsizliğini sonu yerinden edilmelerle de bitecek şekilde derinleştiriyor.

Örneğin, Pakistan'ın güneyinde bulunan kıyıya yakın İndus Deltası'da su kaynaklarının deniz suyunun karışmasından dolayı bozulması, yağışlar ve sıcaklık artışları nedeniyle azalması gibi yavaş gelişen iklim olayları nedeniyle küçük çiftçiler uzun bir zamandır geçimliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya. İklim değişikliğinin etkilerine uyum göstererek üretim faaliyetlerine devam edebilmek için bölgede bir ihraç ürünü olan karides yetiştiriciliğine başlandı. Su kaynaklarının büyük oranda ekonomik elitlerin kontrolünde olduğu bölgede pirinç tarlalarının yerini karides yetiştiriciliğinin yapıldığı göletlerin almasıyla küçük çiftçilerin geçimlik kaybı daha da arttı. Küçük çiftçiler topraklarının ellerinden alınması nedeniyle tarımsal faaliyetlerini yürütemezken her-

kesin kullanımına açık alan ve kaynaklar da pazara yönelik karides üretiminin kullanımına verildi. Karides üreticiliğinin yeterli iş imkânı sağlamaması da eklenince küçük çiftçiler, Khulna, Dhaka ve Kalküta gibi kentlere kaçınılmaz biçimde göç etmek zorunda kalıyorlar.[104] Bu duruma başka bir örnek de ormanlarla ilgili karbon salımını düşürme, dengeleme projeleri. Ormansızlaşma ve Orman Tahribatından Kaynaklanan Emisyonları Azaltma (REDD+) projeleri temelde hükümetlerin ve şirketlerin saldıkları karbon miktarını yetiştirdikleri ormanların karbon tutma miktarıyla dengelenme prensibine dayanır. Ancak bu projeler birçok yerde tarım alanlarına el konulması nedeniyle ekilebilir alanların azalmasına yol açıyor. Ayrıca varolan ormanların "bilimsel" ve "rasyonel" biçimde idaresi yoluyla "koruma" altına alınması orman ürünleri ile geçimliklerini sağlayan toplulukların ormanlara erişiminin kısıtlanmasına neden oluyor. Böylelikle, başta yerli halklar olmak üzere birçok topluluğun gıda hakkı ve kültürel varlıklarını sürdürme hakları ellerinden alınıyor. Sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlere bağlı olarak farklılıklar gösterse de ekonomik yerinden edilmelerin dışında fiziksel yerinden edilmeler de sıklıkla yaşanıyor. Genel olarak korumaya alınan ormanlarda yüzyıllardır varlığını sürdüren insan toplulukları "işgalcilik" gibi suçlamalarla buralardan zorla atılıyor.[105]

Özetle, iklim hareketliliği çokboyutlu, çokyönlü; farklı süre ve mesafelerde gerçekleşen bir olgu. Yereldeki şartlara ve dinamiklere göre farklılıklar gösterse de bazı ortak süreç ve mekanizmalar üzerinden şekilleniyor ve sonuçlar üretiyor. Yukarıda özetlenen ortak temel özelliklerinden yola çıkarak iklim hareketliliğinin (ve hareketsizliğinin) doğrudan bir iklim adaleti meselesi olduğunu söylemek mümkün. Zira iklim değişikliği karşısında zor durumda olanlar ve yerinden edilenler toplumsal hayatta sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizlikleri yaşayan toplumsal gruplar. İklim değişikliğinin yıkıcı etkileri sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel etkilerle birleştiğinde maruz kaldıkları adaletsizlik daha da derinleşiyor. Sonu yoksullaşma, sosyal ve kültürel varlığını devam ettirememe, hayatı idame ettirememe gibi durumlara varan, evlerin, toprakların ve geçimliklerin kaybı karşısında hareketlilik veya hareketsizlik bir savunma yöntemi olarak karşımıza çıkıyor. İklim değişikliği olaylarının sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerle birleşerek katkıda bulunduğu hareketlilik, aktörlerin zorunda kaldıkları kadar kendi iradeleriyle hakkında karar aldıkları bir süreç. Tüm bunlar iklim hareketlilik olgusunu hareket eden, edemeyen ve etmeyen aktörleri merkeze alan bir bakış açısıyla sosyal, ekonomik ve siyasi bağlamın içerisinde şekillenen dinamik bir süreç olarak irdelemeyi gerektiriyor.

BÖLÜM 3

Kalkınma Kaynaklı Yerinden Edilmeler

Kişi başına düşen gelir, işgücünün sanayideki payı, ihracat yoluyla elde edilen katma değer gibi kriterlere göre belirlenen ekonomik büyüme üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin sürekli genişlemesi ve artmasını hedefler. Kalkınma ise ekonomik büyümenin tüm unsurlarını içerirken bunun yanı sıra sosyal ve ekonomik ürün ve hizmetlerin dağılımı, refahın artması, demokratik yönetim ve sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken kaynaklı ayrıcalıkların ve farklılıkların kaldırılması hedeflerini de barındırır.[1] Bununla birlikte, büyüme ekonomisi ile iç içe geçmiş hâkim kalkınma anlayışında ekonominin üretici güçlerinin ve bunların destekleyici unsuru altyapıların yenilenmesi, yapılması ve iyileştirilmesi kalkınmayı sağlamanın en önemli unsuru olarak öne çıkar.[2] "Kalkınma projeleri" de tüm bunlar için gerekli hammaddenin, enerjinin, altyapının ve hizmetlerin doğal kaynakların kullanımı yoluyla sağlanmasını amaçlar. Mega kalkınma projeleri doğanın bir bölümünü teknolojinin kullanımı yoluyla hızlı, kapsamlı, kökten, bilinçli ve –çoğu kez– geri döndürülemez biçimde biyolojik, jeolojik ve fiziksel olarak değiştiren/dönüştüren projelere verilen genel addır. Bu projeler amaç ve alanlarına göre dört kategoride toplanır:[3]

- Altyapı projeleri (Liman, havaalanı, demiryolu, yol ve otobanlar gibi ulaşım projeleri, kentsel su ve kanalizasyon sistemleri vd.)
- Kaynak çıkarımı/kazanımı projeleri (Mineraller, metaller, kömür, petrol, doğalgaz gibi madencilik projeleri)
- Üretim ve ticaret projeleri (Endüstriyel ağaç yetiştirme, ihracat alanları, sanayi alanları vd.)
- Tüketime yönelik projeler (Turizm, alışveriş merkezleri, tema parkları, gayrimenkul projeleri vd.)

İleri sürülen temel sava göre, özel sektörün veya kamu sektörünün yaptığı ve işlettiği farklı alandaki, farklı amaçlı kalkınma projelerinden elde edilecek faydalar ekonomik bir değer üreterek genel olarak ekonomileri zenginleştirecek, sonrasında bu faydaların topluma etkisi "refahın" sağlanması olarak yansıyacaktır. Ancak, kalkınma projelerinin ürettiği iddia edilen faydaların topluma yeterli ve eşit aktarılmaması eşitsizlik ve adaletsizlik kaynağıdır. Bunun yanı sıra bu projelerin dışsallaştırılan veya görmezden gelinen birçok ekolojik, sosyal ve ekonomik maliyeti/zararı bulunmaktadır. Ekolojik bakımdan kalkınma projeleri genel olarak kaynakların aşırı sömürülmesi, hava, su ve toprak kirliliği, ormansızlaşma, ekosistemlerin tahrip edilmesi gibi yerel ve küresel ölçekte birçok sorunu meydana getirmektedir. Böylelikle, bu projeler gezegenin sınırlı kaynaklarının

İÇİ BOŞALAN BİR KAVRAM: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Çevre ile uyumlu büyümeyi savunan "sürdürülebilirlik" kavramı üzerine tartışmalar 1960'lardan itibaren başladı. Sınırsız büyümenin imkânsızlığına dair ilk önemli çalışma 1972 yılında yayımlanan *Ekonomik Büyümenin Sınırları Raporu* oldu. Bu raporda gezegenin belirli sınırlarının ve taşıma kapasitesinin olduğu vurgulanarak insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinin mevcut hâliyle sürdürülebilir olmadığına dikkat çekildi. Büyümenin varolan biçimiyle devamının gezegenin sınırlarını zorlayacağı, sonucunda ekonomik ve ekolojik olarak yıkıma götüreceği ileri sürülse de temel ihtiyaçların karşılanacağı sürdürülebilir bir ekonomik modelin uygulanabileceği de iddia edilmekteydi.[1] Kavramın akademinin dışında kamuoyu ve siyasi/ekonomik aktörler nezdinde popüler hâle gelmesi ise 1980'lerin ikinci yarısından itibaren gerçekleşti. Bu gelişmenin dönüm noktası Brundtland Raporu'nun yayımlanmasıydı. Dünya genelinde hem ülkeler arası hem de ülkelerdeki eşitsizliklerle beraber yoksulluğa da dikkat çeken rapor, yoksulluğu ve eşitsizliği ortadan kaldıracak, sosyal ve ekolojik anlamda zararsız ve sürdürülebilir bir kalkınma modeline ihtiyaç olduğunun altını çizdi. Öte yandan rapor, gezegenin sınırlarını kabul etmekle beraber bu sınırları ve dünyanın taşıma kapasitesini aşmayacak, çevreye saygılı ve bugünün kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakları tehlikeye atmayacak yeni bir büyüme modelinin de mümkün olduğunu ileri sürmekteydi.[2]

"Sürdürülebilirlik" kavramı özellikle 1990'larla beraber kabul gördü ve anaakıma taşındı. Böylelikle kavramı iş dünyası, hükümetler ve medya benimsedi. BM 2015 yılında aralarında "insana yakışır iş ve büyüme" de olmak üzere yoksulluğun sona erdirilmesi, eşitsizliğin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinden sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, erişilebilir ve temiz enerjiye kadar bir dizi sosyal ve ekonomik hedefi kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nı (SDGs) kabul etti ve 2030 yılına kadar dünya genelinde bu hedeflere erişilmesi için çalışmalarına başladı.[3]

Öte yandan diğer birçok kavramda da görüldüğü üzere "sürdürülebilirlik" farklı alanlara yayılıp, çeşitli aktörlerce kullanıldıkça içerisine farklı anlamlar yüklenen bir boş gösterene (*empty signifier*) dönüşüyor.[4] Uluslararası kuruluşlardan şirketlere ve hükümetlere kadar birçok ekonomik ve siyasi aktör sürdürülebilirliği faaliyetlerinin ve politikalarının temel unsurlarından biri olarak saysa da kavramın içeriği ve nasıl hayata geçirileceğine dair yöntemler hakkında tam bir fikir birliği bulunmuyor ve bunlar giderek muğlaklaşıyor. Bununla birlikte, *ekolojik modernleşme* adı verilen yaklaşımın en çok kabul gören yorum olduğu görülmekte. Bu yaklaşıma göre, büyümenin gezegene verdiği zararlar gelişen teknolojinin kullanımı yoluyla düzeltilebilir; aynı zamanda yeni teknolojilerin uygulanması ve yeşil uygulamalar istihdam artırıcı etkisiyle ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.[5] İlk dönem sürdürülebilirlik kavramı üzerine tartışmalarda sıklıkla altı çizilen ekonomik sistem ve ekoloji arasındaki çatışmalı durum zamanla gölgede kaldı. Bunun yerine büyüme fikir ve hedefinin hâkimiyetini sürdürmesinin yanı sıra kaynakların verimli kullanımı, teknoloji uygulamaları ve/veya idari düzenleme, planlama gibi sistem içi uygulamaların sürdürülebilirlik için yeğlenen çözümler olduğu gözlemlenmektedir. Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerin olumsuz sonuçlarını gidermeye yönelik reformist yaklaşımlar da benzer bir sürdürülebilirlik anlayışına dayanmaktadır. Bu da politik ekoloji perspektifinin vurguladığı sosyal, ekonomik ve siyasi yapıların bu ve diğer benzer kullanımlarında "sürdürülebilirlik" kavramının, "şirketlerin sürdürülebilirliğine" yarayan bir "yeşil badanalama" (*greenwashing*)[6] aracına dönüşmesi riski ile karşı karşıya kalmasına yol açıyor.[7]

1- Meadows, D. H., Randers, J., Meadows, D. L. ve Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth: A report for the club of Rome's Project on the predicament of mankind*. Universe Books. Özellikle barajların aşağısındaki akarsu kıyılarında yaşayanların geçimlikleri, gıda güvenliği ve dolayısıyla da yaşam alanlarında sosyal, kültürel varlıklarını sürdürebilmelerine engel oluyor. Üzerinde yapıldıkları akarsulardaki balık nüfusunun ve diğer türlerin habitatını ve yaşam döngülerini bozan büyük barajlar böylelikle akarsularda ve civarındaki ekosistemi tahrip ediyor. Merkezinde akarsuların olduğu bir ekosisteme bağlı olarak yaşamlarını sürdüren toplulukların balıkçılık gibi faaliyetleri yapamaz hâle gelmelerine ve geçimlik kayıplarına uğramalarına neden oluyor.

2- World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu) (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

3- BM Türkiye (t. y.). *Türkiye sürdürülebilir kalkınma amaçları çalışmalarımız*. https://turkey.un.org/tr/sdgs (Erişim tarihi: 19.6.2022)

4- Blühdorn, I. (2016). Sustainability—post-sustainability—unsustainability. (Der. T. Gabrielson, C. Hall, J. M. Meyer ve D. Schlosberg) *The Oxford handbook of environmental and political theory* (s. 259-273) içinde. Oxford University Press; Carruthers, D. (2001). From opposition to orthodoxy: The remaking of sustainable development. *Journal of Third World Studies* 18 (2): 93-112; Paker, H. (2021). *Ekolojik dönüşüm için kültür ve sanat* (İKSV 9. Kültür Politikaları Çalışmaları Raporu). https://www.iksv.org/i/content/14910_1_IKSV_Ekolojik_Donusum_2021.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022).

5- Dobson, A. (2016). Are there limits to limits?. (Der. T. Gabrielson, C. Hall, J. M. Meyer ve D. Schlosberg) *The Oxford handbook of environmental and political theory* (s. 289-303) içinde. Oxford University Press.

6- Şirketlerin (ve hükümetlerin) sürdürülebilirlik prensibine dayanan uygulamaları sahiplenir görünürken aynı zamanda çevreye ve iklime zarar veren yatırım, faaliyet, üretim ve politikalarını sürdürerek büyük oranda eleştirilerden kaçmak ve prestij kazanmak için sahte bir yeşil duruş sergilemelerine "yeşil badanalama" denmektedir.

7- Blühdorn, I. (2016). *A.g.y.*

2001-2010 yılları arasında dünya genelinde yılda 15 milyon, on yıl boyunca toplam 150 milyon kişinin evlerini ve/veya arazilerini kaybettiği hesaplanıyor.

hızla tüketilmesine, dokuz ana sınırının aşılmasına, iklim değişikliği gibi büyük ve yıkıcı ekolojik krizlerin artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bu durum mevcut büyüme anlayışının gezegenin sınırlarını zorladığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmadığı tespitinden hareketle farklı bir kalkınma ve büyüme anlayışının gerekli olduğunu savunan "sürdürülebilirlik" kavramının yaygınlaşmasına rağmen devam etmektedir.

Neden olunan sosyal risk ve sorunların başında da yerinden edilmeler gelir. Ortaya çıkan ekolojik risklerin de etkisiyle beraber dünya genelinde milyonlarca insan evlerini, topraklarını, geçimliklerini ve genel anlamıyla yaşam alanları kaybediyor. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, 1994 yılındaki hidroelektrik santral, altyapı ve ulaştırma projeleri nedeniyle 10 milyon kişi yerinden edildi. Bu da her on yılda bir dünya genelinde yaklaşık 100 milyon kişinin yerinden edildiğini göstermektedir. 2001-2010 yılları arasında baraj, altyapı ve ulaştırma projelerine diğerleri de eklendiğinde dünya genelinde yılda 15 milyon, on yıl boyunca toplam 150 milyon kişinin evlerini ve/veya arazilerini kaybettiği hesaplanıyor. Sonraki on yılda ise kalkınma projelerinin sayısındaki artışla beraber yılda yaklaşık 20 milyon, on yıl süresince de yaklaşık 200 milyon kişinin yerinden edildiği tahmin ediliyor.[4]

Ekolojik ve sosyal tahribatın iç içe geçmesiyle meydana gelen kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler (DID) oldukça kapsamlı ve çokboyutlu bir çevre adaletsizliğine yol açıyor. Kalkınma projelerinin ortaya çıkardığı maliyetlerin/zararların olumsuz ve yıkıcı etkilerine genel olarak içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve siyasal koşullardaki ve gücün genel dağılımındaki eşitsizlikler nedeniyle dezavantajlı konumda olan, dolayısıyla birçok adaletsizlikle bir arada karşı karşıya kalan yoksullar, yerli halklar, etnik azınlıklar, kadınlar, yaşlılar, sakatlar gibi toplumsal gruplar çok daha fazla oranda ve yoğunlukta maruz kalıyor. Bu da kalkınma projelerinin maliyetler bakımından bölüşüm adaletsizliğine yol açtığını gösteriyor. Neden olunan tanınma ve katılım adaletsizliği de kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerin önemli bir boyutu. Ekolojik ve sosyal riskler karşısında söz sahibi olamayan ve karar alma süreçlerine dahil edilmeyen bu grupların kayıpları çoğu kez görülmüyor, kabul edilmiyor. Geçmişte bu durumun birçok örneğine

rastlamak mümkün. Örneğin, Hindistan'da 1951-1990 yılları arasında nüfusun %2'sinin kalkınma projeleri nedeniyle yerinden edildiği tahmin ediliyor; yerinden edilenlerin %40'ını yerli halk toplulukları oluşturuyor. Yerli halk bireylerinin toplam Hindistan nüfusunun sadece %8'ini oluşturduğu göz önüne alındığında, yerinden edilmeler içinde oldukça yüksek bir payı olduğu ve kalkınma projelerinden eşitsiz biçimde daha fazla etkilendikleri anlaşılıyor.[5]

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLME ÜZERİNE YAKLAŞIMLAR

Özellikle 1970'ler ve 1980'ler boyunca baraj, madencilik, altyapı çalışmaları gibi mega projelerden kaynaklanan yerinden edilmelerin devasa boyutu, konuyla ilgili araştırma, çalışma ve politika arayışlarının artışını beraberinde getirdi. Bu araştırmaların ilk örneklerinden birini veren Scudder ve Colson, mega projeler nedeniyle yerinden edilenlerin travmatik bir süreçten geçtiğini ve yeniden yerleştirilmelerinin faydalarını ilerleyen aşamalarda elde ettiklerini belirtir. Buna göre, başarılı bir yeniden yerleştirme sürecini dört aşamalı bir model üzerinden düşünmek gerekir. Bu modelin planlama ve programa dahil etme, uyum ve zorluklarla başa çıkma, topluluk oluşumu ve ekonomik kalkınma, (idari olarak yeniden yerleşim bölgesinin yerel yetkililere) devir ve özümsenmesi aşamaları bulunmaktadır.[6] Bu yaklaşım sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerin etkisine bakmamakta, yerel farklılıkları büyük oranda gözardı etmekte, aktörlerin eylemliliğini hesaba katmamakta ve süreci önceden ve dışarıdan belirlenmiş belli aşamalar eşliğinde doğrusal olarak tarif etmektedir.

Scudder ve Colson'un modelini Dünya Bankası'nın finansörü olduğu kalkınma proje ve programlarındaki yerinden edilmeler ile ilgili sorunları anlamak için yetersiz bulan Dünya Bankası uzmanlarından sosyolog Michael Cernea, DIDR uygulama ve çalışmaları için referans hâline gelen Yoksullaşma Riskleri ve Yeniden Yapılandırma (IRR)[7] isimli modeli 1990'larda ileri sürdü. Dünya Bankası'nın finansörü olduğu projelerin büyük çoğunluğunda yerinden edilme ve yeniden yerleştirme programlarının başarısızlıkla sona erdiğinin altını çizen Cernea, tüm yerinden edilmelerin riskler içerdiğini belirtir.[8] Kalkınma projelerinde yaygın biçimde rastlanan riskler şöyle sıralanmaktadır:[9]

• Yerel halkın/toplulukların kalkınma projeleri nedeniyle şahsi veya müşterek kullanımdaki topraklarının kısmen ya da tamamen ellerinden alınması, bunlara eri-

şimi kısmen ya da tamamen kaybetmeleri sonucunda meydana gelen ve böylelikle üretim pratiklerini, ticaret imkânlarını ve geçimlik imkân ve faaliyetlerini ortadan kaldıran ya da zorlaştıran *topraksızlaşma,*

• Kırsalda topraksız işçilerin işlerinin, küçük çiftçilerin topraklarının ellerinden alınması, kentlerde ise hizmet sektörü çalışanlarının, küçük işletme sahiplerinin ve çalışanların, esnaf ve zanaatkârların işlerinin ortadan kalkması ve yenilerinin yerine konulmaması nedeniyle ortaya çıkan *işsizlik,*

• Barınma olanaklarını bir süreliğine ya da sürekli olarak ortadan kaldıran ve sosyokültürel olarak yabancılaşmaya ve yoksunluğa neden olan *evsizleşme,*

• Ekonomik kayıplar ortaya çıkaran sosyal statü kaybı, sınıf farklılaşması, beşeri sermayenin kaybolması veya atıl hâle gelmesi, bireylerin güvence kaybı gibi durumlarda kendini gösteren toplumsal hiyerarşide geriye gidiş kaynaklı *toplumsal ve ekonomik marjinalleşme,*

• Yerinden edilmeler kaynaklı stres, travma ve güvensizlik hisleri nedeniyle psikolojik, sağlıklı ve temiz yaşam koşullarının sağlanmaması, maruz kalınan ekonomik çöküntü nedeniyle sağlıklı ve temiz yaşam şartlarına erişimin kısıtlı olması, salgın ve hastalıklara açık olma gibi diğer sağlık sorunları sonucunda artan *hastalıklar ve ölümler,*

• Kırda müşterek alanlara ve tarım arazilerine erişim kaybı, kentlerde ise iş ve gelir kaybı sonucunda özellikle kadınlar, çocuklar, topraksız köylüler gibi birçok toplumsal grubu tehdit eden bir sürelik veya devamlı *gıda güvensizliği,*

• Otlaklar, meralar, su kaynakları, ormanlar gibi başta yerli halklar olmak üzere kırsalda yaşayan nüfusun ekonomik ve kültürel yaşamının temel unsurlarından olan *ortak mülk ve hizmetlere erişimin kaybolması,*

• Başta geleneksel karşılıklılık ve dayanışma ilişki ve mekanizmalarının, kimlik ve kültürel varlığın devamını ve yeniden sağlamanın temelini oluşturan uzun yıllar boyunca oluşturulmuş sosyal sermayenin kaybıyla sonuçlanan *sosyal çözülme.*

Cernea bu risklerin, sonraki çalışmalarında da altını çizdiği üzere sosyal, ekonomik ve siyasi koşulları göz önüne alıp insan hakları perspektifine oturtularak geliştirilecek bazı düzenlemelerle ortadan kaldırılabileceğini savunmaktadır. Buna göre, geleneksel olarak uygulanan kayıp ve hasarların sadece tazminat yoluyla giderilmesi yönteminin birçok örnekte görüldüğü gibi daha çok yoksullaşma ile sonuçlandığını belirtir. Bunun yerine kalkınma projelerinin yereli kalkındıracak biçimde tasarlanmasını ve uygulanmasını savunur.[10] Bunu sağlamanın yolu, başta bu riskler üzerinden oluşturulan kri-

terlere uyulması, bunun siyasi irade ile desteklenmesi, risklere yönelik eylemlerin ve eylem planlarının hazırlanıp uygulanmasıdır. Yukarıda sayılan sekiz temel riske karşı sırasıyla "toprak temelli yeniden yerleştirme", "yeniden işe alım", "konutların yeniden inşası", "sosyal anlamda kapsayıcılık", "sağlık hizmetleri", "yeterli beslenme", "topluluk varlık ve hizmetlerinin yeniden oluşturulması" ve "sosyal ağların ve toplulukların yeniden oluşturulması" ilkelerine dayalı çözümlerin altı çizilmektedir.[11] Bu yönde önerilen belli başlı yöntemlerden biri de mega projelerin bulundukları bölgeyi kalkındıracak biçimde üretilen faydalarının yerel topluluklar ile paylaşılmasıdır.[12] Örneğin, bir barajdan elde edilen elektriğin barajın bulunduğu yerin civarındaki bölgede de kullanılması ya da sulama imkânlarından yerel çiftçilerin de faydalanması gibi.

Sistem içerisinde yapılacak bir dizi düzenleme ve idari müdahalelerle yerinden edilmelerle ilgili risklerin önüne geçilebileceğini öne süren "reformcu yönetimsel" olarak nitelendirilen bu yaklaşım, akademik araştırmalarda ve politika yapım süreçlerinde sıklıkla başvurulan referans model hâline geldi ve Dünya Bankası'nın –kısmi de olsa– uygulamalarının temelini oluşturan yaklaşım oldu.[13]

Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelere yönelik bir başka yaklaşım da "radikal-toplumsal hareket" olarak anılan yaklaşımı oldu. Bu yaklaşımın kökeni kişilerin ve toplulukların kendi kaderini tayin hakkı, barınma hakkı, toprağa ve suya erişim hakkı, sağlıklı ve temiz çevrede yaşama hakkı gibi bir dizi temel hakkının ellerinden alınmasına karşı çıkarken aynı zamanda kimliklerini ve kültürel varlıklarını korumaya çalışan toplumsal hareketlere dayanmaktadır.[14] Hareket kökenli olmakla beraber akademik dünyada farklı biçimleriyle savunulan bir görüş hâline gelen alternatif radikal yaklaşım, reformist yaklaşımlardan farklı olarak odağına insan haklarını alır. Kalkınma, insanların refahını artırmak yerine insanları yerelde barınma ve geçimlik olanaklarından mahrum ederek yaşamlarına olumsuz yönde müdahale eden, insan hakları ihlallerine yol açan süreçler ve pratikler bütünü olarak tarif edilir. Reformist bakışı eleştirerek kalkınma projelerini tarihsel ve ekonomik anlamda toplumun "iyiliğini" ve "refahını" sağlamaya yönelik girişim ve uygulamalar olarak görmez; yerinden edilmeler de kalkınma projelerinin yetersiz yönetimi, kural eksiklikleri veya hatalı uygulamaları sonucunda ortaya çıkan "istenmeyen" etkiler değildir. Aksine, yerinden edilmeler kalkınma projelerinin ayrılmaz birer unsuru olarak görülür; bunun kalkınmanın sonuç ve maliyetlerinin eşitsiz ve hakkaniyetsiz biçimde dağıldığının açık bir ifadesi olduğu belirtilir. Buna bağlı olarak, "reformist" IRR modeli, yerinden edilmeleri incelerken farklı biçim ve ölçeklerdeki güç dağılımı eşitsiz-

YERİNDEN EDİLMELERLE İLGİLİ ULUSLARARASI STANDARTLAR

Kalkınma (projeleri) kaynaklı yerinden edilmeler ile ilgili olarak birçok uluslararası kurum ve kuruluşun getirdiği düzenleme ve standartlar bulunmaktadır. 1990 ile 2000'lerin ilk yarısı arasındaki dönemde Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), Asya Kalkınma Bankası (ADB), Inter-Amerika Kalkınma Bankası (IADB) gibi birçok uluslararası ve bölgesel finans kuruluşu kaynak sağladığı projelerde uygulanmak üzere konuyla ilgili standartlarını yayımladı. Tüm bu standartların ve düzenlemelerin kökeni dünya genelinde kalkınma projelerinin ana finansörlerinden olan Dünya Bankası'nın çalışmalarına ve girişimlerine dayanmaktadır.

Dünya Bankası'nın 1970'ler ve 1980'ler boyunca dünyanın birçok yerinde finansörü olduğu kalkınma projeleri, yapıldıkları bölgelerde sosyal ve ekonomik anlamda yıkıcı olarak tanımlanabilecek düzeyde hasara neden olmaktaydı. Projeler sonucunda derinleşen ve yaygınlaşan yoksullukla beraber yerel ve uluslararası düzeyde yükselen toplumsal hareketlerin de baskısı artmaktaydı.

Dünya Bankası, 1980'lerde yerinden edilmelerle ilgili olarak finansörü olduğu projelerde uygulanmak üzere bazı standartlar geliştirmeye başladı.[1] Sosyolog Michael Cernea'nın koordinasyon ve yönlendirmesiyle yapılan çalışmalar sonucunda önce 1980 yılında yerinden edilmeler ve yeniden yerleştirmeler ile ilgili ilk kurumsal politika standardı olan OMS 2.33 kılavuzu yayımlandı. Dünya Bankası'nın projelerine dahil olan hükümetlerin uymakla zorunlu tutulduğu OMS 2.33'te projelerin yapımında yerinden edilmelerin en son başvurulacak seçenek olması gerektiğinin altı çizilirken, uygulanması hâlinde ise yerinden edilenlerin iskânının planlaması ve finansmanının projelerin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmekteydi. 1980-1990 arasında kılavuzda bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra, 1990 yılında OD 4.30 (İşletim Yönergesi 4.30) yayımladı. 2016 yılında ise Çevresel ve Sosyal Standartlar 5 yayımlandı ve bu standartlar 2018 yılında uygulamaya kondu. Bu çerçevede, Dünya Bankası finansörü olduğu projelerde uygulanması için Çevresel ve Sosyal Çerçeve (ESF) ve Çevresel ve Sosyal Standartlar'ı (ESS) yayımladı. Zaman içerisinde ESF ve ESS'yi yenileyen Dünya Bankası yerinden edilenlerin geçimlik durumunu proje öncesindeki duruma göre iyileştirmeyi, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise geçimliklerin en azından projeler öncesindeki hâlinde sağlanmasını hedef olarak koydu. Ancak, bu standartlara ve çerçeveye rağmen Dünya Bankası'nın 1990-2010 yılları arasında finanse ettiği projelerin yarısında yerinden edilenlerin geçim durumunun eski seviyesinde sağlanması hedefinin bile tutturulamadığı görülmekte. Dünya Bankası'nın 2016 yılında yenilediği ESF ve ESS'de yeniden yerleştirme programları konusunda daha önce sunulan on maddelik detaylı politika önerilerinin yerini konuyla ilgili tek bir maddede sunulan politika ana hatları ve ilkeleri aldı.[2] Aynı zamanda ESF ve ESS yerinden edilen kişilerin karşı karşıya olduğu evlerin ve arazilerin kaybı, gıda güvensizliği, marjinalleşme, müştereklere erişimin ortadan kalkması gibi riskleri tanımlamamaktadır. Son düzenleme, Dünya Bankası'nın konuyla ilgili sorumluluk almadığı, tüm sorumluluğun projenin sahibi borç alan ülkelerin yönetimlerine bırakıldığı yönünde eleştirilere yol açtı. Aynı zamanda yenilenen ESF ve ESS, proje sahibi ülkelerin standartları uygulama zorunluluğunu bulundurmadığı ve yoksulluğu önleme hedefini gerçekleştirmede yetersiz kalacak genel bazı bilgilerden oluştuğu gerekçesiyle de eleştirildi.[3]

1- Khagram, S. (2004). *Dams and development: Transnational struggles for water and power*. Cornell University Press; Oliver-Smith, A. (2016). Displacement, resistance and the critique of development: From the grass roots to the global. (Der. C. De Wet) *Development-Induced displacement: Problems, policies and people* (s. 141-179) içinde. Berghahn Books.

2- World Bank (2016, 4 Ağustos). *World Bank board approves new environmental and social framework*. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/08/04/world-bank-board-approves-new-environmental-and-social-framework (Erişim tarihi: 19.6.2022)

3- Cernea, M. M. ve Maldonado, J. K. (2018). Challenging the prevailing paradigm of displacement and resettlement: Its evolution, and constructive ways of improving it. (Der. M. M. Cernea ve J. K. Maldonado) *Challenging The prevailing paradigm of displacement and resettlement* (s. 1-41) içinde. Routledge.

liklerine bakmamakla, bunların neden olduğu katılım, bölüşüm ve tanınma adaletsizliklerini görmemekle, üretim ve mülkiyet ilişkilerini dikkate almamakla eleştirilir.[15] Yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki politik ekonomi yapı ve ilişkileri, bunların tarihsel gelişiminin mevcut durum üzerindeki etkileri de gözardı edilmektedir. Modernist ve neoliberal bir yaklaşımı olmasıyla eleştirilen IRR modeli yoksulluk, geçimlik kaybı ve eşitsizliklerin yapısal nedenleri üzerinde yeterince durmamaktadır.[16] Bu yönde bir başka eleştiri de proje sahibi ülkelerin küresel ekonomik sistem içerisinde, içinde bulundukları konum ve buna paralel olarak kısıt ve imkânlarının dikkate alınmamasıdır.[17] Bununla ilgili bir başka eleştiri de kırılganlıklar ve dezavantajlar üzerinedir. Reformist yaklaşım yerinden edilenler arasında kadınlar, çocuklar ve yerli halklar gibi kırılgan grupların daha kötü yönde etkilendiklerini kabul etmektedir.[18] Ancak, dezavantajları ve kırılganlıkları sosyal, ekonomik ve politik bağlama oturtarak incelemekten kaçınır.

IRR yaklaşımı katılımcılık ilkesinin sürecin önemli bir parçası hâline getirilmesini savunsa da yerinden edilecek olan nüfusun planların hazırlık aşamasına dahil edilmemesi, karşılıklı bilgi alışverişinin olmaması ve yerel nüfusun öncelik, talep ve ihtiyaçlarının dikkate alınmaması, değişen oran ve biçimlerde de olsa, neredeyse bütün kalkınma projelerinde rastlanan durumlardır. Bu da maden projeleri kapsamında "yeniden yerleştirme" adı altında yürütülen süreci yerinden etme sürecine dönüştürmektedir.[19] Bu konuyla ilgili bir başka sorun ise katılımcılık ilkesinin ele alındığı durumlarda bile kayıpların hakkaniyetli biçimde karşılanması, kaybolan geçimliklerin tekrardan oluşturulması amacıyla sınırlı tutulmasıdır. Diğer bir deyişle, katılımcılık ilkesi –kısıtlı ve eksik biçimde olsa da– uygulandığında zaten kararlaştırılmış ve uygulamaya konulmuş kalkınma projelerinin bazı olumsuz sonuçlarının giderilmesine yönelik çalışmalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Yerel topluluk ve bireyler yaşadıkları bölgede yapılacak bir kalkınma projesi hakkındaki karar alma süreçlerine dahil edilmemektedir. Yerel halk(lar) bölgelerindeki bir kalkınma projesinin yapımını isteyip istemediklerine kendileri karar vermediği sürece ortada bir katılım adaletsizliği bulunur. Dolayısıyla çevre adaletinin yerine gelebilmesi için gerekli olan katılım adaleti, yerelde yaşayanların projelerin yapımına dair karar alma süreçlerine başından itibaren dahil edilmesi ya da bu kararları doğrudan yereldekilerin vermesiyle mümkündür. Böylelikle, yerelde toplulukların kendi yaşamları, yaşam alanları ve geçimlikleri üzerindeki kontrollerini sağlama imkânları yaratılabilir.[20]

Reformist yaklaşım ile ilgili eleştirilerin bir diğeriyse risklerin basitleştirilerek ve tek başlarına ele alınmasıdır. Oysa, IRR modeli kapsamında ayrı başlıklar altında sayılan

YERİNDEN EDİLMELER VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerin olumsuz etkilerine en çok ve sarsıcı biçimde maruz kalan toplumsal grupların başında kadınlar geliyor. Kadınlar yoksulluğun yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden dolayı erkeklere göre daha da dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden doğan adaletsizliklerin yanı sıra kalkınma projelerinin de erkeklere merkezi rol biçerek (örneğin, erkeklerin maddi kazançları ekonomik kayıplar hesapları içerisinde sayılırken kadınların ücretlendirilmeyen emeğinin dışarıda tutulması) tasarlanması ve uygulanması kadınları yerinden edilmeler karşısında daha da kırılgan kılmaktadır.[1] Yerinden edilme süreçlerinin sonucunda ise içinde bulundukları eşitsiz ve adaletsiz durum daha da genişlemekte ve derinleşmektedir. DIDR süreçlerinde kadınların tanınma, bölüşüm ve katılım adaletsizlikleri ile karşı karşıya kalmalarına yol açan sorun ve zorlukların bazıları şöyle özetlenebilir:[2]

Kadınlar öncelikle tanınma adaletsizlikleri ile karşı karşıyadır. Birçok DIDR sürecinde kadınların araziler, ailelerin varlıkları ve müştereklerdeki payları tanınmamaktadır. Bu sebeple, pay ve hakları görünmez olan kadınlar tazminat süreçlerinden erkeklere göre daha az yararlanmaktadır. Yeniden yerleştirme hâlinde ise tek başına yaşamakta olan kadınlara genellikle belli bir yaşa gelmeden veya bir erkeğin aracılığı olmadan tazminat olarak verilen arazilere ve diğer kaynaklara erişim hakkı tanınmamaktadır. Örneğin, Hindistan'da Sardar Sarovar ve diğer baraj yapımlarında geleneksel olarak toprak mülkiyeti hakkı bulunmayan yerli halklardan kadınların kayıpları tazmin edilmemiştir.[3] Bu durumun bir yansıması da kadınların yerel topluluklarla yapılan proje bilgilendirme ve karar toplantılarına katılımlarının, kadınların okuryazarlık ve eğitim oranlarının düşüklüğü, ulaşımlarının mesafe ve saat bakımından mümkün olmaması gibi bir dizi nedenden dolayı sınırlı kalmasıdır.[4]

Geleneksel işbölümüne göre ev işleri ve çocuk bakımı ile uğraşan kadınlar için kırsal bölgelerde su kaynakları gibi müştereklere erişim oldukça önemlidir. Müşterek alanların kullanıma kapatılması veya müşterek kaynakların tahrip edilmesi nedeniyle geleneksel rollerini devam ettiren kadınların üzerindeki yük artmaktadır. Yeniden yerleşim alanlarının müşterek olarak kullanılan alanlara ve kaynaklara uzak oluşu da benzer biçimde kadınların zorluk yaşamasına neden olmaktadır.[5]

Yeniden yerleşim alanlarında veya kendi imkânlarıyla yerleştikleri yeni yaşam alanlarında geçimlik sağlamak için iş olanakları genellikle kadınlar için daha da kısıtlıdır. Kadınların erkeklere göre gündelik hayattaki hareketliliğinin kısıtlanması, eğitim seviyelerinin daha düşük olması, öncesine göre daha az çalışmaları ve bunlara bağlı olarak yeni işlere transfer edebilecekleri vasıfları kazanabilme imkânlarının kısıtlanması gibi nedenler bunda etkilidir.

Yerleştikleri yeni yerlerde işlerinin olmaması, müşterek kaynaklara erişimlerinin olmaması ve sosyal ağlarını büyük oranda kaybetmiş olmaları kadınların statü kaybetmesine neden olmaktadır. Birçok DIDR süreci sonunda kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin arttığı da kaydedilmektedir.[6] Tüm bunlar birleştiğinde kadınların yaşadıkları yeni yerlerde kamusal alanda daha az bulundukları, toplumsal hayata daha az karıştıkları gözlemlenmektedir. Böylelikle eve ve erkeklere bağımlılık oranı artarken büyük oranda güçsüzleşme yaşamaktadırlar.[7]

1- Asthana, V. (2012). Forced displacement: a gendered analysis of the Tehri Dam Project. *Economic and Political Weekly* 47 (47/48): 96-102.
2- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019). *Dam-Induced displacement and resettlement: A literature review* (FutureDAMS Working Paper 004). The University of Manchester; WCD (2000, 16 Kasım). *Dams and development: A new framework for decision-making. World Commission on Dams Report*. https://archive.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022).
3- WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*
4- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) *A.g.y.*; WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*
5- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) *A.g.y.*; WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*
6- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) *A.g.y.*; WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*
7- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) *A.g.y.*; WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*

sekiz risk birbiriyle ilintilidir; her biri diğeriyle etkileşime girerken başka yeni risklere de kapı açmaktadır. Örneğin topraksızlaşma, basit bir biçimde yeni bir arazinin ikamesi ile giderilemeyecek kadar karmaşık ve çokyönlü bir sorundur. Çiftçiler topraklarını kaybettiklerinde belirli bir süredir uyguladıkları tarım yapma biçimlerini, toprak cinsine ve verimliliğine bağlı olarak belirli ürünleri yetiştirme olanaklarını kaybetmekte, kiralama/ortakçılık gibi geleneksel olarak uygulanan düzenlemelerden de mahrum kalmaktadır.[21]

IRR modelinde Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlara önemli bir rol atfedilmektedir. Bu kuruluşların içinde yer aldıkları kalkınma projelerinde DIDR süreçlerinin belirli standart ve kurallara göre işletilmesine katkı sağlayacağı, bunun da riskleri ortadan kaldıracağı varsayılmaktadır. Ancak, bu standartlar ve kurallar her ne kadar önemli ve gerekli olsa da bunların tam olarak hayata geçirilmesinin önünde bazı yapısal engeller bulunmaktadır. İlk olarak hem uluslararası hem ulusal düzeyde uygulamayı gerçekleştirecek bilgi birikimi, deneyim, donanım ve yaklaşımı olan personel yetersizliği sözkonusudur. Kapasite eksikliğinin yanı sıra ileri sürülen standart ve ilkeler genel bir çerçeve sunarken, yerelin kendine özgü koşul ve ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmaktadır. Yöntemsel olarak çokyönlü ve karmaşık bir mesele olan yerinden edilme ve yeniden yerleştirmeler sonucunda kişilerin yaşam standartlarının iyileşip iyileşmediğinin ölçülebilmesi oldukça güçtür. Bir diğer engel ise, diğer birçok uluslararası anlaşma için de geçerli olduğu gibi bu standartların bağlayıcılığının olmaması sorunudur. Uluslararası düzeyde izleme ve denetleme ile ilgili yetersizliklerin yanı sıra yaptırım gücü olan uluslararası yapıların eksikliği, oluşturulan standartların etkin sonuçlar verecek biçimde uygulanmasını engellemektedir.[22]

Kısacası, kalkınma nedenli yerinden edilmeleri ele alan farklı yaklaşımlar yerinden edilmelerin oluşma nedenleri ve çözümleri konusunda farklı görüşler savunmaktadır. Öte yandan yerinden edilmeler, ortaya çıkan riskler ve sorunlar ve diğer yerinden edilmelerle ilgili "kim?", "ne?" ve "nasıl?" sorularına verdikleri cevaplarda benzeşmektedir.

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELERLE İLGİLİ TEMEL SORUN VE RİSKLER

Mega kalkınma projelerinin yol açtığı yerinden edilmeler çokboyutlu ve çokçeşitlidir; zaman-mekânda da farklılık gösteren biçimlerde gerçekleşir. Öncelikle, yaşam alanları projelerin yapılacağı arazilerin üzerinde olan birey ve toplulukların yerlerinden edilmeleri sözkonusudur. Projelerin özellikle hazırlık ve inşaat aşamalarında insan top-

lulukları *fiziksel* olarak yerlerinden edilir. *Fiziksel yerinden edilmeler,* bir bölgede yaşayan kişilerin yaşamlarını ve yaşam alanlarını bulundukları yerden başka bir yere fiziksel olarak taşımaları ve barınma yerinin, üretim araçlarının, geçim kaynaklarının ve geçim kaynaklarına erişimlerinin kaybı ile sonuçlanan süreçler olarak tarif edilmektedir.[23]

Fiziksel yerinden edilmeler çerçevesinde evlerin ve toprakların insanların elinden alınması satın alma, istimlak, nakdi tazminat ödenmesi, yeni ev ve arazilerin tahsisi gibi çeşitli yöntemler kullanılarak gerçekleşmektedir. Varış noktaları bakımından ele alındığında üç farklı tür yerinden edilme ile karşılaşmaktayız:

- Yerinden edilenlerin proje sahibi/yürütücüsü şirketler veya hükümetler tarafından oluşturulan yeni yerleşim alanlarına ya da tahsis edilen arazilere yerleştirilmeleri kaynaklı yeniden yerleştirme/iskân,
- Nakdi tazminat ödenen bireylerin/toplulukların kendi inisiyatifleriyle seçtikleri bir yere yerleşmeleri,
- Yeniden yerleştirme programlarının veya tazminat mekanizmasının işletilmediği durumlarda ise basit bir ifadeyle kovma/boşaltma/gasp/el koyma durumu.[24]

Farklı yerlerde ve zamanlardaki kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerde nakdi tazminat ödeme yönteminin kullanılması yoksulluğun derinleşmesine varan ortak birçok sorun ve hak ihlalini ortaya çıkarmaktadır. Bunların başında ev, arazi ve diğer taşınmazlar için ödenecek tazminat miktarlarının düşük seviyede belirlenmesi, tazminat belirleme ve ödeme zamanları arasında uzun zaman farklarının olması, tazminatların geç ödenmesi, bölgedeki arazi ve konut fiyat artışları sebebi ile alınan tazminatlarla yeni ev ve arazilerin temin edilememesi gelmektedir.[25] En az bunlar kadar önemli olan sorunlardan biri de otlaklar, ormanlar, su kaynakları gibi müşterek alan ve kaynaklara erişimin ortadan kalkmasının tazminat unsuru sayılmamasıdır. Diğer yandan yerinden edilmeler nedeniyle sosyal sermaye, kimlik kaybı gibi sosyal ve kültürel, stres gibi psikolojik riskler ve sorunlara da maruz kalınmaktadır. Piyasa temelli bir mekanizma olan nakdi tazminat yöntemi kişi ve toplulukların sayısallaştırılamayan bu hasarlarını karşılayamamaktadır. Aynı zamanda, nakit para olarak ödenen tazminatlar, içinde bulunulan zorlu koşulların da etkisiyle çoğu kez temel başka ihtiyaçların karşılanması için harcanmaktadır ve sonucunda kişi ve topluluklar yeni ev ve araziler edinememektedir.

Reformist yaklaşımın savunduğu, birçok kalkınma projesinde de hayata geçirilen

yeniden yerleştirmeler ise bir kısmı yukarıdakilere benzer bir kısmı ise kendine özgü birçok riski ve sorunu beraberinde getirmektedir. Yeni yerleşim alanlarının tüm yerinden edilenlere yetecek büyüklükte ve sayıda yapılmaması, sağlık, eğitim ve diğer hizmetlerin yeterli olmaması, konutların düşük kalitede yapılması, yerleşim alanlarındaki hayat standartlarının düşük olması maruz kalınan bir dizi sorunun arasında yer almaktadır. Yeni arazilerin tahsisi durumu ise toprak verimliliğinde ve niteliğindeki farklılıklar nedeniyle uzun süreler boyunca geliştirdikleri yerel bilgi ve deneyimlerini transfer edememeleri, alışkın oldukları tarımsal faaliyet tipi, ilişkisi ve tekniklerini sürdürememeleri ile sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte kendi inisiyatifleri ile yeni arazi arayışına girenler yeterli ve uygun tarım arazisi bulamama sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.[26]

Tazminat ve yeniden yerleştirme programlarının çok büyük bir bölümünün kapsamı dar tutulmakta ve seçici bir şekilde uygulanmaktadır. Göçerler, topraksız köylüler, yerli halk toplulukları gibi toprak sahibi olmayan ya da kullandığı toprağın mülkiyetine resmî olarak sahip olmayanlar bu mekanizmaların dışında tutulmaktadır. Bu grupların evleri ve topraklarının ellerinden alınması karşılığında kayıp ve zararları giderilmemektedir. Bu da kalkınma projelerinin hemen hepsinin kovma/boşaltma/gasp/el koyma yöntemini içerdiğini göstermektedir.[27]

Mega kalkınma projeleri geniş arazilere yayılmasının dışında içinde bulundukları bölgelerde büyük çaplı alanları etkisi altına alır; çoğu geri döndürülemez nitelikte biyolojik, jeolojik ve fiziksel dönüşümlere/tahribata yol açar. Bu da insanların dışında, yerinden edilen unsurlar arasında a) yüksek miktarda kaya ve toprak, b) hidrolojik yapılar, c) doğal habitatlar, d) bitki ve hayvan canlı türleri ve e) geçimlik fırsatlarının da bulunduğuna işaret eder.[28] Bu durumun kalkınma projelerinin civarındaki geniş alanlarda yaşayan ve geçim kaynakları tarım, ormancılık, balıkçılık gibi faaliyetler olan birey ve insan toplulukları üzerinde yıkıcı etkileri bulunmaktadır. *Ekonomik yerinden edilmeler* bir bölgede yaşayanların geçim kaynaklarının ve faaliyetlerinin, üretim için gerekli araç, kaynak ve alanlara erişiminin geçici veya kalıcı biçimde azalması, sekteye uğraması ya da kaybolması olarak tanımlanmaktadır.[29] Kalkınma projelerinin yol açtığı ormansızlaşma, toprak, hava ve su kirliliği, toprak verimliliğinin ve niteliğinin değişmesi, su varlığının azalması ve diğer birçok ekolojik tahribat kalkınma projelerinin bulunduğu bölgelerde yaşayanların geçimliklerini kaybetmelerine neden olur. Ekonomik olarak yerinden edilmelerin yanı sıra bu kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakları, gıda güvenlikleri ve yaşam standartları risk altına girmektedir. Aynı zamanda kendi hayatlarını sürdürme biçim ve anlamları üze-

rindeki iradeleri de ellerinden alınan birey ve topluluklar zaman içerisinde yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalabilir.[30] Diğer bir deyişle, kalkınma projeleri hazırlık, inşa ve genişleme aşamalarında *doğrudan* fiziksel yerinden edilmelere yol açtığı kadar daha geniş alanlarda ve zamana yayılan *dolaylı* fiziksel yerinden edilmelere de neden oluyor. Ekonomik yerinden edilmelerin orta ve uzun vadede fiziksel yerinden edilmelere yol açması olası sonuçlardan bir tanesidir. Ancak dolaylı yerinden edilmeler fiziksel yerinden edilme koşullarını oluştursa da bu kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir sonuç değildir. Zira derinleşen yoksulluk hâli, diğer yerlerdeki istihdam ve barınma olanakları, kullanılabilir ve erişilebilir arazinin varlığı gibi dış faktörlerle birleştiğinde bireylerin ve toplulukların başka bir yere göç ederek yaşam kurma kapasiteleri düşebilir. Dolayısıyla "isteksiz hareketsizlik" –diğer bir deyişle kapana kısılma– hâli ortaya çıkabilir.

Dünya genelinde birçok örnekte yerinden edilmeler esnasında tutuklamalar, şiddet kullanımı, usulsüz ve yasal olmayan cezalar, siyasi baskılar gözlenmekte, ifade özgürlüğü gasp edilmekte, böylelikle yerinden edilmek istenilen kişilerin medeni ve siyasi hakları ihlal edilmektedir.[31] Dahası, yerli halklar başta olmak üzere yerel toplulukların yüzyıllardır yaşadıkları topraklarla duygusal, kültürel ve spiritüel bağları bulunmaktadır. Yerinden edilmeleri bu bağların kaybolmasına neden olmaktadır. Özetle, kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler kimliklerin ve kültürel varlıkların sürdürülmesi hakkının da çiğnenmesi anlamına gelmektedir.[32]

Kalkınma projelerinin sosyal ve ekolojik maliyetlerini şirketler ve hükümetlerin dışsallaştırması yukarıda açıklanan bu hak ihlallerinin başlıca nedenidir. Ekonomik olarak sayısallaştırılan evlerin ve arazilerin kaybı maliyetleri düşük seviyede tutulurken piyasa mekanizma kriterlerine göre sayısallaştırılması sorunlu sosyal bağların kopması, mekân aidiyetinin kaybı, biyolojik çeşitliliğin hasar görmesi gibi bir dizi sosyal ve ekolojik maliyetler ise dışarıda tutulmaktadır. Bununla birlikte kalkınma projelerini hükümetler ulusların kalkınmışlığının ve gücünün göstergesi semboller olarak yansıtmaktadır. Sürecin yürütücüsü/kolaylaştırıcısı olarak "aktör", kanunların uygulayıcısı olarak da "hakem" rolünü üstlenen devlet ve hükümetler genellikle yerinden edilenlerin zararlarını ve ekoloji tahribatını yine kendilerinin belirlediği "ulusal çıkarlar" çerçevesinde katlanılması gereken zorluklar/maliyetler olarak görmektedir.[33] Yerinden edilme süreçleri çokaktörlü ve çatışma içeren bir süreçtir. Ana çatışma hattı proje sahibi ve yürütücüsü hükümetler, şirketler ve finansör kurumlar ile yaşam alanlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya olan ve yerel hareketler yoluyla buna direnen yerel topluluklar arasındadır.

MANWAN BARAJI ÖRNEĞİ[1]

Çin'in Yunnan Eyaleti'ndeki Mekong Nehri'nde 1985'te yapılmaya başlayan ve 1996'da hizmete giren dev Manwan Barajı 114 köyde yaşayan 7260 kişinin zorla yerinden edilmesine yol açtı. Ancak Manwan Barajı'nın etkilediği insan sayısı bununla sınırlı değildi. Manwan Nehri'nin Çin'den sonra geçtiği Myanmar, Tayland, Laos, Kamboçya ve Vietnam'da yaşayan ve başlıca besin kaynağı tatlı su balıkları ve ürünleri olan, içme ve kullanma suyunu debisi düşen nehirden sağlayan yaklaşık 70 milyon kişinin de –farklı düzey ve kapsamla da olsa– ekonomik olarak yerinden edildiği tahmin edilmektedir. Fiziksel ve ekonomik olarak yerinden edilen nüfusun neredeyse tamamını geçimlik tarım yapan 25 farklı etnik azınlık gruptan yoksul küçük çiftçiler ve nehir boylarında yaşayan balıkçılar oluşturuyordu. Zaten yoksul ve yaşam standartları düşük olan bu topluluklar, merkezinde yaşam alanlarını kaybetmenin olduğu çokboyutlu bir çevre adaletsizliği ile karşı karşıya kaldı.

Baraj projesi çerçevesinde yerinden edilenlerin hasarlarının giderilmesi için uygulanan yeniden yerleştirme programının kapsamına bu yoksul ve dezavantajlı toplulukların çok küçük bir bölümü alındı. Zaten baraj projesinin hazırlık aşamasında yerinden edilecek olanların sayısı, proje yürütücülerinin açıklamasına göre 3042 ile sınırlı tutulmuştu. Ancak, yeni oluşturulan yerleşim yerlerinde kendilerine ev tahsis edilenler, bu evlerin daha önceki yaşam standartlarını bile sağlayamayacak kalitede olması, sağlam olmaması ve toprak kayması gibi nedenlerle ikinci kez yerinden edilmeye maruz kaldı.

Kaybettikleri ev ve arazilerine karşılık yenilerini doğrudan şirketin sağlamadığı büyük çoğunluğa ise evlerini kendilerinin bulmaları ya da inşa etmeleri öngörülerek nakdi tazminat ödendi. Ancak oldukça kötü durumdaki evlere biçilen bedel üzerinden ödenen tazminatlar, yerinden edilen köylülerin yeni ev bulmalarına veya inşa etmelerine imkân tanımayacak düzeyde kaldı. Bunun yanı sıra bölgede yaşayan köylülerin çoğunluğu Çin'in toprak kanunlarına göre arazilerinin resmî sahibi olarak tanınmadığından ödenen tazminatlar mülkleri üzerinden değil, o anki gelir kayıplarına göre belirlendi. Kaybedilen ev ve arazilerle beraber gelecekteki gelir kayıplarının hesaba katılmaması ödenen tazminatların düşük seviyede olmasının başka bir nedeniydi. Köylülerin geçimlerinin bir kısmını sağladıkları ormanlara ve diğer müştereklere erişimlerini kaybetmeleri de giderilecek hasarlar arasında sayılmadı.

1- IDMC (2017b, 11 Nisan). *China: Lessons learned from the Manwan Dam* (Case Study Series). https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/inline-files/20170411-idmc-china-dam-case-study.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)

Yerel aktörler arasındaki güç dağılımındaki eşitsizlikler de süreçlere yansımaktadır. Proje uygulayıcısı ve sahibi şirketler, merkezi hükümetler, yerel hükümetler, köylerin/toplulukların liderleri gibi gücü elinde tutanlar ile kurulan kayırmacılıktan patronaj ilişkileri ve yozlaşmaya kadar farklı birçok ilişki vesilesiyle bazı topluluk ve bireyler avantajlar elde edebilmekte; ait oldukları grubun bireylerinin özel çıkar, talep ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilmektedir. Örneğin, Laos'un Bolikhamsai (Borikhamxay) Bölgesi'nde Nam Gnouang Nehri'ndeki Theun-Hinboun Barajı'nın 2011 yılında başlayan büyütülme çalışmaları sırasında dört köyün sakinleri yerlerinden edilerek başka bir bölgeye yerleştirildi. Bu köylerden geçimlik faaliyetleri ve tercihleri diğer köylerdekine göre farklı olan ve Nam Gnouang Nehri'ne daha büyük bağlılıkları olan Phonkeo ve Sensi, yerel düzeyde

idareciler ve siyasi partilerle kurdukları siyasi bağlar ve yakın ilişkiler sayesinde yeni yerleşim merkezinin konumunu kendi ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun olacak şekilde seçtirebildi.[34]

TABLO 1: MEGA PROJELERİN SOSYAL VE EKOLOJİK ETKİLERİ[1]

	BİRİNCİL/DOĞRUDAN	İKİNCİL/DOLAYLI
Ekolojik etkiler	- Büyük alanların sular altında kalması, - Su yatağının ve yolunun değişmesi ve diğer hidrolojik değişiklikler, - (Maden projelerinde) Toprağın kazılması, atık kaya ve toprağın yığılmasıyla oluşan tepeler ve akarsu yataklarının (atıklarla) dolması gibi topoğrafya değişimleri, - Belirli minerallerin azalması/tükenmesi, - Ormansızlaşma, - Habitat parçalanması, - Göç eden türlerin hareketliliğini kısıtlayacak engellerin oluşması.	- (Barajlar ve madenler kaynaklı) Heyelanlar, sel ve depremler, - Su kalitesinde düşüş, - Akifer[2] bozulması, yeraltı ve yerüstü sularının aşırı kullanımı, (barajlarda) suların tutulması sonucunda su varlığının azalması, - Toprak tuzlanması, - Mega projelerde kazalar ve rutin faaliyetler sonucunda toprak, su ve hava kirliliği, - Vahşi yaşamın, hayvan ve bitki türlerinin kaybı, - Ekosistem değişikliği nedeniyle haşere, virüs, mikrop, bakterilerin üremesi ve bundan kaynaklı oluşan hastalıklar, - Balık türlerinin kaybı ve balık nüfusunun, göçmen kuş türlerinin azalması, - Toprağın niteliğinin ve kullanımının değişmesi, - Fauna ve flora türlerinin risk altında olması, varlığının azalması ya da ortadan kalkması.
Sosyal, ekonomik ve psikolojik etkiler	- Stres, gelecek kaygısı gibi psikolojik sorunlar, - (Planlı) Yerinden edilme ve tahliyeler, - (Planlı) Yeniden yerleşim/yerleştirme, - Geçimlik kaybı, - Barınma sorunu, - (Başta tarım arazileri olmak üzere) Üretim araçlarının kaybı, - Rutin ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sekteye uğraması, - Proje inşaatlarındaki işler için göç sonucunda gelenlerin maruz kaldığı düşük yaşam standartları.	- Geçimlik kaybı, gelirlerin düşmesi sonucunda yoksullaşma, - Eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerine erişimin kısıtlı olması gibi nedenlerle çokboyutlu yoksulluk, - Müşterek alan ve kaynakların tahrip olması, azalması, yok olması, - Müşterek alan ve kaynaklara erişimin azalması veya engellenmesi, - Proje inşaatlarının tamamlanmasından sonra işsizliğin (bölgede yaşayanlar ve bölgeye göç edenler arasında) ortaya çıkması, - Psikososyal stres ve diğer rahatsızlıklar, - Kirlilik nedeniyle ortaya çıkan rahatsızlıklar, - Kazalar nedeniyle can kayıpları, yaralanmalar ve sağlık sorunları, - Sosyokültürel varlığın sürdürülememesi, - Kentlerde sosyal ve ekonomik yapının değişmesi, - Yeni yerleşilen arazilerde sürdürülebilir olmayan tarım tekniklerinin kullanımı nedeniyle toprak erozyonu, - Yeniden yerleşim nedeniyle etnik çatışmalar.

1- Gellert, P. K. ve Lynch, B. D. (2003). Megaprojects as displacements. *International Social Science Journal* 175 (55): 15-25. https://doi.org/10.1111/1468-2451.5501002

2- *Akifer:* Yeraltı sularını toplayan ve boşaltan geçirgen ve geçirmeyen özelliklerden oluşan jeolojik birim/oluşum.

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLME TÜRLERİ

Kalkınma projelerinin arasında özellikle barajlar, madenler ve ulaştırma projeleri dünya genelinde –ağırlıklı olarak da Küresel Güney'de– sayıca hızla artmakta. Enerji, sulama ve hammadde ihtiyacının karşılanmasına yönelik bu projeler ekolojik birçok soruna neden oluyor. Aynı zamanda milyonlarca insanı hem fiziksel hem de ekonomik/dolaylı olarak yerinden ediyor. Bu kalkınma projeleri zorla yerinden edilmeler bakımından ortak özellikler sergilemekle beraber sürecin işleyişi ve yerel topluluklar üzerindeki etkileri bakımından bazı farklılıklar da içeriyor. Bu nedenlerle baraj, madencilik ve ulaştırma projeleri kaynaklı yerinden edilmeleri ve çevre adaletsizliklerini daha iyi anlayabilmek için benzerliklerinin yanı sıra kendilerine has dinamikleri ele alarak incelemek önemlidir:

a. Baraj kaynaklı yerinden edilmeler

Büyük hidroelektrik santralleri en fazla sayıda insanın kitlesel biçimde yerinden edilmesine neden olan kalkınma projelerinin başında geliyor.[35] Uzunca bir dönem "kalkınmanın" ve "gelişmenin" sembollerinden biri olarak gösterilen barajlar, çeşitli nedenlerle çok eski zamanlardan beri kullanılan bir teknoloji olsa da, asıl amacı enerji üretimi ve geniş alanları sulama olan büyük hidroelektrik santrallerinin yapımı 20. yüzyılda hız kazandı. 1900 yılında dünya genelinde yaklaşık 600 büyük baraj bulunurken 1950 yılında bu rakam yaklaşık 5000'e, 2000 yılında ise 45 bine tırmandı.[36] 2020 yılı itibariyle dünya genelinde büyük baraj sayısının 58 bin civarında olduğu hesaplanıyor.[37]

Barajlar, öncelikle, sular altında kalan arazilerde yaşayan insan topluluklarının evlerinin ve topraklarının ellerinden alınarak yerlerinden edilmelerine neden oluyor. Tam olarak kaç kişinin etkilendiği bilinmemekle beraber, dünya genelinde çok fazla insanın doğrudan barajlar nedeniyle yerlerinden edildiği tahmin ediliyor. Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi'nin (IDMC) 2017 yılında yayımladığı rapora göre, küresel düzeyde büyük barajlar nedeniyle yerinden edilenlerin sayısı 80 milyon civarında.[38] Dünya genelinde büyük barajların sayıca çok olduğu ülkelerden Çin'de 1950-1990 arasında resmî verilere göre 10,2 milyon, Hindistan'da ise tahmini olarak 16-38 milyon kişi büyük barajlar nedeniyle yerlerinden edildi.[39] Öte yandan, büyük baraj projelerinin çoğunluğunda yerlerinden edilecek kişilerin toplam sayısının proje başlangıcında tahmin edilenin çok üzerine çıktığı, resmî verilere yansıyan sayıların

da eksik ve yanıltıcı olduğu göz önüne alındığında baraj kaynaklı yerinden edilenlerin resmî sayılardan çok daha fazla olduğu söylenebilir.[40] Genellikle yeniden yerleştirme programlarının uygulandığı görülse de bu programların eksik, dar kapsamlı ve yetersiz kaldığı, baraj projelerinin çoğunluğunda uluslararası standartlara uyulmadığı kaydedilmektedir.[41] Yapılan çalışmalar önceki bölümde ele alınan sosyal ve ekonomik olumsuz etkilerin hemen hepsinin baraj kaynaklı yerinden edilmelerde görüldüğünü ortaya koyuyor. Bunların başında, yerinden edilenlerin sağlam olmayan elverişsiz evlere taşınmaları, işlerin ve gelir kaynaklarının yeterli seviyede olmaması, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe, toprak ve su kaynaklarına erişimin kısıtlı olması, sosyal ilişkilerin bozulması, sosyal sermayelerin azalması, sağlık ve psikolojik sorunlar yaşamaları, toplulukların kimliklerini ve kültürel varlıklarını devam ettirememeleri geliyor.[42]

Barajlar nedeniyle doğrudan fiziksel yerinden edilmeler dışında barajların etrafındaki geniş bölgelerde ve akarsu yatakları boyunca çok sayıda birey ve topluluk ekonomik olarak yerlerinden edilmekteler. Yapılan bir hesaba göre, baraj civarındaki –özellikle de akarsu debisinin düştüğü ve ekosistemin tahrip olduğu barajların aşağısında yer alan bölgelerde– ekonomik ve kültürel olarak yerinden edilmelerin sayısı doğrudan yerinden edilenlerin 6-12 katına kadar çıkıyor ve bu sayı 2010'ların sonu için toplam 472 milyon olarak hesaplanıyordu.[43] Bunun başlıca nedeni, barajların bulundukları oldukça geniş bölgelerde ekolojik etkilere neden olması. Buna bağlı olarak yaşamlarını ekosistem hizmetleri adı verilen orman ve akarsu ürünlerinden kazananlar ve tarım ile geçinenler ormansızlaşma, su varlığının azalması, biyolojik çeşitlilik tahribatı gibi nedenlerle geçimliklerini kaybediyor. Barajların ekolojiye etkilerine daha detaylı bakmak bu ekonomik yerinden edilmelerin boyutunu ve kapsamını anlamaya yardımcı olacaktır.

Genel olarak, kalkınmacı görüşün taşıyıcıları ve sözcüleri hidroelektrik santralleri ortaya çıkması beklenen birçok faydaya vurgu yaparak savunur. Bunların başında –büyük barajların yaklaşık yarısında olduğu gibi– sulama amacıyla kullanılması gelmektedir. Bu da büyük barajları dünya genelindeki tarımsal üretimin ve küresel gıda zincirinin sağlanmasının önemli bir unsuru hâline getirmektedir. Barajlara aynı zamanda iklim krizi ile mücadelede de önemli bir rol biçilmektedir. Fosil yakıtların yerine ikame edilecek yenilenebilir enerji statüsünde sayılan hidroelektrik santrallerinden elde edilen toplam elektrik miktarı, dünyadaki toplam elektrik üretiminin yak-

laşık %17'sini oluşturuyor. 2020 yılı itibariyle dünya genelinde kullanılan yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerjinin %63'ü hidroelektrik santrallerinden elde ediliyor. Kurulu hidroelektrik gücünün 2012-2030 yılları arasında dünya genelinde %17 oranında artacağı öngörülüyor.[44]

Hidroelektrik santrallerin sellerin kontrol altına alınması, kentlerin su ihtiyacının karşılanması, karasal bölgelerde su yoluyla ulaşım sağlama, istihdam yaratma gibi birçok faydayı barındırdığı da iddialar arasında yer alıyor.[45] Ancak hidroelektrik santrallerin aynı zamanda doğaya ve ekolojik dengeye birçok olumsuz ve tahrip edici etkisi bulunuyor. Öncelikli olarak hidroelektrik santralleri nehirler ve çevresindeki ekosistemi büyük ölçüde tahrip etmektedir. Barajlarda tutulan sular nedeniyle nehirlerde su varlığının azalması kadar suların taşıdığı katı maddelerin azalması sonucunda balık türlerinin önemli bir besin kaynağı azalmakta; göç yolları engellenmekte ve değişmektedir. Hem baraj gölleri hem de bağlantı yolları ve diğer yapılaşmalar bulundukları ekosisteme ve civarındaki biyolojik çeşitliliğe büyük hasar verecek şekilde ormansızlaşmaya ve ekosistem parçalanmasına neden olmaktadır.[46]

Barajlar aynı zamanda kullanılabilir temiz su kaybına yol açmaktadır. Dünya genelinde ihtiyaç duyulan temiz suyun %7'si barajlardaki buharlaşma nedeniyle kayboluyor. Bununla birlikte barajlarda biriken sularda yoğun alg oluşumu ve ağır metal birikimi suların kirlenmesine ve asitlenmesine neden oluyor.[47] Alglerin nehir sistemine karışarak okyanuslara ve denizlere taşınması iklim değişikliğinin hem sonucu hem de nedenlerinden biri olan deniz sularının asitlenmesine etki ediyor.

İleri sürülenin aksine hidroelektrik santralleri iklim değişikliğini durdurmaya katkıda bulunmuyor; aksine, çeşitli yollarla iklim değişikliğinin devam etmesine neden olacak etkiler üretiyor. Öncelikli olarak inşa edildikleri bölgelerdeki yeşil alanların sular altında kalması, doğal karbon yutaklarının azalması anlamına geliyor. Ayrıca, baraj nedeniyle sular altında kalan bitki türlerinin çürümesiyle başta en kirletici gazlardan olan metan olmak üzere sera gazları ortaya çıkıyor. Barajlar nedeniyle atmosfere karışan sera gazlarının yıllık toplam miktarının yaklaşık 1 milyar ton olduğu hesaplanmaktadır.[48]

Tüm bu ekolojik tahribat sonucunda geçimliklerini ve müştereklerini kaybedenler dört grupta toplanabilir:[49]

TABLO 2: BARAJLAR NEDENİYLE YERİNDEN EDİLME ÖRNEKLERİ

HİDROELEKTRİK SANTRALİ BARAJI[1]	Kariba Barajı[3] *Rodezya-Afrika*	Akosombo Barajı[4] *Gana*	Sobradinho Barajı[5] *Brezilya*	Tucuruí Barajı[6] *Brezilya*	Pak Mun Barajı[7] *Tayland*	Sardar Sarovar Barajı[8] *Hindistan*	Three Gorges Barajı[9] *Çin*	Manwan Barajı[10] *Çin*	Inga 3 Barajı[11] *Demokratik Kongo Cumhuriyeti*	Ilısu Barajı[12] *Türkiye*
TARİH[2]	1956-59	1961-1965	1973-79	1975-1985	1991-1994	1987-2017	1994-2003	1985-1996	Yapım aşamasında	2006-2018
YERİNDEN EDİLEN KİŞİ SAYISI	57 bin kişi	78-80 bin kişi	70 bin kişi	25-35 bin kişi (ve resmî rakamlara yansımayan yerli halk toplulukları)	1700 aile	Resmî rakamlara göre 46.507 aile; baraj karşıtı yerli halk hareketinin çatı örgütü Narmada Bachao Andolan'a (NBA) göre, 85 bin aile (tahmini olarak 500 bin kişi)	1,2 milyondan fazla kişi	114 köyde yaşayan toplam 7260 kişi	10 bin kişi	78 bin kişi (Çatışmalar nedeniyle daha önce bölgeyi terk eden, ancak evlerinin ve arazilerinin sahibi olmaya devam eden 23 bin kişiyi de dahil ederek)
YERİNDEN EDİLENLERİN PROFİLİ	199 köyde yaşayan yoksul çiftçiler ve yerli halk toplulukları	740-756 köyde yaşayan dokuz farklı etnik gruptan, büyük çoğunluğu geçimlik tarım ile uğraşan küçük çiftçiler ve balıkçılık ile geçinen daha az sayıdaki topluluklar	Geçimlik tarım faaliyetleriyle yaşamını sürdüren küçük çiftçiler ve topraksız köylüler	Küçük çiftçiler, balıkçılar, göçebe çobanlar, nehir kıyısındaki arazilerde tarımsal faaliyetler yoluyla geçinenler	Kırsal bölgede tarım faaliyetleri (pirinç) ve balıkçılıkla geçinenler	Adivasi yerli halk toplulukları (yerinden edilenlerin yaklaşık yarısı), küçük çiftçiler, topraksız köylüler, nehir kıyısında yaşayan topluluklar	Sular altında kalan 13 kent, 140 kasaba ve 1350 köyde yaşayan çoğunluğu yoksul köylüler	25 farklı etnik azınlık grubundan yoksul küçük çiftçiler ve nehir boylarında yaşayan balıkçılar	Baraj gölünün suları altında kalacak olan Bundi Vadisi'ndeki geçimini tarım ve ormancılıktan elde eden Basangela yerli halk toplulukları, daha önce Inga 1 ve Inga 2 barajları nedeniyle yerinden edilmiş olanlar ve diğer küçük çiftçiler	Yoksulluk seviyesinin yüksek, eğitim seviyesi ve yaşam standartlarının düşük olduğu bölgede yaşayan küçük topraklı ve topraksız köylüler, ağırlıklı olarak Kürtlerden daha az olarak Araplar ve Ezidilerden oluşan farklı etnik ve dini gruplar, sayıları 20-25 bin civarında olduğu düşünülen ve Dicle Nehri'ni kullanan göçerler
ETKİLENEN DİĞER GRUP/ TOPLULUKLAR			Aşağı nehir bölgesinde yaşayan küçük çiftçiler ve nehir topluluklarından oluşan yaklaşık 50 bin kişi	100 bin kişi (su kirliliği ve kalitesinin bozulması, balık nüfusunun azalması ve nehir havzasında tarım alanlarının kaybolması sebebiyle geçim kaynaklarını kaybeden çiftçiler, balıkçılar ve nehir boylarında yaşayan topluluklar)	Geçim kaynakları bozulan, kaybolan, balıkçılık ve tarım ile geçinen 6600 çiftçi ve balıkçı ailesi	Barajın alt tarafındaki bölgelerde yaşayan çoğu yerli halklardan milyonlarca kişi; baraj duvarlarının ilk planlardakinden daha yüksek yapılması nedeniyle sellerde evleri ve toprakları sular altında kalan Madhya Pradesh ve Maharashtra bölgelerinde yaşayan Dalit ve Adivasi yerli halk toplulukları, çiftçiler ve balıkçılar	Çin'de ve aynı akarsu kaynaklarını paylaşan Çin'e komşu ülkelerde geçimlikleri zarar gören milyonlarca balıkçı ve su kaynakları olumsuz yönde etkilenen çiftçiler	Myanmar, Tayland, Laos, Kamboçya ve Vietnam'da yaşayan ve başlıca besin kaynağı tatlı su balıkları ve ürünleri olan, içme ve kullanma suyunu debisi düşen nehirden sağlayan yaklaşık 70 milyon kişinin –farklı düzey ve kapsamla da olsa– ekonomik olarak yerinden edildiği tahmin ediliyor.	Baraj civarındaki 75.786 kişinin ve aşağı nehir bölgesinde 144.945 kişinin geçimlik kaybı, sağlık koşullarının olmadığı bir çevrede yaşama, temiz ve sağlıklı gıda ve suya erişimin olmaması, eğitim olanaklarından faydalanamama gibi olumsuz etkilere maruz kalacağı tahmin ediliyor. Ayrıca nakil hatlarının geçtiği daha geniş bir bölgede yaşayan 211.920-333.423 kişinin yaşamlarının olumsuz etkileneceği de öngörülüyor.	Yaklaşık 15-20 bin olduğu tahmin edilen topraksız köylüye tazminat ödenmiyor; bu kişilere kayıplarının giderilmesi amacıyla sadece düşük faizli kredi karşılığında ve içeriği net olmayan mesleki eğitim öneriliyor.

1- Bu bölümde tarih olarak baraj inşaatlarının hemen öncesinde başlayan ve inşaatların tamamlanmasına kadar süren yerinden edilmelerin gerçekleştiği tahmini yıl aralıkları verilmektedir.
2- Tarih olarak yerinden edilmelerin de gerçekleştiği inşaat başlama ve bitiş yılları gösterilmektedir.
3- WCD (2000, 16 Kasım). *Dams and development: A new framework for decision-making.* World Commission on Dams Report. https://archive.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); IDMC (2017a, 11 Nisan). *Dam Displacement.* (Case Study Series). https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/20170411-idmc-intro-dam-case-study.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
4- WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*; IDMC (2017a, 11 Nisan) *A.g.y.*
5- WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*; IDMC (2017a, 11 Nisan) *A.g.y.*
6- WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*; IDMC (2017a, 11 Nisan) *A.g.y.*
7- WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*; IDMC (2017a, 11 Nisan) *A.g.y.*
8- Sikka, G. (2020). Moving beyond economic analysis: Assessing the socio-cultural impacts of displacement and resettlement by Sardar Sarovar Project, India. *Geography, Environment, Sustainability* 13 (3): 90-101. https://doi.org/10.24057/2071-9388-2019-165; LSE Blog (2017, 13 Şubat). *The Sardar Sarovar Dam: Drowning out citizens but who benefits?*. https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2017/02/13/the-sardar-sarovar-dam-drowning-out-citizens-but-who-benefits/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)
9- Heming, L., Waley, P. ve Rees, P. (2001). Reservoir resettlement in China: Past experience and the Three Gorges Dam. *The Geographical Journal* 167 (3): 195-212. doi:10.1111/1475-4959.00018
10- IDMC (2017b, 11 Nisan). *China: Lessons learned from the Manwan Dam* (Case Study Series). https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/inline-files/20170411-idmc-china-dam-case-study.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
11- TMP Systems (t.y.). *INGA 3: Too high a cost a study of the socio-economic costs of the Inga 3 dam for South Africa.* International Rivers ve WoMin African Alliance Raporu.
12- Doğa Derneği (2006, Şubat). *Ilısu Barajı ÇED raporunun değerlendirmesi.* https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2015/09/Do%C4%9Fa-Derne%C4%9Fi-De%C4%9Ferlendirme-Raporu.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); Hasankeyf Koordinasyonu (2019, Ağustos). *Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santralı Projesi eleştiri raporu.* https://www.hasankeyfgirisimi.net/turkce-ilisu-baraji-ve-hidroelektrik-santrali-projesi-elestiri-raporu/?lang=tr#sdfootnote8sym (Erişim tarihi: 19.6.2022); DSİ (2006). *Ilısu Baraj ve HES Projesi güncellenmiş yeniden yerleşim eylem planı değişiklikleri (GYYEP).* https://docplayer.biz.tr/5482224-Ilisu-konsorsiyumu-ilisu-baraj-ve-hes-projesi-guncellenmis-yeniden-yerlesim-eylem-plani-degisiklikleri-gyyep.html (Erişim Tarihi: 19.6.2022)

• Barajların etrafındaki bölgelerde yaşamlarını sürdürenler,
• Barajların yapımı için bölgeye çalışmaya gelenler ve evsahibi konumundaki topluluklar,
• Barajların aşağısında yaşayan topluluklar,
• Bölgedeki üretimin ticaretini yapanlar.

Büyük baraj projeleri, çevre adaletinin tanınma boyutunun en çok ihlal edildiği kalkınma uygulamalarının başında geliyor. Genellikle, baraj projelerinde toprağı olmayanlar, yerli halk toplulukları, barajların aşağı bölgelerinde yaşayanlar, geçimlik ve yaşama alanlarından mahrum kalacaklar yerinden edilenler arasında sayılmamakta ve buna bağlı olarak da yeniden yerleştirme veya tazminat süreçlerine bu gruplar dahil edilmemektedir. Toprağı olmayan, geçimliklerini tarım işçiliği yaparak ve/veya ormanlar, akarsular gibi müştereklere dayalı olarak sağlayanlar başta olmak üzere, büyük barajların yapımı nedeniyle çok fazla sayıda toplumsal grup tanınma adaletsizliğine uğramaktadır. Bu durum katılım adaletsizliği ile de birleşmektedir. Yerinden edilmelerle ilgili karar alma süreçleri genellikle işlevsiz biçimde işletilmektedir. Resmî olarak yerinden edileceği ilan edilenlere oldukça sınırlı söz hakkı tanınmaktadır. Bunda karar alma toplantılarının düzenlenmemesi, toplantıların katılımı zorlaştıran şartlarda yapılması ya da tek taraflı bilgilendirme amaçlı yapılması gibi uygulamaların etkisi vardır. Öte yandan, yerinden edilecek olarak tanınmayanlara karar alma süreçlerine katılma imkânı verilmemektedir.

Dünya genelinde hidroelektrik santralleri nedeniyle binlerce kişinin yerinden edildiği ve çevre adaletsizliğine maruz kaldığı birçok örnek mevcuttur. Bu örneklerin bazıları Tablo 2'de (sayfa 92-93) sıralanmaktadır.[50]

b. Madencilik kaynaklı yerinden edilmeler

Madencilik dünya genelinde yerinde edilmelere neden olan sektörlerin başında geliyor. Sürekli artan üretim faaliyetlerinin hammadde ihtiyacını karşılayan ve büyüme ekonomisinin temelini oluşturan madencilik sektörünün dünya genelinde yol açtığı yerinden edilmelerin miktarı hakkında kesin bir bilgi bulunmuyor. Bununla birlikte farklı ülkelerde madencilik nedeniyle yerinden edilmelerin tahmini toplam sayısına rastlamak mümkün. Örneğin Hindistan'da 1950-1990 arasında yaklaşık 2 milyon 550 bin insanın yerinden edildiği hesaplanıyor.[51] Öte yandan, madencilik sektörü nedeniyle ye-

rinden edilmelerin kademeler hâlinde gerçekleşmesi, ulusal düzeyde kayıtların yeterli seviyede tutulmaması gibi nedenlerden dolayı ulusal ölçekteki veriler de yeterli seviyede değildir. Dünya genelinde madenlerin yaklaşık üçte ikisinin açık ocak olarak işletilmesi ve bu oranın gün geçtikçe daha fazla artmasına dayanarak madencilik kaynaklı doğrudan ve dolaylı yerinden edilmelerin sayısının sürekli arttığını varsayabiliriz. Zira çok daha geniş arazilere yayılan açık ocak madenleri, toprak yapısından yerin üstündeki biyojeolojik varlıklara kadar ekosistemin temel unsurlarını çoğu kez geri döndürülemeyecek biçimde tahrip eden bir dönüşüme neden olmaktadır. Bu da madencilik sektörünün yol açtığı ekolojik tahribatın giderek artması ve yerinden ettiği insan ve topluluk sayısının hızla çoğalması ile sonuçlanmaktadır.

Dünya genelinde coğrafi dağılıma bakıldığında, madencilik kaynaklı yerinden edilmeler, ağırlıklı olarak Latin Amerika, Asya ve Afrika'da yoğunlaşmış durumdadır. Toprak mülkiyeti ilişkilerinin eşitsiz ve güvencesiz olduğu, insan hakları ihlallerinin yoğun olduğu antidemokratik yapıların ve ilişkilerin hâkim olduğu bu ülkeler, madencilik sektörünün zorla yerinden edilmeler üzerine şekillenen faaliyetlerine uygun zemin sağlamaktadır. Bu ülkelerde de madenler, farklı birçok adaletsizliğe ve eşitsizliğe maruz kalan, yoksul ve siyasi anlamda haklarını ve yaşamlarını savunma güçleri kısıtlanmış kesimlerin yaşam alanı olan bölgelerde açılmakta ve işletilmektedir. Diğer yandan, tarih boyunca madencilik kaynaklı yerinden edilmelere çokça rastlanan Avrupa gibi Küresel Kuzey'deki bölgelerde uygulanan kural, standart ve kanunlar sayesinde etkisini görece seyreltse de madencilik kaynaklı yerinden edilmelere yine de rastlanmaktadır.[52]

Barajlar, ulaştırma altyapısı ve diğer tüm mega projelerde olduğu gibi madencilik sektörü de çeşitli yöntemlerle faaliyet gösterdikleri bölgelerde yaşayanların evlerini, arazilerini ve dolayısıyla geçimliklerini ellerinden almaktadır. Maden sahası olarak kullanılacak arazilerin temin edilmesi süreci, diğer birçok tipteki mega projede olduğu gibi adaletsizliklerle sonuçlanmaktadır. Yerinden edilenlere tazminatların yetersiz miktarlarda ve geç ödenmesi, toprak mülkiyetinin resmî olarak gösterilemediği durumlarda herhangi bir hasar telafi mekanizmasından yararlanılamaması, birçok durumda herhangi bir tazminat veya benzeri hasar telafi mekanizmasının ve yeniden yerleştirme programlarının olmaması veya eksik uygulanması, kaybolan geçimlik faaliyetlerinin yerine yenilerinin koyulmaması gibi yerinden edilenleri yoksulluğa itecek birçok uygulamaya madencilik projelerinin olduğu bölgelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Bununla

AVRUPA'DA MADENCİLİK KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

Avrupa'da tarihte sıklıkla rastlanan madencilik kaynaklı yerinden edilmeler giderek daha az oranda gerçekleşmektedir. Bununla birlikte Almanya, Polonya, Romanya, Sırbistan gibi Avrupa ülkelerinde madencilik nedeniyle yerinden edilmelere yakın zamanda da rastlanmaktadır. Buralardaki yerinden etme ve yeniden yerleştirme süreçlerinde standartların daha yüksek olması ve uygulamasında eksiklik ve aksaklıkların az olması nedeniyle ortaya çıkan hak ihlallerinin görece az olduğu görülmektedir.[1] Ancak yine de birçok örnekte olduğu gibi insanların kendi yaşam alanlarını terk etmek zorunda kaldıkları ve sağlıklı çevrede yaşama, kültürel varlığını koruma gibi çeşitli haklarının ihlal edildiği görülmektedir. Örneğin, yenilenebilir enerji alanında büyük yatırımları bulunmasına rağmen kömür madenciliğinin devam ettiği Almanya'da yüzyıllardır birçok tarihi köy, barındırdığı birçok kültürel varlıkla beraber yok oldu veya yok olma riski ile karşı karşıya.[2] 2000'lerin sonuna kadar Almanya'da yaklaşık 300 yerel topluluğun ve 100 bin civarında insanın linyit kömür çıkarılması faaliyetleri nedeniyle yerinden edildiği tahmin ediliyor.[3] 1950'lerin ortasından beri Almanya'nın kömür bölgesi Rhineland'de yaklaşık 40 bin kişi ev ve arazilerini kaybederek yerinden edildi. Köln kentinin yakınlarındaki, bugüne kadar büyük miktarda tarım arazilerinin yok olmasına ve köylerin boşaltılarak yerlerinin değiştirilmesine neden olan Garzweiler Madeni'nin genişletilmesi sonucunda Immerath Köyü'nde yaşayan 1200 kişinin tahliyesi ve 12. yüzyılda inşa edilen kilisenin yıkımı 2018 yılında tamamlandı.[4] Garzweiler Madeni'nin genişletilme çalışmaları nedeniyle civardaki altı köyün daha yerinden edilmesi gündemde.[5]

1- Terminski, B. (2012). *Mining-induced displacement and resettlement: Social problem and human rights issue (A global perspective).* http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-327774, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2028490 (Erişim tarihi: 19.6.2022)
2- CBC Radio (2019, 23 Eylül). *German coal mine expansion threatens to displace villagers, even as country charts green energy future.* https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/the-current-for-september-23-2019-1.5293685/german-coal-mine-expansion-threatens-to-displace-villagers-even-as-country-charts-green-energy-future-1.5291570 (Erişim tarihi: 19.6.2022); *Deutsche Welle* (2018, 1 Ocak). Unused church torn down in Germany to make way for open-pit coal mine. https://www.dw.com/en/unused-church-torn-down-in-germany-to-make-way-for-open-pit-coal-mine/a-42089253 (Erişim tarihi: 19.6.2022)
3- Michel, J. H. (2008). *Status and impacts of the German lignite industry.* The Swedish NGO Secretariat on Acid Rain. https://www.airclim.org/sites/default/files/documents/APC18SE.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
4- Krøijer, S. ve Kollöffel, M. (2019). Undermining life: A German coal-mining region [focus]. *Terrain.* doi:10.4000/terrain.18146
5- Morris, L. (2019, 23 Ekim). Germany portrays itself as a climate leader. But it's still razing villages for coal mines. *The Washington Post.* https://www.washingtonpost.com/world/2021/10/23/germany-coal-climate-cop26/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)

birlikte bulunduğu bölgelerde hem doğrudan hem de çokyönlü olarak dolaylı yerinden edilmelerin kaynağı olan madencilik projelerinin diğer kalkınma süreçlerine göre bazı farkları bulunmaktadır. Bu farklar madencilik sektörünün planlama, inşaat ve işletmesinin/üretimdeki işleyişinin diğerlerine göre bazı değişiklikler barındırmasından kaynaklanıyor. Madencilik kaynaklı yerinden edilmelerin kendine has özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

Zamana yayılan kademeli yerinden edilmeler: Madencilik sektöründe yerinden edilmeler diğer kalkınma projelerinden farklı olarak zamana yayılmış aşamalar hâlinde gerçekleşiyor. Bunun başlıca nedeni bir maden projesinin planlanması ve uygulamaya

geçiş süreçlerinin oldukça dinamik işlemesi ve planlamada sürekli değişikliklere gidilmesidir. Bu durumun başlıca nedeni olarak madencilik sektörünün kendisini ilgilendiren çeşitli piyasalardaki –özellikle maden ve gayrimenkul piyasalarındaki– fiyat hareketlilikleri ve ani değişimler kadar şirket hissedarlarının beklentileri, proje finansmanı, uyulması gereken mevzuat ve standartlardaki değişimler nedeniyle planlamasında ve faaliyetlerinde değişikliklere gidilmesi zorunluluğu ve projelerin kapsamının genişletilmesi gösterilmektedir.[53] Bu durum, yerinden edilme ve yerleştirme planlarının sürekli olarak değişmesini ve esnek biçimde yapılmasını beraberinde getirmektedir; aynı zamanda, şirketlerin ve hükümetlerin gerek duyduğu büyüklükteki arazileri en az maliyetle elde edebilmesi amacı ile örtüşmektedir. Bu da maden projelerinde arazi alımlarının ve yerinden edilmelerin maden aramadan proje tasarımı, inşası ve işletilmesine kadar tüm aşamalarda ilk etapta ilan edilen rakamların ötesine geçilmesine ve yerinden edilmelerin peyderpey artırılmasına yol açıyor.[54]

Mekâna yayılan yerinden edilmeler: Madencilikte genel bir eğilim olarak maden alanları "kademeli" olarak genişletilmektedir. Madencilik sektöründe bilinçli olarak uygulanan Kademeli Maden Genişletme ve Arazi Edinme (SMELT) adı verilen stratejiye göre, maden sahalarının civarındaki yerleşim alanları Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme programlarına dahil edilmez. Maden nedeniyle ortaya çıkan hava, su, toprak ve ses kirliliğine maruz kalan yerel halkın yaşam standartları düşer, geçimliklerini sağlama imkânları azalır. Bu durumun arazi fiyatlarına olumsuz yansımasıyla beraber maden şirketleri bu arazileri sonraki aşamalarda daha düşük maliyetlerle maden sahalarına katarlar. Bir bölgenin kalkınma projeleri nedeniyle ekolojik tahribata uğraması ve kirlenmesi anlamına gelen *kahverengi alan etkisi*'ne (*brownfield effect*) maruz kalan yerel halkın bir kısmının kendi "istekleri" ile düşük fiyatlara arazilerini satıp bölgeyi terk etmesi de rastlanan bir durumdur.[55] Bunun dışında işletilmekte olan ocaklardaki cevherlerin tükenmesi sonucunda üretimin devamlılığının sağlanmaya çalışılması, mekânsal olarak sürekli genişlemeyi ve daha fazla insanın yerinden edilmesini beraberinde getirir.

Yakın bölgede iskân: Diğer kalkınma projelerinden farklı olarak madencilik sektörü, yeniden yerleştirme plan ve programlarında "birlikte yaşama" modelini sıklıkla uygulamaktadır. Buna göre, yerinden edilenlerin birçoğu maden sahalarının yakınındaki yerlere yerleştirilmektedir. Böylelikle, yaşadıkları yerleri terk etmek istemeyen yerel halkın bölgelerinden tamamen kopmamaları sağlanarak olası çatışma ve ihtilaf-

ların önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan, uluslararası standartlarda ileri sürülen genel öneri, yerinden edilmelerin en aza indirilmesi ve yerel toplulukların yaşama alanlarından mümkün olduğunca koparılmaması gerektiği yönündedir. Ortaya çıkabilecek yasal ve siyasi ihtilafları engellemek, kamuoyunda olabildiğince olumlu izlenim bırakmak için bu standartları –çoğu kez kâğıt üzerinde de olsa– uygulamaya koyan maden şirketleri de bu ilkeyi "birlikte yaşam" modeli ile hayata geçirdiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, yeniden yerleştirme çerçevesinde yeni arazilerin bulunması, barınma ve geçimlik olanaklarının sağlanması oldukça karmaşık ve zorlu süreçlerdir. Şirketlerin arazi edinme, yeniden yerleştirme ve etkileri azaltma maliyetlerini düşürmek istemeleri de "birlikte yaşama" modeline başvurma nedenleri arasında yer alıyor.[56]

Sorumlulukların net biçimde dağıtılmamış olması: Diğer kalkınma projelerinden farklı olarak, madencilik projelerinde yerinden edilme ve yeniden yerleştirme planlarının hazırlanması ve uygulanması genellikle proje sahibi ve yürütücüsü maden şirketlerine bırakılmaktadır. Bu kapsamda, yerinden edilenler için yeni yerleşim alanlarının planlanması ve oluşturulması, sosyal güvencelerin sağlanması, geçimlik faaliyetlerinin oluşturulması ve gerekli yaşam standartlarının yerine getirilmesi gibi birçok faaliyeti genellikle maden şirketlerinin yerine getirmesi beklenmektedir. Ancak bazı istisnalar bir kenara bırakılırsa, genellikle şirketler bu sorumluluklarını çoğu zaman eksik yerine getirmekte, bazı durumlarda hiç yerine getirmemektedir.[57]

Madencilik sektörü öte yandan faaliyet gösterdiği bölgelerde ve civarlarında ormansızlaşma, toprak kullanımının ve niteliğinin değişimi, habitat parçalanması, biyolojik çeşitliliğin hasar görmesi, hava, su ve toprak kirliliği gibi çoğu geri döndürülemez bir dizi ekolojik soruna neden olmaktadır. Bu ekolojik sorunların birçoğuna diğer kalkınma projelerinde de rastlansa da madenciliğe özgü faaliyetler nedeniyle bu risklerin etkisi ve kapsamı farklılık göstermektedir. Böylelikle bölgede yaşamaya devam edenlerin yaşamlarını ve geçimliklerini doğrudan etkilemektedir. Madencilik kaynaklı belli başlı ekoloji sorunu ve tahribatı şöyle özetlenebilir:

• Yeraltı madenciliği, yeraltı sularının azalması ve kirlenmesi, altyapı inşası nedeniyle ormanların ve canlı türlerinin habitatlarının zarar görmesi gibi ekosistemin bozulmasına neden olacak ekolojik tahribata sebep vermektedir. Dünya genelinde madenlerin üçte ikisinden fazlasını oluşturan açık ocaklar ise toprak niteliğinin ve

kullanımın değişmesi, ormansızlaşma, su varlığının azalması ve kirlenmesi gibi ekolojik sorunları çok daha büyük genişlikteki alanlarda yaratıyor. Birçok açık ocak madenciliğinde kazılan alanlardan çıkan kaya, toprak ve diğer atık miktarının yeraltı madenciliğindekinden sekiz-on kat daha fazla olduğu hesaplanıyor. Bu atıkların biriktirildiği yerlerde yaklaşık 30 katlı bir binanın yüksekliğine ulaşan atık tepeleri oluşuyor. Akarsu yataklarına boşaltıldığında ise bulundukları hidrolojik sistemde değişimler yaratılıyor. Böylelikle açık ocak madenciliği ekolojik yaşamı doğrudan etkileyen kapsamlı jeolojik ve fiziksel değişimlere yol açıyor.[58]

• Alüminyum, nikel, bakır gibi metaller, çıkarılan cevherin izabe ocaklarında (metal içeriğinin yüksek sıcaklıkta maden cevherinden ayrılması) yüksek ısılarda eritilip ayrıştırılmasıyla elde edilir. Bu işlemler sırasında ortaya çıkan çeşitli gazlar *hava kirliliği, asit yağmuru* gibi insan sağlığını doğrudan etkileyen çevre sorunlarına neden oluyor. İzabe işlemleri sonucunda dünya genelinde atmosfere yılda yaklaşık 142 milyon ton kükürt dioksit (küresel toplam salımların %13'ü) karışıyor. Aynı zamanda, kurşun, arsenik, kadmiyum, çinko gibi insan sağlığına zararlı ağır metallerin salımı da sözkonusu.

• Madencilik *su varlığının azalmasını* doğrudan etkiliyor. Madencilik kapsamında yapılan kazı işlemleri sonucunda ortaya çıkan büyük miktarlardaki toprak ve kayanın su yollarını tıkayacak biçimde yığılması yeraltı sularının beslenememesine neden oluyor. Aynı zamanda madencilik faaliyetleri için gereken su, yerüstündeki su kaynakları ve akarsulardan sağlanır. Bu da bu kaynaklardaki su miktarının sürekli olarak azalmasına yol açıyor.

• *Maden kazaları:* Metal ve mineraller, kazılarak elde edilen cevherlerin kimyasal işlemlere tabi tutulmasıyla elde edilir. Bu işlemler sonucunda ortaya çıkan, içerisinde canlı sağlığını tehdit eden zehirli maddelerin ve ağır metallerin bulunduğu atıklar maden sahalarında bulunan atık havuzlarında depolanır. Özellikle altın, bakır, kurşun gibi minerallerin çıkarılmasında kullanılan kimyasal maddelerin ve diğer ağır metallerin biriktirildiği atık havuzlarında meydana gelen taşkınlar, sızıntılar ve çökmeler geniş alanlarda toprak, su ve hava kirliliğine yol açıyor; civarlarındaki tüm canlı yaşamını tehdit ediyor. Madenlerde kullanılan toksik maddelerin madenlere taşınması sırasında meydana gelen kazalar sonucunda bu maddelerin doğaya karışması da benzer riskleri içeriyor.

MADEN KAZALARI VE YERİNDEN EDİLME ÖRNEKLERİ

➔ 1998'de Kırgızistan'daki Kumtor Altın Madeni'nde siyanür taşıyan bir kamyon devrilince madenin yakınındaki yaklaşık 6500 nüfuslu Barskoon köyünün içme suyunu sağlayan ve sulama için kullanılan nehre yaklaşık 1 ton siyanür karıştı. Maden şirketinin gerekli uyarıları zamanında yapmaması nedeniyle nehir suyunu kullanmaya devam eden köyde 5000 kişi tedavi gördü ve can kayıpları meydana geldi. Kaza sonrası köyün yarısı boşaltıldı. Köylerine bir ay gibi kısa sürede geri dönen köylüler tarım ürünlerini kazadan dolayı kimsenin almak istememesi nedeniyle geçim zorluğu çekmeye başladı. Uğranan tüm zararların karşılanması talebiyle hukuki yollara başvuran köylülere kazanın üzerinden 20 yıldan fazla zaman geçmesine rağmen tazminat ödenmedi.[1]

➔ Guyana'da bulunan dünyanın en büyük altın madenlerinden Omai Madeni'nin atık havuzu 1995 yılında çöktü. Bunun sonucunda yaklaşık 3 milyar metreküp siyanür içeren atıksu Guyana'nın en büyük nehri Essequibo'nun bir kolu olan Omai Nehri'ne karıştı. Etrafındaki bölgede su kaynağı olarak kullanılan ve geçimlerini tarım ve balıkçılıktan sağlayan 23 bin köylünün yaşadığı nehrin 51 kilometrelik bölümü "Çevresel Felaket Bölgesi" ilan edildi.[2]

➔ "İkinci Çernobil" olarak nitelendirilen Baia Mare Madeni kazası 2000 yılında meydana geldi. Romanya'nın kuzeybatısında bulunan altın madeninin atık havuzunun çökmesi sonucunda 100 bin metreküp siyanür ve ağır metal içeren atıksu önce Tisza Nehri'ne döküldü, oradan da Tuna Nehri'ne ulaştı. Belirli bölümlerde balık nüfusunun neredeyse tamamı ölürken, milyonlarca kişinin içme suyu kirlendi.[3]

➔ Papua Yeni Gine'de bulunan, dünyanın en büyük bakır madeni olan, altın ve gümüş üretimi de yapılan OK Tedi, dünyanın en uzun süreli ve en büyük çevre felaketlerinden birine sebep oldu. 1984'te çalışmaya başlayan OK Tedi genişlerken bölgede yaşayan yaklaşık 4000 kişinin yerinden edilmesine neden oldu. Madenin açıldığı yıl atık havuzu çöktü; 1984-2013 arasında maden atıkları düzenli olarak doğrudan OK Tedi/Fly Nehri sistemine boşaltıldı. Her yıl yaklaşık 30 milyon ton parçalanmış kaya ve ağır metallerden oluşan maden atıklarının bölgedeki nehir sularına karıştığı hesaplanıyor. Sonrasında bazı önlemler alınmış olsa da ortaya çıkan ekolojik ve sosyal tahribatın etkilerinin onlarca yıl sürmesi bekleniyor. Toprak, su ve hava kirliliği ile beraber nehirler ve etrafındaki ekosistemin bozulmasıyla madenin bulunduğu yerden itibaren havzada yaşayan 30 bin kişi hem geçimliklerini kaybetti hem de ciddi sağlık sorunları yaşadı.[4]

➔ Gana'nın Tarkwa Bölgesi'ndeki altın madenleri nedeniyle 1990-98 arasında yaklaşık 30 bin kişi yerlerinden edildi. Böylelikle on yıldan az bir sürede bölgede yaşayan, tarımla geçinen yoksul küçük çiftçilerden oluşan 14 yerli halk topluluğunun sosyal, ekonomik ve kültürel varlığı sona erdi. Yerlerinden edilenlerin neredeyse yarıya yakını yeniden yerleştirilme programına dahil edilmezken yoksulluğu önlemeye yönelik yeni geçim kaynaklarının oluşturulması ve sosyal rehabilitasyonları için herhangi bir plan program uygulamaya konmadı. Yerinden edilenlerin çoğunluğu barınacak yer bulamadı. Eğitim seviyesi oldukça düşük olan, vasıfsız ve birikimleri bulunmayan bu kişiler böylelikle işsizliğe, düşük yaşam standartlarına ve derin yoksulluğa itildi. Tarkwa Bölgesi'nde toprakların yaklaşık %80'i madenlere tahsis edilmiş durumda. Tarkwa Bölgesi'ndeki orman alanlarının –Bonsa, Ekumfi ve Neung– ve tarım arazilerinin büyük çoğunluğu tahrip edildi ve edilecek. Bununla birlikte yeraltı su kaynaklarının madencilik faaliyetlerinde kullanılması bölgede yaşayanların geçimini ve gıda güvenliğini tehlikeye atmış durumda. Tarkwa'daki madenlerde aynı zamanda ekolojik yıkımın boyutunu artıran ve bölgede yaşayanların sağlığını tehlikeye sokan bir dizi kaza da meydana geldi. Bölgedeki akarsulara madenlerden düzenli aralıklarla siyanür karışırken, 1996'da meydana gelen kazada yüksek miktarda siyanür Angonaben Deresi'ne karıştı; dereyi kullanma ve içme suyu kaynağı olarak kullanan dokuz köy bu durumdan etkilendi.[5]

1- Pannier, B. (2020, 22 Ağustos). *Even two decades after massive cyanide spill, Kyrgyz poisoning victims get scant compensation.* RadioFreeEurope RadioLiberty. https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-kumtor-cyanide-spill-compensation-gold-mining/30797137.html (Erişim tarihi: 19.6.2022)

2- Oxfam America (2004). *Dirty Metals: Mining, Communities and the Environment*. Earthworks and Oxfam America.

3- Greenpeace (2000, 12 Nisan). *The Baia Mare Gold Mine cyanide spill: Causes, impacts and liability* (Greenpeace Bilgi Notu). https://reliefweb.int/report/hungary/baia-mare-gold-mine-cyanide-spill-causes-impacts-and-liability (Erişim tarihi: 19.6.2022)

4- WWF (t.y.). *Belching out copper, gold and waste* (WWF Bilgi Notu). https://wwf.panda.org/discover/knowledge_hub/where_we_work/new_guinea_forests/problems_forests_new_guinea/mining_new_guinea/ok_tedi_forest_new_guinea/#2 (Erişim tarihi: 19.6.2022); WRI (t.y.). *OK TEDI Mine: Unearthing Controversy*. http://pdf.wri.org/wr2002_case_oktedi_papua.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)

5- Akabzaa, T. ve Darimani, A. (2001, 20 Ocak). *Impact of mining sector investment in Ghana: A study of the Tarkwa Mining Region.* SAPRI. https://transparencylab.org/Documentation/Additional%20resources/Additional%20documents/Impact%20of%20mining%20investment%20in%20Ghana_2001.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); Van Criekinge, J. (2008, 1 Şubat) *Africa: conflicts and mining-induced displacement*. WRI. https://wri-irg.org/en/story/2008/africa-conflicts-and-mining-induced-displacement (Erişim tarihi: 19.6.2022)

Madencilik sektörünün faaliyette bulunduğu bölgelerde neden olduğu gerek genel gerek kendine özgü sosyal ve ekolojik tahribat, yerel toplulukların hem doğrudan hem de dolaylı biçimde yerinden edilmelerine yol açmaktadır. Dünya genelinde madencilik sektörünün girdiği bölgelerde neden olduğu başlıca sosyal sonuç, "yeni yoksullaşma" adı verilen durumun ortaya çıkmasıdır. Temelde bu durumun kökeninde "topraksızlaştırma" önemli bir yer tutmaktadır. Madencilik kaynaklı dört tip topraksızlaştırmadan söz edilebilir:[59]

- Kişi ve toplulukların topraklarını maden sahalarına katılmasından dolayı kaybetmeleri,
- Maden civarındaki kullanımda olmayan toprakların verimlilik potansiyelini kaybetmesi,
- Maden civarındaki kullanımda olan toprakların ekolojik tahribat nedeniyle verimliliğini kaybetmesi,
- Topraksız köylü ve diğer kesimlerin bulundukları yerin dışında toprağa erişiminin olmaması.

Topraksızlaştırma yoluyla hem müştereklerini hem de kendi ev ve arazilerini kaybeden yoksul köylüler, yerli halklar, kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar barınma ve geçimlik imkânlarını kaybetmektedir. Bu kayıplar arasında aile ve topluluk ilişkileri, kültürel ve sosyal olarak varlığını devam ettirebilme olanakları da bulunmaktadır.[60] Ayrıca madencilik sektöründe sıklıkla uygulanan "birlikte yaşama" modeli nedeniyle ortaya çıkan ekosistem bozulması, hava kirliliği, suların kirlenmesi ve azalması, ses kirliliği gibi bir dizi sorun ve geçimlik kaybının yanı sıra beraberinde gelen sağlık risklerine sadece bölgede yaşamaya devam edenler değil, yerinden edilerek maden sahalarının yakınına yerleştirilenler de maruz kalmaktadır. Ayrıca, bu sorunlar toprak kullanımının ve yapısının değişmesi ve kirlenmesiyle beraber maden civarındaki yerlere yerleştirilenlerin tarım, balıkçılık gibi geçimlik faaliyetlerini yerine getirememelerine neden olmaktadır. Bölgede madencilik faaliyetleri için oluşturulan yolların hem maden taşımacılığı hem de bölgede yaşayanların hareketliliğini sağlayacak biçimde ortak olarak kullanılması da can güvenliğini riske atmaktadır.[61] Ek olarak, bunun yol açtığı sonuçlardan bir tanesi de hanelerin birden fazla kere ev ve topraklarını kaybetmeleridir. "Çoklu yerinden edilmeler" olarak adlandırılabilecek bu durum, yerinden edildikten sonra yerleşilen yerin genişleyen maden sahası alanının içerisinde kalmasıyla ortaya çıkmaktadır.

ÇOKLU YERİNDEN EDİLME ÖRNEĞİ: LA GRANJA BAKIR MADENİ

Peru'daki La Granja Bakır Madeni projesi 1994 yılında Kanada menşeili Cambior şirketinin arama çalışmalarıyla başladı. Yapılan değerlendirmeler sonucunda arazi istimlakı ve yeniden yerleştirme planlaması yapıldı. Bu dönemde Cambior bölgede arazi alımlarına başladı. Ancak bu süreç tam da yerinden edilme olarak adlandırılabilecek biçimde ilerledi. Zira yerel halkın en büyük şikâyetlerinden biri Cambior'un Peru hükümeti ile beraber yerel halkın arazilerini belli bir ücret karşılığında terk etmeleri için kullandıkları baskı kurma taktikleriydi. Bunların başında bölgedeki okulların ve sağlık kliniklerinin kapatılması, yerel toplulukların böylelikle eğitimden ve sağlık hizmetlerinden mahrum kalması geliyordu. Bu süreçte bölgede yaşayanların yaklaşık yarısı ayrılarak kıyı şeridindeki Lambayeque Bölgesi'ne yerleşti. Ancak burada da geçimliklerini sağlamak ve travmalarla baş etmek gibi türlü zorluklarla karşı karşıya kaldılar.[1] 2000 yılında maden arama izinleri, daha sonra ulusötesi BHP ile birleşecek olan Güney Afrika merkezli Billiton Base şirketine devredildi. Yürütülen fizibilite ve arama sonuçlarına göre, BHP-Billiton ortaklığı projeden çekilme kararı aldı. Projenin rafa kalkmasıyla istimlak edilen araziler de Peru hükümetine devredildi. Madenin açılmaması yönündeki karara bağlı olarak Peru hükümeti toprakları önceki sahiplerine satma programını uygulamaya koydu. 2005 yılında bu defa dünya genelinde birçok madencilik faaliyetinde imzası olan Rio Tinto şirketi bölgede arama izni aldı. Şirket öncekinden farklı olarak arazileri satın almak yerine kiralama yöntemini kullandı. Arama faaliyetleri sırasında inşa edilen tesis ve altyapı nedeniyle 21 hanede yaşayanlara kiralama ücreti, farklı bir bölgede yeni evlerin inşası için destek ve yer değiştirme maliyetlerinin karşılanmasından oluşan bir yardım programı oluşturdu. Böylelikle, bu ailelerin bir kısmı sürecin başından itibaren üç kere yer değiştirmek zorunda kaldı.[2]

1- Flynn, S. ve Vergara, L. (2015). Land access and resettlement planning at La Granja. (Der. D. Kemp ve J. Owen) *CSRM Occassional papers: Mining-induced displacement and resettlement series* içinde. University of Queensland. https://www.csrm.uq.edu.au/media/docs/1220/flynn-and-vergarala-granjamidroccasional-paperno1-1.pdf (Erişim tarihi: 27.2.2022)
2- Owen, J. R. ve Kemp, D. (2015). Mining-induced displacement and resettlement: a critical appraisal. *Journal of Cleaner Production* 87: 478-488. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.087

Madencilik sektörünün yerel ekonomiye katkısı da oldukça sınırlı düzeydedir. Teknolojiye dayalı bir sektör olan madencilikte işlerin büyük kısmı yüksek vasıf gerektirmektedir. Bu da gerekli vasıfları ve eğitimi olmayan yerel halkların madenlerde iş bulamama nedenlerindendir. Ancak maden projelerinin başlangıç aşamasındaki vaatlerinin başında istihdam sağlayarak yerel ekonomileri kalkındırma gelir. Genellikle vaat edilen işlerin çok daha azı sunulurken, bu işlerde çalışanların dışarıdan gelmesi ileri sürülen bu amacın gerçekleşmediğini göstermektedir. Öte yandan, bir açık ocak madeninin ortalama çalışma süresi 10-40 yıl arasındadır. Bu da maden şirketlerinin kısmi olsa da sağladığı iş, gelir ve sosyal faydaların uzun ömürlü olmadığına işaret eder.[62] Örneğin, Papua Yeni Gine'nin Bougainville Adası'nda yerli halk topluluklarından yaklaşık 80 bin kişinin yaşadığı Panguna'daki bakır madeninde çalışması için dışarıdan yaklaşık 10 bin işçi getirilmişti.[63] Endonezya'daki Grasberg

madeninde 17.300 işçi istihdam edilirken, madende yerel halktan sadece 100 kişi çalışmaktaydı.[64]

Yukarıda ele alınan madencilik kaynaklı yerinden edilmelerin yerel topluluklar üzerindeki sosyal ve ekonomik anlamda yıkıcı etkilerini dünya genelinde birçok projede görmek mümkün. Bu örneklerin bir kısmı Tablo 3'te (sayfa 104-105) sıralanıyor.

c. Ulaştırma projeleri kaynaklı yerinden edilmeler

Barajlar, madenler gibi kalkınma projelerinin bir parçası olarak yapılan yollar, havaalanı gibi ulaştırma altyapısı, bu projelerin yol açtığı yerinden edilmelerin ve geçimlik kayıplarının oluşumunda rol oynuyor. Öte yandan, ulaştırma projeleri kendi başlarına da dünya genelinde büyük çaplı yerinden edilmelerin ana nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Kara ulaşımı amaçlı otoyol ve demiryolu yapımı ve genişletilmesi projeleri nedeniyle her yıl binlerce kişi ev ve tarım arazilerini kaybediyor. Bunun yanı sıra, bu projelerin uzandığı güzergâhlarda yeni yerleşim yerlerinin oluşması, olanların da genişlemesiyle araziye talep artıyor ve sonucunda yerinden edilmeler uzun sürelere yayılarak devam ediyor. Bu projelerin yol açtığı habitat parçalanması, kirlilik gibi ekolojik hasarlar, insanlar kadar diğer tüm canlıların da yaşam alanlarını tehdit ediyor.

Çok sayıda yerinden edilme vakasına ve çevre adaletsizliğine neden olan mega ulaştırma projelerinin arasında havaalanları da önemli bir yer tutuyor. 2019 yılı itibariyle havacılık sektörü küresel karbondioksit salımlarının %2,9'unundan, ulaşım sektörü kaynaklı karbondioksit salımlarının %12'sinden sorumlu.[65] Bir çalışmaya göre, salımların yanı sıra arkalarında bıraktıkları ince bulutumsu oluşumlar, nitrojen/azot oksitler (NOx) gibi diğer etkenler göz önüne alındığında havacılık sektörü, insanların gezegenin ısınmasına yaptığı katkının %3,5 civarında bir kısmına denk geliyor.[66] Küresel düzeyde havacılık sektörünün yılda ortalama %4-5 büyümesi bekleniyor. Bu da artırılması planlanan uçuş ve yolcu sayısını karşılamak amacıyla yeni havaalanlarının yapılmasına ya da mevcutların genişletilmesine işaret ediyor. Dünya genelinde 2019 yılı sonu itibariyle 1000 civarında farklı ölçekte havaalanı projesi bulunuyor.[67] Havaalanı inşaatlarının toprak kaymaları, hidrolojik sistemlerin tahribatı, hava, su ve ses kirliliği, ormansızlaşma, sulak alanların kaybı, uçak yakıtı sızıntıları gibi ekolojik etkileri bulunuyor. Tüm bu yıkıcı ekolojik etkiler genel olarak canlı türlerinin habitatını bozup yok ediyor. Bununla birlikte giderek genişleyen boyutlarda inşa edi-

TABLO 3: MADENCİLİK KAYNAKLI YERİNDEN EDİLME ÖRNEKLERİ

PROJE	Roşia Montanã Altın Madeni[1] *Romanya*	Ahafo Altın Madeni[2] *Gana*	Yanacocha Altın Madeni[3] *Peru*	Phulbari Kömür Madeni[4] *Bangladeş*	Grasberg Bakır ve Altın Madeni[5] *Endonezya*	Toromocho Bakır, Gümüş ve Molibdenum Madeni[6] *Peru*
TARİH	2002-2012	2006 yılında üretim başladı.	1993'ten beri çalışmakta.	2005 yılında ortaya atılan proje 2020 yılı itibariyle durduruldu.	1972'den beri çalışmakta.	2020 yılında genişletilerek 2013'ten beri çalışmakta.
YERİNDEN EDİLEN KİŞİ SAYISI	1200	5185		Madeni işleten Global Coal Management'a (GCM) göre 49.487; Bangladeş Hükümeti'nin görevlendirdiği uzman komitesine göre 130 bin	4000	5000
ETKİLENEN KİŞİ SAYISI	3290	4390	1,3 milyon	Maden nedeniyle su varlığının azalması ve madenin genişlemesi sonucunda yerinden edilenlerin sayısının 220 bine çıkması bekleniyor.	Doğu Kalimantan Bölgesi'nde yaşayanların geçimliği hasar gördü.	
ETKİLENENLERİN PROFİLİ	Nüfusunun %80'i yoksul olan ve işsizliğin yüksek olduğu Roşia Montanã köyünde yaşayanlar	Çoğunluğu küçük çiftçi olarak geçimini tarımdan sağlayan on topluluk	Peru'nun en yoksul bölgelerinden biri olan, çoğunluğu geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlayan köylülerden oluşan kırsal nüfus	Toplam 23 kabileden 50 bin yerli halk toplulukları, geçimlik tarım yapan yoksul köylüler	Amungme yerli halk toplulukları	Küçük çiftçiler, küçük işyeri sahipleri
SOSYAL VE EKOLOJİK SORUNLAR	- Kültürel, arkeolojik ve mimari, boyutlarının hesaba katılmaması, - Yeterli bilgilendirmenin ve şeffaflığın olmaması, - Yeniden geçimlik oluşturmaya ve yoksullaşmanın önüne geçilmesine dair plan ve çalışmaların yetersiz olması, - Yeniden yerleştirme çerçevesinde oluşturulan yerleşim alanında arazinin orijinal yerleşim alanına göre çok yetersiz ve küçük olması, - Ortak kullanıma açık müşterek alanlara erişimin engellenmesinden dolayı uğranan zararın karşılanmaması, - Siyanür ve ağır metallerle dolu atık havuzundan ve siyanür taşımacılığından kaynaklanan toprak, hava ve su kirliliği riski ve sağlık sorunları.	- Tarımsal üretim için kullanılan topraklara tazminat ödenmemesi, - 2009'daki maden kazasında siyanürün sulara karışması sonucunda balık ölümleri, içme suyu ve sulama kaynaklarının kirlenmesi, - Maden karşıtlarına uygulanan şiddet, tutuklama gibi insan hakları ihlalleri.	- Yerel halkın ve STK'ların geniş katılımlı sürdürdüğü maden karşıtı harekete uygulanan, yaralama, tutuklama ve ölüme varan baskı ve şiddet, - Suların kirlenmesi ve su varlığının azalması; toprak kirlenmesi ve toprak yapısının değişmesi; yerel halkın geleneksel ilaç yapımı gibi amaçlarla kullandığı bitki türlerinin azalması/yok olması, - Baskılar sonucu köylülerin topraklarını maden şirketine satmak zorunda kalması, - 2000 yılında madene giden 43 kilometrelik yola 150 kg civa dökülmesi sonucunda 1000'den fazla kişinin zehirlenmesi ve sağlığını kaybetmesi, - Geçimlik kaybı.	- Yaklaşık 5000 hektar büyüklüğündeki tarım arazisinin yok olması, - Alınan toprakların karşılığında tazminat olarak yeni toprakların sağlanmaması, - Genel olarak su varlığının azalması ve nüfusun neredeyse yarısının ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli suya erişiminin olmadığı bölgede, maden nedeniyle yeraltı sularının tükenmesi ve su kaynaklarının kirlenmesi, - Maden nedeniyle toprak, hava ve suda kirlilik oluşması ve bunun sonucunda artması beklenen sağlık sorunları, - Üretilen 572 milyon kömürün 1,14 milyar ton karbondioksit ve 14,2 milyon ton karbondiokside eşdeğer metan gazı salacak olması, - UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'nde yer alan, 58 ender ve tehlike altındaki canlı türünün habitatı olan dünyanın en büyük mangrov ormanı Sundarbans Koruma Ormanı'nın ve sulak alan ekosisteminin çıkarılan kömürün taşınması sırasında gerçekleşebilecek kazalar ve teknelerden dökülecek yakıtlar nedeniyle risk altında olması, - Yerel halkın maden karşıtı hareketine yönelik uygulanan baskı ve şiddet (2006 yılında 70 bin kişinin katıldığı gösteride paramiliter grupların açtığı ateş sonucunda üç kişi hayatını kaybederken 200'den fazla kişi yaralandı).	- Yerinden edilenlere herhangi bir tazminat ödenmemesi, - 30 bin hektar büyüklüğünde yağmur ormanıyla birlikte Kopi ve Ajkwa nehirlerinin tahrip edilmesi.	- Morococha kasabası boşaldı; 500 kişilik nüfusun büyük çoğunluğu 12 kilometre uzaklıkta kurulan Yeni Morococha kasabasına taşındı. Yeni yerleşim yerinin deprem ve sel risklerine açık olması, yeterli ekonomik faaliyetin bulunmaması ve (%52 oranında) işsizlik, ekonomik faaliyet bölgelerinin uzağında olması, konutların sağlık ve yaşam standartlarına göre yapılmamış olması gibi birçok şikâyet bulunmakta, - Ev ve arazilerini maden şirketi Chinalco'ya satmayı reddedip eski kasaba yaşamını sürdüren 40 aile işsizlik, temel hizmetlerin sağlanmaması, olumsuz ve sağlıksız yaşam koşulları, hava, su ve toprak kirliliği gibi sorunlar yaşamakta.

1- Vesalon, L. ve Creţan, R. (2012). Development-induced displacement in Romania: The case of Roşia Montanã Mining Project. *Journal of Urban & Regional Analysis* 4 (1): 63-75.
2- Aboagye, S. (2004, Ekim). *Mining and resettlement of communities in Ghana: Exposing the harm caused by forced displacement and relocation.* Mining Watch Canada. https://transparencylab.org/Documentation/Advocacy,%20Monitoring,%20Sustainable%20-%20Responsible%20Initiatives/MiningWatch%20Canada/Mining%20and%20resettlement%20of%20communities%20in%20Ghana_2014.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); Earthworks (t. y.). *Ahafo.* https://earthworks.org/stories/wassa_ghana/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)
3- Earthworks (t.y.). *Yanacocha.* https://earthworks.org/stories/yanacocha/ (Erişim tarihi: 19.6.2022); EJAtlas (2019, 10 Nisan). *Yanacocha Mine, Peru.* https://ejatlas.org/conflict/yanacocha-mine-peru (Erişim tarihi: 19.6.2022); Walsh, M. (2014, 5 Mart). The price of gold: winners and losers in Latin America's mining industry. *Mongabay.* https://news.mongabay.com/2014/03/the-price-of-gold-winners-and-losers-in-latin-americas-mining-industry/ (Erişim tarihi: 19.6.2022); Kemp, D., Owen, J., Cervantes, D., Arbelaez-Ruiz, D. ve Benavides Rueda, J. (2013). *Listening to the city of Cajamarca* (Research Paper). CSRM, Sustainable Minerals Institute, University of Queensland.
4- International Accountability Project (t.y.). *The Phulbari Coal Project: A threat to people, land, and human rights in Bangladesh.* https://www.culturalsurvival.org/sites/default/files/Phulbari_Coal_Project_Fact_Sheet_LowRes.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); EJAtlas (2017, 24 Ocak). *Phulbari coal mine project, Bangladesh.* https://ejatlas.org/conflict/protest-against-open-pit-coal-mine-project-in-phulbari-region (Erişim tarihi: 19.6.2022)
5- Terminski, B. (2012). *Mining-induced displacement and resettlement: Social problem and human rights issue (A global perspective).* http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-327774, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2028490 (Erişim tarihi: 19.6.2022)
6- Torrico, G. (2019, 2 Ocak). *The Chinese mining giant and the ghost town.* China Dialogue. https://chinadialogue.net/en/energy/11000-the-chinese-mining-giant-and-the-ghost-town/ (Erişim tarihi: 19.6.2022); Zhu, L. (2021, 31 Mart). *Toromocho Copper Mine Project.* The People's Map of Global China. https://thepeoplesmap.net/project/toromocho-copper-mine-project/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)

len havaalanları, özellikle çiftçilerin elinden evlerini, tarım arazilerini ve müşterek alanlarını alıyor. Üstelik artan sayıda proje, havaalanının yanı sıra Aerotropolislerin (havaalanı-kentleri) yapımını da içeriyor. Havaalanlarının yanı sıra etrafında kurulan yerleşim ve çalışma alanları daha da büyük miktarda tarım arazisinin, ormanın ve sulak alanın tehdit altında olmasına yol açıyor.

Kaba bir tahminle dünya nüfusunun %90'ının hiç uçak yolculuğu yapmadığı hesaplanıyor. Ancak, havacılık sektörünün sosyal, ekonomik ve ekolojik maliyetleri yoksul çoğunluğun sırtına yükleniyor ve ortaya telafisi güç bir çevre adaletsizliği çıkıyor. Diğer yandan, havacılık sektörünün neden olduğu çevre adaletsizliğine karşı 180 yerel hareketin ve örgütünün oluşturduğu Stay Grounded isimli ulusötesi hareket ağının mücadelesi devam ediyor.[68] Bu mücadelelerin etkisiyle tarım arazilerini yok edecek olan Nantes'daki (Fransa) havaalanı projesi ve Aranmula Greenfield Havaalanı projesi (Hindistan), Bangladeş'teki ve New Mexico'daki (ABD) sulak alanları tahrip edecek olan havaalanı projeleri iptal ettirildi.[69]

HAVAALANI-KENTLERİ/AEROTROPOLİSLER[1]

Dünya genelinde oldukça sık rastlanan projelerden biri aerotropolisler (havaalanı-kentleri). Aerotropolis, havaalanlarının civarında ve havaalanlarındaki faaliyetlere bağlı olarak turizm ve ticaret merkezi olacak şekilde oluşturulan yerleşim alanlarına verilen genel addır. Mevcut bir havaalanının civarına sonradan eklenen veya yeni bir havaalanıyla beraber inşa edilen aerotropolislerin büyüklüğü ve kapsamı, mekâna ve sektöre göre değişiklik gösteriyor. Aerotorpolisler genel olarak alışveriş merkezleri, otel, eğlence merkezleri gibi uçak yolcularına yönelik hizmetleri sağlayacak yapılardan oluşuyor. Ofis, konut, yeşil alanlar gibi çalışma ve yaşama alanlarını da içeren aerotropolisler bulunuyor. Zaten oldukça geniş arazilere kurulan havaalanı projelerinin beraberinde aerotropolislerin de yapımı oldukça büyük çapta toprağa el konulması anlamına geliyor. Böylelikle zorla yerinden edilmelerin ve ekolojik tahribatın boyutu katlanarak artıyor. Endonezya'da Belawan ve Kuala Tanjung limanları ile bağlanarak Sei Mangkei Ekonomik Bölgesi'nin merkezinde yer alan Kuala Namu Aerotropolisi, İstanbul'un kuzeyinde ormanları ve yerleşim alanlarını tahrip eden bir başka mega ulaştırma projesi 3. Boğaziçi Köprüsü ile birleşen İstanbul Havalimanı dünya genelinde sayısı hızla artan aerotropolis projelerine örnek oluşturmaktadır.

1- Bridger, R. (2015). *What is an Aerotropolis, and why must these developments be stopped?*. Article for launch of Global Anti-Aerotropolis Movement (GAAM). https://issuu.com/rosebridger/docs/gaam-what_s_an_aerotropolis_rb_v6 (Erişim tarihi: 19.6.2022); Smith, T. (Der., 2019). *Degrowth of aviation: Reducing air travel in a just way*. Stay Grounded/Kollektiv Perisкop. https://stay-grounded.org/wp-content/uploads/2020/02/Degrowth-Of-Aviation_2019.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)

TABLO 4: MEGA ULAŞTIRMA PROJELERİ ÖRNEKLERİ[1]

PROJE	TARİH	YERİNDEN EDİLMELER
Kamboçya Demiryolu Rehabilitasyon Projesi[2]	2006	Demiryolu güzergâhındaki 4000'den fazla aile topraklarını ve evlerini kaybetti.
Kuzey Demiryolu Hattı-Güney Demiryolu Hattı Bağlantı Projesi (*Filipinler*)[3]	Yapım aşamasında	Demiryolu hatlarının güzergâhında enformel biçimde yaşayan yaklaşık 35 bin aile yaşadıkları evleri terk etmeye zorlandı.
Akhaura-Laksam Çift Demiryolu Hattı Projesi (*Bangladeş*)[4]	2015-2019	Mevcut demiryolu hattının genişletilmesi ve ikinci bir hattın eklenmesi projesi kapsamında yaklaşık 10 bin aile fiziksel ve ekonomik olarak yerinden edildi.
Güney Yunnan Yol Yapım Projesi (*Çin*)[5]	1998-2003	Proje kapsamında inşa edilen 147 kilometre uzunluğundaki otoyol nedeniyle 2000 kişi yerlerinden edildi, 19 bin kişi tarım arazilerini kaybetti.
Navi Mumbai Havaalanı (*Hindistan*)[6]	Yapım aşamasında	On köyde yaşayan yaklaşık 3500 ailenin zorla yerinden edilmesi planlanıyor. Havaalanı, bağlantı yolları ve diğer altyapının yapımı nedeniyle bölgedeki orman, mangrov ve sulak alanların yok olması, buna bağlı olarak ekosistemin bozulması sözkonusu. Toprak kullanımının değişmesi ile beraber bu tahribat, bölgede tarım ve ormancılık ile geçinen daha geniş bir nüfusun geçim kaynaklarını kaybetmelerine neden olacak.
Nijgadh Havaalanı (*Nepal*)[7]	Proje aşamasında	Havaalanı ve havaalanı civarında yapılması planlanan yerleşim alanı (havaalanı-kenti) nedeniyle 2,4 milyon ağaç kesilecek, büyük bir ormansızlaşma ve biyolojik çeşitlilik kaybına neden olacak. Bu proje nedeniyle 7500 yoksul çiftçi zorla yerlerinden edilecek. Aynı zamanda ormancılıkla geçinen 600 bin civarında insan geçim kaynaklarını kaybedecek. Parsa Ulusal Parkı'ndaki akifer ve su kaynaklarının tahrip edilmesi/yok olması nedeniyle bölgede yaşayan 1,2 milyon insan temiz su kaynaklarını kaybetme riski ile karşı karşıya.
Ogun Havaalanı (*Nijerya*)[8]	Yapım aşamasında	20 köyde yaşayan 5000 küçük çiftçi ev ve arazilerinden tahliye edildi. Tarım ürünlerinin dış pazarlara nakledilmesi için kullanılacak olan havaalanı nedeniyle tonlarca ürünü yok edilen, hektarlarca tarım arazileri ellerinden alınan yerel nüfusun geçim kaynakları yok oluyor, geçimlikleri risk altında kalıyor.
New Phnom Penh Havaalanı ve Havaalanı-kenti (*Kamboçya*)[9]	Yapım aşamasında (2025 yılında hizmete girmesi bekleniyor.)	Kandal Eyaleti'nde yapılan proje 2600 hektarlık bir alana yayılacak. Ağırlıklı olarak pirinç üretimi yapan 2000'den fazla çiftçi ailenin toprakları ellerinden alınıyor. Aynı zamanda bölgede müşterek olarak kullanılan göl de risk altında. Ev, arazi ve geçimliklerini kaybetmekte olan çiftçiler topraklarına karşılık kendilerine ödenen tazminatların düşük olması ve ödenmemesi gibi nedenlerle projeye karşı protestolarını sürdürüyor.

PROJE	TARİH	YERİNDEN EDİLMELER
Karad Havaalanı Genişletme Projesi (*Hindistan*)[10]	Yapım aşamasında	Maharashtra Eyaleti'nde 1955 yılında açılan Karad Havaalanı'nın 2011 yılında başlayan genişletme projesi nedeniyle, bölgede yaşayan yaklaşık 25 bin yoksul çiftçinin bir kısmı fiziksel olarak yerinden edilirken tarım arazilerinin yok olması, biyolojik çeşitliliğin kaybı, kirlilik, su varlığının azalması gibi ekolojik sorunlar nedeniyle geçimliklerini kaybediyor.
Isiolo Havaalanı (*Kenya*)[11]	2017 yılında çalışmaya başladı.	260 hektar büyüklüğündeki havaalanının inşaatı için 200'den fazla çiftçi aile herhangi bir yeniden yerleştirme programı uygulanmadan ve tazminat ödenmeden ev ve arazilerinden edildi. Havaalanının etrafına yapılan oteller, eğlence merkezi ve golf sahaları birçok çiftçinin arazisinde yer alıyor ve bölge halkı ev, toprak ve geçimliklerini kaybetmeye devam ediyor.
Yogyakarta International Havaalanı ve Havaalanı-kenti (*Endonezya*)[12]	2019 yılında uçuşa açıldı.	Endonezya'nın Java Adası'ndaki Yogyakarta kentine 45 kilometre uzaklıktaki havaalanı nedeniyle 11 binden fazla yoksul çiftçi yaşadıkları topraklardan tahliye edildi. Havaalanı inşaatının yol açtığı yerinden edilmelere, ekolojik hasara ve tsunami gibi doğal felaketlere açık olma hâline karşı 2011 yılından itibaren örgütlenerek hukuki girişimlerde bulunan ve protestolar düzenleyen yerel halk birçok insan hakkı ihlaline uğradı. Havaalanıyla bağlantılı olarak sanayi ve turizm alanlarını içeren bir havaalanı-kentinin inşası gündemde.

1- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *The Atlas of environmental migration.* Routledge, Earthscan ve IOM.
2- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
3- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*; Railway Technology (2020, 26 Haziran). *North-South Railway Project, Philippines.* https://www.railway-technology.com/projects/north-south-railway-project/#:~:text=The%20North%2DSouth%20Railway%20Project,the%20capital%20of%20Albay%20province (Erişim tarihi: 19.6.2022)
4- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
5- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
6- Global Anti-Aerotropolis Movement (2018). *Navi Mumbai Airport – displacement and destruction.* https://antiaero.org/2018/01/24/navi-mumbai-airport-displacement-and-destruction/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)
7- EJAtlas (2019, 18 Şubat). *Nijgadh Airport and Airport City, Nepal.* https://ejatlas.org/conflict/nijgadh-airport-and-aerotropolis (Erişim tarihi: 19.6.2022); Kapfinger, M. (2020, 1 Haziran). *Airport conflicts – struggles for environmental justice.* https://stay-grounded.org/airport-conflicts-struggles-for-environmental-justice-webinar-summary/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)
8- EJAtlas (2019, 10 Nisan). *Land grabbing in Igbin Ojo and cargo airport construction proposal, Nigeria.* https://ejatlas.org/conflict/ogun-cargo-airport (Erişim tarihi: 19.6.2022); Global Anti-Aerotropolis Movement (2018, 8 Mart). *Farmers resist land-grabbing for cargo airport in Ogun State, Nigeria.* https://antiaero.org/tag/igbin-ojo/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)
9- EJAtlas (2021, 24 Şubat). *New Phnom Penh Airport and Airport City, Kandal province, Cambodia.* https://ejatlas.org/conflict/new-phnom-penh-airport (Erişim tarihi: 19.6.2022); EJAtlas (2019, 1 Kasım). *Karad Airport expansion, Maharashtra, India.* https://ejatlas.org/conflict/karad-airport-expansion-maharashtra-india# (Erişim tarihi: 19.6.2022)
10- Chaurashe, P. (2016, 18 Eylül). *Maharashtra farmers refuse to allow expansion of Karad Airport, call it "non-viable".* Land Conflict Watch. https://www.landconflictwatch.org/conflicts/karad-airport-expansion-land-acquisition (Erişim tarihi: 19.6.2022)
11- EJAtlas (2019, 8 Ocak). *Isiolo Airport, Kenya.* https://ejatlas.org/conflict/isiolo-airport (Erişim tarihi: 19.6.2022)
12- EJAtlas (2018, 26 Ağustos). *New Yogyakarta International Airport (NYIA), Java, Indonesia.* https://ejatlas.org/conflict/international-airport-on-the-kulon-progo-coast-indonesia (Erişim tarihi: 19.6.2022)

BÖLÜM 4

Yükselen Barajlar, Kaybolan Topraklar: Brezilya Amazonları

Yaklaşık 6,3 milyon kilometrekare büyüklüğünde bir alana yayılan ve dokuz Latin Amerika ülkesinin sınırları arasında uzanan Amazon Yağmur Ormanları barındırdığı fauna, flora ve su varlığıyla gezegenin küresel biyolojik çeşitlilik, su, iklim sistemlerinin en önemli parçalarının başında geliyor. Dünya genelinde bilinen tüm fauna ve flora türlerinin en az %30'unun habitatı olan Amazon Yağmur Ormanları'nda yaklaşık 40.000 bitki, 16.000 ağaç, 3000 balık, 1300 kuş, 430'dan fazla memeli, 1000'den fazla amfibi hayvan ve 400'den fazla sürüngen türünün yaşadığı biliniyor.[1] Dünyanın en geniş ve en sık yağmur ormanları olma özelliğini taşıyan Amazon Yağmur Ormanları, aynı zamanda gezegenin en büyük karbon yutaklarından ve toplam 123±23 gigaton (milyar ton) karbon tuttuğu hesaplanıyor.[2] Oldukça karmaşık olan ve geniş bir alana yayılan Amazon Nehri su sistemi gezegenin en büyük tatlı su ağını oluşturuyor. Dünya genelinde denizlere dökülen tatlı suyun %16-18'i Amazon Nehri sistemine ait.[3] Amazon Havzası'nın önemi küresel boyutuyla sınırlı değil. Yerelde de sosyal yaşamın can damarı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yağmur ormanlarının yanı sıra mevsimsel ve yaprak döken ormanlar, su basar ormanları ve savanları da kapsayan geniş Amazon Havzası'nda yaşayan insan sayısının 20-50 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor.[4] Bunların arasında yaşamlarını yüzyıllardır Amazon ekosisteminin bir parçası olarak ve ağırlıklı olarak geleneksel yöntemlerle ormanlar ve nehirlere bağlı sürdüren 385 civarında farklı etnik aidiyetten toplam 1,5 milyon civarında yerli halk topluluklarından insan da bulunuyor.[5]

Gezegendeki tüm yağmur ormanlarının %50'sini oluşturan Amazon Yağmur Ormanları oldukça büyük risklerle karşı karşıya. Kerestecilik, ticari tarım ve hayvancılık, madencilik, hidroelektrik santralleri ve yol yapımı gibi insan faaliyetleri nedeniyle Amazon Yağmur Ormanları oldukça hızlı bir biçimde ormansızlaşıyor. Bunların yanı sıra kontrol dışı yangınlar, yağışların azalması gibi iklim değişikliğinin sonuçları da Amazon Yağmur Ormanları'nın ormansızlaşmasına, biyolojik çeşitliliğinin ve ekosisteminin tahrip olmasına yol açıyor. 1978 yılından bu yana Amazon Yağmur Ormanları'nda yok edilen toplam alan yaklaşık 1 milyon kilometrekareyi buluyor. Amazon Yağmur Ormanları'nın en büyük bölümünü barındıran Brezilya, aynı zamanda en fazla oranda ormansızlaştırılan alan.[6] Yüzölçümü 8,5 milyon kilometre olan Brezilya, Amazon Yağmur Ormanları'nın yaklaşık %60'ını sınırları içerisinde bulunduruyor.[7] 1970'lerden bu yana uygulamaya konulan çeşitli kalkınma, tarım proje ve politikaları nedeniyle Amazon Yağmur Ormanları'nın Brezilya sınırları içerisinde bulunan bölümünde ormansızlaşmanın yanı sıra ekolojik tahribat da oldukça yoğun biçimde gerçekleşiyor. Uzun zamandır süren ekolojik

BREZİLYA'DA TARIM POLİTİKALARI VE KIRSAL YOKSULLUK

Brezilya'da –özellikle Brezilya Amazonları'nda– ekolojik tahribat ve çevre adaleti sorunlarına neden olan "kalkınma" projelerine bağlı olarak maruz kalınan yerinden edilmelerin ve çevre adaletsizliklerinin kökeninde tarım politikalarındaki ve toprak mülkiyetindeki dönüşümlerin etkisi bulunuyor. 19. yüzyılın sonunda Brezilya'nın genelinde tarımsal üretim ağırlıklı olarak büyük toprak sahiplerinin hâkimiyetinde, piyasaya yönelik üretim yapan ücretli tarım işçileri ve kiracı çiftçilerin çalıştığı, büyük ticari tarım plantasyonlarında yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra, belirli bölgelerde küçük toprak sahibi çiftçilere, ortakçılık ve kiracılık yapan köylülere de rastlanmaktaydı. 20. yüzyıldan itibaren geniş toprak sahipliği oranının giderek arttığı, ücretli tarım işçiliğinin de yaygınlaştığı tarım sektöründe ağırlıklı olarak piyasaya yönelik üretim yapılmaya başladı.[1] 1964 yılında askeri cunta yönetimi yoğunlaşan sınıf temelli toprak anlaşmazlık ve çatışmalarını kontrol etme, büyümekte olan kentli nüfusun ihtiyaçlarını karşılama, gıda üretiminde "bağımsızlaşma" saikleriyle "tarımda modernleşme" programını uygulamaya koydu. Bu program çerçevesinde cunta yönetimi ile siyasi ittifak içerisinde olan büyük toprak sahiplerine teşvik, yardım, kredi ve diğer finansal mekanizmalar sağlanırken tarımda makineleşme de arttı; soya, mısır, buğday gibi ticari tarım ürünlerinin yetiştirilmesine ağırlık verildi. Bununla beraber, ticari hayvan yetiştiriciliği de bu dönemde önem kazandı. Sonuç olarak Brezilya dünyanın önde gelen tarım ürünü ihracatçısı ülkelerinden biri hâline geldi. Ancak, birçok ekolojik, sosyal ve ekonomik sorun ve tahribat da meydana geldi. Bunların başında tarımda insan emeğine olan ihtiyacın azalması, küçük çiftçilerin topraklarından olması ve kırdan kente göçün hızlanması geliyor. 1960-1980 döneminde büyük hız kazanan kırdan kente göç sonucunda 28 milyon civarında tarım işçisinin ve köylünün kentlere göç ettiği tahmin ediliyor.[2]

1980'lerle beraber tarımdaki kapitalistleşme daha fazla hız kazandı; uygulamaya konan genel piyasa ve ticari liberalleşme ekonomi politikalarının etkisiyle farklı bir hatta oturdu. Devletin koruduğu büyük toprak sahiplerinin yanı sıra, Brezilya'da kurdukları komplekslerde doğrudan üretim yapan ulusötesi tarım şirketlerinin ana taşıyıcısı olduğu bir süreç sonunda, Brezilya küresel gıda sistemine entegre oldu. Bunun sonucunda 1985-1995 arasında tarım sektöründe yaklaşık on milyon kişinin işlerini kaybettiği tahmin ediliyor. 1995-1999 arasında tarım sektöründe dört milyon civarında kişinin daha işsiz kaldığı kaydediliyor.[3] Sonrasında iktidara gelen hem sağ hem de sol partiler bir dizi tarım reformu girişiminde bulundu. Ancak bu reform girişimlerinin hiçbiri asıl hedefleri olan topraksız köylüler sorununu çözemedi. Örneğin 2010'larda iktidarda bulunan Lula da Silva ve Rousseff yönetimleri tarım ihracat ürünlerinden elde edilen gelirlerin aktarılması programları yoluyla yoksulluk konusunda iyileşme kaydetseler de toprak dağılımındaki eşitsizlik ve topraksız köylüler hakkında ilerleme kaydedememediler.[4] Brezilya'da özel mülkiyet olarak tanımlanmış toprakların %48'i %2'lik bir kesimin elinde bulunuyor.[5] Kırda yaşayan beş milyon civarında ailenin toprağının olmadığı tahmin ediliyor.[6]

Brezilya'nın genelinde 305 farklı etnik grubun oluşturduğu yerli halk nüfusunun 896.900 olduğu kaydediliyor. Ülkenin yüzölçümünün %12,5'i yerli halkların toprakları olarak tanımlanmış. Bununla birlikte bu toprakların %63'ünün sınırları yasal olarak belirli değil. Yasalardaki bu karmaşık durum nedeniyle yerli halktan 1290'ı topraklarından, 821'i statüsü uygun bir yasal korumadan mahrum; madencilik, kerestecilik, ticari tarım üretimi ve barajların yıkıcı etkileri karşısında savunmasız hâlde. Bolsonaro yönetiminin Amazon Ormanları'nın hammadde kaynağı olarak kullanılmasını artırmaya yönelik politikalarının yerli halk topluluklarına karşı ayrımcı ve dışlayıcı tutumuyla birleştiğinde, Amazon Ormanları'ndaki yerli halkların topraklarındaki tahribat son yıllarda hız kazandı. Sadece 2020 yılında yerli halkların topraklarına ait 1880 kilometrekare büyüklüğünde alan ormansızlaştı. Bu oran, 2009-2018 arasında yerli halkların topraklarında gerçekleşen yıllık ortalama ormansızlaşmanın %90 üzerinde.[7]

1- Vergara-Camus, L. (2009). The MST and the EZLN's struggle for land: New forms of peasant rebellions. *Journal of Agrarian Change* 9 (3): 365–91. eprints.soas.ac.uk/13021 (Erişim tarihi: 17.2.2022)
2- Vergara-Camus, L. (2009). *A.g.y.*; Favareto, A. (2016). *Beyond "family farming versus agribusiness" dualism: Unpacking the complexity of Brazil's agricultural model* (CBAA Working Paper 138). Future Agricultures.
3- Favareto, A. (2016). *A.g.y.*
4- Robles, W. (2018). Revisiting agrarian reform in Brazil, 1985–2016. *Journal of Developing Societies* 34 (1): 1-34. doi.org/10.1177/0169796X17749658
5- Sparovek, G. vd. (2019). Who owns Brazilian lands?. *Land Use Policy* 87. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104062
6- USAID (2011, Mayıs). *Brazil*. www.land-links.org/country-profile/brazil/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)
7- Mamo, D. (2021, Nisan). *The indigenous world 2021*. The International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) Report. iwgia.org/doclink/iwgia-book-the-indigenous-world-2021-eng/eyJ0eXAiOiJKV1QiLCJhbGciOiJIUzI1NiJ9.eyJzdWIiOiJpd2dpY-S1ib29rLXRoZS1pbmRpZ2Vub3VzLXdvcmxkLTIwMjEtZW5nliwiaWF0IjoxNjI4ODM5NjM2LCJleHAiOjE2Mjg5MjYwMzZ9.z1CuM7PcT5CPkV0evx8ve88y6v0vmwDu_51JQ_IwAkM (Erişim tarihi: 27.6.2022)

Dünya genelinde bilinen tüm fauna ve flora türlerinin en az %30'unun habitatı olan Amazon Yağmur Ormanları'nda yaklaşık 40.000 bitki, 16.000 ağaç, 3000 balık, 1300 kuş, 430'dan fazla memeli, 1000'den fazla amfibi hayvan ve 400'den fazla sürüngen türünün yaşadığı biliniyor.

tahribat 2000'li yılların başında hayata geçirilen bir dizi koruma politika ve uygulamaları sayesinde 2004-2012 arasında hızlı bir biçimde azaldı.[8] Ancak, bu durum 2010'ların ortasından itibaren alınan önlemlerin yeterli seviyede uygulanmaması ve gevşetilmesi sonucunda değişti ve 2012 yılında ormansızlaşma ve ekolojik tahribat tekrar artışa geçti.[9] 2018 yılı itibariyle Brezilya'daki Amazon Yağmur Ormanları'nın yaklaşık %20'sinin kaybolduğu veya tahrip olduğu hesap ediliyor.[10] 2018'de iktidara gelen sağ popülist Jair Bolsonaro yönetiminin, ekoloji aktivistlerinin ve yerli halkların tüm itirazlarına rağmen Amazonlar'ı başta ulusötesi tarım şirketleri ve maden şirketleri olmak üzere sanayinin kullanımına olabildiğince açmasıyla bu durum hız kazandı.[11] Yerli halk topluluklarına "gereğinden fazla" korunmakta olan toprak "verildiğini" belirten ve Amazonlar'da madencilik ve enerji projelerinin önünü olabildiğince açmaya çalışan Bolsonaro hükümetinin uygulamaya koymaya hazırlandığı yasal düzenlemelerin yakın gelecekte Brezilya Amazonları'ndaki çevre adaletsizliklerinin ve yerinden edilmelerin boyutunu daha da artırabileceği iddia ediliyor.[12]

Ekolojik kırımın yanı sıra Brezilya, dünya genelinde toprak ve gelir dağılımının en eşitsiz olduğu yerlerin başında geliyor.[13] 2000'li yılların başından itibaren uygulanan çeşitli politikalar sonucunda azalma eğilimine giren yoksulluk oranları, 2010'ların ortasından itibaren tekrar yükselişe geçti. Bugün başta Amazon Yağmur Ormanları'nı kapsayan eyaletler olmak üzere Brezilya'nın geneli oldukça derin bir yoksullukla karşı karşıya bulunuyor.[14] Yoksulluk ve eşitsizliğe en çok ve en yoğun maruz kalan gruplar, 20-24 yaş aralığındaki gençler, okuryazar olmayanlar, kadınlar ve yüzölçümünün büyük bir bölümünü Amazon Yağmur Ormanları'nın kapladığı kuzey ve kuzeydoğu eyaletlerinde yaşayanlar olarak sıralanıyor.[15] Diğer birçok sosyal ve kültürel ayrımcılık ve eşitsizlik ile beraber yoksulluk Amazonlar'daki büyük ekolojik yıkım ile birleştiğinde Brezilya yerinden edilmelerin, mülksüzleştirmenin ve çevre adaletsizliklerinin en yaygın ve yoğun olduğu ülkelerden biri hâline geliyor.

AMAZONLAR'IN YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ EKONOMİSİ

Amazonlar'daki kalkınma kerestecilik, tarım arazilerinin açılmasının yanı sıra madencilik gibi kalkınma faaliyetlerinin orta ve uzun vadedeki seyri ve yerel ekonomi üzerindeki etkileri "yükseliş ve çöküş ekonomisi modeli" olarak tarif ediliyor.[1] Ormansızlaştırma yoluyla elde edilen arazilerde yürütülen tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerin yanı sıra bağlantı yolları ve otoyollarının inşa edilmesi gibi altyapı çalışmaları ile beraber artan iş fırsatları ve ulaşım olanakları bu yerlere dışarıdan göçü hızlandırıyor.

Örneğin, Brezilya'nın Amazon Bölgesi'ni kapsayan ve ülkenin en büyük eyaleti olan Amazonas'ın nüfusu 1970 yılında 7 milyon civarında iken 2020 yılında dört kat artarak yaklaşık 28 milyon oldu.[2] Topraksız köylüler ve yoksullar için çekim bölgesi olan bu yerlerde ilk dönemlerde yaşam standardı, okuryazarlık oranı, ortalama yaşam süresi gibi kalkınma ve refah göstergesi sayılan kalemlerde görece bir iyileşme ortaya çıktı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Zira, bu bölgelerdeki iş imkânlarının göçü karşılayamayacak düzeyde olması işsizliğe yol açarken ortaya çıkan toprak verimliliğinin düşmesi, suların kirlenmesi, ormansızlaşmaya bağlı olarak sel ve erozyon riskinin artması gibi ekolojik sorunlar sonucunda kısa bir sürede gelişme sağlanan tüm hayat standardı unsurlarında gerileme kaydediliyor, işsizlik artıyor, geçimliği sağlama imkânları düşüyor. Tarım, hayvancılık, kereste ve diğer sektörlerin büyüyen kaynak ihtiyacını karşılamak için Amazon Bölgesi'nde yeni alanlar ormansızlaştırılıyor.[3] Kısırdöngü hâlinde devam eden bu süreç sürekli bir yerinden edilme hâlini de beraberinde getiriyor. Geçimliklerini sağlayamayan küçük çiftçiler, topraksız köylüler ve işçilerin bir kısmı yeni ormansızlaştırılan yerlere göç ederken, yapısal nedenlerle kapasiteleri daha da düşük olanlar yaşam yerlerini değiştiremiyor ve derinleşen yoksulluğa hapsoluyor.

Yürütülen sürecin yerinden edilmelerle sonuçlanan olumsuz etkilerine yoğun biçimde maruz kalanların başında yerli halk toplulukları geliyor. Brezilya'da 305 yerli halk topluluğundan 896.900 kişi yaşıyor. Bu kişilerin yaklaşık üçte biri şehirlerde bulunurken, geri kalan büyük çoğunluğun yaşam alanı Amazon Ormanları'ndaki kırsal alanlardır. Brezilya topraklarının %12,5'ini kaplayan ve neredeyse tamamı Amazon Yağmur Ormanları'nda kalan 505 bölge yasal olarak yerli halk topluluklarının yaşam alanı ilan edilip koruma altına alındı.[4] Ancak yasalar, yerli halkların yaşam alanlarını korumakta yetersiz kalıyor. Kerestecilik, hayvancılık ve tarım sektörünün Amazon Bölgesi'nin içine doğru genişlemesi, yaşamlarını büyük oranda ormanların ve nehirlerin sağladığı ekosistem hizmetlerine bağlı olarak sürdüren yerli halk topluluklarının evlerini, topraklarını ve geçimliklerini kaybetmeleri ile sonuçlanıyor. Bu sürecin başka bir olumsuz sonucu da, birçok yerde yaşam alanlarını kaybetmek istemeyen yerli halk toplulukları ile açılan yeni arazilerde geçimliklerini sağlama arayışındaki topraksız köylüler ve küçük çiftçilerin de karşı karşıya gelmesidir. Bu gruplar arasında sıklıkla kaynaklara erişim, kaynakların kullanımı üzerinden olduğu kadar kültürel meselelere de bağlı çatışmalı ilişkiler ortaya çıkıyor.

1- Rodrigues, A. S. L. vd. (2009). Boom-and-bust development patterns across the Amazon deforestation frontier. *Science* 324: 1435-7. doi:10.1126/science.1174002; Celentano, D. ve Verissimo, A. (2007). *The Amazon frontier advance: From boom to burst*. Imazon. imazon.org.br/en/publicacoes/the-amazon-frontier-advance-from-boom-to-bust/ (Erişim tarihi: 17.2.2022)

2- Alves, B. (2021). *Resident population in the Legal Amazon area in Brazil from 1970 to 2020*. Statista. www.statista.com/statistics/1251314/amazon-population-brazil/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)

3- Favareto, A. (2016). *Beyond "family farming versus agribusiness" dualism: Unpacking the complexity of Brazil's agricultural model*. CBAA Working Paper 138. Future Agricultures.

4- Mamo, D. (2021, Nisan). *The indigeneous world 2021*. The International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) Raporu. iwgia.org/doclink/iwgia-book-the-indigenous-world-2021-eng/eyJ0eXAiOiJKV1QiLCJhbGciOiJIUzI1NiJ9.eyJzdWIiOiJpd2dpYS1ib29rLXRoZS1pbmRpZ2Vub3VzLXdvcmxkLTIwMjEtZW5nliwiaWF0IjoxNjI4ODM5NjM2LCJleHAiOjE2Mjg5MjYwMzZ9.z1CuM7PcT5CPkV0evx8ve88y6v0vmw-Du_51JQ_IwAkM (Erişim tarihi: 27.6.2022)

Brezilya Amazonları'ndaki çevre adaletsizliklerinin yerinden edilmelerle ilişkisi birbiriyle de kesişen iki hat üzerinden ilerliyor. Bir tarafta soya, kakao gibi pazara yönelik ürünlerin yetiştirilmesi için tarım arazilerinin ve hayvancılık için otlakların açılması ve kerestecilik sektörünün genişlemesi gibi Brezilya hükümetinin bazen göz yumduğu, çoğunlukla da desteklediği faaliyetler bulunuyor. Topraksız köylülerin arazi sahibi olması, yerelde ekonomik kalkınmayı sağlama ve Brezilya'nın temel ihtiyaçlarının karşılanması gibi gerekçelerle çeşitli politika, izin ve uygulamalarla önü açılan bu faaliyetlerin Amazonlar'ı ormansızlaştırması bir yana, iddia edilenlerin aksine küçük çiftçileri, yerli halk topluluklarını ve işçileri içinden çıkamadıkları bir yoksulluk durumuna sokmakta ve bölgede sürekli bir göç hareketliliğine yol açmaktadır.

Brezilya Amazonları'nı tehdit eden diğer iki büyük tehlike de kaynak çıkarma ve enerji sektörünün faaliyetleri. Madencilik nedeniyle bölgede 2000-2015 arasında yaklaşık 7000 hektar ormanlık alanın yok olduğu kaydediliyor; 2005-2015 arasında gerçekleşen toplam ormansızlaşmanın %10'unun nedeninin madencilik faaliyetleri olduğu tahmin ediliyor.[16] Hidroelektrik santrali barajlarının ise orman alanlarında ve su sistemlerinde neden olduğu tahribatın genişliği ve derinliği, yol açtığı çevre adaletsizliklerinin çokyönlülüğü ve yerinden edilmelerin kitleselliği bakımından Brezilya Amazonları'nda meydana getirdiği ekolojik ve sosyal hasarların boyutları daha da büyük. Çoğu Brezilya'da olmak üzere, Amazon Havzası'nın genelinde işlemekte veya inşa edilmekte olan toplam baraj sayısının 158 olduğu hesaplanıyor; 351 projenin ise plan aşamasında olduğu tahmin ediliyor.[17] Brezilya Amazonları'n-

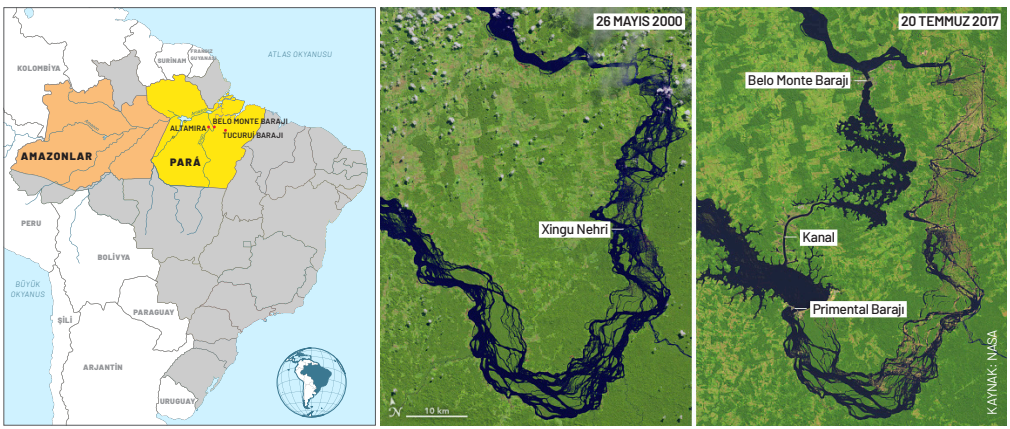

da 2000'lerin başından beri inşa edilen 81 hidroelektrik santrali nedeniyle yerinden edilenlerin toplam sayısının 150-240 bin arasında olduğu varsayılıyor.[18] Brezilya Amazonları'ndaki barajlara bağlı çevre adaletsizliklerini ve yerinden edilmeleri *Belo Monte* ve *Tucuruí* hidroelektrik santralleri etrafında neler olduğu detaylı biçimde gözler önüne seriyor.

BELO MONTE BARAJI: TUTULMAYAN SÖZLER, DERİNLEŞEN YOKSULLUK

Brezilya'nin Pará eyaletinde Xingu Nehri üzerinde yer alan dev Belo Monte Barajı, 2022 yılı itibariyle dünyanın en büyük kapasiteli dördüncü hidroelektrik santrali konumunda. Brezilya Hükümeti'nin Xingu ve Iriri nehirlerine inşa etmeyi planladığı altı barajdan biri olan Belo Monte Barajı projesi ilk olarak 1970'lerin sonunda ortaya atıldı.

Belo Monte Barajı, 2016.
Fotoğraf: Aaron Vincent Elkaim

Xingu Nehri, 2014.
Fotoğraf: Aaron Vincent Elkaim

Belo Monte (o dönemki adıyla *Kararão*), üzerinde köylerin ve tarım alanlarının bulunduğu 1225 kilometrekarelik bir alanı sular altında bırakacağından yerel halkın ve çevre örgütlerinin itirazlarıyla karşılaştı. Protestolar sonucunda Dünya Bankası projeden çekildi ve proje 1980'lerin sonuna doğru bir süreliğine rafa kalktı. Tekrar gündeme gelen projeyi uzun tartışmalardan sonra kaplayacağı alanın azaltıldığı yenilenmiş hâliyle İşçi Partisi yönetimi uygulamaya koydu. Brezilya hükümeti ve Norte Energia şirketinin işbirliğinde yapımına 2011 yılında başlanan Belo Monte Barajı, toplam 24 türbinle üretim yapacak ve 11.233 MW olan tam kapasitesine ulaşacak biçimde 2019 yılında tamamlandı.[19] İşçi Partisi'nin önceki baraj projelerinden farklı olarak yapımı sırasında katılımcı süreçlerin yoğun biçimde işletileceğine, barajın sosyal, ekonomik, ekolojik etkilerinin de en aza indirileceğine ve yerel halkın yararının gözetileceğine dair verdiği taahhütler ise yerine getirilmedi. 441 kilometrekare alanı sular altında bırakan baraj, yaklaşık 1500

Barajın doğrudan etkilediği bölge, Juruna, Xikrín, Arara, Xipaia, Kuruaya, Kayapó ve diğer yerli halk topluluklarından yaklaşık 1000 kişinin yaşam alanı.

kilometrekare büyüklüğünde bir alanı doğrudan etkiliyor.[20] Oldukça zengin bir biyolojik çeşitliliği ve karmaşık bir ekosistemi olan, aynı zamanda Brezilya'nın en yoksul bölgelerinden biri olan Altimatra ve çevresinde, Belo Monte Barajı nedeniyle başta yerinden edilmeler olmak üzere birçok çevre adaletsizliği meydana geliyor.

Belo Monte Barajı'nın inşaatı nedeniyle 40 binin üzerinde kişi topraklarını ve evlerini kaybetti. Yerlerinden edilenler arasında Altamira şehrinde yaklaşık 25 bin kişinin yaşadığı 5141 hane bulunuyor. Yerinden edilmemiş olanlar için de yaşamın oldukça zorlaştığını söylemek mümkün. Diğer yandan, inşaatın başlamasıyla beraber baraj bölgesinin yakınındaki Altamira kenti yoğun bir dış göç aldı ve kentin nüfusu 2010 yılında 100 bin civarında iken 2012 yılında 140 binin üzerine çıktı. Altamira kentinin zayıf altyapısı hızla artan nüfusu karşılamayacak hâle geldi. Aynı zamanda, kentte konut kiralarının, gıda fiyatlarının hızla yükselmesi ve diğer giderlerle beraber şiddet ve trafik gibi sorunların da artması yaşam standartlarını düşürdü ve kentin büyük çoğunluğunu oluşturan yoksulların geçinebilmesini güçleştirdi.[21]

Ribeirinhos adıyla anılan geleneksel yaşam alanları Amazon Nehri ve kollarının kıyı boyları olan yerel topluluklardan doğrudan Belo Monte rezerv alanında bulunan yaklaşık 18 bin kişinin yaşadığı 3568 hane de sular altında kaldı. Fiziksel olarak yerinden edilmelerin yanı sıra Belo Monte Barajı oldukça geniş bir bölgede neden olduğu tahribatla yerel halkın geçimliklerini sağlamalarını zorlaştırıyor/engelliyor. Bu da bölgede ekonomik yerinden edilmelere yol açıyor. Barajın doğrudan etkilediği bölge, Juruna, Xikrín, Arara, Xipaia, Kuruaya, Kayapó ve diğer yerli halk topluluklarından yaklaşık 1000 kişinin yaşam alanı.[22] Bu toplulukların bir kısmı doğrudan yerlerinden edilirken, bir kısmı da bölgede ekosistemin bozulması nedeniyle geleneksel yöntemlerle ormancılık ve tarımdan sağladıkları geçimliklerini kaybettiler. Barajın suları tutması nedeniyle Xingu Nehri'nin barajın aşağısındaki sularının azaldığı bölümlerde su ekosistemi büyük tahribata maruz kalıyor.[23] Başlıca gıda ve geçim kaynağı balıkçılık olan *Ribeirinhos* topluluklarından fiziksel olarak yerlerinden edilmemiş olanlar balık nüfusundaki düşüş nedeniyle geçimliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldı. Ancak şirket ve yetkililer

bu bölgelerde yaşayan yerli halk topluluklarını, yerleşim alanları baraj gölünün suları altında kalmadığından doğrudan etkilenen gruplar arasında saymadı. Bu da yerli halk topluluklarının Belo Monte Barajı nedeniyle geçimliklerinin zorlaşması veya kaybolması sonucunda ortaya çıkan kayıplarının karşılanmamasıyla sonuçlandı. Son olarak, baraj inşaatının ve sonrasında barajın işletilmesi için bölgede yapılan yolların arazilerinden geçmesinden ve ekosistemi tahrip edecek şekilde geniş araziyi bölmesinden dolayı civardaki küçük çiftçiler de barajın yapımından olumsuz yönde etkilendi.[24]

Belo Monte Barajı'nın yapımına bağlı olarak meydana gelen yerinden edilmeler uzun zamana yayılan, kademeler hâlinde gelişen bir süreç olarak işledi. Barajı yapan ve işleten şirket Norte Energia, hazırlamakla yükümlü olduğu Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunda öngörülen tahribatı gidermeye yönelik eylem ve tazminatları içeren Temel Çevre Planı'nda (PBA) yerinden edilenlerin kayıplarını karşılamak üzere farklı mekanizmalar kullanılacağını ilan etmişti: araziler ve mülkler için nakdi tazminat ödenmesi; aynı bölge içinde yer alan bir araziye doğrudan şirketin yardımıyla yerleştirilmesi; (arazilerin bir kısmının sular altında kaldığı durumlarda) aynı arazide şirketin yardımıyla yeni evlerin yapımı; arazi ve evlerini kaybeden küçük çiftçilerin ve topraksız köylülerin şirketin inşa edeceği yerleşim alanlarına yerleştirilmesi.[25] Ancak, bu mekanizmaların ilan edildiği şekilde uygulanmaması, şirketin taahhüt ettiği şartları yerine getirmemesi sebebiyle bu süreç baraj yapımı için arazilerini ve evlerini kaybedenlerin büyük çoğunluğunun mağduriyetiyle sonuçlandı.

Belo Monte nedeniyle yerinden edilen çok sayıda kişinin yerleştirildiği yerleşimlerden Agua Azul, 2016.
Fotoğraf: Aaron Vincent Elkaim

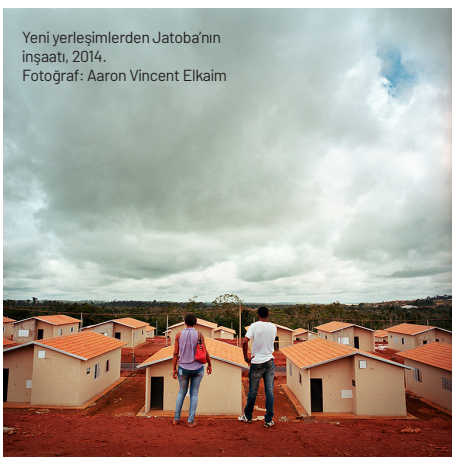

Yeni yerleşimlerden Jatoba'nın inşaatı, 2014.
Fotoğraf: Aaron Vincent Elkaim

Altamira'nın Palifitas, Invasão dos Padres bölgesinde su alan bir ev. Bölge, Belo Monte Barajı nedeniyle tamamen sular altında kaldı. Fotoğraf: Aaron Vincent Elkaim

Bölgeye yakın bir yerde inşa edilen sosyal konutlardan oluşan yeni yerleşim alanlarına yerleştirilenler olumsuz barınma, yaşama ve çalışma şartlarına maruz kaldı. Barajı inşa eden ve sonrasında işleten Norte Energia şirketi proje başlamadan önce yerinden edilen nüfusu yerleştirmek üzere üç farklı konut tipinden oluşan, elektrik, su ve kanalizasyon altyapısı bulunan, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlandığı ve orijinal yaşam alanlarının yakınlarında (en fazla 2 km uzaklıkta) yer alacak yerleşim merkezleri oluşturacağını duyurmuştu. Ancak, şirket bu planlarını sonradan değiştirdi ve yerinden edilen nüfusun ancak bir kısmına yetecek sayıda sağlam olmayan ve küçük konutlardan oluşan, söz verilen altyapının ve temel hizmetlerin bulunmadığı yerleşim merkezleri kurdu. Yerel halkın planlama ve karar alma süreçlerine hiçbir aşamada dahil edilmemesi nedeniyle ihtiyaç, talep ve beklentiler dikkate alınmazken yeni yerleşim alanının uzak bölgelerde kurulması yerel halkın geleneksel yollardan geçimlerini elde etmelerinin engellenmesine sebebiyet verdi.[26]

Kaybettikleri ev ve araziler karşısında nakdi tazminat alanlar da birçok zorluk ve engel ile karşılaştı. Öncelikli olarak nakdi tazminat alanların barınma ve çalışma imkânlarını kendilerinin yaratmaları gerekmekteydi. Yaşayacakları yeni arazi ve evleri kendilerinin bulması gerekenlerin önündeki ilk engel, baraj inşaatının başlamasından itibaren bölgede arazi ve konut fiyatlarının artması oldu. Bu nedenle birçok kişi şirketten aldıkları tazminat ile barınabilecekleri sağlam, sağlıklı ve yeterli büyüklükteki evleri ve geçimliklerini sağlayabilecekleri büyüklükteki nitelikli arazileri karşılayamaz hâle geldi. Bunun yanı sıra, tazminatların geç ödenmesi, ödeme süreleri ve miktarları hakkında belirsizlikler, şirket ile tazminat miktarı üzerine pazarlık gücünün düşük olması yerinden edilenlerin bölgede yeni ev ve araziler bulma konusunda zorluk çekmelerine yol açtı.[27]

TUCURUÍ SANTRALİ: BİTMEYEN YERİNDEN EDİLMELER

Para Eyaleti'nde yer alan Tocatins Nehri üzerinde inşa edilen Tucuruí Santrali'nde meydana gelenler, Brezilya Amazonları'ndaki diğer birçok hidroelektrik santrali kaynaklı çevre adaletsizliklerine ve yerinden edilmelere bir başka çarpıcı örnek oluşturuyor. %52 hissesi Brezilya devletine ait Eletronorte şirketinin 1970'li yıllarda yapımına başladığı Tucuruí Santrali 1984 yılında tamamlanarak devreye girdi. Santralin ek bölümü (Tucuruí-II) ise 2007 yılında tamamlandı. Dünyanın en büyük on hidroelektrik santralinden biri olan Tucuruí Santrali, bölgede yaşayan yaklaşık 13 milyon kişinin elektrik enerjisi ihtiyacını karşılıyor. Buna karşılık santralde üretilen elektriğin üçte ikisini bölgede oldukça gelişmiş olan alüminyum sektörü kullanıyor.

Tucuruí Barajı birçok yıkıcı ekolojik ve sosyal sorunu beraberinde getirdi. Bu barajı, yerel halktan çok sanayinin ihtiyaçlarını karşılayan "kalkınma projesi" olarak nitelendirmek yanlış olmaz.

Öncelikle, Tucuruí Santrali'nin ekolojik dengeye ve biyolojik çeşitliliğe olan yıkıcı etkilerinin listesi oldukça kabarık. Baraj nedeniyle %90'ı orman olan yaklaşık 3000 kilometrekare genişliğinde bir alan sular altında kaldı.[28] Bölgedeki ormansızlaşma barajın inşaatından sonra da açılan yollar ve bölgeye göç nedeniyle devam ediyor.[29] Bunun dışında, yeraltı ve yerüstü sularının kirlenmesi ve su varlığının azalması, arazilerin bölünmesi sonucunda bölgedeki ekosistemin ve hidrolojik sistemin tahrip

olması, yeraltı sularının kirlenmesi ve azalması, balık nüfusunun azalması, balık ve tarım ürünlerinde düşüş gibi birçok ekolojik tahribat ve bunlara bağlı olarak oluşması muhtemel biyolojik çeşitlilik kaybı ve erozyona bağlı toprak niteliğinin kötüleşmesi gibi hidroelektrik santrallerinin yol açtığı birçok ekolojik tahribata Tucuruí Santrali'nin yapımı ve işletilmesi sırasında da rastlanıyor.[30] Tüm bunlar ormancılık, tarım ve balıkçılık ile geçimlerini sağlayan bölgedeki yerel toplulukların yaşamını olumsuz yönde etkiliyor ve içinde bulundukları yoksulluk hâlini daha da derinleştiriyor. Diğer bir deyişle, Tucuruí Santrali, sosyal ve ekonomik anlamda yerel nüfusun varlığını devam ettirmesinin koşullarını zorlaştırıyor; yerel topluluklar kendi yaşam alanlarında ekonomik olarak hayatta kalma olasılıklarını kaybediyor.

Tucuruí Santrali, bölgedeki geniş bir nüfusun yerlerinden edilmeler yoluyla doğrudan topraklarını, evlerini ve yaşam alanlarını kaybetmelerine de neden oldu. Yaşam alanları barajın kapladığı alanda ve bu alanın civarında olan Quilombolalar (Afro-Brezilyalılar) ve Asurini, Gavião, Suruí, Parakanã, Xikrin, Guajará ve Krikatiler gibi farklı yerli halk topluluklarına ek olarak küçük köylüler, geleneksel olarak nehir boyunda yaşayarak geçimliğini sağlayan topluluklar ve hatta açılan madenlerde veya tarım alanlarında çalışmak için bölgeye göç eden işçiler de yaşadıkları toprakları bırakmak zorunda kaldı.[31] Resmî rakamlara göre Tucuruí Santrali nedeniyle yerlerinden ayrılmak zorunda kalanların sayısı 32.000 civarında bulunuyor.[32] Ancak, resmî verilere dahil edilmeyen yerli halk toplulukları da göz önüne alındığında, bu rakamın gerçekte çok daha fazla olduğu hesaplanıyor. Tucuruí Santrali kaynaklı yerinden edilme süreci oldukça uzun, karmaşık ve birçok adaletsizliği içeren bir biçimde işledi. Yerel halkın koşul, ihtiyaç ve talepleri gözetilmeden yürütülen, katılımcılık ilkesinin uygulanmadığı yerinden edilme süreci boyunca yaşananlar şöyle özetlenebilir:[33]

• İlk olarak, Brezilya'nın genelinde varolan ve Para Eyaleti'nde de yoğun bir şekilde meydana gelen topraksızlık ve toprak mülkiyeti ile ilgili sorunlar sürece yansıdı. Bulundukları arazinin resmî mülkiyetinin kendilerinde olduğu kişilerin sayısının az olması nedeniyle Eletronorte şirketinin uyguladığı yeniden yerleştirme programından faydalanabilenlerin sayısı kısıtlı kaldı. Santralin yapımı başladıktan iki sene sonra düzenlenen ÇED raporunda, bölgede yaşayanların üçte biri ila üçte ikisi oranında grubun oturdukları toprağın mülkiyetinin "resmî" olarak kendilerinde olmamasından dolayı hak kaybı iddiasında bulunamayacakları belirtilmekteydi. Gerçek-

ten bölgenin boşaltılması sırasında sadece 3636 kişi resmî olarak tazminat talebinde bulunabildi.

• Proje öncesinde şirket yaptığı tahminlerde barajın yapımından etkilenecek kişi sayısını oldukça düşük tuttu. Önce 17 bin civarında belirlenen bu rakam sonradan 23 bine çıkarılsa da gerçekte etkilenenlerin sayısının çok altında kalmaktaydı. Bu "düşük" tahminin başlıca nedeni etkilenecek nüfusun sular altında kalacak alanda yaşayanlar ile sınırlı tutulması, bu alanın civarında yaşayan ve mevsimsel olarak geçimliklerini alandan sağlayanların hesaba katılmamasıydı.

• Yanlış topoğrafya ve su yüksekliği hesaplamaları sonucunda, yeniden yerleştirme programı çerçevesinde baraj yakınlarında şirketin inşa ettiği yerleşim alanlarının bir kısmı baraj su biriktirdiğinde sular altında kaldı. Bu nedenle yaklaşık 3700 kişi yeniden başka bir yere yerleştirildi. Kendilerine tahsis edilen yeni arazileri kısmi olarak sular altında kalanların bir bölümü ise bu yerlerde yaşamaya devam etti.

• Şirketin oluşturduğu yerleşim alanlarında altyapı ve hizmet eksiklikleri göze çarptı. Birçok evin elektriğinin ve şebeke suyunun olmadığı, hijyen koşullarının oluşmadığı kaydedilirken bu yerleşim alanlarında sağlık ve ulaşım hizmetlerine erişimin olmadığı rapor edildi.[34]

• Şirketin, yeniden yerleştirme programı dışında, topraklarından edilenlere ödediği nakdi tazminatların düşük miktarda olması, taksitler hâlinde ödendiğinden enflasyon nedeniyle bir süre sonra değerini kaybetmesi ve nakit olarak alınan tazminatların zaten yoksul olanlarca arazi ve konut edinmek yerine temel ihtiyaçlar için harcanması gibi sorunlar ortaya çıktı. Bu da birçok hanenin barınabileceği, tarımsal üretim yapacağı kalıcı koşulları yaratamamasına neden oldu.

• Yerinden edilenler, bölgede faaliyet gösteren kereste sektöründeki iş olanaklarının artması nedeniyle bölgeye dışarıdan göç edenlerle arazi ve ev gibi konularda çoğunlukla çatışmaya dönüşen bir rekabete girmek zorunda kaldı.

• Yoğun ormansızlaşmanın da etkisiyle bozulan ekolojik denge sağlıklı bir ortamda yaşama imkânını da ortadan kaldırdı. Örneğin şirketçe yerleştirilenler Mansonia sineğinin yol açtığı salgın tehdidi nedeniyle tekrar yerlerinden edilerek yeniden yerleştirildiler.

• Tucuruí Barajı üç yerli halk topluluklarının –Parakanã, Pucuruí ve Montanha– rezerv alanını sular altında bıraktı; bu alanlardaki yerli topluluklar da geleneksel yaşam alanlarından koparıldı. Santralde üretilen elektriği ileten enerji nakil hatları ise dört koruma altındaki rezerv alanından geçiyor. Ekosistemin hasar görmesi nedeniyle, Mãe Maria, Trocará, Krikati ve Cana Brava rezerv alanlarında yaşayan

Paquiçamba Rezervi'nden yerli Juruna halkı. Nehir kenarı topluluklarının baraj inşaatından sorumlu Norte Energia ve Brezilya Halk Bakanlığı'na (bağımsız federal savcılara) şikâyetlerini dile getirdiği 2016 tarihli açık toplantıdan. Fotoğraf: Aaron Vincent Elkaim

yerli halk topluluklarının yaşamı olumsuz yönde etkilendi; yine baraj civarındaki bir alanın da yeniden yerleştirme programı kapsamında kullanılması nedeniyle yerli halk topluluklarının erişimine izin verilmedi. Yerli halk topluluklarının kayıplarının tazmini için verilen kısıtlı miktardaki traktör, kamyon gibi araçlar ve nakdi yardım da bu toplulukların yaşamlarını düzenli ve kalıcı biçimde tekrardan oluşturabilmeleri için gerekli olan düzeyin çok altında kaldı.

• Barajın yapımından sonra balık nüfusunun %60 oranında azalması nedeniyle nehir boylarında yaşamlarını sürdüren ve balıkçılık ile geçinen *Ribeirinhos* toplulukları geçimlerini sağlayamaz hâle geldi.

BARAJLARDAN ETKİLENEN HALKLAR HAREKETİ: "KADINLAR, ENERJİ VE SU META DEĞİLDİR"

Brezilya'da baraj karşıtı toplumsal hareketin başlangıcı 1980'lere dayanıyor. Tehdit altında olan yerli halk toplulukları ve küçük çiftçiler yerel düzeyde örgütlenmeye ve protestolarına bu dönemde başladı. Birbirinden kopuk ve sadece bulundukları bölgede faal olan yerel baraj karşıtı hareketler 1987 yılında bir araya gelerek Birinci Ulusal Barajlardan Etkilenenler Toplantısı'nı düzenledi. Bu toplantıyla beraber yerel hareketler arasındaki dayanışma ve işbirliği ilişkileri de gelişmeye başladı. 1991 yılında düzenlenen Birinci Barajlardan Etkilenen Halklar Kongresi'nde baraj karşıtı yerel örgütlenmeler Barajlardan Etkilenen Halklar Hareketi (MAB)[1] çatısı altında birleşti.

Ulusal düzeyde bir şemsiye hareket ağı olan MAB, barajlar nedeniyle topraklarını, evlerini ve geçimliklerini kaybeden yerel toplulukların başta barınma olmak üzere sağlık, eğitim, gıdaya erişim gibi temel haklarının savunuculuğunu yaparken hidroelektrik santrallerinin neden olduğu ekolojik tahribata da karşı çıkıyor. MAB aynı zamanda, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden yoksulluğa kadar diğer birçok eşitsizlik ve adaletsizlik ile barajlar nedeniyle zorla yerinden edilenlerin haklarının savunuculuğu arasındaki ilişkiyi kuruyor ve bunlara karşı da mücadele veriyor. "Kadınlar, enerji ve su meta değildir!" sloganını kullanan MAB, hükümetlerin ve şirketlerin kâr elde etme, büyüme ve kalkınma arayışları sonucunda suların, nehirlerin ve doğal kaynakların özelleştirildiğini, sanayi için gerekli enerjinin üretimi için yerli halk topluluklarının ve küçük çiftçilerin yaşam alanlarından olduklarını ileri sürüyor. Çözümün ise sorunlara neden olan kapitalist sistemin "sürdürülebilirlik" adı altında sunduğu uygulamalarda olmadığını; su, toprak, orman gibi müştereklere vurgu yaparak toplulukların otonom biçimde yaşamlarına dair kararları kendilerinin almalarında ve doğal kaynakları kendilerinin yönetmesinde olduğunu savunuyor.[2]

MAB yerelde geliştirdiği dayanışma pratikleri yoluyla barajlardan olumsuz yönde etkilenenlerin ve yerlerinden edilenlerin barınma, gıda, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını sağlıyor; yerelde alternatif yaşam biçimlerini geliştirmek için çaba gösteriyor. MAB'ın kitleselleşen protestolarına ve faaliyetlerine yerli halk topluluklarından ve küçük çiftçilerden binlerce kişinin katıldığı kaydediliyor. Ekoloji örgütleri, sendikalar gibi farklı aktörlerin de yer aldığı MAB, Brezilya'nın yaklaşık 100 baraj bölgesinde örgütlenmiş durumda. Hareket ağının kitleselliğini, 2017 yılında Rio de Janeiro'da enerji politikaları ve uygulamaları nedeniyle hükümeti ve enerji şirketlerini protesto etmek amacıyla düzenlediği gösteri yürüyüşüne yaklaşık 20 bin kişinin katılmasından da anlamak mümkün.[3]

Ulusötesi ölçekte de varlık gösteren MAB, ulusal ve yerel düzeyde Topraksız Köylüler Hareketi (MST), Küçük Çiftçiler Hareketi (MPA), Evsiz İşçiler Hareketi (MTST) gibi Brezilya'daki diğer toplumsal hareket ağları ile ortak kampanya, protesto ve toplantılar düzenliyor. Topraksız köylülerin ve küçük çiftçilerin küresel hareket ağı olan *La Via Campesina*'nın (Çiftçinin Yolu, LVC) da üyesi olan MAB, ilk kez 1995 yılında düzenlenen Uluslararası Barajlardan Etkilenen Halklar Zirvesi'nin, dünyanın diğer bölgelerindeki su hakkı ve baraj karşıtı hareket ağlarıyla beraber, organizasyon komitesinde yer alıyor. Son olarak, MAB 2016 yılında Orta ve Latin Amerika'daki 12 ülkenin baraj karşıtı örgüt ve gruplarını bir araya getiren bölgesel bir toplumsal hareket ağı olan Latin Amerika Barajlardan Etkilenen Halklar Hareketi'nin (MAR) kuruluşuna öncülük etti.[4]

1- Movimento dos Atingidos por Barragens (t.y.). *Quem somos*. https://mab.org.br/quem-somos/ (Erişim tarihi: 27.6.2022); Schroering, C. (2019). Resistance and knowledge production: Social movements as producers of theory and praxis. *Revista CS* 29: 73-102. http://www.scielo.org.co/pdf/recs/n29/2011-0324-recs-29-73.pdf (Erişim tarihi: 27.6.2022); Thousand Currents (t.y.). *Movimento dos Atingidos por Barragens*. https://thousandcurrents.org/partners/movimento-dos-atingidos-por-barragens/ (Erişim tarihi: 27.6.2022); Hess, D. J. (2018). The anti-dam movement in Brazil: Expertise and design conflicts in an industrial transition movement. *Tapuya: Latin American Science, Technology and Society* 1 (1): 256-279.
2- Movimento dos Atingidos por Barragens (t.y.). *A.g.y.*; Schroering, C. (2019). *A.g.y.*; Hess, D. J. (2018). *A.g.y.*
3- Movimento dos Atingidos por Barragens (t.y.). *A.g.y.*
4- Hess, D. J. (2018). *A.g.y.*

Brezilya Amazonları'nda birçok baraj projesi sırada beklemektedir. Bolsonaro hükümetinin Barão do Rio Branco isimli altyapı projesinin bir parçası olarak Tromberat Nehri üzerinde yapılması düşünülen ve Quilombolaların (Afro-Brezilyalılar) ve yerli halk topluluklarının topraklarını kapsayacak olan 2-3 bin MW gücündeki dev baraj bunlardan bir tanesi. Brezilya'nın "Ulusal Enerji Planı"nda yer alan Rondônia'daki Tabajara, Mato Grosso'daki Castanheira ve Roraima'daki Bem Querer yine proje aşamasındaki barajların bazıları. Bu projelerin hayata geçmesi durumunda Belo Monte ve Tucuruí santrallerinin yapımı ve işletilmesi sırasındaki çevre adaletsizliklerinin ve yerinden edilmelerin benzerlerinin ortaya çıkacağını tahmin etmek zor değil.[35] Buna karşılık, yerli halk toplulukları, topraksız köylüler, küçük çiftçiler ve ekoloji aktivistleri yerel örgütlenmeleri kadar Brezilya Barajlardan Etkilenen Halklar Hareketi (MAB) ya da Topraksız Köylüler Hareketi (MST) gibi ulusal hareket ağları ve ulusötesi hareket dayanışma ağları bu projeleri durdurmak için mücadele ediyor. Belo Monte, Tucuruí ve mevcut olan diğer birçok baraja karşı hukuki süreçlerin işletilmesi, büyük gösteriler, protestolar ve sivil itaatsizlik eylemleri gibi yöntemlerle haklarının çiğnenmesine karşı çıkıyorlar.[36]

Dilma Ferreira Silva
İllüstrasyon: Cafe.art/Repórter Brasil

Baraj karşıtı hareketler, geciken tazminat ödemelerinin yaptırılması, geciken yeniden yerleştirilme taahhütlerinin yerlerine getirilmesi ya da Belo Monte örneğinde olduğu gibi projenin ertelenmesi/geciktirilmesi ve projelerde iyileştirmelerin yaptırılması gibi bazı kazanımlar elde etti. Ancak, bu hareketlerin başlıca talepleri olan katılım, tanınma ve bölüşüm adaletinin sağlandığını söylemek güç. Birçok örnekte olduğu gibi şiddete maruz kalıyorlar ve hatta hayatlarını kaybediyorlar. Baraj karşıtlarına uygulanan yaşam hakkı ihlalinin en son örneğinde, kendisi de 2000'li yılların başında Tucuruí Barajı nedeniyle yerinden edilerek bir yerleştirme alanında yaşamak zorunda bırakılan, MAB'ın Pará Bölgesi koordinatörü Dilma Ferreira Silva, eşi Claudionor Costa da Silva ve arkadaşı Hilton Lopes ile birlikte 22 Mart 2019'da suikaste uğradı ve aktivistler hayatlarını kaybetti.[37]

BÖLÜM 5

EACOP: Uganda ve Tanzanya'da Yaşamı Tehdit Eden Boru Hattı

Afrika kıtasındaki kaynakları çıkarmaya yönelik yüzlerce madencilik ve fosil yakıt çıkarma projesi ya hayata geçti ya da yapım aşamasında. Bunlar arasında Doğu Afrika Ham Petrol Boru Hattı (EACOP) sosyal ve ekolojik riskleri en çok barındıran projelerin başında geliyor. EACOP projesinin temeli, Birleşik Krallık petrol şirketi Tullow Oil'in 2006 yılında Uganda'nın Albert Gölü havzasında yaklaşık 6,5 milyar varile eşdeğer miktarda petrol rezervi bulmasına dayanıyor. 1986 yılından beri iktidarda olan otoriter Yoweri Museveni liderliğindeki Uganda hükümeti, öteden beri ülkenin doğal kaynaklarını "kalkınma" amacıyla kullanıma açma eğiliminde. Bunun bir parçası olarak, Uganda hükümeti 2016 yılında aldığı bir kararla, beşi petrol şirketi TotalEnergies'e, üçü de Tullow Oil'e olmak üzere toplam sekiz petrol arama ve çıkarma izni verdi. Böylelikle Albert Gölü'nün çevresinde iki bölgedeki 31 noktada 500 civarında petrol kuyusundan çıkarılacak ham petrolün az miktardaki kısmının iç pazarda tüketilmesi, geriye kalan büyük bölümünün dünya piyasalarına arz edilmesi planı yürürlüğe konuldu. Proje kapsamında bölgede bir dizi rafineri, depolama alanı, havaalanı, yollar gibi tesis ve altyapının yapılması planlanıyor. Daha da önemlisi denize kıyısı olmayan Uganda'da çıkarılan ham petrolün dış pazarlara satılabilmesi ve petrolün Tanzanya'nın deniz kıyısına nakledilmesi için 1443 kilometre uzunluğundaki EACOP boru hattı inşa edilecek.

Albert Gölü, Uganda.
Fotoğraf: iStock.com/prill

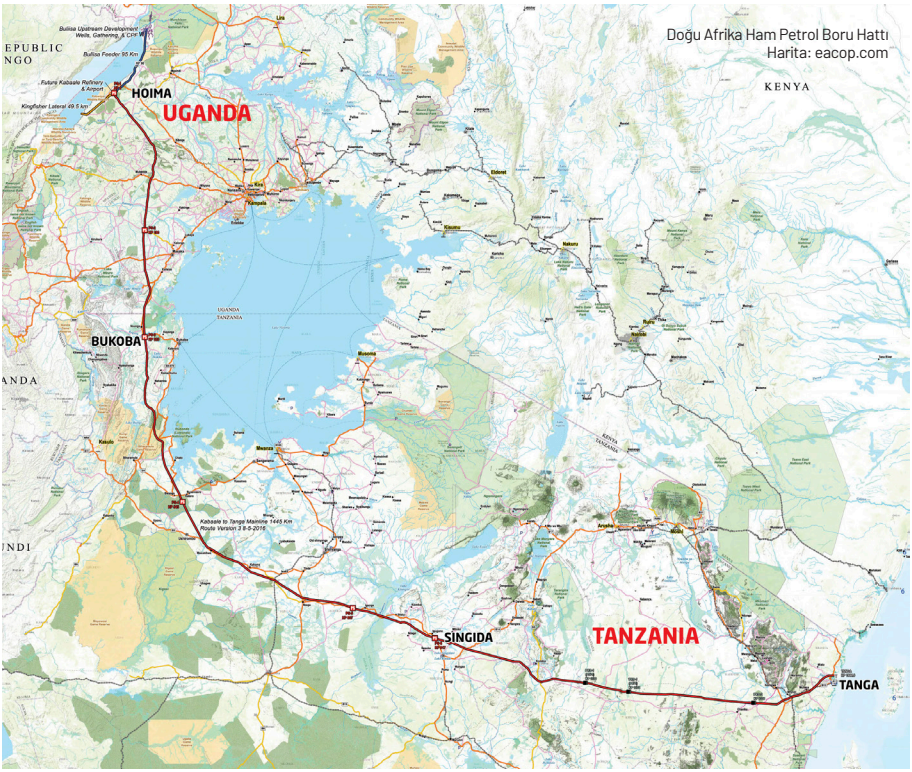

İnşaatına 2016 yılında başlanması planlanan petrol çıkarma tesisleri ve petrol boru hattı, hükümetlerin şirketlerle olan anlaşmazlıkları, bankaların projeye özellikle ekolojik risklere bağlı olarak kredi vermemesi gibi nedenlerle birkaç kez ertelendi.[1] Önhazırlık çalışmaları oldukça uzun bir süreye yayılan petrol çıkarma projesi Şubat 2022'de yapılan finansal yatırım anlaşması ile resmiyet kazandı.[2] Buna göre, Albert Gölü havzasında bulunan Kingfisher bölgesindeki petrol çıkarma faaliyetlerini CNOOC (Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketi), Tilenga'daki petrol çıkarma faaliyetlerini de TotalEnergies yürütecek.[3] Diğer yandan, çıkarılan petrolün taşınması için Uganda'nın batı bölgesindeki Hoima'dan başlayıp Tanzanya'nın liman kenti Tanga'da bitecek 1443 kilometre uzunluğundaki EACOP'un inşası için de resmî adımlar atıldı. Yapımı ve işletmesini dört petrol ve gaz şirketinden oluşan bir ortaklığın üstlendiği EACOP, çalışmaya başladığında dünyanın en uzun ısıtmalı boru hattı özelliği ve günde 216 bin varil ham petrolü taşıma kapasitesi olacak.[4] Projenin toplam maliyeti başta 3,5 milyar dolar olarak hesaplanırken, bu rakamın 5 milyar dolara çıkacağı tahmin ediliyor. EACOP boru hattının yapımına da 2023 yılında başlanması bekleniyor.[5]

#StopEACOP:
PROJEYİ DURDURMAYA YÖNELİK ULUSÖTESİ KAMPANYA

EACOP projesine karşı yerel, ulusal, bölgesel ve ulusötesi ölçeklerde geniş katılımlı bir toplumsal hareketten bahsetmek mümkün. #StopEACOP, projeyi durdurmaya yönelik ulusötesi kampanyayı düzenleyen koalisyonun adı. Dünyanın farklı yerlerinden toplam 260 ekoloji, insan hakları savunuculuğu yapan örgütün parçası olduğu koalisyonun oldukça geniş bir eylem repertuvarı mevcut. #StopEACOP Koalisyonu hukuki mücadele yürütmek, protesto ve gösteriler düzenlemek, proje ortaklarına yönelik baskı kurmak, projenin etkileri üzerine araştırmalar yürütmek ve dünya kamuoyunu projenin yıkıcılığı hakkında bilgilendirmek gibi eylemlerde bulunuyor. Aralarında özellikle projeye kredi veren banka ve finans kuruluşlarının da bulunduğu, projenin doğrudan ve dolaylı ortakları üzerinde kurduğu baskıdan bazı sonuçlar elde edebildi. Örneğin, #StopEACOP ve yerel örgütlerin eylemleri sonucunda Afrika Kalkınma Bankası (AfDN) EACOP projesine kredi sağlamayacağını açıkladı.[1] Benzer şekilde, kampanyanın ve protestoların etkisiyle Barclays ve Credit Suisse de projeye finansal destek vermeyeceğini ilan etti.[2] Bunların dışında, Nisan 2022 itibariyle toplam 13 banka ve finans kuruluşu daha EACOP projesine finansal kaynak sağlamayacaklarını açıkladı. #StopEACOP projeye karşı yerel düzeyde mobilize olan AFIEGO gibi STK'larla da dayanışma içerisinde hareket ediyor.

1- Karashani, B. (2020, 11 Nisan). AfDB says no plans to fund Uganda-Tanzania pipeline. *The East African*. https://www.theeastafrican.co.ke/business/Groups-lobby-AfDB-to-decline-pipeline-funding/2560-5520818-ddwgd0/index.html (Erişim tarihi: 29.7.2022)
2- #StopEACOP (2021, 18 Mart). *Barclays and Credit Suisse rule out supporting East African crude oil pipeline in the face of growing community concern*. https://www.stopeacop.net/our-news/barclays-and-credit-suisse-rule-out-supporting-east-african-crude-oil-pipeline-in-the-face-of-growing-community-concern (Erişim tarihi: 29.7.2022)

EACOP ve boru hattının taşıyacağı petrolün çıkarılacağı Uganda'daki Tilenga ve Kingfisher petrol projelerinin neden olacağı ekolojik tahribat, yerinden edilmeler ve çevre adaletsizlikleri nedeniyle oldukça büyük tartışmalara neden oluyor. EACOP'un yapımı ve işletilmesiyle beraber ortaya çıkacak birçok sosyal ve ekolojik risk nedeniyle bölgede yaşayan tüm canlı türlerinin varlığının ciddi bir biçimde tehdit altında olması, projenin ortaya atıldığı ilk günlerden itibaren yerelden başlayıp ulusötesine yayılan bir dizi protesto ve kampanyaya yol açtı. Zira, Uganda'daki petrol çıkarma faaliyetlerinin yürütüleceği alanlarda ve Uganda-Tanzanya arasında uzanacak EACOP'un güzergâhında binlerce çiftçinin toprağı, kritik önemde ve tehlike altındaki türlerin yaşam alanları, koruma altındaki 12 orman rezervi, yaklaşık 200 nehir ve civarı için yaşamsal önemi olan göller ve su rezervleri bulunuyor.[6] Bu proje ekolojik tahribatın yanı sıra gerek petrol kuyularının bulunduğu gerekse boru hattının geçtiği alanlarda yaşayanların doğrudan yerinden edilmelerine neden oldu ve olacak. Toprakta, su rezervlerinde ve ekosistemde meydana gelecek tahribat, geride kalanların da orta ve uzun vadede yaşam yerlerini terk etmele-

TotalEnergies, Tilenga ve Kingfisher'deki petrol çıkarma ve EACOP projelerinden dolayı toplam 6400 hektar arazinin alındığını, bu durumdan etkilenenlerin toplam sayısının da 723 hanede yaşayan 18.800 kişi olduğunu açıkladı.

rine, göç etme kapasiteleri düşük olanların ise daha da kötüleşen yaşam standartlarına katlanarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmalarına yol açacak.

EACOP'un parçası olduğu petrol projesinin yaşam yerleri ve geçimlik faaliyetler üzerindeki etkilerini henüz petrol arama ve belirleme çalışmaları sırasında da görmek mümkün. Sismik arama yöntemi kullanılarak yapılan petrol arama ve bulma çalışmaları ile dinamit kullanımının da olduğu altyapı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan titreşimler nedeniyle bölgedeki ev, plantasyon, ürün depoları ve diğer yapılar hasar gördü. Aynı zamanda, bu çalışmalar tarım arazilerinin bir kısmını kullanılamaz hâle getiriyor. Konutlarda ve tarım arazilerindeki hasarların yanı sıra hava kirliliği, yeraltı ve yerüstü sularının kirlenmesi, inşaatın ve kamyon trafiğinin neden olduğu tozlar da yerel halkın sağlığını tehdit ediyor. Yoğun biçimde yürütülen arama faaliyetleri sonucunda yerel halkın uğradığı zararların yeterince giderilmediği gözlemleniyor. Bu durumun en çarpıcı örneği olarak 2009 yılında Tullow Oil'in arama ve tespit çalışmaları sırasında bölgedeki bir petrol kuyusunda yapacağı testler için kuyunun çevresindeki 300 metre yarıçapındaki alanda yaşayanların dört gün boyunca yaşadıkları yeri terk etmelerinin istenmesi gösterilebilir. Test çalışmalarının olumsuz etkilerinin daha geniş alanda hissedilecek olmasına rağmen kısıtlı bir alanın boşaltılmasını isteyen şirketin, yerel halkın ev ve arazilerini kullanamadıkları süre boyunca uğradıkları kayıpların giderilmesi taleplerini olması gerekenin oldukça altında bir miktar ödeyerek karşıladığı kaydediliyor. Petrol kuyularının, boru hattının ve diğer ilgili ünitelerin yapımı ve sonrasında kullanımı sırasında kazı, ağır araç trafiği, uçak kullanımı gibi nedenlerle bölgedeki ses kirliliğinin ve titreşimlerinin artması ve sonucunda konutlarda ve diğer yapılarda buna bağlı hasarın artacağı öngörülüyor.[7]

EACOP toprak yüzeyinin altına döşenecek bir petrol boru hattı. Buna rağmen EACOP'un yapımına başlanmasıyla beraber hem geçtiği yerlerdeki hem de yerüstündeki pompa istasyonları, kampları ve bağlantı yolları gibi tesis ve altyapıların yapıldığı yerlerdeki arazilerin ve evlerin istimlakı ve yaşayanların yerlerinden edilmeleri sözkonusu. Projenin büyük ortağı TotalEnergies, çevre ve sosyal etki değerlendirmesin-

de Tilenga ve Kingfisher'deki petrol çıkarma ve EACOP projelerinden dolayı toplam 6400 hektar arazinin alındığını, bu durumdan etkilenenlerin toplam sayısının da 723 hanede yaşayan 18.800 kişi olduğunu açıkladı.[8] Ancak şirketin bu verilerini eksik ve yanıltıcı bulan ulusötesi kampanya koalisyonu #StopEACOP, resmî olarak açıklanan rakamlarda sadece doğrudan ellerinden toprakları alınacakların dikkate alındığını ve etkileri topraklara erişimlerini kaybedenlerin/kaybedeceklerin hesaplara katılmadığını ileri sürüyor. Resmî verileri eksik, yanıltıcı ve "meşruiyet" kazanma amaçlı olarak nitelendiren #StopEACOP, sadece EACOP nedeniyle Uganda ve Tanzanya'da yaklaşık 13 bin hanede yaşamını sürdüren 86 bin kişinin topraklarını kaybedeceğini, Tilenga ve Kingfisher'deki petrol projesinden etkilenecek hanelerin toplam sayısının da 4865 olduğunu ileri sürüyor. Genel olarak, bölgede yaşayan toplamda 118 bin civarında ki-

UGANDA VE TANZANYA'DA YOKSULLUK

Uganda nüfusunun %80'i tarım sektöründe çalışıyor. Hemen hepsi ortalama 1 hektar toprağa sahip küçük çiftçilerden oluşuyor. Finans ve teknoloji kaynaklarının eksikliği, altyapı ile ilgili sorunlar, kayıtdışılığın yüksek olması ve iklim krizine bağlı kuraklık ve su varlığının azalması gibi nedenlerden ötürü küçük çiftçilerin büyük bir çoğunluğunun gelirleri düşük ve geçimlerini sağlamakta güçlük çekiyorlar. Küçük çiftçilerin yaklaşık dörtte biri, yoksulluk sınırı olarak kabul edilen günde 1,25 Amerikan dolarının altında gelirle yaşamlarını sürdürmek zorunda. Hanelerin %37'sinin geliri temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamayacak; %41'inin geliri ise sadece gıda ve giyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde. Küçük çiftçilerin yaklaşık beşte ikisinin elinde arazisinin sahibi olduğuna dair resmî bir belge bulunmuyor ve teamül hukuku çerçevesinde işledikleri toprakların sahibi sayılıyorlar. Tapulu arazisi olanların oranı %31. %8'lik bir kesim ise müşterek arazileri ortaklaşa kullanıyor. Yoksullukla beraber genel olarak eğitim seviyesinin düşük olması, sağlık hizmetlerine erişimin olmaması/kısıtlı olması gibi sorunlar kadınlar arasında daha da yaygın.[1]

EACOP güzergâhının Tanzanya bölümünde de benzer bir yoksulluk durumu bulunuyor. 2021 yılı verilerine göre Tanzanya'da nüfusun yaklaşık %50'si yoksulluk sınırı altında yaşıyor.[2] Gelirlerin düşüklüğünün yanı sıra eğitim, sağlık hizmetleri, elektrik, yol ve su gibi temel ihtiyaçları karşılayacak altyapıya erişim oldukça sınırlı. Örneğin, hanelerin sadece %29'unun elektriği bulunurken, bu oran kırsaldaki hanelerde %10'a kadar düşüyor. EACOP'un Tanzanya'da geçtiği kuzeydeki göl alanı, Tanzanya'nın en yoksul bölgeleri arasında. Eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu, sağlık ve diğer hizmetlere erişim olanaklarının yetersiz olduğu ve kendine yeterli tarım faaliyetlerinin hâkim olduğu bu bölge ülke genelindeki yoksulların %33'ünün evi durumunda. Tanzanya'nın göl bölgesinde 4,6 milyon kişi yoksulluk, 1,3 milyon kişi aşırı yoksullukla mücadele ediyor.[3]

1- Anderson, J., Learch, C. E. ve Gardner, S. T. (2016, Nisan). *National survey and segmentation of smallholder households in Uganda: Understanding their demand for financial, agricultural, and digital solutions.* CGAP Working Paper. https://www.cgap.org/sites/default/files/publications/Uganda%20CGAP%20Smallholder%20Household%20Survey%20Report.pdf (Erişim tarihi: 30.7.2022)
2- World Bank (2022, 7 Nisan). *The World Bank in Tanzania: Overview.* https://www.worldbank.org/en/country/tanzania/overview#1 (Erişim tarihi: 30.7.2022)
3- World Bank Group (2018). *Tanzania: Mainland poverty assessment executive summary.* https://www.nbs.go.tz/nbs/takwimu/hbs/Tanzania_Mainland_Poverty_Assessment_Report.pdf (Erişim tarihi: 30.7.2022)

şinin doğrudan ev ve topraklarından edilme, geçimliğini sağlayamama ya da taahhüt edilen tazminatların geç ödenmesi gibi nedenlerden ötürü etkileneceğini savunuyor.[9] Buna karşılık, şirketin taahhüt ettiği yeniden yerleştirme ve tazminat programları Uganda ve Tanzanya'nın en yoksul bölgelerinde yaşayan küçük çiftçilerin zararlarını gidermekten uzak kalıyor; iyi, sağlıklı, temiz bir çevrede, refah içinde bir yaşam kurmalarının olanaklarını sağlamıyor.

Projeye karşı çıkan Oxfam, AFIEGO (Afrika Enerji Yönetişimi Enstitüsü) ve BankTrack sivil kuruluşlarının bölgede yaptığı saha araştırmaları, yerel topluluklarla toplantılar ve saha gözlemlerine dayanarak elde ettiği verilere göre, EACOP projesi nedeniyle bölgede yaşayanlar yerinden edilmeler ile ilgili belli başlı şu sorunlarla karşı karşıya kalıyor:[10]

• Yeniden yerleştirme ve tazminat ödemeleriyle ilgili sorunların başında, sürecin işleyişi hakkında net, şeffaf ve kapsamlı bilgi paylaşımının yapılmaması geliyor. Oysa süreci oldukça şeffaf ve katılımcı biçimde işlettiğini savunan şirket, çevre ve sosyal etki değerlendirme çalışmaları boyunca ulusal düzeyden en küçük köye kadar farklı ölçeklerde birçok bilgilendirme ve istişare toplantısı düzenlendiğini, (aynı kişinin birden fazla kere katılabildiği) bu toplantılarda katılımcı sayısının 70 bin olduğunu belirtiyor.[11] Ancak, yasal düzenlemelere görünürde uyulması ve bilgilendirme toplantılarının gerçekleştirilmesine rağmen özellikle Uganda tarafında olmak üzere yerel topluluklar genelde proje, tazminat ödemelerinin miktarı ve süresi hakkında yeterli bilginin kendilerine aktarılmadığından şikâyet ediyor. Bilgilendirme sürecinin daha düzgün işlediğinin kaydedildiği Tanzanya kısmında

Uganda'da el konulan arazilerde tarım faaliyetlerinin Nisan 2019'da son bulmasına karar verildi.

da projenin çevresel etkileri, tazminatların gecikmesi, ev ve arazilerinden çıkma tarihleri, iş olanakları için gerekli vasıflar, sürecin dayandırıldığı yasal düzenlemeler gibi detaylar hakkında bilgi edinilemediği belirtiliyor. Ayrıca, yerinden edilme ve yeniden yerleştirme/tazminat süreçlerinin prosedür ve belgelerinin oldukça karışık olması –genel olarak yerel nüfusun eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu da göz önüne alındığında– birçok kişinin hakları olan tazminat ve yeniden yerleştirme için başvuruda bulunmasının ve tanınan bu haklardan yararlanmasının önünde engel oluşturuyor.[12]

• Yerinden edilenlerin mağduriyete uğramasının bir nedeni de arazi değer tespit çalışmaları sırasında kullanılan emsal değerlerin yenilenmemiş olması ve düşük tutulması. Uganda yasalarında tazminat bedellerinin yerel halk ile müzakere edilerek belirlenmesi yönünde hükümler olmasına rağmen, yerel halk şirketlerin kendileriyle tazminatlar hakkında görüşmediğini, tazminat miktarlarının katılımcılık süreçleri işletilmeden belirlendiğini ileri sürüyor. Yerel toplulukların iddiaları arasında, güvenlik güçlerinin "korkutma" ve "zorlama" gibi yöntemler kullandığı, şikâyet ve başvurulara dair yasal süreçler tamamlanmadan birçok haneye rıza belgesi imzalatıldığı da bulunuyor.[13]

• Evlerinden ve arazilerinden edilmeleri nedeniyle uğradıkları zararın karşılanacağı söylenenlerin büyük bir kısmı tazminat ödeme takviminin geç işletilmesinden dolayı mağdur oldu. Topraklarında tarımsal üretime son verilen tarih ile tazminatların ödendiği tarih arasında iki-üç yıla varan bir sürenin olması çiftçilerin geçimlik faaliyetlerini yerine getirememelerine yol açıyor. Uganda'da el konulan arazilerde tarım faaliyetlerinin Nisan 2019'da son bulmasına karar verildi. Kendi topraklarına kısıtlı biçimde erişimi olanlara kısa dönemli ve mevsimsel ürünlerin ekilmesine izin verilirken piyasaya yönelik uzun ömürlü ürünlerin ekimine izin verilmiyor. Bu nedenle geçimliklerini kısıtlı biçimde kazanan çiftçiler, yaşamlarını sürdürmek için evleri ve çalışma alanlarında gerekli onarımları ve yatırımları yapmak gibi temel faaliyetleri yerine getiremiyor.[14]

• İnşaat sürerken yoğunlaşan trafik ve ağır iş makinelerinin yol ve arazilerde neden olacağı hasarın tarımsal faaliyetleri sekteye uğratması, yerel toplulukların bir başka endişesi. Bununla birlikte, EACOP'un inşaatı ve işletilmesi sırasında bölgeye dışarı-

EACOP'un inşaatı ve işletilmesi sırasında bölgeye dışarıdan göç sebebiyle gıda fiyatlarının artması ve gıda kıtlığıyla karşı karşıya kalmak da yerel halkı kaygılandırıyor.

dan göç sebebiyle gıda fiyatlarının artması ve gıda kıtlığıyla karşı karşıya kalmak da yerel halkı kaygılandırıyor.[15]

• Mahsul kayıpları için tazminat ödemelerinin yapıldığı durumlarda ödenen miktarın oldukça düşük ve yetersiz olması, bölgedeki çiftçilerin yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaçlarını karşılayamamasına neden oluyor.

• Tazminat ödemelerinin ve yeni toprak tahsislerinin gecikmesinin bir sonucu da ev ve topraklarından mahrum olan yerel topluluklar arasında arazi ihtilaflarını ortaya çıkarıyor.

• Proje, kadınları daha eşitsiz ve olumsuz biçimde etkiliyor ve bu durum yoksullukla birleşen toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha da derinleştiriyor. Uganda ve Tanzanya'da toprak mülkiyetinin çok büyük oranda erkeklere ait olması nedeniyle kadınlara tazminat ödenmiyor, kadınlar yeniden yerleştirme gibi telafi programlarından doğrudan yararlanamıyor. Yerinden edilme, tazminat ve yeniden yerleştirme ile ilgili bilgilendirme toplantılarının kadınların tarlada ve evde çalıştıkları saatlerde düzenlenmesinden dolayı kadınlar bu toplantılara katılamıyor. Tüm bu dışlayıcı uygulamalar kadınların tazminat ve telafi programlarından yararlanamamasına ve buna bağlı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesine yol açıyor. Kadınların yanı sıra çocuklar, yaşlılar, engelliler gibi yoksulluğun yanında diğer dezavantajlara maruz kalan grupların da koşullarının ve ihtiyaçlarının süreç boyunca dikkate alınmadığı gözlemleniyor.[16]

• El konulan evlerin yerine şirketin sağladığı yeni konutların yeterli sayıda olmaması, yeniden yerleştirme alanlarında inşa edilen az sayıdaki konutun sağlam ve konforlu barınma kriterlerini karşılamaması ve yerleşim alanlarında altyapı ve hizmetlerin noksan olması, yerinden edilenlerin barınma haklarının ihlal edilmesi anlamına geliyor. Aynı zamanda yeniden yerleştirme programının yerli toplulukların kültürel varlıklarını dikkate almaması da eleştirilerden bir tanesi. Toplulukların farklı kimlik ve kültürleri dikkate alınmadan yerleştirilmeleri, bu toplulukların kültürel varlıklarını devam ettirememe riskini beraberinde getiriyor.[17]

Doğrudan yerinden edilmelerin yanı sıra EACOP'un neden olduğu ekolojik tahribat orta ve uzun vadede bölgede yaşayanların yaşam alanlarının bozulmasına sebep oluyor.

Böylelikle hem ekonomik hem de mekânsal olarak yerlerinden edilme riskini ortaya çıkarıyor. Ham petrolün çıkarıldığı ve EACOP'un geçtiği geniş bölgenin, ekolojik denge ve biyolojik çeşitlilik bakımından oldukça önemli özellikleri mevcut. Petrol çıkarma ve nakil faaliyetlerinin barındırdığı ekolojik sorunlar göz önüne alındığında, EACOP'un içinden geçtiği bölgedeki hassas ve korunması gereken dengeyi tahrip etme riskinin büyük olduğu öngörülebilir. EACOP'un neden olduğu/olacağı ekolojik tahribatı genel hatlarıyla şöyle listelemek mümkün:

• EACOP Victoria Gölü, Tanganyika Gölü, Wami/Ruvu ve Pagani havzaları gibi bölgenin ekosisteminin temel unsuru olan birçok sulak alanı tehdit ediyor.[18] Bunlar arasında, Uluslararası Öneme Sahip Ramsar Sulak Alanları içinde yer alan ve birçok kuş, endemik balık ve bitki türlerinin habitatı olan Murchison Falls-Albert Delta Sulak Alan Sistemi, Mburo-Nakivali Gölü Sistemi, Nabugabo Gölü Sistemi, Nabajjuzi Sistemi ve Sango Bay-Musambwa Adası da bulunuyor.[19]

• EACOP'un 460 kilometre civarında bir bölümü Victoria Gölü Havzası'nın içinden geçiyor. Petrol boru hattının bölgedeki Kagera Nehri gibi su kaynaklarında neden olacağı olası kirlenme durumunda yaklaşık 30-40 milyon kişinin temiz suya erişimi ve geçimliği risk altına girecek. Ayrıca, petrol sızıntısı olması durumunda yeraltı sularının da kirlenmesi sözkonusu.[20]

• EACOP Boru Hattı'nın güzergâhında Biharamulo Rezervi ve Wembere Steppe Biyoçeşitlilik Alanı, Uganda'daki koruma altında olan Bugoma, Wambabya ve Taala ormanları ve Tanzanya'da koruma altında olan Minziro Doğal Orman Rezervi, Biharamulo Orman Rezervi, Wembere Steppe Biyoçeşitlilik Alanı ve Burigi-Biharamulo Av Rezervi gibi kritik önemde ve koruma altında olan doğa alanları bulunuyor. Boru hattının yapımıyla birlikte arazi bölünmesi, habitatın zarar görmesi ve yasadışı avcılığın önünün açılması gibi nedenlerle toplam 2000 kilometrekareye yayılan bu alanların varlığı ve niteliği tehlike altına giriyor.[21]

• EACOP, Doğu şempanzeleri, Afrika filleri ve aslanlar gibi Dünya Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) Kırmızı Listesi'nde yer alan ve yok olma tehdidi ile karşı karşıya olduğundan koruma altında bulunan türlerin yaşam alanlarını ve geçiş yollarını barındıran alanlardan geçecek. EACOP'un yapımı sırasındaki sismik çalışmalar, yol yapımı ve boru hattı inşaatının 500 kilometreye kadar bir alanda habitat parçalanmasına ve türlerin geçiş alanlarının bozulmasına yol açacağı öngörülüyor. Boru hattı civarında yerleşim alanlarının yapılması, tarım arazilerinin açılması, yasadışı avlanma ve fildişi ticaretinin artması gibi insan faaliyetleri nedeniyle vahşi hayat büyük bir risk altında olacak.[22]

EACOP'un ekosistem ve biyolojik çeşitlilik üzerinde neden olacağı etkilerin Tanzanya'da Barbaig, Sandawe, Ndorobo, Maasai, Akie ve Taturu; Uganda'da Bagungu gibi doğaya bağlı olarak yaşamlarını sürdüren yerli halk topluluklarının geçimliklerini zora sokması bekleniyor.

• EACOP'un bir ucunda bulunan Tanga Limanı'nın civarında iki adet Ekolojik ve Biyolojik Açıdan Önem Taşıyan Deniz Alanı (EBSA) –kuzeyde Pemba-Shimoni-Kisite ve güneyde Tanga Coelacanth– bulunuyor. Olası petrol sızıntıları ve kazaları sonucunda oluşacak denizdeki kirlilik her iki alan için de büyük tehlike arz ediyor. Başta balık türleri ve göçmen kuşlar olmak üzere birçok türün habitatı olan, dalga ve su taşkınlarına karşı doğal bariyer olmak gibi faydaları bulunan mangrov ormanları –ve mangrovlarla karşılıklı olarak varlığını destekleyen mercan kayalıkları– da kıyılarda liman gibi yapılaşma, tanker trafiği ve olası petrol sızıntıları ve kazaları nedeniyle tehdit altında.[23]

Oldukça geniş ölçekte ve yoğun düzeyde gerçekleşecek olan bu ekolojik tahribat, canlı türlerini genel olarak tehdit etmek dışında, bölgede yaşayan insan topluluklarının yaşam ve üretim alanlarını ve faaliyetlerini de tehlikeye atıyor. Yaşamlarını sürdürebilmek için ekosistem hizmetlerini kullanan yerel halkın bu kaynaklardan mahrum kalmaları nedeniyle yaşamlarını bulundukları bölgelerde devam ettirmeleri zorlaşacak. Örneğin, Tanzanya'da 150 civarında kişi balıkçılık ve mangrov ormanlarının sağladığı diğer kaynaklarla geçiniyor. Biyolojik çeşitliliğin zarar görmesi, balık türlerinin sayısının azalması veya yok olması Victoria Gölü civarında ve Tanzanya'da deniz kıyısında yaşayan ve balıkçılık ile geçinenlerin geçimliklerini tehlikeye atacak.[24] İkincisi, bu ekosistemin devamı için ana unsurlardan biri olan su varlığının azalması ya da kirlenmesi bölgede yaşayanların tarım faaliyetlerini olumsuz etkiliyor, içme ve kullanma suyuna erişimlerini engelliyor. Bu durum temiz, erişilebilir su ihtiyacında olan kesimlerin yaşadıkları yerleri terk etmeleri ile sonuçlanıyor. Örneğin, EACOP'un ekosistem ve biyolojik çeşitlilik üzerinde neden olacağı etkilerin Tanzanya'da Barbaig, Sandawe, Ndorobo, Maasai, Akie ve Taturu; Uganda'da Bagungu gibi doğaya bağlı olarak yaşamlarını sürdüren yerli halk topluluklarının geçimliklerini zora sokması bekleniyor. İbadet, mezarlık ve kutsal sayılan alanların yok olması, geleneksel ilaç, giyim ve eşyaların yapımında kullanılan bitki, ağaç ve hayvan türlerinin azalması gibi etkiler bu yerli halk topluluklarının kültürel faaliyet ve varlıklarını devam ettirebilmelerini engelleyecek.[25] Son olarak, "yerinden

edilme" kavramı genellikle insanmerkezli bir yaklaşımla ve insanların yaşam alanlarını terk etmelerini işaret eden bir biçimde kullanılıyor. Ancak bahsi geçen ekolojik denge tahribatının insan dışındaki diğer türlerin yok olmalarına ve sayılarının azalmasına neden olduğu kadar bu türlerin habitatlarından koparılıp başka yerlere gitmelerine de yol açtığını unutmamak gerekir.

Özetle, Uganda ve Tanzanya'nın en yoksul bölgeleri, "kalkınma" vaadiyle ortaya atılan EACOP projesi nedeniyle oldukça kapsamlı bir çevre adaletsizliği ile karşı karşıya. Halihazırda birçok bakımdan yoksulluk ve yoksunluk çeken yerel topluluklar evlerini, arazilerini ve işlerini kaybediyor. Proje yürütücülerinin yaptığı açıklamalarda EACOP'un toplam 5000 kişiye yeni iş olanağı sağlayacağı iddia ediliyor. Ancak, bunların 4700'ünün boru hattının inşaatı için gerekli geçici işlerde çalışacağı biliniyor. Boru hattının dolaylı biçimde neden olacağı söylenen işlerin büyük kısmının ise güvencesiz ve düşük ücretli hizmet sektöründe olacağı öngörülüyor. Tarım, hayvancılık ve balıkçılık gibi geçimlik faaliyetlerine zarar verecek EACOP'un aynı zamanda Uganda ve Tanzanya'da yerel ekonomiler için önemli bir geçim kaynağı olan turizm sektörüne de yukarıda sayılan ekolojik tahribattan dolayı zarar verme olasılığı bulunuyor.[26] Yoksul yerel topluluklar gıda kıtlığı, gıda güvenliğinin ortadan kalkması, su, hava ve toprak kirliliği ile ortaya çıkacak sağlık sorunları, stres, erken yaşlarda çocukların okulu bırakması, eşitsizliğin artması, topluluk hayatının zarar görmesi gibi daha birçok sosyal, ekonomik ve sağlıkla ilgili sorun ile karşı karşıya.[27] Maruz kaldıkları bu büyük çevre adaletsizliği karşısında kaynakları ve kapasiteleri sınırlı yerel toplulukların gidecek başka bir yeri yok.

BÖLÜM 6

Hindistan, Chhattisgarh'da Kömür Madenleri Kaynaklı Yerinden Edilmeler

Hindistan, Çin'den sonra dünyanın en fazla kömür üreten ülkesi. 2021 yılında ülke genelinde çıkarılan toplam kömür miktarı 771 milyon ton.[1] 2022 yılı itibariyle iktidarda bulunan Modi hükümetinin 55 yeni kömür madeni açıp mevcut 193 madeni de genişleterek toplam kömür üretimini yıllık 1 milyar tona çıkarmayı planladığı kaydediliyor.[2] Hindistan hükümetinin ülke genelinde açmayı planladığı kömür madenleri hesaba katıldığında, dünyanın en büyük ikinci kömür üreticisi ülkesi olmaktan kolay kolay vazgeçmeyeceği öngörülebilir.[3] Ülkede üretilip tüketilen kömürün iklim krizinin büyümesine yaptığı etki şüphesiz. Diğer yandan, kömür sektörü Hindistan'ın birçok bölgesinde bir dizi yıkıcı ekolojik ve sosyal tahribata, yoğun bir çevre adaletsizliğine yol açıyor. Hindistan genelindeki tüm kömür madenlerinin %93'ü, ekolojik tahribatın ve toprak kullanımı değişikliğinin had safhaya ulaştığı açık maden ocakları olarak işletiliyor. Bunun sonucunda ekosistemin ve biyolojik çeşitliliğin bozulması, ormansızlaşma, toprak ve suların kirlenmesi gibi birçok ekolojik tahribat sosyal ve ekonomik sorunla iç içe geçiyor. Kömür bölgelerinde yaşayanlar ev, arazi ve geçimliklerini kaybediyor, sağlıklı ve temiz çevrede yaşama haklarından mahrum kalıyorlar. Hindistan genelinde kömür sektörü nedeniyle birçok insan kısa vadede yerinden ediliyor; kalanların ise ortaya çıkan ekolojik ve sosyal tahribat nedeniyle orta ve uzun vadede yaşam alanları bozuluyor.

Sosyal ve ekolojik tahribatın en çok ve en yoğun olduğu bölgelerin başında ülkenin kömür rezervlerinin yaklaşık %70'inin bulunduğu Chhattisgarh, Jharkhand ve Odisha

Korba, Chhattisgarh.
Fotoğraf: Mayank Aggarwal/Mongabay-Hindistan

eyaletleri geliyor. Kömür madenciliği faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu bu eyaletlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunu yoksul; sağlık, eğitim ve diğer hizmetlere erişimi kısıtlı olan dezavantajlı gruplar oluşturuyor. Örneğin, Hindistan genelindeki toplam nüfusu 26 milyon olan Adivasi yerli halk topluluklarının yaklaşık dörtte birinin geleneksel yaşam alanları bu üç eyaletin sınırları içerisinde kalıyor. Adivasilerin hakları ve kültürel varlıkları her ne kadar kendilerine tanınan özel bir statü ile yasal olarak koruma altında olsa da fiiliyatta birçok ekonomik, sosyal ve kültürel adaletsizliğe maruz kalıyorlar. Bu durum onları kömür sektörünün neden olduğu sosyal ve ekolojik riskler karşısında oldukça kırılgan kılıyor. Ayrıca, bu eyaletlerde çok sayıda yoksul küçük çiftçi de ben-

zer biçimde kömür sektörü kaynaklı yerinden edilmelerden, yaşam alanı tahribatından ve ekolojik bozulmadan yüksek düzeyde etkileniyor. Chhattisgarh eyaletinin Korba bölgesinde Adivasilerin ve yoksul küçük çiftçilerin kısa ve uzun vadede maruz kaldığı doğrudan ve dolaylı yerinden edilmeler genel olarak kömür projelerinin neden olduğu çevresel ve sosyal adaletsizlikleri detaylarıyla gözler önüne seriyor.

Chhattisgarh eyaletindeki Korba bölgesi Hindistan'ın en büyük kömür üretim alanı. Hindistan'ın toplam kömür üretiminin %16'sı Korba'daki kömür madenlerinde gerçekleşiyor. Bölgede üretilen kömürün yaklaşık %95'i üç büyük açık ocak kömür madeninde –Gevra, Kusmunda ve Dipka– çıkarılıyor. Geriye kalan %5'lik bölüm ise daha küçük ölçekli iki açık, sekiz kapalı ocakta üretiliyor. Korba'da kömür madenlerine ek olarak, toplam üretim kapasitesi 6428 MW'a ulaşan kömürlü termik santralleri ve kömür yıkama, depolama ve nakliye tesisleri de bulunuyor. Tüm bu kömür işletmeleri ve kömüre bağlı gelişen sanayi Korba bölgesinin GSYİH'sinin (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) %60'ını oluşturuyor.[4]

Korba aynı zamanda Hindistan'daki yoksulluğun en yoğun, refahın en düşük olduğu bölgelerden biri. Adivasilerin yoğun olduğu bölgedeki nüfusun %41'i yoksulluk sınırının altında yaşarken, çokboyutlu yoksullukla karşı karşıya olan %32'sinin eğitim, sağlık ve temel hizmetlere erişimi ya kısıtlı ya da hiç bulunmuyor.[5] Bölgedeki nüfusun üçte ikisinin aylık geliri 10.000 rupinin (2022 yılı itibariyle yaklaşık 132 dolar) altında. Kırsal alanlardaki hanelerin sadece %7'sinin şebeke suyuna erişimi bulunurken, kentlerde bu oranın %32-55 aralığında olduğu tespit edilmiş. Yemek pişirmek için kullanılan enerjinin insan sağlığını doğrudan tehdit etmeyen kaynaklardan sağlandığı hanelerin oranı %35.[6]

Kömür sektörünün bölgedeki faaliyetleri bu yoksulluğu daha da derinleştiriyor. Dünyanın birçok yerindeki kömür bölgelerinde olduğu gibi Korba'da da kömür sektörü yerel ekonominin hâkimi konumunda. Ancak, kömür faaliyetlerinin bölgede yaşayanların refah ve gelir seviyelerini artıran bir etkisi olduğu söylenemez. Bölgede yaşayanların sadece %10'u gelirini kömür sektöründe düzenli olarak çalıştığı işlerden elde ediyor. Kömür sektörüne bağlı diğer enformel işler ise düşük ücretli, güvencesiz ve düzensiz çalışmayı gerektiriyor. Nüfusun büyük çoğunluğu geçimini ağırlıklı olarak tarım, ormancılık, balıkçılık gibi faaliyetlerden sağlıyor. Toprakların yaklaşık %20'si tarım arazisi olarak kullanılmakta; işgücünün %64'ü tarım sektöründe çiftçi, tarım işçisi vb. olarak

Küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bölgedeki tarım alanlarının neredeyse hepsi "marjinal arazi" olarak tanımlanan 2 hektar veya daha küçük arazilerden oluşuyor.

çalışıyor. Kırdaki hanelerin %40'ı kendi topraklarının sahibi. Küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bölgedeki tarım alanlarının neredeyse hepsi "marjinal arazi" olarak tanımlanan 2 hektar veya daha küçük arazilerden oluşuyor. Sulama ve teknoloji imkânlarının oldukça zayıf olduğu bölgede tarımdan elde edilen gelir çok düşük ve tarımsal aktivite kâr amaçlı olmaktan çok kendi kendine yetecek biçimde yapılıyor.[7]

Chhattisgarh'ın aynı zamanda oldukça zengin bir biyolojik çeşitliliği ve ekosistemi mevcut. Eyalet sınırları içerisindeki toprakların yaklaşık %45'i ormanlık alan. Ormanlık alanların yaklaşık %40'ı koruma altında. Bölgede toplam üç ulusal park, 11 yaban hayatı koruma sahası bulunuyor.[8] Buralarda sağlanan orman ekosistemi hizmetleri bölgede yaşayanlar için önemli bir geçim kaynağı. Korba bölgesindeki hanelerin yaklaşık %44'ünün gelirlerinin bir kısmı ormancılık faaliyetlerine bağlı. Geleneksel yöntemlerle sürdürülmekte olan ormancılık faaliyetleri –tarımın yanı sıra– Adivasi yerli halk topluluklarının da ana gelir kaynaklarından biri. Öte yandan, ormancılık faaliyetlerinin mevsimsel olması nedeniyle bu hanelerin çoğunluğu farklı işlerden gelir elde etmek zorunda. Kömür sektörünün orman alanlarını ve ekosistemi tahrip etmesi başta yerli halk toplulukları olmak üzere bölgede yaşayanların geçimliklerini kaybetmelerine neden oluyor. Yerel ekonomiye katkısı oldukça sınırlı olan kömür sektörü toprak, ormanlar ve su kaynaklarında yol açtığı tahribat ve kirlilik nedeniyle geçim kaynaklarını yok ederek içinden çıkılamayan bir yoksulluğa yol açıyor.[9]

Kömür madenlerinin neden olduğu adaletsizliklerin başında yerinden edilmeler yoluyla yerli halk topluluklarının ve küçük çiftçilerin topraklarını ve evlerini kaybetmeleri geliyor. Bölgenin en önemli kömür madenlerinden Kusmunda bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri. Korba bölgesindeki en büyük ikinci kömür madeni olan Kusmunda'nın yılda 50 milyon metrik ton (Mt) üretim kapasitesi var. Ülke genelindeki kömürcülük faaliyetlerinin yaklaşık %80'inini, dünyanın en büyük kömür madencilik ve işleme şirketi olan kamu işletmesi Hindistan Kömür Firması'nın (CIL) bünyesindeki South Eastern Coalfields Limited (SECL) şirketi işletiyor. 1977 yılında yıllık 10 Mt

Korba şehir merkezine birkaç dakika mesafedeki kömür madenleri. Fotoğraf: Mayank Aggarwal/ Mongabay-Hindistan

kapasite ile üretime başlayan açık ocak kömür madeni kademeler hâlinde genişleyerek bugün Hindistan'ın en büyük maden şirketlerinden biri hâline geldi. Madenin her genişleme aşaması bölgedeki çevre adaletsizliklerine ve yerinden edilmelere yenilerini ekledi.

Kusmunda madeninin ilk kapasite artırımı 2009 yılında gerçekleşti. Yıllık üretim kapasitesinin 15 Mt'ye çıkarılması hedefiyle maden sahası genişletildi; 3600 civarında kişinin yaşadığı beş köyün (Risdi, Sonpuri, Pali, Padania ve Jatraj) arazileri istimlak edildi. 2014 yılında yıllık kapasitesini maden sahasını genişletmeye gitmeden 18,75 Mt'ye çıkaran şirket, yine aynı yıl kapasitesini yıllık 62,5 Mt'ye yükseltme girişiminde bulundu. Maden sahasına dahil edilmesi planlanan 1127 hektar genişliğindeki alanda, yaklaşık 13 bin kişinin yaşadığı beş köy de bulunmaktaydı. Buna karşılık, köylüler bölgedeki diğer iki büyük kömür madeni Gevra ve Dipka'daki genişleme girişimlerini de durdurmak üzere harekete geçip protestolarına başladılar. Ancak bölge halkının tüm itirazlarına rağmen, Kusmunda kömür madeninin kapasitesi 2016 yılında hükümetin izni ile yıllık 26 Mt'ye çıkarıldı. Yerel halkın protestoları devam ederken şirket 2017 yılında kapasite artırımı için bir başvuru daha yaptı. Hükümet madenin üretim kapasitesinin yıllık 62,5

HİNDİSTAN'DAKİ YERİNDEN EDİLMELERE KARŞI YASAL DÜZENLEMELER

Hindistan hukuk sisteminde hem yerli halkların hakları için hem yerinden edilmeler kaynaklı haksızlıkları önlemeye yönelik hem de koruma altındaki toprakların kalkınma projeleri nedeniyle tahrip olmasına karşı birçok kanun bulunuyor. Bu kanunların bazıları şöyle:[1]

➔ 2013 yılına kadar yürürlükte olan Arazi İstimlak Kanunu genel ve muğlak bir "kamu yararı" tanımına dayanırken, yerinden edilenlerin haklarını korumaya yönelik ya da projelerden etkilenecek grupların karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak maddeler içermiyordu. Milyonlarca kişinin yerinden edilmesine ve karşılığında hasar ve kayıplarını giderecek herhangi bir tazminat alamamasına yol açan bu kanun 2014 yılında yenilendi. Arazi İstimlakı, Rehabilitasyonu ve Yeniden Yerleştirmelerde Adil Tazminat ve Şeffaflık Kanunu (LARR) ismini alan kanunun yenilenen hâline göre büyük kalkınma projeleri için arazi istimlaklarında yerel nüfusun görüş ve rızasının alınması, projelerin öncesinde sosyal etki değerlendirmesinin yapılması zorunlu kılındı.

➔ Yerli halkların haklarını korumaya yönelik olarak çıkarılan 1996 tarihli PESA'ya göre, koruma altındaki yerli halk topluluklarının yaşadıkları yerlerde kalkınma projeleri veya diğer nedenlerle arazi edinilmesi için Hindistan Anayasası'nda tanınan seçimle belirlenen temsilcilerden oluşan köy meclislerine (*gram panchayat*) danışılması gerekiyor.

➔ 1989 yılında çıkarılan, 2016 yılında iyileştirilen Koruma Altındaki Kastlara ve Koruma Altındaki Topluluklara Yönelik Mezalimi Önleme Kanunu yerli halkların kanunsuz biçimde topraksızlaştırılmasına karşı hapis cezası getirdi.

➔ 1989 tarihli Çevre Koruma Kanunu, büyük sanayi ve kalkınma projeleri için ÇED'i zorunlu kılıyor.

➔ 2006 yılında yürürlüğe konan FRA, Adivasi yerli haklarının geleneksel yaşam alanları olan ormanlarda hem bireysel hem topluluk haklarını tanıyor. Kanun ile köylerde yaşayan tüm yetişkinlerin katılımına açık *gram sabha* isimli köy forumlarına orman kaynaklarının kullanımı hakkında kararları almalarında merkezi rol veriliyor.

1- Amnesty International (2016, 13 Temmuz). *India: When land is lost, do we eat coal? Coal mining and violations of Adivasi rights in India.* https://www.amnesty.org/en/documents/asa20/4391/2016/en/ (Erişim tarihi: 31.7.2022)

Mt'ye kadar çıkarılması talebini 2018 yılında onayladı; Hindistan Çevre Bakanlığı madenin genişleyerek 30 yıl daha işletilmesi için karar aldı.[10]

Kusmunda kömür madeninin yıllara yayılan genişleme süreci boyunca, yerli halk toplulukları ve küçük köylüleri yerinden edilmelere ve geçimliklerini kaybetmelerine karşı koruyan ulusal düzeyde bir dizi yasal düzenleme ve onaylanmış uluslararası anlaşmalar bulunmasına rağmen, Hindistan hükümetinin ve maden şirketinin bu yasal düzenlemeleri hayata geçirmemesi ve eksik uygulaması sonucunda sayıları binlerle ifade edilen kişi yerlerinden, topraklarından edildi ve çevre adaletsizliklerine maruz kaldı. Kusmunda kömür madeninin tüm genişleme süreci sonucunda, bölgedeki 17 köyde yaşayan 9200 civarında hanenin arazilerinin ellerinden alınması, geçimliklerini kaybetmesi, işsiz kalması,

yaşam alanlarının tahrip olması, hava, su ve toprak kirliliğine maruz kalması gibi çeşitli adaletsizliklerden doğrudan etkilendiği tahmin ediliyor. Adivasilerden madenin olduğu bölgede yüzyıllardır yaşayan Kawar, Gond, Rathia ve Agaria topluluklarının ve küçük köylülerinin kömür madeninin genişlemesi süreci boyunca katılım, tanınma ve bölüşüm adaleti bakımından ortak olarak karşı karşıya kaldıkları –dünyanın birçok yerindeki kömür bölgelerinde benzerlerine rastlandığı gibi– sorunlar şöyle sıralanıyor:[11]

• Proje değerlendirme toplantılarının yeri, zamanı ve içeriği hakkında yerel halkın doğrudan bilgilendirilmemesi ve *gram sabha* (köy forumu) sistemine bağlı olarak yasalarda öngörüldüğü gibi herkesin katılımına açık olması için gerekli şartların sağlanmaması,
• Toplantıların uzak mekânlarda düzenlenmesi nedeniyle yerel halkın erişiminin olmaması, katılımın kısıtlı kalması,
• Toplantılarda madeni genişletme projesi hakkında yetersiz ve eksik bilgi verilmesi,
• Tanınan yasal düzenlemelere uygun olarak köylerin kendi inisiyatifleriyle düzenledikleri *gram sabha*'ların tanınmaması; bunun yerine yerel idarenin proje onayı almak amacıyla kendisinin ayrıca köy toplantıları düzenlemesi örneğinde olduğu gibi, katılımcı mekanizmaların esnek ve usulsüz biçimde işletilmesi,
• Arazi alımları, tazminat ve rehabilitasyon hakkında detaylı bilgilendirmenin yapılmaması; taahhütlerin yerine getirileceğine dair güvencelerin verilmemesi,
• Topraksız köylülerin yerinden edilmeler sonucunda uğradıkları hasarı karşılamaya yönelik bir programın bulunmaması; yeniden yerleştirme programlarına dahil edilmemeleri ve kendilerine tazminat ödenmemesi,
• Maden çalışmaları sırasında dinamit kullanımı sonucunda meydana gelen ses kirliliği ve evlerin zarar görmesi şikâyetlerinin dikkate alınmaması,
• Kapsayıcılığı sınırlı olan toplantılara katılabilenlerin topraklarının satın alınması ve yerel halkın geriye kalanının bu uygulamadan yararlandırılmaması,
• Yeniden yerleştirme, rehabilitasyon, tazminat gibi konular hakkındaki endişe, şikâyet, talep ve ihtiyaçlarının tutanaklara geçmemesi, değerlendirmeye alınmaması,
• Yerel halka arazilerinin kömür madeni kullanımına verilmek üzere alınacağı bilgisinin verilmemesi,
• CIL ve SECL'in hukuki alandaki boşluk ve çelişkileri kullanarak Panchayat Kanunu (PESA) gibi *gram sabha*'ların onayını şart koşan yasalar yerine, yerinden edilmeler sırasında insan hakkı ihlallerini engelleyici hükümler içermeyen Kömür Yatağı Alanlar Kanunu'na referans vererek hareket etmesi,

- ÇED çalışmalarının sonuçlarının ve özetinin yerel halk ile paylaşılmaması,
- ÇED'in yanı sıra sosyal etki değerlendirme çalışmalarının da yapılmaması,
- Madenlerin neden olduğu kirlilik ve diğer tahribatın kümülatif etki değerlendirmesinin yapılmaması.

Kusmunda madeninin kuzeyinde bulunan Barkuta Köyü'nde meydana gelenler kömür madenciliğinin Korba'da (ve dünyada kömür üretiminin yapıldığı birçok yerde) neden olduğu yerinden edilme süreçlerini anlatan bir örnek olarak karşımıza çıkmakta. Merkezi hükümet 1979 yılında SECL şirketinin kullanımına sunmak üzere Barkuta Köyü'nün topraklarına el koydu. Ancak birkaç yıl boyunca el konan arazilerde kömür üretimi faaliyetine geçilmedi; köylülerin evlerinde kalmalarına izin verildi. SECL ancak 1994 yılında köylülere evleri ve diğer mülkleri için, 1996 yılında ise arazileri için tazminat ödemeye başladı. SECL'nin verdiği tazminat bir defaya mahsus nakdi ödeme, yaklaşık 6 km ötede kurulan rehabilitasyon alanındaki az miktarda arazi ve kömür madeninde iş olanağından oluşuyordu. Barkuta'da yaşayanların çoğu rehabilitasyon alanına veya civardaki diğer köylere göç ettiler. Geride kalan 35 hanede yaşayanlar ise madende kendilerine söz verilen işleri alabilmek için beklemeye koyuldu. SECL kömür madenindeki işlerin niteliğini ileri sürerek her haneden sadece bir erkeğe iş verebileceğini söylerken, kadınların madende çalışma imkânı bulunmuyordu. Derin bir yoksulluk içinde Barkuta Köyü'nde yaşamaya devam edenler, topraklarını teminat göstererek borçlanma, kredi alma ya da topraklarını satarak gelir elde etme gibi imkânlardan da mahrumdu. SECL şirketinin kayıtlarına göre süreç boyunca toplam 187 hanenin arazilerine el konurken, 45 kişi madende işe alındı. 21 Mart 2013'te Barkuta Köyü'nde yaşamaya devam edenlere beş gün içerisinde evlerini boşaltmaları için tebligat gönderildi. İş bulmak, ürünlerini kaldırmak için zaman isteyen, yaşam koşullarının iyileştirilmesini talep eden köylülerin yetkililerle görüşmeleri sonucunda yıkım gerçekleşmedi. Aynı yılın aralık ayında, bu defa yedi gün içerisinde evlerini boşaltmaları yönünde tebligat alan köylülere şirket yetkilileri tazminatlarının ödendiği ve kendileriyle ilgili rehabilitasyon çalışmalarının tamamlandığını bildirdi. Köylüler SECL şirketinin yıldırma taktiği olarak hanelerinin elektrik ve suyunu kestiğini ileri sürerken, köydeki 17 ev ve okul Şubat 2014'te önceden bildirilmeksizin yıkıldı. Ailelerin çoğu yakınlardaki Pali, Sonpuri ve Padania köylerine göç etti. Ancak bu köyler de madenin bir sonraki genişleme alanında kalıyordu.

Zengin bir ormanlık alanı olan Chhattisgarh eyaletindeki bir başka kömür madeni projesi de ülkenin geriye kalan az sayıdaki yoğun ve bölünmemiş ormanlarından biri

Hasdeo Arand Ormanı.
Fotoğraf: Mayank Aggarwal/Mongabay-Hindistan

olan Hasdeo Arand'ı tehdit ediyor. Chhattisgarh eyaletinin kuzeyine uzanan oldukça zengin bir biyolojik çeşitliliği ve hassas bir ekosistemi olan Hasdeo Arand Ormanı'nın civarında ve içerisinde Choita, Parsa East ve Kete Basan (PEKB) isimli iki kömür madeni işletmesinin yapımına 2006 yılında izin verildi. 2010 yılında Hindistan hükümeti Hasdeo Arand'ı madencilik için "girişi yasak" bölge ilan etti, ama bu karar kömür projelerinin sonunu getirmedi.[12] Kamu işletmesi Rajasthan Rajya Vidyut Utpadan Nigam'ın (RRVUNL) sahibi olduğu ve alt yüklenici olarak Adani şirketinin işlettiği, yıllık 15 milyon ton üretim kapasitesi olan ve yaklaşık %80'i ormanlık alan olmak üzere, toplam 1878 kilometrekareye yayılan PEKB madenleri 2013 yılında açıldı. Prakash Industries'in işlettiği, yıllık 1 milyon ton üretim kapasitesi olan Chotia I ve II kömür madeni ocakları da 2015 yılında üretime başladı.[13] Sırada bölgede belirlenmiş toplam 24 noktadaki kömür rezervlerinin çıkarılması projeleri bekliyor.

Hasdeo Arand, 450 civarında fauna ve flora türünün habitatı. Aynı zamanda bu orman Adivasi topluluklarından (Gond, Oraon, Lohar, Kunwar ve diğer) yaklaşık 20 bin yerlinin ve orman köylüsünün de yaşam yeri. Kömür maden sahalarının açılması ile ulaşım, nakliye için gerekli yollar gibi altyapı inşaatı, ekosistemin büyük ölçüde tah-

Orman aynı zamanda bölgedeki yerli halkın kutsal saydığı bir alan. Kömür madeninin Hasdeo Arand'da neden olacağı tahribat sonucunda yerli halkların kültürel varlığı da tehlike altında olacak.

rip edilmesiyle sonuçlanan yoğun bir ormansızlaşma ve orman bölünmesine neden oluyor.[14] Sadece PEKB madeninin yaşam döngüsü boyunca 370 bin civarında ağacın kesilmesine neden olacağı hesap ediliyor. Toprak kullanımı ve niteliğindeki değişiklik bölgedeki tarım faaliyetlerini de tehlike altında bırakıyor. Bu da yaşamlarını ormancılık faaliyetlerine bağlı olarak devam ettiren yerel halkın gıda, ilaç ve geçimlik kaynaklarını kaybetmesi anlamına geliyor. Orman aynı zamanda bölgedeki yerli halkın kutsal saydığı bir alan. Kömür madeninin Hasdeo Arand'da yol açacağı tahribat sonucunda yerli halkların kültürel varlığı da tehlike altında olacak.[15]

Madenler nedeniyle yerinden edilmeler de gündemde. Örneğin, yine PEKB madeninin genişlemesiyle beraber maden alanında kalan ve daha önce bir bölümü istimlak edilen Hariharpur Köyü'nün tamamının taşınması planlanıyor. Kömür madenlerinin yıkıcı sonuçlarının daha geniş bir bölgeyi de etkilemesi bekleniyor. Bölgedeki nehir ve diğer su kaynaklarının tahribatı, su varlığının azalması ve suların kirlenmesi nedeniyle Hasdeo Arand'ın ötesindeki yerlerde, başta pirinç üretimi olmak üzere tarımsal faaliyetlerin olumsuz etkilenmesi ve büyük bir nüfusun su ihtiyacının karşılanamaması sözkonusu.[16]

Yukarıda saydığımız tüm bu risklerle karşı karşıya olan yerli topluluklar ve köylüler uzun süredir mobilize olmuş durumda; protestolarını halen sürdürüyorlar. Projeye karşı bölgedeki ilk kitlesel direniş, *gram sabha*'ların onayının alınmaması üzerine, toplam 17 köyde yaşayan binlerce kişinin harekete geçmesiyle 2014 yılında başladı. Kömür madenlerinin açılmasına karşı direnen köylüler, FRA (Orman Hakları Kanunu) ve PESA olarak anılan yasalarda kendilerine tanınan haklarının çiğnendiğini altı maddelik bir deklarasyonla ilan ettiler.[17] Sonrasında hukuki alanda mücadeleyle beraber imza toplama gibi konvansiyonel eylemler de düzenlemeye başladılar. 2019 yılında 75 gün süren oturma eylemi, 2021 yılında 30 köy sakininin Gandi'nin ünlü Tuz Yürüyüşü'nden aldıkları ilhamla gerçekleştirdikleri, eyaletin başkenti Raipur'da biten ve on gün süren 330 kilometrelik yürüyüş de yerel halkın düzenlediği protestolar arasında.

Hasdeo Arand Ormanı'nın kömür madenciliğine açılmasına karşı yapılan protesto yürüyüşünden. Fotoğraf: Twitter/@SHasdeo

Yasalarca tanımış katılımcılık mekanizması *gram sabha*'ların yapılmaması, maden açma ve genişletme konusunda rızalarının alınmaması, köylerinin ve topraklarının ellerinden alınması gibi adaletsizliklere karşı çıkan yerel halkın başlıca talebi Hasdeo Arand'daki tüm kömür projelerinin iptal edilmesi.[18] Öte yandan Hasdeo Arand aktivistleri, yetkililerin talepleri görmezden gelmesi, özellikle kadınlara yönelik güvenlik güçlerinin uyguladığı şiddet ve cinsel istismar, tutuklama ve gözaltılar gibi birçok engel ve baskıya maruz kalıyor.[19] Özetle, kömür madeni projelerinin riskleri bölgedeki yerli halk topluluklarının ve köylülerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını tüm itirazlarına karşı tehdit etmeye devam ediyor.

> *Yetkililer, yerel halkın karşı durmasına bağlı olarak Gram Sabha'ları proje izni vermeye ikna edemeyince, kapalı kapılar ardında bir toplantı yaparak köylerin liderlerine sahte rıza belgeleri imzalamaları için baskı yaptı. Biz bu adaletsizliği protesto ediyoruz.*
>
> Çiftçi, Sahli Köyü, Chhattisgarh[20]

BÖLÜM 7

Çevre Adaletsizliği Kıskacında Batan Kent Cakarta

Endonezya'nın başkenti Cakarta dünyanın en hızlı "batan" kenti. Kent sürekli olarak deniz seviyesinin altına inerken, her yıl sayısı artan yıkıcı sel felaketleri ile başa çıkmaya çalışıyor. Kentin sular altında kalması sosyal ve ekonomik çöküşü de beraberinde getiriyor. Bu durum karşısında alınan "önlemler" de gittikçe genişleyip derinleşen bir çevre adaletsizliğine neden oluyor. Cakarta iklim değişikliğine uyum (mega) projesinin çevre adaletsizliğini ortadan kaldırmak bir yana, yerinden edilmeler özelinde adaletsizlikleri nasıl artırabileceğini anlatan bir örnek.

Cakarta dünyanın en büyük metropollerinden biri. Hızlı bir kentleşme sürecinden geçen Cakarta'nın merkezinde 2022 yılı itibariyle 11 milyon 75 bin kişi yaşıyor; *Jabodetabek* ismiyle de anılan geniş metropoliten alanın nüfusunun 33 milyondan fazla olduğu hesaplanıyor.[1] Kent gerek ulusal gerekse yerel düzeyde izlenen kapitalist küreselleşmeye eklemlenme ve küresel kent yaratma politikalarının da etkisiyle son derece hızlı biçimde büyümeye devam ediyor. Kentin büyüme hızını metropoliten alandaki nüfus artışına bakarak anlamak mümkün: 1990 yılında 17,14 milyon olan nüfus, 2000 yılında 20,63 milyona, 2010 yılında 28 milyona ve 2015 yılında 31,62 milyona çıktı.[2] Hızlı artan nüfusa ek olarak Cakarta –tıpkı Endonezya'nın genelinde olduğu gibi[3]– kolonyal zamanlarından beri süregelen; neoliberal zamanlarda derinleşen sınıf ve etnisiteye bağlı mekânsal ayrışma ve eşitsizliklere, plansız büyümeye, kâr-yatırım-büyüme üçlüsünü

temel alan ekonomi-politik uygulamalara sahne olan bir kent: Bir tarafta işin ve zenginliğin yoğunlaştığı, modern binalar ve korumalı sitelerden oluşan, gelişkin bir altyapısı mevcut, küresel ağlara bağlı, üst ve orta sınıfın ikamet ve çalışma yeri olan bölgeleri bulunuyor. Diğer tarafta ise yoksulların yaşadığı gecekondu tipi konutlardan oluşan mahalleler, *kampung*'lar. Cakarta'nın kuzeyinde yer alan kıyı şeridini de kapsayan merkez bölgesinde yoğunlaşan *kampung*'lar kent altyapısının zayıf ve kentteki sağlık, eğitim ve diğer temel hizmetlere erişimin oldukça kısıtlı olduğu mahallelerdir. Çalışma ve sosyal hayatın enformel ilişki ve pratikler üzerinden şekillendiği *kampung*'lar yoksulların enformel olarak kendi çabalarıyla inşa ettikleri konutlardan oluşuyor ve barınma koşulları oldukça yetersiz.[4]

Cakarta çevre felaketlerine de en yoğun maruz kalınan kentlerin başında yer alıyor.[5] Hava ve su kirliliği, su kıtlığı gibi birçok çevre sorunuyla bir arada karşı karşıya kalan Cakarta, iklim krizi karşısında da oldukça kırılgan bir kent. Maruz kalınan çevre felaketlerinin başında kentin sular altında kalması geliyor. Bu durumun akla gelen ilk nedeni deniz seviyelerinin yükselmesi. Güneydoğu Asya'nın genelinde deniz seviyelerinin yükseliş hızının küresel ortalamadan daha fazla olması, gezegenin bu bölümündeki birçok kıyı kenti gibi Cakarta'yı da risk altında bırakıyor. Cakarta'da deniz seviyesinin artışı yılda en az 1 cm olarak hesap ediliyor.[6] Bunun yanı sıra, kentin bulunduğu alan

sürekli olarak çöküyor. Cakarta kentinin geneli her yıl ortalama 7,5-11 cm arasında batıyor; kentin bazı yerlerinin yıllık çöküşü 17 cm'yi buluyor.[7] Kent, dünya genelinde deniz seviyelerinin yükselmesi sebebiyle en fazla tehdit altında olan ilk 15 kent arasında.[8] Cakarta'nın kuzeyinin %40'ı deniz seviyesinin altına inmiş durumda.[9] İklim değişikliğinin bugünkü hâliyle devam etmesi durumunda, toplam 110 kilometrekarelik alanın sular altında kalacağı, 1 milyon 800 bin civarında insanın evlerini, mallarını ve işlerini kaybedeceği, tüm bu gelişmelerin neden olacağı ekonomik hasarın da 68 milyar doları bulacağı tahmin ediliyor.[10]

Kent ayrıca ani, kısa süreli, ama sıklıkla gerçekleşen ve oldukça yıkıcı sonuçları olan seller ve su taşkınlarının da tehdidi altında. Toplam 13 büyük nehirden ve insan yapımı kanallardan oluşan geniş bir su ağının üzerinde bulunan Cakarta'da neredeyse her yıl seller ve su taşkınları nedeniyle can kayıpları meydana geliyor; kentliler yaşadıkları evleri terk etmek zorunda kalıyor. Karşı karşıya olunan sel riskinin boyutunu kentin geçmişte karşı karşıya kaldığı felaketlerin bazılarına bakarak anlamak mümkün: Şubat 2007'de aşırı yağışlar sonucunda Cakarta'da meydana gelen sel felaketinde 79 kişi hayatını kaybederken, büyük çoğunluğu özellikle nehir kenarlarındaki *kampung*'larda yaşayan yoksullardan oluşan 430 bin insan evlerini terk etmek zorunda kaldı. Yaklaşık

18 Ocak 2014'teki taşkında Kampung Melayu, Cakarta.
Fotoğraf: iStock.com/danikancil

2013 yılında meydana gelen sellerde 256 kişi hayatını kaybetti, yüz binlerce kişi evlerini terk etmek zorunda kaldı; oluşan toplam ekonomik zarar 3 milyar doları buldu. Şubat 2020'de aşırı yağmurlar nedeniyle oluşan sel felaketinde dokuz kişi hayatını kaybederken, 30 bin kişi evlerini boşaltmak zorunda kaldı.

%75'i sular altında kalan kentte oluşan ekonomik hasarın 900 milyon dolar civarında olduğu hesaplanıyor. 2013 yılında meydana gelen sellerde ise 256 kişi hayatını kaybetti, yüz binlerce kişi evlerini terk etmek zorunda kaldı; oluşan toplam ekonomik zarar 3 milyar doları buldu.[11] Şubat 2020'de aşırı yağmurlar nedeniyle oluşan sel felaketinde dokuz kişi hayatını kaybederken, 30 bin kişi evlerini boşaltmak zorunda kaldı. Yaklaşık 176 bin kişinin doğrudan etkilendiği tahmin edilen, Şubat 2021'de gerçekleşen sel felaketinde beş kişi hayatını kaybetti; 30 binden fazla kişi yaşadıkları yeri geçici olarak terk etti.[12]

Cakarta'nın içinde bulunduğu durumda şüphesiz kentin alüvyonlu toprak yapısı, deniz kıyısında olması, bölgedeki tektonik hareketler, aşırı yapılaşma sonucunda binaların uyguladığı baskı gibi bir dizi faktörün payı bulunuyor. Tarihi olarak Cakarta'nın düzensiz ve plansız olarak gerçekleşen kentleşme süreçleri de Cakarta'nın hem kalıcı hem de geçici olarak sular altında kalmasına neden olan önemli bir faktör. Geniş bir su ağının üzerinde kontrolsüz büyüyen kentte,[13]

- nehir kıyılarındaki yerleşimler suyun akışını engelliyor,
- altyapının yetersiz olmasından dolayı su boşaltım kanalları yetersiz kalıyor,
- katı atıkların, bertaraf etme altyapısının ve sisteminin bulunmamasından dolayı nehirlere bırakılması sonucunda zaten yetersiz olan deşarj kanalları tıkanıyor,
- suyun doğal olarak biriktiği rezerv alanları yapılaşmaya teslim ediliyor.

Meseleyi sadece jeolojik, coğrafi nedenlere bağlayarak ya da kent planlamasında yapılan teknik hatalara ve eksikliklere dayanarak açıklamak yetersiz kalır. Zira, ortaya çıkan risklerin ve sonuçlarının eşitsiz dağılımının kökenlerini sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerde aramak gerekiyor. Kentin Hollanda kontrolündeki kolonyal zamanlarında oluşan etnisiteye bağlı mekânsal ayrışma ve eşitsizlikleri, kolonyal sonrası dönemde tekrardan üretecek biçimde, yoksulların daha risk altında olan deniz ve nehir kıyısında-

ki bölgelere ve daha alçakta kalan yerlere yerleştirilmeleri, kentin bütüncül ve eşitlikçi olmayan bir planlamayla genişlemesi gibi bir dizi faktör, kentin sular altında kalma riskine neden oluyor. Bu durumun bedelini ise, sorunu ortaya çıkaran aktörler olarak gösterilen yoksullar daha çok ödüyor.[14]

Cakarta'nın zemininin çökmesinde en önemli neden olan yeraltı sularının varlığının azalması da kente nüfuz eden sosyoekonomik adaletsizliğin tezahürü olarak karşımıza çıkıyor. Yeraltı suları üzerindeki baskının ana nedenlerinden biri aşırı nüfus ve yapılaşmanın yanı sıra kentin temiz su ihtiyacını sağlama hizmetinin özelleştirilmiş olması. Askeri diktatör Suharto yönetiminin 1998 yılında kentin su dağıtım işletmesini özelleştirmesi su fiyatlarının artmasına neden oldu.[15] Cakarta'da suyun metreküp fiyatı, su işletmesinin kamuda olduğu Endonezya'nın ikinci en büyük kenti Surabaya'dakine göre 2,7 kat daha fazla. Bu durum yoksulların şebeke suyuna erişiminin önündeki en büyük engellerden biri.[16] Özelleştirmenin bir etkisi de kentin zaten yetersiz olan temiz su şebekesini geliştirecek altyapı yatırımlarının yapılmaması. Ek olarak, enformel yerleşimlerde yaşayan çok sayıda yoksul kentlinin su şebekesine yasal olarak erişim hakkı bulunmuyor.[17] Özetle, kentin su şebekesi Cakarta'daki hanelerin sadece %35'inin temiz su ihtiyacını karşılayabiliyor. Büyük çoğunluğunu yoksulların oluşturduğu, geriye kalan %65'lik kesim ise katı atıklar, ağır metaller ve kimyasal maddelerle kirlenmiş olan kentteki nehirleri de kullanmadığından temiz su ihtiyacını doğrudan yeraltı su kaynaklarından karşılıyor.[18] Öte yandan, yeraltı sularını sadece yoksullar değil, üst gelir grubu da kullanıyor. Kentin varsılları, temiz su ihtiyaçlarını güçlü ve verimliliği yüksek pompalar sayesinde oldukça büyük miktarda çektikleri yeraltı suyuyla karşıladıklarından kentin su şebekesi sistemini kullanmıyor. Bu da, kentin su yönetiminde yoksulların su kullanımının desteklenmesine ve altyapının yenilenmesine katkı verecek kademeli faturalandırma gibi uygulamaların hayata geçirilebilmesine imkân tanımıyor. Daha da önemlisi, üst gelir grubundakiler yoksullara göre çok daha fazla yeraltı suyu tüketiyor. Diğer bir deyişle, kentin üst gelir grubunun zemin çökmesi ve kentin sular altında kalmasında oldukça büyük bir payı var ve bu durumun yıkıcı sonuçlarını yoksullar çekiyor.[19]

Cakarta'nın sular altında kalmasının yıkıcı sonuçları ağırlıklı olarak yoksulluk ve ayrımcılığın yoğun olduğu *kampung*'larda yaşayan dezavantajlı grupları etkiliyor.[20] Kentteki soylulaştırma ve yenileme projelerine bağlı olarak yerinden edilme riskiyle zaten her an karşı karşıya olan *kampung*'lar başta seller olmak üzere iklim değişikliği ile şiddetini ve miktarını artıran felaketler karşısında oldukça kırılgan bölgeler.[21] Sellerde can ve mal

kayıplarının büyük çoğunluğu *kampung*'larda gerçekleşirken, seller ve deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle evlerini, işlerini, geçimliklerini ve yaşam alanlarını kaybedenler yine *kampung*'larda yaşayan yoksullar oluyor. Bunların yanı sıra, *kampung*'lar seller sırasında ortaya çıkan kamu sağlığı riskinin en yoğun biçimde maruz kalındığı mahalleler. Örneğin, 2007 yılındaki sel felaketi sırasında yoksulların temiz su ihtiyaçlarının neredeyse tamamını karşılayan yeraltı sularının %63'ünün koli basili bakterisi ile kirlendiği tespit edilmişti. Bununla birlikte, gündelik hayatın normal akışı içerisinde de nehirlerdeki ağır metal yoğunluğu ve kimyasal maddeler sonucu ortaya çıkan kirlenme, nehir kıyısındaki *kampung* yerleşimlerinde yaşayanların sağlığını sürekli olarak tehdit ediyor.[22] Özetle, *kampung*'ları çevre adaletsizliğinin Cakarta'daki cisimleşmiş hâli olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Tüm bu ekolojik ve sosyal riskleri barındıran Cakarta'da, 2007 yılındaki sel felaketi bir dönüm noktası oldu. Endonezya hükümeti Cakarta'nın sular altında kalmasına yönelik kapsamlı bir çalışma başlatma kararı aldı ve konuyla ilgili teknik bilgi birikimi ve deneyimi olan Hollanda hükümeti ile Hollanda'dan uzmanlar ve şirketlerle birlikte çalışmalar yürütüldü. 2014 yılında Ulusal Başkent Bütünleşik Kıyı Düzenlemesi Master Planı (NCICD) ilan edildi ve planın ilk aşaması yine aynı yıl yürürlüğe kondu.

Fotoğraf: iStock.com/Nikada

Büyük Garuda projesi.
Görsel: KuiperCompagnons

Daha önce kent genelinde uygulamaya konan denizden toprak kazanma projelerinin ve nehir/dere yatakları ıslah projelerinin de katıldığı NCICD'in belkemiğini oluşturan proje "Büyük Garuda"ya yakından bakalım. Mega projenin ana amacı deniz seviyelerinin yükselmesine ve büyük dalgalara karşı kenti sular altından kalmaktan kurtarmak. Bu amaç doğrultusunda, üçte biri suyun üzerinde olmak üzere toplam 25 metre boyunda ve 40 kilometre boyunca uzanan dev bir deniz duvarı, denizin doldurulmasıyla oluşturulacak 17 yapay ada, bağlantı yolları ve diğer altyapıların yapımı planlanıyor. Kuşbakışı bakıldığında projenin bütünü Endonezya'nın ulusal sembolü olan efsanevi "Büyük Garuda" kuşunun şeklini alacak. Atfedilen "ulusal çıkar"ın sembolik bir ifadesi olarak projenin ismi de buradan geliyor. Cakarta'yı "kurtaracağı" iddiası ile ortaya atılan dev projenin maliyetinin toplam 40 milyar dolar civarında olması bekleniyor. Planlara göre, denizde oluşturulacak yapay adaların üzerinde iş merkezi, lüks konutlar ve alışveriş merkezleri bulunacak ve 1,5 milyon kişiyi barındırabilecek. Endonezya hükümetinin, ağırlıklı olarak Hollanda –kısmi olarak da Güney Kore– merkezli mühendislik, mimarlık ve danışmanlık firmalarıyla ortaklaşa yürüttüğü projenin finansmanının çoğunun da bu yapay adaların üzerine inşa edilecek gayrimenkullerin üst gelir gruplarına ve şirketlere satışı yoluyla karşılanması planlanıyor. Böylelikle projenin, merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin öteden beri Cakarta'yı "küresel kent"e dönüştürme ve merkezi güneye kayan kentin deniz kıyısında yer alan kuzeyindeki yoksullaşmış tarihsel merkezini mutenalaştırma ve yenileme hedeflerine hizmet etmesi bekleniyor.[23]

Ekolojik sorunlar Cakarta'daki sosyal ve ekonomik eşitsizliklerle birleştiğinde, "Büyük Garuda"nın varolan çevre adaletsizliklerine yenilerini eklemesi bekleniyor.

"Büyük Garuda" projesi, neden olacağı ekolojik sorunlar, yerinden edilmeler ve çevre adaletsizlikleri nedeniyle birçok itirazın hedefi hâline gelmiş durumda. Öncelikle Cakarta'nın fiziksel olarak batışında toprak çökmesinin payı deniz seviyelerinin yükselmesine göre daha fazla. Projenin parçası olduğu NCICD'de ise yeraltı sularının aşırı tüketilmesine karşı uygulama ve altyapı çalışmaları öngörülmüyor. Diğer yandan, deniz duvarının büyük okyanus dalgalarını kesmek için yeterli olmayacağı görüşü de savunuluyor. Özetle, dev proje asıl amacı olan Cakarta'yı sular altından kurtarmayacak.[24] Diğer yandan, "Büyük Garuda"nın yaratacağı birçok ekolojik sorunun arasında Cakarta Körfezi'nin kirlenmesi de bulunuyor. İnşa edilen deniz duvarı ile kıyı şeridi arasındaki bölüm, kentin denize akan nehir ve yağmur sularının biriktiği su toplama alanı olarak tasarlanıyor. Ancak, Cakarta'nın kimyasal maddeler, ağır metaller ve katı atıklarla kirlenmiş sularına kentin kanalizasyon ve arıtma sisteminin oldukça yetersiz olmasından dolayı evsel atık suları da boşaltılıyor. Biyolojik ve kimyasal kirliliğin üst seviyelerde olduğu nehir sularının deniz duvarı ve kıyı arasında oluşturulacak bölümde birikmesi deniz suyunun da kirlenmesine yol açacak ve halihazırda sorunlarla karşılaşılan kamu sağlığı ve hijyen alanlarında kente ek riskler getirecek. Su biriktirme alanlarındaki kirlilik, projenin yapımı sırasında ortaya çıkacak tahribat ile birleştiğinde Cakarta Körfezi'ndeki deniz flora ve faunası da büyük tehdit altında kalıyor.[25] Ayrıca fırtına, kasırga gibi aşırı hava olaylarına ve deniz seviyelerinin yükselmesine karşı doğal bir bariyer olan, karbon yutağı işlevi gören ve birçok canlı türü için habitat olan kıyılardaki mangrov ormanlarının geriye kalan az bir kısmı da projeyle beraber yok olma riskiyle karşı karşıya.[26] Tüm bunlara, yapımında çok miktarda enerji ve malzeme kullanılacak bir mega proje olan "Büyük Garuda"nın yüksek karbon ayak izine ve dolayısıyla iklim krizinin büyümesine yol açacağını da eklemek gerekir.[27]

Yukarıda saydığımız tüm bu ekolojik sorunlar Cakarta'daki sosyal ve ekonomik eşitsizliklerle birleştiğinde, "Büyük Garuda"nın varolan çevre adaletsizliklerine yenilerini eklemesi bekleniyor. Bunların başında da yoksulların doğrudan yerinden edilmeleri, ekolojik tahribat nedeniyle sosyal, ekonomik ve kültürel yaşam alanlarının hasar görmesi geliyor. Nehir ve kanalların kıyılarında bulunan *kampung*'larda yaşayan yoksullar

Fotoğraf: iStock.com/rigamondis

zaten uzun zamandır yerlerinden edilme tehdidi ile karşı karşıya. Genel hatlarıyla kentte orta ve üst sınıfların yatırım alanlarının genişletilmesi ve Cakarta'nın küresel kent olma hedefleri kapsamında *kampung*'ların iş ve yaşam alanları olarak yeniden düzenlenmesi için sürekli olarak yerinden edilmeler meydana geliyor. *Kampung*'lar genelde yoksulların kendi başlarına inşa ettiği gecekondu tipi konutlardan oluşsa da zaman içerisinde yasal olarak tanındı. Ancak 2007 yılında çıkan bir kanun ile nehir, kanal ve su toplama alanlarına on metreden yakın olan evler yasadışı ilan edildi.[28] *Kampung*'lardaki parçalı mülkiyet yapısı yerinden edilmelerin farklı biçimlerde gerçekleşmesine yol açtı. Tapu sahibi olan bir kısım *kampung* sakini pazarlıklarla ilerleyen ve çoğunlukla tazminat ödenmesi ile sonuçlanan bir süreçle yerlerinden ediliyor. Mülkiyet hakları olmayan çoğunluk ise mahalle örgütlenmelerinin direnişine rağmen çoğunlukla fiziksel güç kullanımı yoluyla yerinden ediliyor.[29] Böylelikle binlerce kent yoksulu selleri önleme ve nehirleri ıslah etme plan ve projeleri kapsamında "kamu düzeni" ve "yeşil alanların yapılması" gibi çeşitli gerekçelerle evlerini ve geçimlik faaliyetlerini kaybediyor. Cakarta'nın kuzeyindeki *kampung*'larda yaşayan 24 bin ailenin, yağmur suyunun toprağa geçmesini sağlamak amacıyla yapılması planlanan yeşil alanlar nedeniyle evlerinden atılmaları sözkonusu.[30]

Yeniden yerleştirme programları ise, boşaltılan evlerin çoğunun mülkiyetinin o evlerde yaşayanlarda olmaması, olması durumunda ise resmî belge eksikliği gibi bürokratik nedenlere bağlı olarak az sayıda yerinden edilen kişiyi kapsıyor. Ayrıca, kentin farklı yerlerinde yapılan sosyal konutların az sayıda, küçük ve inşaat kalitesinin kötü olması kadar ortam ve şartların geleneksel geçimlik faaliyetlerine izin vermeyecek biçimde tasarlanması gibi bir dizi soruna işaret ediliyor.[31] Yerinden edilen kent yoksulları sadece barınma yerlerini ve geçimliklerini kaybetmiyor. Dünya genelindeki diğer birçok kentin enformel yerleşim bölgelerinde olduğu gibi *kampung*'ları da, hayatta kalma stratejileri ve faaliyetlerinin sonucunda gıda paylaşımından sağlık harcamaları için kolektif kaynak toplamaya ve karşılıklılık üzerinden sosyal yardım grupları oluşturmaya kadar birçok müşterek pratiği ve ağıyla güçlenen, çatışma ve rekabetin yanı sıra dayanışmacı ilişkilerin de var olduğu mekânlar olarak tanımlamak mümkün.[32] *Kampung*'lardan atılanlar tüm enformel dayanışma ağ ve ilişkilerinden de mahrum kalıyor. "Büyük Garuda" projesi ile bağlantılı olarak yürütülen ıslah ve yeşil alan oluşturma çalışmaları binlerce kent yoksulunu yerinden ederken, bu çalışmaların halihazırda maruz kalınan çevre adaletsizliğinin ve eşitsizliğin boyutlarını artırması bekleniyor.[33]

"Büyük Garuda" projesinin yol açacağı sosyal, ekonomik ve ekolojik hasarı kentteki balıkçılık sektörünün durumuna bakarak daha detaylı görmek mümkün. Balıkçılık Cakartalı yoksulların ana geçim kaynaklarının başında geliyor. Kentte bulunan balıkçı teknesi sayısı –%80'inden fazlası küçük tekne olmak üzere– dört binin üzerinde. Kentte balıkçılık ile uğraşan kişi sayısı 24 bin civarında. Balıkçılık sektörünün diğer tüm yan faaliyetleri hesaplandığında, bu sayı yaklaşık 50 bine varıyor.[34] *Kampung*'larda ve benzeri yoksul balıkçı yerleşimlerinde yaşayan bu insanlar "Büyük Garuda" projesi nedeniyle hem doğrudan yerinden edilme hem de geçim kaynaklarını kaybetme riski ile karşı karşıya. Balıkçılık ile geçinen hanelerin bir kısmı denizden toprak kazanma çalışmalarının başlamasıyla şimdiden yerlerinden edilmiş, en önemli geçim kaynaklarını kaybetmiş hâldeler. Örneğin, projenin inşaat çalışmaları nedeniyle evlerinden çıkarılan Muara Angke isimli balıkçı yerleşiminde yaşayanlar kendilerine sağlanan konutların deniz kıyısının uzağındaki bölgelerde olmasından dolayı balıkçılık mesleğini sürdürmekte zorlanıyorlar.[35] Projenin yapımı ilerledikçe kıyı bölgelerinde yaşayan balıkçıların büyük bir kısmının yaşam alanlarından gönderileceği öngörülüyor. İnşa edilmekte olan yapay adaların üzerindeki alanın %5'inin balıkçıların barınmasına ve çalışma alanlarına ayrılması planlanıyor. Ancak, kentin orta ve üst sınıflarına yönelik bir emlak projesi olarak da tanımlanabilecek "Büyük Garuda" projesi kapsamındaki yapay adaların üzerinde ya-

pılması planlanan sosyal konutlarda, yaşamın pahalı olacak olması nedeniyle yeterli geliri olmayan balıkçı topluluklarının yaşaması oldukça güç. Projenin deniz ekosisteminde neden olmaya başladığı tahribatın genişlemesi ile balık nüfusunun azalması da balıkçı topluluklarının geçim kaynaklarının ortadan kalkması anlamına geliyor. Deniz duvarı ve yapay adaların balıkçıların av sırasında düzenli olarak kullandıkları rotalarının üzerinde inşa edilmesi balık sürülerine ulaşmalarını güçleştirdiğinden balıkçılık faaliyetlerini sekteye uğratıyor. Proje daha tamamlanmadan, sadece inşaatından dolayı balıkçıların aylık gelirlerinin dörtte üçünü kaybettikleri kaydediliyor.[36] "Büyük Garuda" projesi nedeniyle Cakarta Körfezi'nde balıkçılığın yapılamaması durumunda toplam ekonomik kaybın ise 57 milyon dolar civarında olacağı hesaplanıyor.[37]

Balıkçı toplulukları, proje mağduru diğer yoksul *kampung* sakinleri ve birçok STK ile beraber "Büyük Garuda" projesine karşı Cakarta Körfezi'ni Kurtarma Koalisyonu (KSTJ) olarak örgütlenmiş durumda. Proje nedeniyle çalışma, barınma ve kültürel varlık haklarının ihlal edildiğini, kendilerinin bu bölgelerden sürülmek istendiğini belirten balıkçılar ve yoksul *kampung* sakinleri, yasal yollardan başvurularını yaparak hukuki mücadele verirken aynı zamanda protestolarına da devam ediyor. Hatta katılımcılık ilkesine dayanarak kendi oluşturdukları alternatif bir projeyi de kamuoyunun gündemine sokmaya çalışıyorlar.[38]

Kısaca, "Büyük Garuda" siyasetçiler, bürokratlar/teknokratlar ve özel sektörün merkezden geliştirdiği teknoloji temelli bir mega proje. Amaç Cakarta'nın sular altında kalmasını önlemek olarak tarif edilse de bu uyum projesi, kentin bir yatırım alanına dönüştürülmesine ve kapitalist küreselleşmenin bir parçası yapılmasına yönelik politikalar üzerinden şekillenmekte. Kentin sular altında kalmasının asıl mağdurları, ama aynı zamanda sellerin başlıca "suçlusu" olarak gösterilen *kampung*'larda yaşayan yoksullar, proje oluşturma ve uygulama süreçlerinden tamamen dışlanmış durumda. Bu mega projenin neden olduğu ekolojik ve sosyoekonomik sorunların kökenindeki dışlayıcı, ayrımcı ve adaletsiz siyasi tercih ve uygulamalar ise görmezden geliniyor.[39] Böylelikle "batan" Cakarta'yı "kurtarma" projesi olarak sunulan "Büyük Garuda", halihazırda varolan çevre adaletsizliğini tüm boyutlarıyla –bölüşüm, tanınma ve katılım– derinleştiriyor ve yeniden üretiyor.

BÖLÜM 8

Muğla'da Kömür Karası Ölmez Ağacını Yok Ederken

Dünya hızla kömürden uzaklaşıyor. 1965-2013 arasında dünya genelinde hızla artan kömür tüketimi, 2013'te tepe noktasını gördükten sonra inişe geçti.[1] Paris Anlaşması'nın yüzyıl sonunda küresel sıcaklık artışlarını 1,5°C ile sınırlamak hedefinin gerçekleşebilmesi için OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkelerinin 2030 yılına kadar kömür kullanımını tamamen terk etmiş olmaları gerekiyor. Dünya genelinde de yeni termik santrallerin yapılmaması, eskilerinin devre dışı bırakılması, kömür/fosil yakıt finansmanına katkıda bulunmama ve "net sıfır emisyon" gibi kömürden kademeli çıkış politikalarını uygulayan ülkelerin sayısı artışta. Dünyada kapatılma tarihi ilan edilen termik santral sayısı 750'ye ulaştı. 2022 yılında yeni kömür santrali projesini uygulamaya geçirecek ülke sayısı 34 ve bu sayı 2021'de 41 idi.[2] Özetle, hızının ve kapsamının yeterliliği tartışılsa da dünya genelinde yaygınlaşan kömürü terk etme eğilimi sözkonusu.

Türkiye'nin ise herhangi bir kömürden çıkış politikası bulunmuyor. Türkiye'de *kalkınma* ve *ekonomik büyüme* öteden beri devlet ve farklı siyasi aktörlerin birincil önceliği durumunda; ekonomik ve sosyal politikalara temel oluşturuyor. AKP iktidarının giderek otoriterleşen "neoliberal modernleşme" modelinin de ana hedefleri kalkınma ve ekonomik büyümeyi sağlamak.[3] İnşaat sektörünün yanı sıra, her zaman devlet kontrolündeki enerji sektörünün bu modelde kritik bir önemi var. İktidarın bu sektörlere dair politikalarının sermaye birikimi, kaynak ve faydaların akış ve dağıtımını kontrol etmeye yönelik olduğu söylenebilir.[4] Bir meşruiyet ve hegemonya üretim aracı olarak kullandığı mega-projeler için de enerji can alıcı bir önemde.[5] Bu modele bağlı olarak, genel ekonomik büyüme ve kalkınma hedefleri için enerji sektörünün büyümesi öncelik olarak benimseniyor; bunun çevresel ve sosyal maliyetleri gözardı ediliyor.[6] Ekim 2021'de Paris Anlaşması'nı TBMM'nin onaylaması ve Türkiye'nin Anlaşma'ya taraf olması sonrasında bile bu tutumda herhangi bir değişiklik görülmüyor, ortaya çelişkili enerji politikaları çıkıyor. Bu durumun rakamlara yansıması şöyle: Türkiye'de elektrik üretiminde genel olarak fosil yakıtların payı 2020'de %58 iken 2021'de %64 oldu.[7] Eylül 2021 verileri, Türkiye genelinde toplam 20.331 MW kurulu gücü olan 68 kömürlü termik santralin bulunduğunu gösteriyor.[8] TEİAŞ (Türkiye Elektrik İletim AŞ) verilerine göre, 2021'de üretilen elektriğin %31,43'ü kömürlü termik santrallerden geldi.[9] Birçoğu finansman zorlukları ve tepkilerden dolayı hayata geçmemiş olsa da 1465 MW kurulu gücünde bir kömür termik santralinin de yapımı devam ediyor. Öte yandan iptal davaları, kamuoyunun tepkisi ve dünya genelinde kömür projelerine finansmanın azaltılmasından/durdurulmasından dolayı finansal kaynak bulunamaması gibi nedenlerden ötürü 10,6 GW kapasiteli kömür santrali planı rafa kaldırıldı.[10]

Dünyada kapatılma tarihi ilan edilen termik santral sayısı 750'ye ulaştı. 2022 yılında yeni kömür santrali projesini uygulamaya geçirecek ülke sayısı 34 ve bu sayı 2021'de 41 idi.

Türkiye'nin enerji alanındaki ana hedeflerinden biri de 2000'lerle beraber artış gösteren ithal kömür kullanımı yerine yerli kömür üretiminin ve tüketiminin artırılması.[11] Bu hedef politikaların altında "enerji ve ekonomi bağımsızlığı"nın sağlanması iddiası ile birlikte merkezi siyasi iradenin kontrolünü pekiştirmesi yatıyor.[12] Bunun göstergelerinden biri Türkiye'nin "2019-2023 Stratejik Planı"nda bulunan, ülkedeki yerli kömür kurulu gücünün 2019-2023 arasında 10.664 MW seviyesinden 14.664 MW seviyesine yükseltilmesi hedefi.[13] Bu çerçevede yerli kömür alım garantisi, kapasite mekanizması ve rezerv özelleştirmeleri gibi kömür sektörüne yönelik birçok teşvik mekanizması ve programı uygulanmaya devam ediyor.[14] İthal kömür kullanımını azaltma, yerli kömür kullanma politikalarının uygulandığı Türkiye'de yerli linyit kömürünün elektrik üretimi içerisindeki payında da artış var.[15] TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileri Türkiye'nin linyit kömür üretiminin Mart 2022'de Şubat'a göre %18,4, Mart 2021'e göre %33,6 arttığını gösteriyor.[16] Kısaca, Türkiye yenilenebilir enerji konusunda bazı gelişmeler gösterse de kömür kullanımından vazgeçmiyor; tersine, teşvikler ve yatırımlar yoluyla yerli kömürün çıkarılması ve kullanılmasına yönelik politikalar ve projeler yürütülüyor.

Muğla da kömür faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu, Türkiye'nin önemli kömür bölgelerinden Yatağan ve Milas'ı barındırıyor. Bölgede 1980'lerin başlarından itibaren hem kömür madenleri hem de kömürlü termik santraller faaliyete geçti. Bugün Muğla'da linyit kömürü ile çalışan üç termik santral bulunuyor. Bu santrallerden temeli 1977'de atılan Yatağan Termik Santrali'nin 1. ünitesi 1982'de, 2. ünitesi 1983'te ve 3. ünitesi 1984'te tamamlandı. Böylelikle kurulu gücü 630 MW, yıllık üretim kapasitesi 4.095.000 KWh olan Yatağan Termik Santrali tam kapasitesine ulaştı. Bölgenin ikinci termik santrali, Milas'taki 420 MW kurulu gücü olan Yeniköy Santrali'nin 1. ünitesi 1986'da, 2. ünitesi 1987'de işletmeye alındı. Son olarak, yapım kararı 1983'te alınan Milas'taki Kemerköy Termik Santrali'nin inşaatına 1987 yılında başlandı. Santralin ilk iki ünitesi 1994'te işletilmeye başladı. 630 MW kurulu gücü olan Kemerköy Santrali'nin son ünitesi de 1995'te tamamlandı. Devletin yap işlet termik santralleri kendilerine bağlı çalışan kömür madenleri ile beraber 2014'te özelleştirildi. Böylelikle Yatağan Termik Santrali

Fotoğraf: İkizköy Çevre Komitesi arşivi

Bereket Enerji A.Ş.'ye ait Yatağan Termik Enerji Üretim A.Ş.'ye, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santralleri de IC İçtaş Enerji-Limak Enerji ortaklığıyla kurulan YK Enerji Üretim A.Ş.'ye devredildi.[17]

Bölgede kömür madenciliği faaliyetleri Yatağan Termik Santrali'nin yapım çalışmalarıyla başladı. Yatağan-Eskihisar ve Milas-Sekköy linyit madeni ocakları 1979 yılında açıldı. Termik santrallerin tamamlanmasıyla beraber bu santrallere yakıt sağlayan kömür madenlerinin sayısı da yükseldi.[18] 2019 yılı verilerine göre, Muğla genelinde bulunan kömür çıkarma faaliyet grubuna ait toplam 14 işyerinde 1390 (sigortalı) işçi çalışmaktaydı.[19] CAN Europe'un 2019 tarihli *Kömürün Gerçek Bedeli-Muğla Raporu*'nda Yatağan'da 23.360 hektar, Milas'ta 23.340 hektar alanın linyit maden ocağı olarak tahsis edildiği kaydediliyor.[20]

MADEN VE SANTRALLERİN EKOLOJİ VE KAMU SAĞLIĞINA ETKİLERİ

Kömür faaliyetleri bölgede oldukça yaygın ve büyük çaplı ekolojik tahribata yol açıyor. Orman, zeytinlik alan ve su kaynaklarının bozulması/yok olması yöre halkının sağlıklarını ve geçimlik kaynaklarını ve faaliyetlerini kaybetmelerine, sonucunda da dolaylı ve ekonomik anlamda yerinden edilmelerine neden oluyor.

Milas ve Yatağan'da maden işletme ruhsatı verilmiş toplam alanın yaklaşık yarısı ormanlardan, diğer yarısı da zeytinlik, tarım arazileri ve yerleşim alanlarından oluşuyor.

Muğla'nın %68'i ormanlık alan. Muğla ilçeleri Milas ve Yatağan doğal hayat bakımından da oldukça zengin. Ancak bölgenin ekosisteminde ve yöre halkının geçimliğinde önemli yer tutan ormanlar kömür madenleri nedeniyle yok oluyor. 1979-2018 arasındaki dönemde yaklaşık beş bin hektar arazide kömür çıkarıldığı hesaplanıyor. Bu alanların yaklaşık yarısının ormanlık alan olduğu tahmin ediliyor. 2019 yılı itibariyle, Milas ve Yatağan'da toplam 46.700 hektar alan, verilen işletme ruhsatları yoluyla maden ocağı olarak tahsis edilmiş durumda. Tahminlere göre bu alanın yaklaşık yarısı (43.800 hektarlık kısmı üzerinden yapılan bir hesaplamaya göre %47,3'ü) ormanlık alan.[21] Diğer yarısı ise zeytinlik, tarım arazisi ve köy yerleşim alanlarından oluşuyor.[22] İşletme ruhsatı verilen alanların tamamı kömür madenciliği için kullanıldığı takdirde Milas'ta 12.038 hektar, Yatağan'da 8714 hektar ormanlık alanın yok olacağı hesaplanıyor.[23] Maden ocaklarının etkisini bertaraf etmeye yönelik ağaçlandırma çalışmaları oldukça kısıtlı ve etkisiz. Rehabilitasyon adı altında toplamda oldukça küçük bir alanın ağaçlandırıldığı, buralarda da endemik olmayan ve hızlı büyüme özellikleri göz önüne alınan türlerin tercih edildiği kaydediliyor.[24] Bununla birlikte kömür madenleri için açılan yollar ve tesisler habitat parçalanması ve biyolojik çeşitliliğin tahribatına yol açıyor ve açacak.

Santraller ve kömür madenleri bölgede yaşamı tehdit eden, suları ve havayı tahrip eden en büyük ekolojik sorunlardan. Üç santralin toplamından çıkan cüruf, uçucu kül atığı yılda dört milyon tonu geçiyor ve herhangi bir arıtma işlemi yapılmadan açık bir şekilde ormanlık alanlarda depolanıyor. Örneğin Yatağan Termik Santrali'nin cüruflarının depolandığı Kapubağ Köyü civarındaki atık alanı 130 hektar civarında.[25] Depolama alanı bölgenin başlıca içme ve kullanma suyu kaynağı olan yeraltı sularının beslenmesi ve depolanması için önemli bir yer. Bölgede yapılan araştırmalarda, burada depolanan yeraltı sularında Çevre Koruma Örgütü'nün (EPA) belirlediği sınırı aşan seviyede kadmiyum ve kurşun tespit edildi.[26] Su kaynaklarının tüketilmesi de yöredeki tarım faaliyetlerini ve canlı yaşamını doğrudan etkileyen bir sorun. Kömür madenlerinin kaya ve toprak tepeleri oluşturması, akarsu yataklarının bozulması gibi topografyada yaptığı değişiklikler yerüstü sularının akışını ve varlığını tehdit ediyor. Aynı

zamanda termik santraller ve kömür madenlerinin bölgedeki su varlığı üzerinde aşırı baskısı bulunuyor. Kullandığı suyu denizden sağlayan Kemerköy Termik Santrali'nden farklı olarak Yatağan ve Yeniköy santrallerinde üretim sırasında kullanılan su, tatlısu kaynaklarından temin ediliyor. CAN Europe'un hesaplarına göre Yatağan Termik Santrali'nin Dipsiz Çay'dan kullandığı suyun miktarı Yatağan ilçesindeki toplam su tüketiminin 7,5 katından fazla. Yeniköy ise Geyik Barajı ve Dereköy'ün sularını kullanıyor ve soğutma için kapalı devre bir sistemi olmasına karşın kullandığı su Milas'taki toplam su tüketiminin yaklaşık 2,5 katı.[27]

Milas ve Yatağan'daki TES'ler atmosfere saldıkları partiküller, ağır metaller ve gazlarla bulundukları bölgeyi Türkiye'nin havası en kirli yerlerinden biri hâline getiriyor. Bu durumun sonucunda hem Yatağan'da hem de Milas'ta kamu sağlığı ciddi bir risk altında bulunuyor. HEAL'in (Sağlık ve Çevre Birliği) konuyla ilgili 2019 yılı verilerini kullanarak yaptığı araştırmaya göre, Milas ve Yatağan'da santrallerin havayı kirletme nedenleri şöyle sıralanıyor:[28]

• *Partikül (PM) salımları:* Yatağan Termik Santrali Türkiye'de en yüksek yıllık PM (PM2,5 ve PM10) salımıyla ilk on santral arasında yer alıyor; yıllık toplam 1179 ton

Yatağan Termik Santrali kül barajı.
Fotoğraf: İkizköy Çevre Komitesi arşivi

PM salımına neden olduğu tahmin ediliyor. Kemerköy Santrali'nin yıllık PM salımı 336 ton, Yeniköy Santrali'ninki ise 278 ton olarak hesaplanıyor. Türkiye genelinde partikül salımlarından en çok etkilenen yerler arasında Afşin-Elbistan bölgesi, Zonguldak ve Çanakkale'nin yanı sıra Milas-Muğla arasında uzanan kömür bölgesi yer alıyor.

• *Kükürt dioksit (SO_2) salımları:* Yıllık olarak Yatağan Santrali 10.146 ton, Kemerköy Santrali 10.020 ton kükürt dioksiti atmosfere salıyor. Her iki santral de en çok kükürt dioksit salarak kirlilik yaratan on termik santral arasında bulunuyor. Yeniköy Santrali'nin yıllık SO_2 salım miktarı ise 8488 ton. HEAL, bölgedeki üç santralin de kükürt dioksit salımını aza indiren DeSOx filtre sistemleri olduğu hâlde bu filtrelerin çalışma süreleri ve bakımları hakkında bilgilerin şeffaf biçimde paylaşılmamasından dolayı şüphelerin olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte HEAL hesaplarını bu filtrelerin tam kapasite çalıştığı varsayımı ile yapmıştır. Filtre sisteminin varsayılandan az çalıştırılması veya tam randımanlı çalışmaması olasılığı salım miktarlarının daha da yüksek olabileceğine işaret ediyor.

• *Azot dioksit (NO_2) salımları:* Azot dioksit salımlarına bakıldığında Türkiye'deki termik santraller arasında yıllık 18.405 ton salım ile Yatağan Santrali birinci sırada. Yıllık 7896 ton salım ile Kemerköy Santrali dördüncü, 6214 ton salım ile Yeniköy Santrali beşinci sırada geliyor. Bu salım oranları Muğla'yı Türkiye'de azot dioksit salımlarına en çok maruz kalan yer yapıyor.

Halk sağlığını doğrudan etkileyen bu durumda, CAN Europe'un hesaplamalarına göre üç santralin neden olduğu kirli havanın solunması her yıl yaklaşık 280 erken ölüme neden oluyor. Bölgede, 1982-2017 arasında toplam 45 bin erken ölümün bu sebepten gerçekleştiği tahmin ediliyor. Santrallerin 50 yaşını doldurana kadar çalışması hâlinde 2018-2043 arasında hava kirliliği nedeniyle 5300 kişinin daha hayatını kaybedeceği öngörülüyor.[29]

KÖMÜR TEHDİDİ ALTINDAKİ TARIM

Kömür sektörünün bölgede neden olduğu tahribat yöre halkının geçimlik kaynak ve faaliyetlerini bozuyor/yok ediyor. Muğla genelinde yöre halkının turizm dışındaki önemli geçim kaynaklarını zeytincilik, narenciye üretimi, meyve sebze yetiştiriciliği,

Tarımsal faaliyetler içerisinde en büyük pay zeytinciliğin. Tarım topraklarının %43'ü zeytinliklerden oluşuyor. Milas'ta 114 köyün ana geçim kaynaklarından biri zeytincilik.

seracılık, hayvancılık, arıcılık ve balıkçılık oluşturuyor. Tarımsal faaliyetler içerisinde en büyük pay zeytinciliğin. Tarım topraklarının %43'ü zeytinliklerden oluşuyor. Milas'ta 114 köyün ana geçim kaynaklarından biri zeytincilik. 81 bin 189 hektar büyüklüğünde tarım arazisinin 52 bin 900 hektarlık bölümü, diğer bir deyişle %65'i, zeytinliklerden oluşuyor. Kayıt altındaki 7.785.000 meyve veren, 37.490 meyve vermeyen zeytin ağacına yaklaşık 1 milyon olduğu tahmin edilen kayıtdışı zeytin ağacı da eklendiğinde toplam 9 milyon zeytin ağacı bulunduğu söylenebilir.[30] Milas'ta üretilen zeytin ve zeytinyağının niteliğiyse üst seviyede. Türkiye'de belirli bir coğrafyaya ait ve kendine has nitelikleri olan ürünlerin belirlenmesini sağlayan Coğrafi İşaret (CI) tescili almaya ilk hak kazanan zeytinyağı Milas'ınki.[31]

Yöre halkının önemli bir geçim kaynağı olan zeytincilik kömür faaliyetleri nedeniyle olumsuz yönde etkileniyor. Bunun başlıca nedeni ağır metaller barındıran toz salımları. Santrallerden çıkan kül ve tozlar zeytin ağaçlarının yapraklarını tabakalar hâlinde kapladığından ağaçlar güneş ışınlarını yeterince alamıyor, meyve oluşumunu sağlayan sentezlenmeler azalıyor ve sonucunda da zeytin meyvesinin niteliği düşüyor. Aynı zamanda, havaya salınan kül, toz ve kükürtdioksit ağaçların çiçeklerini etkilediğinden meyve oluşumunu sağlayan süreçler olumsuz etkileniyor; meyve verimliliğini düşürüyor.[32] Yapılan saha araştırmaları yöre halkının tanıklıkları üzerinden bu olumsuz etkileri gözler önüne seriyor.[33] Örneğin Ekoloji Birliği'nin hazırladığı raporda, santrallerden salınan duman ve zehirli gazların bitkiler üzerindeki etkisinin özellikle geceleri ve yağmurlu havalarda arttığı, geceleri bacalardaki filtrelerin çalıştırılmadığı, zeytin üretiminde ve verimliliğinde de yıllar içerisinde gözle görülür düşüşler olduğunu yöre halkı dile getiriyor.[34]

Bölgedeki diğer tarımsal faaliyetler de ekolojik tahribatın benzer etkilerine maruz kalıyor. Örneğin Muğla arıcılığın Türkiye'de en gelişmiş olduğu yerlerin başında geliyor. Yaklaşık 6 bin aile arıcılık yapıyor. 2020 yılı verileri Milas'ta 755 arıcı ve 177 bin civarında kovan varlığına işaret ediyor.[35] İklim değişikliğine bağlı sıcaklık artışlarının yanı sıra kömür santrali ve madenlerinin yol açtığı ekolojik tahribat nedeniyle bu önemli geçim kaynağı zarar görüyor.[36] Termik santral bacalarından salınan küllerin içerdiği ağır me-

taller ve arsenik arıları zehirliyor. Aynı zamanda arıların bal yapımında kullandığı basra böceğinin salgıladığı sıvılarda bulunan ağır metaller de bala geçiyor; bölgede üretilen balda yüksek seviyede ağır metale rastlanıyor.[37] Aynı zamanda ormansızlaşma ve ekosistem tahribatı nedeniyle çam balı için gerekli basra böceğinin sayısının azalması da bal üretimini düşüren bir etken.

Sonuç olarak temiz suyu, temiz havası ve ormanları termik santraller ve kömür madenlerince ellerinden alınan Milas ve Yatağanlılar sağlıklarını ve geçimliklerini kaybediyor. Doğrudan kamulaştırma ve satın alma yöntemleriyle ev ve topraklarından fiziksel olarak atılmayan yöre halkının da sağlıklı yaşam, çevre, su ve gıdaya erişim gibi bir dizi hakkı çiğneniyor.

YATAĞAN VE MİLAS'TA KÖMÜR MADENLERİNİN GÖLGESİNDEKİ KÖYLER[38]

Kömür sektörünün yoğun olduğu Milas ve Yatağan'da maden kaynaklı yerinden edilmeler sıklıkla ve geniş kapsamlı olarak gerçekleşiyor. Bugüne kadar Yatağan ve Milas'ta zeytinlikleri, tarım arazileriyle beraber on köy kamulaştırılarak ya da satın alma yoluyla yerinden edildi. Aslında bölgedeki ilk kamulaştırma 1970'li yılların sonunda Yatağan

MUĞLA'DAKİ KÖMÜR RUHSAT ALANLARI

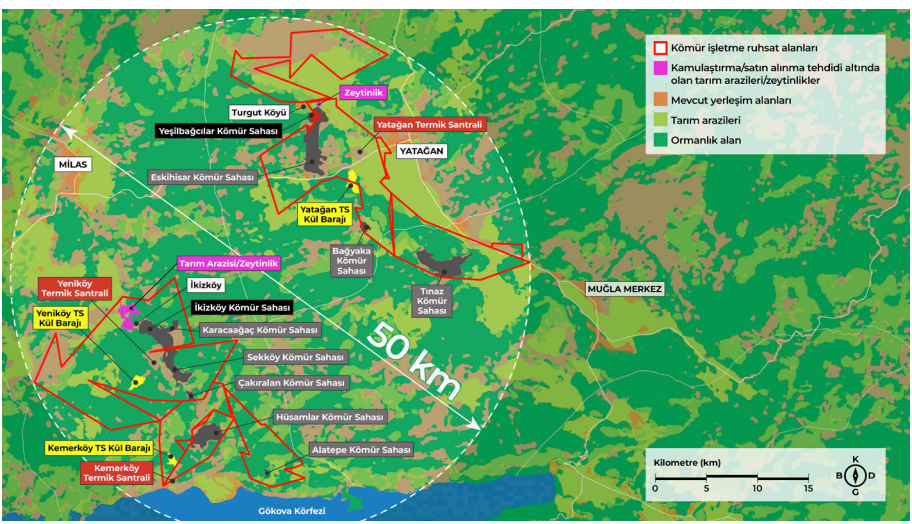

HARİTA: YASEMİN SAYIBAŞ AKYÜZ, KAYNAK: İKİZKÖY ÇEVRE KOMİTESİ ARŞİVİ

Termik Santrali'nin yapımı sırasında santralin üzerine inşa edildiği arazide bulunan Şahinler Köyü'nde gerçekleşiyor. Ancak Şahinler'de sadece tarım arazileri köylülerin elinden alınıyor; yerleşim yerlerine dokunulmuyor. Bölgedeki maden kaynaklı ilk kamulaştırma 1980'lerin ilk yarısında yapıldı. Bu dönemde Yatağan Eskihisar'daki, Milas Sekköy'deki ev ve araziler kamulaştırıldı. Sonrasında aşamalar hâlinde Bağyaka, Tınaz, Yeşilbağcılar, Karakuyu köylerinde yaşayanlar Yatağan'daki kömür madenleri nedeniyle yerlerinden edildi. Milas'ta ise Sekköy ile başlayan köylerin kamulaştırılması ve yerinden edilmeler Hüsamlar, Çakıralan, Karacağaç ve İkizköy (Işıkdere Mevkii) ile devam ederek bugüne kadar geldi.[39] Son dönemde Milas'taki İkizköy'ün diğer mevkilerinde ve Yatağan Turgut'ta maden sahalarının genişletilme çalışmaları kapsamında köylülerin toprakları ve evlerini ellerinden alma girişimleri bulunuyor. Milas ve Yatağan'da gündemde olan ve sürekli ilerleyen kömür madeni projelerinin yaklaşık 30 bin kişiyi etkileyeceği, bir kısmının evlerini, toprağını ve/veya geçimliliğini doğrudan kaybederken bir kısmının da yaşama alanlarının tahrip edilmesiyle sosyal ve ekonomik anlamda dolaylı olarak yerlerinden edileceği tahmin ediliyor.[40] Başka bir hesaplamaya göre, Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy santralleri için kömür çıkaran madenlerden dolayı Yatağan'da 27, Milas'ta 21 olmak üzere toplam 48 köyün zeytinlik alanlarının zarar göreceği veya yok olacağı tahmin ediliyor.[41]

Yatağan Termik Santrali'ne kömür sağlayan madenler nedeniyle yerinden edilen köylerden Yeşilbağcılar Köyü'nde meydana gelenler CAN Europe'un *Kömürün Gerçek Bedeli – Muğla Raporu*'nda şöyle aktarılıyor: Yaklaşık 4500 yıllık bir geçmişi olduğu bilinen köyün bulunduğu alanda 1980'li yıllarda kömür rezervi tespit edildi. 2007'de kömür çıkarılması ve buraya maden ocağı kurulması kararı verildi. Köyün civar arazileri kamulaştırılırken maden çalışmaları köy evlerinde hasara, toprak kaymalarına ve göçüklere yol açtı. Yerinden edilme süreci 2012 yılında köyde yaşayanların evlerini boşaltmak zorunda kalmasıyla sonlandı. Yerinden edilenler köyün iki kilometre uzaklığına TOKİ'nin (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) yaptığı konutlara taşındı. Ancak inşa edilen 127 konut tüm köy nüfusunu barındırmaya yetmediği için belediyenin farklı arsalarında konutlar yapıldı ve konut edinemeyenler buralara yerleştirildi. Böylelikle farklı yerlere dağılan Yeşilbağcılar sakinlerinin sosyal ilişki ve bağları zayıflayarak kopma noktasına geldi.[42]

Hüsamlar Köyü'nün bulunduğu arazide 1995 yılında kömür cevheri tespit edildi. 2008 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'nun (TKİ) başlattığı çalışmalar sonun-

Işıkdere.
Fotoğraf: İkizköy Çevre Komitesi arşivi

da önce 500 dönümlük arazi kamulaştırıldı; 5000 dönüm arazi istimlak edilmeye başladı.[43] Tarım arazileri kömür madenine katılan köylülerin çoğunluğu evlerini terk ederek yakınlardaki il ve ilçe merkezlerine yerleşti; köyde yaşamaya devam eden yaklaşık 20 kişilik hane kaldı. Maden sahasının tam sınırındaki köyün istimlak sonrası elektriği ve suyu kesildi; köyde yaşamaya devam edenler sularını ve diğer temel ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşılamaya başladı. Bu hanelerin tarım arazilerinden ve temel hizmetlerden mahrum biçimde köyde yaşamalarının başlıca nedeni, finansal imkânsızlık kaynaklı hareketlilik kapasitelerinin kısıtlı olmasıydı. Zira tarım arazileri karşılığında kendilerine ödenen düşük miktardaki meblağ başka bir yerde toprak alıp, üzerine ev inşa etmeleri için yeterli değil.[44] Bunun yanı sıra, geleneksel yaşamlarından kopmak istememeleri, sosyal ve kültürel varlıklarını kendi topraklarında devam ettirmek istemeleri de bir etken. Bu durum başka yerlere yerleşmiş köyün önceki sakinleri için de geçerli. 2015'te kurulan Hüsamlar Kültür ve Sosyal Dayanışma Derneği, köydeki eski sosyal yaşantılarına geri dönmek ve bir arada yaşamak amacıyla Hüsamlar Köyü'ne üç kilometre uzaklıktaki Pınar Mahallesi Kumluca Mevkii'ndeki bir alanı devletten geri ödemeli almak ve köylerini tekrar kurmak için başvuruda bulundu; Temmuz 2022 itibariyle bu taleplerinin karşılanmadığı kaydedilmekte.[45]

Şirketlerin satın almayı öncelikli olarak tercih etmesinin bir nedeni de kamulaştırma aşamasına geçildiğinde toplumsal muhalefet direncini kırmak.

Yeşilbağcılar ve Hüsamlar'daki yerinden edilmeler sırasında karşılaşılan hak ihlalleri ve adaletsizliklere diğer köyler de maruz kaldı ve kalmaya devam ediyor. Yatağan ve Milas'ta kömür madeni kaynaklı yerinden edilme süreçlerindeki olumsuzluklar şöyle özetlenebilir:

• **Satın alma/kamulaştırma süreçlerinin şeffaf ve katılımcı olmaması:** Özelleştirmeden sonraki dönemde yerinden edilme süreci genellikle iki aşamalı olarak ilerliyor. Şirketler önce köylülere evlerini, tarım arazilerini ve zeytinliklerini satın almayı teklif ediyorlar. Genellikle bir kısım araziler alındıktan sonra geriye kalanlar kamulaştırılarak köylülerden alınıyor.[46] Kamulaştırma bedellerini kendileri ödeyen şirketler, öncelikli olarak doğrudan satın alma yöntemini tercih ediyorlar. Böylece arazinin mülkiyetine sahip olabiliyorlar. Kamulaştırma durumunda ise mülk Hazine'ye tescil ediliyor; şirketler kullanım hakkını alabiliyor. Şirketlerin satın almayı öncelikli olarak tercih etmesinin bir nedeni de kamulaştırma aşamasına geçildiğinde toplumsal muhalefet direncini kırmak.[47] Yöredeki en büyük şikâyet konularından biri, tüm bu süreçlerin şeffaf olmayan ve katılımcılıktan uzak biçimde yürütülmesi. ÇED muafiyetleri, halk katılımlı toplantıların düzenlenmemesi, kararların önceden bildirilmemesi gibi çevre adaletinin katılımcılık boyutunun yerine getirilmemesi; yanlış yönlendirmeler, köylülerin haklarının korunması ve kendilerine destek verilmesi taleplerine devlet yetkililerinin karşılık vermemesi gibi pratikler de maruz kalınan mağduriyeti artırıyor.

• **Toprak ve evlere ederinden düşük fiyatların verilmesi:** Maden sahasına katılması planlanan toprakların ve üzerindeki taşınmazların güncel değerlerinden çok daha düşük fiyatlara satın alınmaya çalışıldığını yöre halkı sıklıkla dile getiriyor. Örnek olarak İkizköy'ün Işıkdere Mevkii 2017 yılında kamulaştırılırken arazilerin dönümüne 10 bin TL, üzerinde zeytin ağaçları olması durumunda 13 bin TL önerilirken yakınlardaki köylerde arazilerin dönümünün 65 bin-100 bin TL arasında olduğu kaydediliyor.[48] Bu durum toprağını satan köylünün yakın civarda tarım ile uğraşarak hayatını sürdürmesini imkânsız hâle getiriyor. Ancak bununla ilgili bazı istisnalar da olabiliyor. Şirketler

YERİNDEN EDİLMELER VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Emre Özsoy'un Milas'ta kömür madenleri kaynaklı yerinden edilmelerin sosyal sonuçlarını incelediği yüksek lisans tezi kapsamında yaptığı anket çalışmasının sonuçları, bölgedeki çevre adaletsizliğinin boyutlarına dair önemli bulgular sunuyor.[1] Milas'a bağlı Hüsamlar, İkizköy ve Ekizköy'de kamulaştırmalar sonucunda evlerinden, topraklarından olan ve sonrasında İstanbul, Gökçeada, Milas'ın merkezi ve köyleri gibi farklı yerlerde yaşamını sürdüren 56 kişiyle yapılan anket çalışmasının bulgularının bir kısmı şöyle:

"Göç etmeden önceki mal varlığına (tarla, ev, ağaç vs.) şimdi de sahipsin" önermesine "kesinlikle katılmıyorum" diyenlerin oranı %66, "katılmıyorum" cevabını verenlerin oranı %32.

Göç ettikten sonra "Hayat düzenini kurabildin" önermesine ankete katılanların %43'ü "kesinlikle katılmadığı", %34'ü "katılmadığı" cevabını veriyor. Olumsuz yönde görüş bildirenler "Hayat alışkanlıklarını değiştirme zorunluluğu", "Yaşam alanlarının ve koşullarının yetersiz olması", "Yıllardır süren köyde düzen kurma çabalarının birden bitirilmesi ve yeniden başlanmak zorunda kalınması", "Üretim alanlarının yetersiz olması", "Üretimin azalmasına bağlı olarak beliren geçim sıkıntılarıyla mücadele edilmek zorunda olunması", "Maddi yetersizlikler", "Fiziksel çevrenin üretime uygun olmaması", "İstimlak bedellerinin yetersiz olması", "Şehir hayatına uyumun zor olması" ve "Şehir hayatının pahalı olması" gibi ekonomik ve sosyal durumlarının zorluğu ve olumsuzluğuyla ilgili etkenleri gerekçe olarak gösteriyorlar.

"İsteyerek mi göç ettin?" sorusuna anket çalışmasına katılanların %96'sı "hayır" cevabını verirken "evet" diyen bulunmuyor. Göç ederken duyduğu hissi "korku" olarak tarif edenlerin oranı %34, "endişe" olarak tarif edenlerin oranı %41.

İstimlak sürecine itiraz edenlerin oranı ankete katılanların üçte birinden biraz fazla. İtiraz etmediğini söyleyenler gerekçe olarak "Devlete güven duyulması", "Çözüm üretilir umudunun olması", "Çözümlerin zamana bırakılma davranışının sergilenmesi", "itiraz etmeyenlerden esinlenilmiş olması", "üzerine kayıtlı mal varlığının olmaması" gibi nedenleri sayıyorlar.

İstimlak sürecinde "kandırıldığını" düşünenlerin oranı %55 iken istimlak sonrasında maruz kaldıklarını değerlendirerek "kandırıldığını" söyleyenlerin oranı %79'a çıkıyor. Ankete katılanların %79'u geri dönmek istiyor.

1- Özsoy, E. (2021, 28 Haziran). *İklim değişikliğine sebep olan enerji faaliyetlerinin yeni ekoloji paradigmasına göre istimlak göçleri üzerinden çevresel değerlendirmesi: Muğla, Milas örneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Çevre Bilimleri Anabilim Dalı.

arazileri ele geçirmek için farklı yöntemler kullanıyor. Yöntemlerden biri de özel mülkiyetteki arazilere dönüm başına rayiç bedel üzerinde fiyatlar ödeyerek köylülerin en azından bir kısmının toprağını satmasını sağlamak. Böylelikle maden şirketleri köylüleri bölerek kolektif mücadele yürütmelerinin önüne geçmeyi, dirençlerini kırmayı hedefliyor. Öte yandan tapudaki bedeller, harç bedellerini daha az ödemek ve sonraki kamulaştırma süreçlerinde yüksek emsal oluşturmaması gibi saiklerle düşük gösteriliyor ya da araziler çalışanlar üzerine kaydediliyor.[49]

• **Usulsüzlükler:** Kamulaştırmaların kapsamının dar tutulması ve gelişigüzel bir süreç olarak işletilmesi de konuyla ilgili başka bir sorun. Saha görüşmesinde aktarılan

bir örnekte Karacağaç'ta maden nedeniyle ev ve topraklar kamulaştırıldıktan sonra kömür çıkarma işlemi sadece tarım arazilerinin bulunduğu bölümde yapılmış. Evlerin bulunduğu yerleşim alanının ise kullanılmamasına karar verilmiş. Bunun üzerine, devlet evleri sahiplerine geri satmış. Ancak kamulaştırma bedellerinin üzerinde bir bedele satılmaları nedeniyle Milas ve civar köylere göç edip hayatlarını zorlukla devam ettirenlerden köylerine geri dönmek isteyenler, bu bedelleri karşılayabilmek için kredi almak zorunda kalmış. Borçlanmanın yanı sıra tarım arazileri ellerinden alındığından üretim araçları da bulunmayan köylüler için bu durum yoksulluğun daha da derinleşmesi anlamına geliyor.[50] Bölgede bilgilendirme toplantılarının yapılmamasına rağmen "yapıldı" olarak tutanak tutulmuş olması da iddialar arasında yer alıyor.[51]

• **Yeniden yerinden edilme riski:** Madencilik sektöründe genelde görülen zamana ve mekâna yayılan aşamalı yerinden etme pratikleri ve bunların sonuçları, Milas ve Yatağan'da da gözlemleniyor. Yerinden edilenlerin ikinci defa yerinden edilmesi veya bu riske maruz kalması da bölgede kömür madenlerinin zamana yayılarak genişlemesinin getirdiği sonuçlardan biri. Örneğin Yatağan'daki Yeşilbağcılar sakinlerinden maden sahasının yakınlarında yapılan TOKİ konutlarına yerleşenler, kısa bir süre sonra madenin genişleme ihtimali nedeniyle ikinci kez evlerinin ellerinden alınma riskine maruz kaldı.[52] Sonuçta bu durum (şu an için) gerçekleşmese de ikinci kez yerinden edilme ihtimalinin, bu kişilerin en azından yoğun stres ve endişe yaşamasına neden olduğu tahmin edilebilir. Diğer yandan ikinci kez yerinden edilme örnekleri de mevcut. Yatağan Tınaz Köyü'nde Yatağan Termik Santrali'ne kömür temin eden madenler için yapılan kamulaştırmalardan sonra köylüler yerleşim yerlerini dört kilometre ilerideki bir alana taşıdı. Buraya yerleştikten yaklaşık 20 yıl sonra maden ocağının genişlemesi nedeniyle ev ve toprakları ikinci kez ellerinden alındı; Tınazlılar ikinci kez göç etmek zorunda kaldı.[53]

• **Yeniden yerleşme (iskân) imkânlarının sınırlı olması:** Türkiye'de yeniden yerleştirme/iskân programları ani gelişen afet sonrasıyla sınırlı tutuluyor; kömür madeni kaynaklı yerinden edilmeler çerçevesinde yeniden yerleştirme/iskân programları uygulanmıyor. Yatağan ve Milas'ta da devlet veya şirketlerin genel olarak hayata geçirdiği düzenli yeniden yerleştirme programlarına rastlanmıyor. Yerinden edilenlerin genellikle kendi imkânlarıyla yeni ev ve iş bulması bekleniyor. Ağırlıklı olarak yerinden edilen köylülerin Milas merkeze, maden veya santral-

lerde iş bulabildikleri sürece yakınlardaki köylere yerleştiği görülüyor.[54] Bununla birlikte ev ve arazileri satın alındıktan/kamulaştırıldıktan sonra yeni yerlere yerleştirilmelerin de az sayıda örneği mevcut. 1984 yılında gerçekleşen kamulaştırmalardan sonra Milas Sekköy'den yaklaşık 18 aile, Yatağan Eskihisar'dan yaklaşık 40 aile yaşam alanlarının bulunduğu bölgenin çok uzağına, Kuzey Ege'de Gökçeada'ya yerleştirildi.[55] Burdur'daki köyleri baraj yapımı nedeniyle istimlak edilen aileler ile birlikte kendilerine gösterilen yerde Uğurlu Köyü'nü kurdular. Tahsis edilen arazilerde tarım yapmaya başladılar. Ancak burada yetişen üzüm gibi ürünlere aşina olmadıklarından, iklim ve toprak yapısı farklı bir yerde buğday, mısır, susam gibi bildikleri ürünleri yetiştiriyorlar. Her ne kadar hem çekirdek aileleriyle hem de kendi köylerinden, yörelerinden diğer ailelerle birlikte göç etmeleri uyum sorununu görece azaltsa da geniş ailelerinden, komşularından ve arkadaşlarından uzakta kaldılar.[56]

• **Kömür sektöründeki işlerin baskı aracı olarak kullanılması:** Bölgede kömür madenciliği işletmelerindeki işlerin yarıdan fazlasında yerel halkın çalıştığı kaydediliyor. Madenleri devletin işlettiği dönemde bölgedeki istihdamı artırmak için işe civar köylerde yaşayanların alınması bu durumun nedenlerinden biri. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün (MTA) maden arama ve sondajda, geçici de olsa, yöre halkını yoğun bir biçimde çalıştırdığı ileri sürülüyor. Özelleştirmeden sonra geçici işlerin sayısında artış gözlemlenirken yerel halk devamlı olmasa da madenlerde istihdam ediliyor. İkizköy-Milas Müze Müdürlüğü'nün yürüttüğü arkeolojik kazı çalışmalarını sponsorluk ilişkisi üzerinden maden şirketinin finanse etmesi örneğinde olduğu gibi maden şirketleri aynı zamanda bölgedeki çeşitli kurumlarla işbirliği yapıyor ve bu, dolaylı olarak geçici istihdam yaratıyor.[57] Köylerde birçok haneden en az bir kişinin doğrudan ya da dolaylı olarak kömür sektöründe çalıştığı veya çalışmakta olduğu belirtilse de bu durumun olumsuz yönleri de bulunuyor. Öncelikle bu işlerin çoğunluğu geçici ve güvencesiz. Arazilerin satın alınması/kamulaştırılması ile birleştiğinde, tarım yaptıkları topraklarından kopartılarak "mülksüzleştirilen" köylülerin başka gelir kaynakları kalmıyor; çoğunun geçici ve güvencesiz işlerde işçi olarak çalışmaktan başka çareleri bulunmuyor. Bununla ilgili iddialardan birine göre madenle bağlantılı işlerde çalışanların üzerinde işleriyle ilgili baskı kuruluyor; arazi satışlarına/kamulaştırmalarına direnen yakınları böylelikle kontrol altına alınmaya çalışılıyor.[58]

Kısacası yukarıda sayılan olumsuzluklar Milas ve Yatağan köylülerini, köylerinde kalsınlar kalmasınlar, derinleşen bir yoksulluğa sürüklüyor. Ancak köylülerin kayıpları sadece geçimlik ve gelirden ibaret değil. Aynı zamanda sosyal bağlarını, kültürlerini kaybetme riskiyle karşı karşıyalar; doğup, büyüdükleri, kendilerini ait hissettikleri mekânla kurdukları ilişkiler değişmek zorunda kalıyor. Bu durumu *Yok Olan Köyler* belgeselinde sırasıyla Hüsamlar Köyü'nde yerinden edilen, İkizköy'de yerinden edilme riskiyle karşı karşıya olan köylüler şöyle anlatıyor:[59]

> *... Biz bir daha geri dönemedik. En büyük eziklik aslında o oldu... Uzak değiliz, ama mesleki olarak da köyde dediğiniz gibi bir, iki aile var. Gidiyoruz fakat mesela bizim eski evin yanı yok. Ya da mahalle yok, top oynadığımız sokak yok. Ne bileyim işte, bilmem ne amca başka bir köyde ölmüş haberim yok. En büyük eziklik oydu; yani beraber olamamak. Yoksa herkes dışarda okuyor, yaşıyor ama bir bayram oluyor, bir düğün oluyor bir şeyde köyüne geliyordun. Biz köyümüze gidemiyoruz, bir köyümüz yok...*

> *Geçmişimizi çaldılar. Benim geçmişim buralar. Şu anda geleceğimiz için çabalıyoruz. Eşimin, annemin, babamın geçmişi bitti. Köye dahi gelemiyorlar. Herkes eşyasını çekiyor, biz dayanamayız diyorlar, kalanı kalsın diyorlar. Ellerinden bir şey gelmiyor, izlemek istemiyorlar yani o ânı. Hakikaten o manzaraya kalp, yürek dayanmaz.*

YERİNİ BIRAKMAYAN (İKİZ)KÖY

Milas'a bağlı İkizköy'de süren maden kaynaklı yerinden edilme girişimleri Muğla'da gerçekleşen çevre adaletsizliklerinin son örneği. Buna karşılık, İkizköy'de yöre halkının verdiği mücadele de çevre adaleti arayışlarının en çarpıcı örneklerinden biri. İkizköy'deki zorla yerinden etme girişimlerine karşı direnişin kaynağı olan, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santralleri'ne kömür sağlayan açık ocak niteliğindeki Yeniköy Linyit Madeni 1980'lerin başında devlet işletmesi olarak açıldı. Madeni, 2014 yılında özelleştirme kapsamında hisseleri yarı yarıya IC İçtaş Enerji ve Limak Enerji şirketlerine ait olan YK Enerji satın aldı. 2015 yılı kayıtlarına göre, 9,3 milyon ton kapasiteli madende üretilen kömür, Kemerköy Termik Santrali'nde kullanılan kömürün %76'sını, Yeniköy Termik Santrali'ndekinin %78'ini sağladı.[60] Açık ocak madeni Sekköy, İkizköy, Hüsamlar ve Alatepe olmak üzere dört kömür havzasına yayılmış durumda.[61]

2017 yılında maden ocağının kapsadığı alanın genişletilmesi projesi devreye girdi.

KÖMÜRÜN YERİNDEN ETTİĞİ KADINLAR VE ÇOCUKLAR

Milas ve Yatağan'da kömür madenleri kaynaklı yerinden edilme mağdurlarının başında kadın ve çocuklar geliyor. Genel olarak yöre halkının tümünü etkileyen geçimlik kaybı, mülksüzleşme ve yoksulluk geleneksel patriarkal düzende eşitsiz bir konumda olan kadın ve çocuklar üzerinde daha derin izler bırakıyor. İkizköy Çevre Komitesi'nden Çevre Mühendisi Deniz Gümüşel'in bölgedeki izlenimlerine dayanarak yöredeki kadın ve çocukların maruz kaldıkları olumsuzlukların bir kısmı şöyle özetlenebilir:[1]

Köylerin nüfusu çok azaldığı için genellikle çocuklar başka yerlerdeki okullara devam etmek zorunda kalıyor. Taşımalı eğitimin yaygın olması da birçok çocuğu her gün trafik kazası riskiyle burun buruna getiriyor. Çünkü maden sahalarıyla yan yana olan köy yolları, ağır vasıta trafiğinin yoğun olduğu kömür nakliye yolları ile kesişiyor. Çocukların sosyal hayatları yok denecek seviyede. Örneğin kamulaştırmaya rağmen maddi zorluklar nedeniyle başka yere taşınamayan ve Hüsamlar Köyü'nde kendi imkânlarıyla yaşayan dört ailenin çocukları yalıtılmış bir hayat sürüyor. Derin bir yoksulluk çeken bu aileler ulaşım masrafları ve diğer harcamaları karşılayamadığından yakındaki şehir merkezlerine bile çok nadir gidebiliyorlar. Yerinden edilen aileler, gelirleri düştüğü için gıda harcamalarını karşılayamıyor. Yeni yerleştikleri yerlerde fiziksel imkânlar elvermediği için artık kendi hayvanlarını besleyemiyorlar. Bu durum çocuklarına ihtiyaç duydukları günlük süt, yumurta ve diğer besin maddelerini verememelerine yol açıyor. Böylelikle ortaya gıdaya erişememe, yetersiz ve sağlıksız beslenme gibi sorunlar çıkabiliyor.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, bölgede de kadınlar geleneksel olarak tarım faaliyetlerinde yoğun biçimde çalışıyor. Tarlada erkekler makine kullanımı, tarla sürme gibi işleri yürütürken kadınlar genellikle kol emeği gerektiren gündelik işleri ve hayvanların bakımını üstleniyor. Yürüttükleri tarımsal faaliyetler kadınların aile içinde söz sahibi olmalarını sağlayan bir araç. Ancak tarım arazilerinin ellerinden alınması ile aileler genellikle tarımdan ve hayvancılıktan çekiliyorlar; kadınlar da bu imkândan mahrum kalıyorlar. Yeni yerleşim yerlerinde, özellikle de kent merkezlerinde, kadınların haneye ekonomik katkıları azalıyor. Başka işlerde çalışma fırsatı daha çok olan erkeklere daha bağımlı hâle geliyorlar. Öte yandan göçün başta tarım politikaları olmak üzere çeşitli nedenleri bulunuyor; gençler farklı nedenlerle köylerinden kentlere göç ediyor. Yerinden edilmeler ise belirli bir yaş üzerinde olanları yer değiştirmeye zorluyor. Bu kişilerin yeni vasıflar edinip yeni işlerde çalışması zaten zorken, belirli bir yaşın üstünde olan kadınların piyasa koşullarında iş bulma şansları daha da az. Örneğin Milas köylerinde kültür balıkçılığı ve turizm sektöründe çalışan kadınların oranı %10-15'i geçmiyor. Kentte yaşamak aynı zamanda kadınların [Deniz Gümüşel'in ifadesiyle] "doğada olma hakları"nı elinden alıyor. Örneğin İkizköy'de Akbelen Ormanı kadınlar için önemli bir sosyalleşme ve zaman geçirme alanı. Boş vakitlerinde yürüyüş yapıyorlar; birlikte oturup sohbet ediyorlar; ot ve mantar toplama gibi faaliyetlerde bulunuyorlar. Kadınlar aynı zamanda evlerinin bahçeleriyle de uğraşarak zaman geçiriyorlar. Yerinden edilmeler sonucunda kent merkezlerine gitmek zorunda kalan kadınlar, bu faaliyetlerden ve haklarından mahrum kalıyorlar. Kente yerleşmek zorunda kalan kadınların en çok belirttiği şikâyetlerin başında "Dört duvar arasında ne yapacağız?" sorusu geliyor. Aynı zamanda yerinden edilen kadınlar arasında –özellikle de belirli bir yaşın üzerinde olanlarda– yeterli fiziksel hareketin olmamasına bağlı hastalıklar, stres, anksiyete gibi ruhsal ve fiziksel sağlık sorunlarının arttığı gözlemleniyor.

1- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.

İKİZKÖY'DE KAMULAŞTIRMA VE YERİNDEN ETME GİRİŞİMLERİ

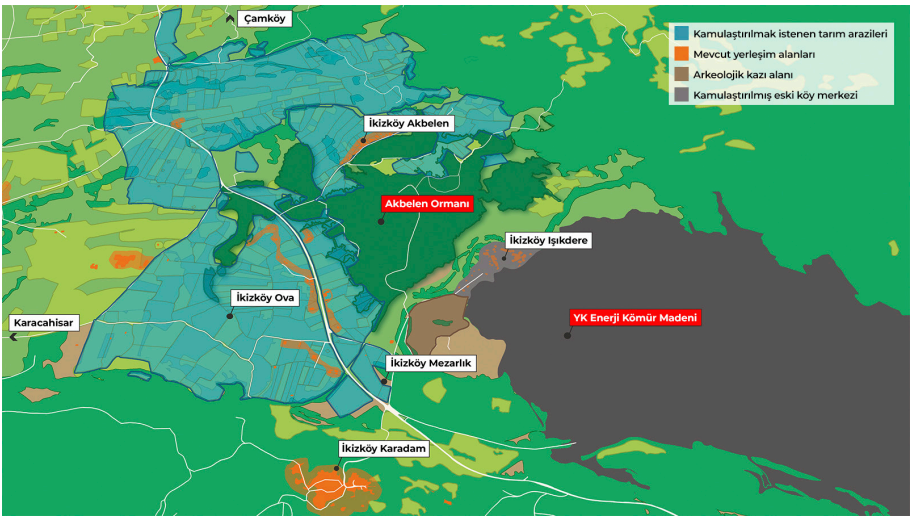

HARİTA: YASEMİN SAYIBAŞ AKYÜZ, KAYNAK: İKİZKÖY ÇEVRE KOMİTESİ ARŞİVİ

Maden şirketi ilk olarak madenin sınırına dayandığı İkizköy'ün merkez mevkii Işıkdere'deki ev ve arazileri satın alma girişiminde bulundu. Buradaki yerleşim alanlarının, tarım arazilerinin ve zeytinliklerin bir kısmını şirket satın aldıktan sonra geriye kalanlar da kamulaştırma yoluyla maden sahasının parçası yapıldı. O dönem hakları hakkında tam bilgilerinin olmadığını, devlete güvenerek hareket ettiklerini belirten Işıkdere sakinleri, kendilerine herhangi bir kararın tebliğ edilmediğini ya da bilgilendirilmediklerini anlatıyorlar. Süreç hakkında devlet yetkililerine başvurduklarında da "devletin kararına uyulması" yönünde karşılık aldıkları iddialar arasında bulunuyor.[62] Sonuç olarak 2019 yılında Işıkdere, üç aile dışında, tamamen boşaltıldı.[63]

Madeni genişletme çalışmaları burada sonlanmadı. Şirket, 2019 yılında İkizköy'deki diğer mevkileri, Karadam, Ova ve Akbelen'deki yaşam yerleri ve tarım arazileriyle beraber zeytinlikleri de alma girişimlerine koyuldu. Bugün de devam eden maden genişletme girişiminin hedefleri arasında sadece köyler, tarım arazileri ve zeytinlikler yok. Aynı zamanda köyün fiziki anlamda iç içe geçtiği, bahsi geçen mevkilerin ortasında yer alan Akbelen Ormanı'nın maden sahasına katılması ve burada da kömür çıkarma faaliyetlerinin yürütülmesi hedefleniyor. Bu durum İkizköy'ün geri kalanı için sonu yoksullaşma ve çeşitli adaletsizliklerle biten bir yerinden edilme sürecine işaret ediyor.

Zira Işıkdere'deki yerinden edilmeler sırasında ve sonrasında yukarıda Yatağan ve Milas geneli için özetlenen katılım, bölüşüm ve tanınma adaletsizliklerinin birçoğu burada da gündeme geldi: Herhangi bir bilgilendirme yapılmadan, katılım mekanizması işletilmeden düşük bedeller karşılığında evleri ve tarım arazileri kamulaştırılan Işıkdereliler geçimliklerini ve gelirlerini kaybettiler; çoğunlukla Milas'ta veya civar köylerde kendi imkânlarıyla yeni yerler ve işler bulmaya çalıştılar; geleneksel bağlarından ve kültürel varlıklarından koparıldılar.[64] Madenin bölgede neden olduğu suların kirlenmesi, yeraltı sularının çekilmesi, topografya değişiklikleri, toz ve gürültü kirliliği gibi ekolojik tahribatlar, İkizköy'ün geri kalan kısmında da sağlık ve geçimlik faaliyetler üzerinde bir dizi yıkıcı etki yapıyor. Örneğin hayvancılıkla geçinen bir İkizköylü suların kirlenmesi nedeniyle hayvanları için şebeke suyu kullanmaya başlamış, ancak bunun sonunda karşılayamayacağı kadar yüksek tutarlarda su faturaları gelmiş. Otlak alanlarının da tozla kaplı olmasından dolayı hayvanlarını otlatmakta güçlük çeken bu köylü hayvancılığı bırakmayı düşünüyor.[65]

Işıkdere Çayı'nın maden sahasındaki bölümünün yatağının değiştirilmesi ve kanal içerisine alınması ile yerüstü sularının akışı değişiyor. Bu da İkizköylüler kadar Ekizköy Ovası ve 11 köyün su varlığını ve geçimliğini olumsuz yönde etkiliyor.[66] Genişleyen madenin olumsuz etkilerine halihazırda maruz kalan İkizköy'ün geriye kalan mevkii/mahallelerinde yaşayanlar da zeytinliklerinin ve tarım arazilerinin ellerinden alınmasıyla geçimliklerini, evlerinin kamulaştırılmasıyla barınma haklarını ve kültürel varlıklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya.

Madenin genişleme sahasında bulunan Akbelen Ormanı hem İkizköy hem de etrafındaki geniş bölge için kritik önemde. Orman yaklaşık 740 dönümlük bir alana yayılmış durumda. Oldukça zengin bir ekosistemi mevcut ve İkizköylülerin hayatının merkezinde yer alıyor. Köylülerin zeytin ağaçlarının bir kısmı da ormanda bulunuyor. Ayrıca İkizköylüler ormanda yetişen farklı mantar türlerini, dağ çileğini ve hem tıbbi amaçlı hem de gıda olarak tükettikleri otları topluyor. Akbelen Ormanı aynı zamanda İkizköylülerin kültürel yaşamının ayrılmaz bir parçası. Örneğin İkizköylülerin ifadesine göre yerel bir tür olan ve yılın belirli zamanlarında çıkan "çıntar mantarı" bir "bayram", "şenlik" havasında toplanıyor. Akbelen Ormanı buluşma, zaman geçirme ve doğayla bir arada olma mekânı olarak da tanımlanıyor. Bir İkizköylünün "Ormanlar kaybolursa her şey kaybolur" diyerek anlattığı Akbelen Ormanı, İkizköylülerin hem geçimliklerinin hem de kültürel varlığının ayrılmaz bir parçası; ormanın kesilip madene dönüştürülmesi böl-

gede yaşamı kökten etkileyecek.[67] Dahası, Akbelen Ormanı oldukça geniş bir bölgenin yerüstü ve yeraltı sularının varlığını etkileyen kritik önemi olan bir su toplama alanı. Akbelen Ormanı'nın sınırındaki Çamköy'ün altında oldukça büyük yeraltı su rezervleri bulunuyor. Akbelen Ormanı'nın yok edilmesi durumunda bu rezervlere suyun akışı engellenecek; Bodrum Yarımadası'nın kullandığı suyun yaklaşık üçte birinin temin edildiği yeraltı su rezervi yok olma tehdidi altında kalacak.[68]

Yatağan ve Milas'ta bugüne kadar maden kaynaklı yerinden edilmeler çerçevesinde çok sayıda hak ihlali ve adaletsizliğe maruz kalındı. Ancak yöre halkının itirazları ve hak arayışları genellikle bireysel veya küçük bir gruba ait, örgütsüz ve kısa süreli tepkiler

MİLAS VE YATAĞAN'DA KÖMÜR KARŞITI MÜCADELE

Milas ve Yatağan'da yöre halkı kömür faaliyetlerine karşı tepkilerini uzun zamandır farklı yöntem ve içerikler kullanarak gösteriyor. Yörede kömür sektörünün olumsuz etkilerine karşı yapılan protesto ve faaliyetler şöyle sıralanıyor:[1]

➔ Örgütlenme girişimleri: 1991'de Yatağan'da Çevre Koruma Derneği'nin, 1995'te Muğla, Denizli, Burdur, Isparta ve Antalya Batı Akdeniz Çevre Platformu'nun (BAÇEP) kurulması gibi,

➔ Geniş katılımlı protesto yürüyüş ve gösterileri: 1993'te Yatağan'daki santral kaynaklı radyasyon serpintisine karşı yaklaşık yedi bin kişinin katıldığı gösteri; yine 1993'te Kemerköy Termik Santrali'nin yapımını protesto etmek için üç bin kişinin katıldığı gösteri; Şubat-Aralık 2014 arasında çevre kirliliğinin de protesto edildiği özelleştirme karşıtı gösteriler gibi,

➔ İmza kampanyaları: 1984'te Kemerköy Santrali'ne Hayır İmza Kampanyası gibi,

➔ Arazi kamulaştırmalarına karşı doğrudan eylemler: 1984'te Kemerköy Termik Santrali'nin inşaatı için saha çalışması yapan ekipleri kadınların Kemerköy'e sokmaması; 1986'da Kemerköy Termik Santrali'nin inşaatını köylülerin iş makinelerinin önlerine yatarak engellemesi gibi.

Köylüler ayrıca farklı seferlerde termik santrallerin yer seçimi, yol açtığı hava kirliliği ve sağlık sorunları hakkında dilekçeler sunarak resmî kurumlara başvurdu. Meslek odaları ve çevre STK'larının kömür sektörünün neden olduğu çevresel, sağlık ve sosyal sorunlar üzerine yayımladığı çok sayıda araştırma ve düzenlediği bir dizi panel bulunuyor. Termik santraller ve kömür madenlerinin yapımlarının durdurulması, izinsiz ağaç kesimlerinin engellenmesi, hava kirliliğini engellemek için bacalara gaz filtreleme sistemlerinin yapılması gibi çeşitli konularda STK'lar ve çevre avukatlarının girişimleriyle hukuki başvurular yapıldı.[2]

Son dönemde ise Yatağan'daki maden sahasının tarım arazilerinin alınarak genişletilmesine karşı Turgut Köyü'nün protestoları ve hukuki alanda açtığı davalar bulunuyor.[3]

1- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *Kömürün Gerçek Bedeli – Muğla Raporu*. CAN Europe. http://www.old.caneurope.org/docman/coal-phase-out/3553-koemueruen-gercek-bedeli-mugla/file (Erişim tarihi: 7.8.2022)
2- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
3- Yıldırım, H., Şahin, Ü., Özturan, D., Özlüer, F., Eroğlu, D., San, C. ve Erdem, C. U. (2018). *Yatağan termik santralı: Etki alanındaki Turgut Köyü hak ihlalleri raporu*. Ekoloji Kolektifi Derneği. https://secureservercdn.net/160.153.137.123/nm7.e04.myftpupload.com/wp-content/uploads/2018/05/Yatağan-Termik-Santralı-Etki-Alanındaki-Turgut-Köyü-Hak-İhlalleri-Raporu.pdf (Erişim tarihi: 28.7.2022)

olarak ifade edildi.[69] Yerinden edilmeler karşısında İkizköy'ün Işıkdere Mevkii sakinleri de benzer bir tutumda oldu.[70] Ancak şirketin Işıkdere'deki ikinci yayılma girişimi ilk seferden farklı olarak, İkizköylülerin uzun süreye yayılmış, çeşitliliği olan bir eylem repertuvarıyla, örgütlü direnişiyle karşılaştı.

Yöre halkının madenin genişlemesine ve köylerini, ormanlarını yutmasına karşı mücadele etmeye başlamasının temel nedeni, Işıkdere Mevkii'nde yerinden edilen komşu ve akrabalarının maruz kaldıklarına tanık olmaları. Zira oldukça düşük bedeller karşılığında toprakları ve evleri ellerinden alınan Işıkdere sakinlerinin geçimlik ve gelir kayıpları nedeniyle yoksullaşması yerinden edilme sürecinin yıkıcı etkilerinin açık bir göstergesi oldu. Milas gibi civardaki kent merkezlerine göç edenlerin ise çektikleri geçim sıkıntılarının yanı sıra geleneksel sosyal bağ ve ilişkilerinden kopmaları İkizköylülerin tanık olduğu başka bir olumsuz sonuç oldu.[71] İkizköy'de geriye kalanların direnişe geçmesinde diğer önemli bir etken ise ikinci kez yerinden edilme riski oldu. Yerinden edilen Işıkdere sakinlerinin bir kısmı İkizköy'ün diğer mevkilerine yerleşti. Ancak Işıkdere'deki satın alma/kamulaştırma sürecinde madenin artık genişletilmeyeceğine dair sözlü taahhüt verdiği

Fotoğraf: İkizköy Çevre Komitesi arşivi

ileri sürülen şirket, bunun tam tersini yaptı. Madenin Işıkdere'nin geriye kalanına doğru genişletilmesi köylülerin yerleştikleri yerlerin ikinci defa ellerinden alınması anlamına geliyor. Geçimliklerini, evlerini kaybetmenin dışında doğup büyüdükleri, aidiyet hissiyle bağlandıkları topluluktan ve mekândan koparılmayı istemeyen köylüler bir araya gelerek örgütlendiler. Farklı STK'ların, çevre platformlarının ve yaşam savunucusu aktivistlerin de desteğini alan yerel halk İkizköy Çevre Komitesi olarak mücadelelerine devam ediyor. Tüzel kişilik kazanarak resmî başvuru yapabilmek, bürokratik kanallardaki mücadelelerini daha kolay sürdürebilmek için Karadam Karacahisar Mahalleleri Doğayı Doğal Hayatı Koruma Güzelleştirme ve Dayanışma Derneği'ni (KARDOK) çık(arıl)an bürokratik zorluklara rağmen uzun uğraşlar sonunda 2021'de kurdular.[72]

İkizköylülerin mücadelesinin öncelikli hedefi madenin genişlemesini durdurmak; doğup büyüdükleri, geçimliklerini kazandıkları yaşam alanlarını kaybetmemek. Bunu yaparken evlerini, tarım arazilerini, zeytinliklerini ve köyün müştereği olan Akbelen Ormanı'nı da savunuyorlar. Mücadelelerini iki ana hat üzerinden yürütüyorlar. Bunlardan birincisi hukuki alandaki girişimleri. Türkiye'de birçok yerel ekoloji hareketinin

"AKLIM KÖYÜMDE KALDI"

Işıkdere Mevkii'nde yaşarken yerinden edilen, şimdi İkizköy'ün başka bir mevkisinde yeni bir hayat kurmaya çalışan bir köylü, yaşadıklarını ve hissettiklerini şöyle anlatıyor:[1]

Köyde atalarımızın, dedelerimizin toprakları vardı. Hisseliydi. Fazla söz hakkımız yoktu. Bilincimiz de yoktu. Dönemin kaymakamıyla toplantılar yapıldı. Bir abimiz tepki göstermeye çalıştı. Arkasında kimse olmadı. Kaymakam o süreçte "Devlet vatandaşını mağdur etmez" diye bir cümle kullandı. Hesabımıza para yatırıldı. "Direnseniz de hesabınıza para yatırırlar, jandarma zoruyla da kaldırırlar" dedi Kaymakam Bey. Maddi imkânımız çok azdı. Hemen Akbelen Ormanı'nın yanında anneden kalma bir yerimiz vardı. Hisseliydi. Diğer hisseleri aldım. Oraya prefabrik bir ev yapmaya karar verdim. Yerimiz tarla statüsünde olduğu için, yerleşim yeri statüsünde olmadığı için, elektrik, su almanın çok zor olduğunu öğrendim. Kaymakam Bey'e başvurduk. "Tapu bilgilerinizi bırakın" dedi. Bir hafta sonra aradılar. "Oraya ev yapamazsınız" dediler. Çok uğraştık, kendi imkânlarımla prefabrik bir ev yaptım. Çocukluğumun, gençliğimin geçtiği, her şeyimi yaşadığım köyümün gitmesi her şeyin ötesinde. Buraya taşınalı dört yılda oldu. Hani derler ya kuşu altın kafese koymuşlar, "Vatanım, vatanım" demiş. "Koyuverelim de bakalım bunun vatanı neresi" demişler. Gitmiş, "kızıldiken" deriz, dikenin başına konmuş. Yani orada mutlu oluyor. Benim de aklım hep köyümde kaldı. Buraya geldiğimden beri defalarca, sayısız kez köyümde rüyalar görüyorum. Civar köylere, Milas'a gidenler oldu. Düğünlerde, bayramlarda görüyoruz. Sarılıyoruz, ağlıyoruz. Çok özlüyoruz. Yaşayan bilir. Çok acı bir süreç.

1- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.

Ekim 2019'da İkizköy, Karacahisar ve Çamköy'den bir grup köylü Ankara'ya giderek bakanlıklara, cumhurbaşkanlığına ve ilgili diğer kurumlara "evlerinin ve topraklarının istimlak edilmesini istemediklerini" belirten ve bunun durdurulmasını talep eden dilekçeler verdi.

eylem repertuvarında önemli bir yer tutan hukuk mücadelesi yoluyla, anayasanın ve yasaların kendilerine tanıdığı hakları arıyorlar; taleplerinin yasallığının ve meşruiyetinin altını çiziyorlar. Maden sahasının genişletilmesinin ÇED'den muaf tutulması, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın Akbelen Ormanları'nda maden ocağı açılmasına izin vermesi gibi konularda iptal davaları açan İkizköylülerin hukuki alandaki mücadelesi Ağustos 2022 itibariyle sürüyor. Devam eden davalarda mahkemelerin yürütmeyi durdurma kararı vermesi ile, geçici de olsa, bazı hukuki kazanımlar elde edildi.[73]

İkinci hat ise İkizköylülerin sahadaki faaliyetleri ve protesto eylemlerinden oluşuyor. Yöre halkı basın açıklamaları, toplantılar ve ilgili kurumlara başvurular yoluyla kamuoyunu bilgilendirme, yetkililerin dikkatini çekme girişimlerinde bulunuyor. Örneğin Ekim 2019'da İkizköy, Karacahisar ve Çamköy'den bir grup köylü Ankara'ya giderek bakanlıklara, cumhurbaşkanlığına ve ilgili diğer kurumlara "evlerinin ve topraklarının istimlak edilmesini istemediklerini" belirten ve bunun durdurulmasını talep eden dilekçeler verdi; TBMM'yi ziyaret ederek madenin genişlemesinin durdurulması taleplerini yineledi.[74]

Doğrudan eylemler de İkizköylülerin köylerini ve ormanlarını savunmak için başvurdukları bir yöntem. Zira henüz hukuki süreçlerin tamamlanmamış olmasına, ilgili davaların sürmesine ve mahkemelerin yürütmeyi durdurma kararlarına rağmen YK Enerji Akbelen Ormanı'ndaki çalışmalarını yürütme girişimlerinde bulunuyor. Örneğin 17 Temmuz 2021'de Milas Orman İşletme Müdürlüğü ekipleri Akbelen Ormanı'nda yaklaşık 20-30 ağaç kesti. Orman Kanunu'nun 27. Maddesi'nde yer alan Orman İdaresi dışında kimsenin ağaç kesemeyeceği hükmüne rağmen, YK Enerji şirketi ekipleri 8 Ağustos 2021'de Akbelen Ormanı'nda ağaç kesimlerine başladı.[75] Tam da kamuoyunun ve yetkililerin tüm dikkati Muğla'nın farklı bölgelerinde yaygın biçimde süren kontrol dışı yangınlara çevrildiğinde gerçekleşen ağaç kesimleri sonucunda 100-105 civarında ağaç katledildi. Kesimlerin başlamasından kısa bir süre sonra alana ulaşan köylüler, bedenlerini siper ederek kesimleri

Fotoğraf: İkizköy Çevre Komitesi arşivi

durdurdu. Ağaç kesiminin tekrarlanmaması için orman nöbetlerine başladılar. Güvenlik güçlerinin sert müdahalelerine karşın orman nöbeti devam ediyor; yöre halkı bir yılı aşan bir süredir kesintisiz olarak Akbelen Ormanı'nı bekliyor.[76]

Benzer bir doğrudan eylem de YK Enerji'nin maden sahası olarak işletmek istediği alanda zeytinlikleri sökme girişimine karşı gerçekleşti. Zeytinliklerin kamulaştırılmasıyla ilgili herhangi bir yasal engel bulunmuyor; ancak Zeytincilik Kanunu'nun 20. Maddesi, zeytinliklerin madencilik amaçlarıyla kamulaştırılmasını engelliyor.[77] Bölgede kamulaştırılan zeytinlik alanlarda şirket, zeytin ağaçlarını sökeceğini söyleyerek, bu ağaçları başka yerlere dikmeleri ya da odun olarak kullanmaları yönünde öneride bulunduğu yöre halkını da bu pratiğe dahil etmeye çalıştı. Köylüler Zeytin Kanunu'nun zeytin ağaçlarının kesilmesini ve sökülmesini engelleyen hükmü hakkında bilgi edindikten sonra zeytin ağaçlarının kesilmesine karşı çıkmaya başladı. 1 Mart 2022'de Maden Yönetmeliği'nin 115. Maddesi'nde şirket faaliyetlerinin önünü açıcı nitelikte olduğu görülen bir değişiklik yapıldı.[78] Hemen ertesinde şirket, köylülere bir kez daha zeytin ağaçlarını kesme/sökme çağrısında bulundu. Köylüler Kaymakamlık'a dilekçe ile başvurdu. Mülki idare amirliğinden sorumluluğunu yerine getirmesini, zeytinlikleri korumaya almasını talep ettiler. İkizköylülerin çağrısı karşılık bulmayınca şirket, 30 Mart'ta zeytin ağaçlarını sökmeye başladı; yaklaşık 30 zeytin ağacı söküldü.[79] Bu durumu haber alan köylüler zeytin ağacı sökümlerini durdurmak için kepçelerin önüne geçip zeytinlikleri korumaya aldı. Güvenlik güçleri-

nin müdahalelerine rağmen köylüler direndi. Zeytinlik sökümü böylelikle durduruldu.[80] Sonrasında şirketin Tarım İl Müdürlüğü'nden veya Kaymakamlık'tan aldığı herhangi bir izninin de bulunmadığı ortaya çıktı.[81] Şirket artan tepkiler karşısında sökülen ağaçların bir kısmını geri diktiğini açıkladı. Ancak bu ağaçların sadece sekizi köylülerin erişimi olacak biçimde dikildi.[82]

İkizköy mücadelesinin bir özelliği de "Arka Bahçemde Olmaz" anlayışından uzak bir biçimde, bulundukları geniş bölgede yerinden edilme riskiyle karşı karşıya olan diğer köylerle beraber hareket etmesi ve onların mücadelelerine destek vermesi. Kömür sektörü, bölgede sonu başka yerinden edilmelerle bitecek başka projeleri de tetikliyor. Bunlardan biri "Bodrum İçme Suyu Barajı ve Malzeme Ocakları, Kırma-Eleme-Yıkama Tesisi ve Beton Santrali Projesi".[83] 83 milyon metreküp kapasiteli baraj kurma projesinin ana amacı, Bodrum'un özellikle yaz aylarında artan nüfusunun su ihtiyacının karşılanması olarak gösteriliyor. Ancak yöre halkına göre, barajda tutulacak suyun sadece bir kısmı Bodrum'a gönderilecek, büyük kısmı ise termik santrallerde kullanılacak. Bunun dışında baraj nedeniyle maden sahasındaki yeraltı sularının çekileceği, madencilik faaliyetlerini kolaylaştırıcı etkisinden dolayı bunun gözardı edildiği de savunulan görüşler arasında.[84] Bodrum Barajı'nın su tutma alanında kalan Çamlıca Köyü Dipkayadere Mevkii'nde yaşayan 20 ailenin doğrudan, barajın alt tarafında kalan daha geniş bölgede de, birçok ailenin ekolojik tahribat ve geçimlik kaybı nedeniyle dolaylı/ekonomik yerinden edilmesi bekleniyor. İkizköylüler bu köylerle de dayanışma içerisinde hareket ediyor.

Fotoğraf: İkizköy Çevre Komitesi arşivi

Sonuç

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporunun temelinde "Kapsamı ve seviyesi her geçen gün artan ekolojik tahribatla beraber yaşam alanları yok olan veya zarar gören insanlar ne yapıyor, neler yaşıyor, hangi adaletsizliklere maruz kalıyor?" sorusu yatıyor. Yaşadığımız Antroposen ya da "İnsan Çağı" adı verilen jeolojik dönemde, gezegende insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinin hissedilmediği herhangi bir alan bulunmuyor. Dahası tüm gezegenin biyolojik, jeolojik, kimyasal ve fiziksel süreçlerinde insan faaliyetlerinin etkileri belirleyici hâle gelmiş durumda. Bununla birlikte gezegenin dokuz ana sınırı zorlanıyor, bazılarında sınır aşıldı bile. Gezegen genelinde bütün hızı ve şiddetiyle tüm canlıların yaşamını tehdit eden büyük bir ekolojik tahribat yaşanıyor. Karşı karşıya olduğumuz iklim değişikliği, hava, su ve toprağın kirlenmesi gibi insan kaynaklı ekolojik sorunların yıkıcı etkilerinin başında yaşam alanlarının bozulması ve yok olması geliyor. İnsanlar evlerini, topraklarını ve geçimliklerini kaybediyor; yaşadıkları yerler yaşanamaz hâle geliyor. Diğer bir deyişle, dünya genelinde artan sayıda insan, geniş tanımıyla yaşam alanlarının yaşaması zor ya da yaşanamaz hâle gelmesi ve buralardan fiziksel, ekonomik ve sosyal bakımdan zorla koparılma anlamına gelen yerinden edilme durumuna maruz kalıyor. Ekolojik tahribat ekonomik, sosyal, siyasi, demografik ve çevresel etkenlerle birleşerek yerinden edilmelere kaynaklık ediyor. Yerinden edilmelerin karşılığında birey ve toplulukların hareketlilikleri (ve hareketsizlikleri) ortaya çıkıyor. Diğer yandan, yerinden edilme riskine toplumsal güç ilişkilerinde eşitsiz konumda olan, farklı adaletsizliklerle karşı karşıya kalan gruplar daha fazla maruz kalıyor. Dolayısıyla ekolojik tahribat-yerinden edilme-hareketlilik arasındaki ilişki ve doğurduğu sonuçlar doğrudan çevre ve iklim adaleti meselesi olarak karşımıza çıkıyor.

Ekolojik tahribat ile yerinden edilme arasındaki ilişkiyi iki ana hat üzerinden düşünmek mümkün. Birinci hattı iklim değişikliği ile ilintili yerinden edilme süreçleri oluşturuyor. İnsan kaynaklı iklim değişikliğine bağlı seller, kuraklık, aşırı hava olayları, aşırı sıcaklar gibi olayların kapsamı, şiddeti ve sıklığı giderek artıyor. Bunun yıkıcı etkilerinin başında yaşam alanlarının bozulması, kaybolması geliyor. Bununla beraber, geçimlik faaliyetleri iklim olayları nedeniyle sekteye uğruyor, geçim kaynakları yok oluyor, su

İklim göçünün Küresel Kuzey'de kaynaklar üzerinde baskı kuracağı, çatışmalara yol açacağı ve istikrarsızlık yaratacağı iddia ediliyor. Panik ve korkuya neden olan "felaket tellalı" bu söylemler, ana hedefi sınırların korunmasından oluşan güvenlikçi politikalara ve kavrayışlara zemin oluşturuyor.

ve gıda gibi temel gereksinimler tükeniyor. Özetle, iklim olaylarına bağlı olarak yaşam zorlaşıyor. Bu duruma iklim olaylarının etkilerine daha açık kıyılar, kurak bölgeler gibi yerlerde, Küresel Güney'in büyük bir bölümünde olduğu gibi mevcut adaletsizliklerin daha yaygın, derin ve iklim olaylarının hasarlarını onarma kapasitesinin düşük olduğu yerlerde daha yoğun olarak maruz kalınıyor. Anaakım medya, STK'lar, siyaset ve akademi genelde konuyu ele alırken iklim değişikliği ve göç arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi olduğunu varsayıyor. Uzun bir dönem boyunca popüler olan bu yaklaşıma göre dünya "iklim göçü" adı verilen ve sorun olarak tarif edilen bir olguyla karşı karşıya.

İklim göçüne dair öngörüler Küresel Güney'de iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri karşısında çaresiz kalan, sayıları yakın bir gelecekte yüz milyonları bulacak insanın Küresel Kuzey'e doğru uzun mesafeli ve kalıcı göç edeceği yönünde. Göç, iklim değişikliği gibi büyük bir felaketin eşliğinde gelen başka bir felaket olarak görülmekte. Zira, iklim göçünün Küresel Kuzey'de kaynaklar üzerinde baskı kuracağı, çatışmalara yol açacağı ve istikrarsızlık yaratacağı iddia ediliyor. Panik ve korkuya neden olan "felaket tellalı" bu söylemler, ana hedefi sınırların korunmasından oluşan güvenlikçi politikalara ve kavrayışlara zemin oluşturuyor. Böylelikle idari ve siyasi bakımdan iklim değişikliğini ve olumsuz etkilerini durduracak çözümleri üretmek bir yana, adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri artıracak, derinleştirecek bir dizi uygulamaya kapı açıyor. Oysa "iklim göçü" savı ve bunun üzerine inşa edilen güvenlikçi söylemler ampirik dayanaktan yoksun. Sayısı gün geçtikçe artan alternatif görüş ve çalışmalar, iklim değişikliği ile hareketlilik arasında nedenleri ve etkileri bakımından çokyönlü ve karmaşık bir ilişkinin varlığını ortaya koyuyor. Bu çalışmalar, iklim göçü adı altında tarif edilen Küresel Kuzey'e doğru kalıcı uluslararası göçün sonuçlardan sadece biri olabileceğini ve genellikle de iklim hareketliliğinin bu şekilde gelişmediğini gösteriyor. İklim değişikliği ve hareketlilik arasındaki ilişkinin sahadaki bulgulara dayanılarak gözlemlenen temel özellikleri şöyle:

• İklim değişikliği, hareketliliğe neden olan etkenlerden sadece biri. İklim (ve genel olarak ekoloji) olaylarının insanların hareketliliği üzerindeki etkileri sosyal, ekonomik ve siyasal bir dizi etken ile birleşerek ve bu etkenlerin etkilerini güçlendirerek ortaya çıkıyor. Diğer bir deyişle, iklim hareketliliği çoketkenli bir olgu.
• İklim hareketliliği farklı süreler boyunca gerçekleşebilir. Yani kalıcı iklim göçü olasılıklardan sadece biri olmakla beraber saha bulguları iklim değişikliğinin çoğunlukla bu şekilde gerçekleşmediğine işaret ediyor. İklim hareketliliği çoğunlukla kısa süreli/geçici, döngüsel ve mevsimsel olarak gerçekleşiyor.
• İklim hareketliliği uzun mesafeli ve uluslararası olmak yerine ağırlıklı olarak ülke sınırları içinde veya komşu ülkeler arasında, aynı bölgede ve yakın yerlere doğru gerçekleşiyor.
• İklim değişikliğine bağlı çevresel değişimler hareketlilik kadar (istemli veya istemsiz) hareketsizlik de üretiyor. Burada ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel faktörlere bağlı gelişen ihtiyaçlar, isteklilik ve (finansal kaynaklardan sosyal ağlara kadar farklı unsurlardan oluşan) kapasiteler belirleyici oluyor.
• İklim hareketliliğinin uyum sağlama ve kırılganlığı azaltma gibi olumlu sonuçları bulunuyor. Bu faydaların bazıları iklim risklerine maruziyetin azaltılması, geçimlik ve gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve artırılması, farklı yerler arasında bilgi, deneyim ve teknoloji paylaşımının sağlanması olarak sıralanıyor.
• Hareketlilik birey ve toplulukların bilinçli ve istekli olarak kullandıkları bir uyum stratejisi olabiliyor.

Ekolojik tahribat ve yerinden edilme ilişkisinin ele alındığı ikinci hattı ise kalkınma (projeleri) kaynaklı yerinden edilmeler oluşturuyor. Baraj, maden, ulaşım projeleri gibi mega kalkınma projeleri hâkim konumdaki büyüme ve buna bağlı kalkınma anlayışlarının hem taşıyıcısı hem de göstergesi durumunda. Bu projeler tüm üretim faaliyetleri için gerekli enerji, hammadde ve temel hizmetleri sağlarken aynı anda ekonomik fayda ve kâr elde eden işletmeler. Bu projeler "ulusal çıkarlar"ın, "gelişmişliğin" sembolleri olarak da gösteriliyor. Diğer yandan kalkınma projeleri, yol açtıkları ekolojik tahribatla beraber büyük çaplı yerinden edilmelerin de kaynağı durumunda.

Kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler iki ana yolla gerçekleşiyor: Birincisi, projelerin yapıldığı ve işletildiği alanlardaki yerleşim alanları, tarım arazileri ve müşterek alanlar yerel halkın elinden çeşitli yöntemlerle alınıyor ve insan toplulukları fiziksel olarak yerlerinden ediliyor. İkincisi, bu projeler bulundukları bölgelerde meydana getirdiği geniş çaplı

Yerinden edilenlerin büyük çoğunluğu yoksullar, kadınlar, çocuklar, yerli halklar, etnik ve dini azınlıklar gibi farklı gruplardan oluşuyor. Bu gruplar yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık, dışlanma gibi sosyal, ekonomik ve siyasi alandaki birçok adaletsizliği halihazırda bir arada yaşıyor.

ormansızlaşma, kirlilik, su varlığının azalması, topografya değişimi gibi bir dizi ekolojik tahribatla ekosistemleri bozuyor, yaşamın devam ettirilebilmesi için gerekli şartları kötüleştirerek ortadan kaldırıyor. Sonuçta, geniş bölgelerde insanlar sağlıklarını ve geçimliklerini kaybediyor, sosyal ve ekonomik olarak yerinden ediliyor. Özetle, kalkınma kaynaklı yerinde edilme sürecinde kendi başlarının çaresine bakmaları beklenen ve birçok hakkı çiğnenen yerel halk, barınma yerlerini, topraklarını, üretim araçlarını, geçim kaynaklarını, müşterek alanlara erişimlerini ve kültürel varlıklarını kaybediyor.

İçeriği kısaca özetlenen bu iki hattın kesiştiği nokta, her ikisinin de yaslandığı ve tekrardan ürettiği çevre ve iklim adaletsizlikleri. Dünya genelinde sayısız örnekte görüldüğü üzere yerinden edilenlerin büyük çoğunluğu yoksullar, kadınlar, çocuklar, yerli halklar, etnik ve dini azınlıklar gibi farklı gruplardan oluşuyor. Bu gruplar yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık, dışlanma gibi sosyal, ekonomik ve siyasi alandaki birçok adaletsizliği halihazırda bir arada yaşıyor. Toplumsal güç ilişkilerinde eşitsiz ve dezavantajlı konumdaki bu grupların iklim değişikliği ve ekolojik tahribatın oluşumundaki payları oldukça az. Bununla beraber iklim değişikliğine ve ekolojik tahribata neden olan faaliyetlerin faydalarından en az düzeyde yararlanırlarken devlet ve şirketlerin dışsallaştırdıkları sosyal, ekonomik ve ekolojik maliyetlerin de büyük çoğunluğunu üstlenmek zorunda kalıyorlar. Yaşam alanlarının ellerinden alınması veya tahrip edilmesiyle beraber barınma, sağlıklı yaşam ve geçimlik olanaklarını kaybediyorlar. Bu durum yoksulluğun, eşitsizliğin ve dışlanmanın yayılması ve derinleşmesiyle sonuçlanıyor.

Yerinden edilmelerin çeşitli gruplar üzerindeki olumsuz etkilerini engellemeye yönelik bazı girişimlerden söz etmek mümkün. Uluslararası düzeyde çeşitli anlaşmalar ve oluşumlar yoluyla iklim olaylarının etkisiyle evlerini, topraklarını, yaşam alanlarını kaybedenlerin haklarını korumaya yönelik çeşitli mekanizmaların oluşturulma çabaları, henüz hukuki bir karşılığa ulaşmamış "iklim mültecisi" kavramının uluslararası

düzeyde tanımlanması ve tanınmasına yönelik girişimler bunların bazıları. Kalkınma projeleri kaynaklı yerinden edilmelerle ilgili olarak da uluslararası örgütlerin uygulamaya çalıştığı bazı standartlar ve kurallar bulunuyor. Ancak bu çaba ve girişimlerin etkili sonuçlar ürettiğini söylemek güç. Zira bağlayıcılığı olmayan uluslararası anlaşmaları, "ulusal çıkarları" ileri süren ve öncelik olarak kabul eden ulus-devletlerin uygulamaması sorunların başında geliyor. Bunun da ötesinde bu çaba ve girişimler çoğunlukla hukuki ve idari alandaki bazı reformlar, düzenlemeler ve teknokratik çözüm arayışlarından ibaret kalıyor. Oysa, yerinden edilmeleri ve sonucunda gelişen hareketliliği/hareketsizliği makro, mezo ve mikro faktörler belirliyor.

Makro faktörler küresel kapitalizm, ulus-devlet modeli, erkek egemenliği gibi ekonomik, siyasal ve sosyal yapılardan oluşuyor. Bu yapıların tarihsel ve yerel dinamik ve özelliklerle birleşmesi ulusal ve yerel düzeyde farklılaşmalarını sağlıyor; ortaya makro yapıların ulusal ve yerel bağlama göre değişiklikler gösteren özgün tezahürleri çıkıyor. Mikro düzeydeki bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sınıf pozisyonu gibi özellikleri de makro düzeydeki ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarla doğrudan ilgili ve toplumsal alandaki güç dağılımı eşitsizlikleri ile birleşerek şekilleniyor. Orta (mezo) düzeydeki kurumsal ve hukuki düzenlemeler, yönetmelikler, standartlar, kurallar benzer biçimde makro ve mikro düzeydeki faktörlerden bağımsız değil. İç içe geçmiş ve birbirini etkileyen farklı düzeylerdeki etkenleri yok sayan, varolan sistemde bazı düzeltmeleri ve reformları hedefleyen hukuki ve idari düzenleme girişimleri üzerinden çözüm arayışları da etkisiz ve yetersiz kalıyor.

Dünya genelinde iklim değişikliği ve ekolojik tahribat ile ilintili olarak gerçekleşen yerinden edilmelerin bazı ortak dinamik ve özellikleri olsa da, bulundukları bağlamın içerdiği farklılıkların etkisi her bir yerinden edilmeyi aynı zamanda özgün kılıyor. Yerinden edilenlerin maruz kaldığı hak ihlalleri ve adaletsizlikleri gidermeye yönelik kayıp ve hasar mekanizmalarının, yeniden yerleştirme programları gibi araçların da hem ortak özellikleri hem de özgünlükleri hesaba katılarak tasarlanması ve uygulamaya konulması gerekiyor. Kısaca, genellemelere ve varsayımlara dayalı, merkezi olarak oluşturulmuş, tepeden dayatılan uygulama ve politikalar çözüm üretmiyor.

Yukarıda saydığımız tüm bu nedenlerle yerinden edilmelere dair çözümlerin çevre ve iklim adaletini temel alan kapsamlı, dinamik ve bütüncül bir sürece bağlı olarak aranmasına ve geliştirilmesine ihtiyaç duyuluyor. Çokaktörlü, çokölçekli ve çokboyutlu

bu sürecin her aşamasının çevre ve iklim adaletinin ana boyutları olan tanınma, bölüşüm ve katılıma göre şekillendirilmesi gerekli. Başta yerel halklar/topluluklar olmak üzere sivil toplumun, akademinin ve siyasi aktörlerin araştırma, yerel(-ötesi) dayanışma ağları, müzakere ve karar alma süreçlerinde alması gereken roller ve bu ana alanları çevre ve iklim adaletine uygun hâle getirmek için yapılabileceklerin bir kısmı şöyle:

ARAŞTIRMA

Öncelikli olarak ekolojik tahribat ve iklim değişikliği arasındaki çoketkenli ve karmaşık ilişkiyi anlamak için saha araştırmalarının önemi büyük.[1] Saha araştırmalarında da uzun dönemli verilerin toplanması önem arz ediyor. Böylelikle ekolojik faktörlerin bir bölgedeki hareketlilikler üzerindeki etkisini belirlemek mümkün olabilir. Zamansal karşılaştırmaların yanı sıra, uzun dönemleri kapsayan verilerin farklı yerlerde toplanması mekâna göre karşılaştırmalı analizler yapmanın da önünü açabilir. Bunun dışında, araştırmalarda yereldeki bilgilerin kullanılması meselenin farklı boyutlarının yerel dinamiklerin kendi özgünlükleri içerisinde görülebilmesini sağlayabilir.

Hareketlilik/göç siyaset, sivil toplum, medya ve akademi tarafından ele alındığında odak genellikle hareketliliğin/göçün çıkış noktasındaki durum ve nedenler üzerinde oluyor. Varış noktaları ise genel olarak oluşacağı varsayılan sonuçlara bağlı olarak etkiler üzerinden çalışmalara katılıyor. Oysa göç zamanda ve mekânda devamlılık gösteren, içerisinde dönüşümlerin ve kesintilerin olduğu bir süreç. Ayrıca hareketlilik/göç çıkış ve varış arasında belirli bir zaman diliminde bitmeyen bir süreç. Göç edenlerin geldikleri yerle bağlantıları çoğunlukla sürüyor, vardıkları yerde yeni sosyal ilişki ve ağlara giriyorlar. Böylelikle finansal kaynakların, bilginin, teknolojinin, deneyimlerin sürekli dolaşımda olduğu ağlar bütününden söz etmek mümkün. Ayrıca varış noktalarındaki şartlar, dinamikler, uygulamalar, politikalar gibi farklı unsurlar birçok bakımdan hareketlilik/göç ile ilgili zamana yayılmış adaletsizlik ve sorunların belirleyicisi oluyor. Bu nedenlerle hem araştırmalarda hem de farklı politika ve programların oluşturulması ve uygulanması sırasında, hareketliliğin zamana ve mekâna yayılmış dinamik bir süreç olma hâlini göz önüne alan bütünlükçü bir yaklaşım gerekiyor.

Yerinden edilmeler ve sonucunda gelişen hareketliliğin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, hukuki ve diğer birçok alanda nedenleri ve etkileri bulunuyor. Yerinden edilmelerle beraber meydana gelen geçimlik ve gelir kayıpları, yoksullaşma, refah kaybı,

ayrımcılık, kültürel varlığı devam ettirememe, ev ve toprak kaybı, çevre, sağlık, gıdaya erişim gibi birçok ihlaller ile farklı alanlardaki bir dizi olumsuz durum birbirinden bağımsız değil. Aksine aralarında kuvvetli bir ilişki bulunuyor, birbirlerini tetikliyor ya da birleşerek adaletsizliklerin kapsamını ve yoğunluğunu artırıyor. Bu kesişimsellik durumunun etraflı biçimde araştırılması ve anlaşılabilmesi disiplinlerarası bir yaklaşım ile mümkün.

YEREL(-ÖTESİ) DAYANIŞMA AĞLARI

Dünya genelinde barajlara, madenlere, ulaştırma projelerine ve diğer mega projelere karşı evlerini, topraklarını ve müşterek alanlarını koruyan yerel mücadeleler bulunuyor. Türkiye'de de olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde yerel topluluklar kalkınma projeleri kaynaklı ekolojik tahribata ve yerinden edilmelere karşı hukuki başvurularının yanı sıra farklı protesto biçimleriyle direniyor. Bir dizi hakkın savunulduğu bu çevre adaleti hareketleri aynı zamanda uluslararası düzeyde de varlık gösterebiliyor; seslerini duyurarak dünya kamuoyunun desteğini almaya, projelerin finansal kaynaklarını durdurmaya çabalıyorlar. Öte yandan kampanyalarla ilerleyen bu uluslararası girişimler belirli bir süre varlığını koruyabiliyor. Diğer bir deyişle, yerel çevre adaleti hareketlerinin aralarında sürekli bağların oluştuğunu söylemek güç. Oysa, yerel mücadelelerin STK'lar, akademi gibi diğer aktörlerin de katılımıyla kurduğu yerel ötesi bağlar ve bunların tümünü kapsayacak bölgesel ve küresel dayanışma ve savunuculuk ağları kritik önemde. Zira 1980-2000 arasında dünya genelinde büyük baraj yapımının %75 gibi büyük oranda azalmasında ulus-ötesi savunuculuk ağlarının yerel mücadelelerle yaptığı işbirliğinin etkisinin olduğunun altı çizilmekte.[2] Bunun da ötesinde, kalıcı ve düzenli yerel-ötesi ağlar sayesinde yerinden edilme riskine maruz kalan yerel gruplar ve yerel mücadeleler kendi aralarında kalıcı ilişkiler kurabilir. Böylelikle karşılıklı bilgi, fikir ve deneyim aktarımlarını düzenli biçimde sürdürebilirler. Bunun bir etkisi yerel toplulukların ve grupların karşılıklı anlama (*mutual understanding*) ve anlamlandırma yoluyla siyasi özne olarak güçlenmelerine katkı sağlanması olacaktır. Böylece durumlarının ve hareketlerinin diğerleriyle ortak taraflarını keşfederken diğerlerinden farklı kılan özgün yönlerini de görebilecekler. Mücadele deneyimlerinin aktarılması ve birbirine destek verme gibi hareketlerini güçlendirecek birçok olanaklara kavuşabileceklerdir. Bölgesel ve küresel düzeylerde ağlara dönüşen yerel ötesi bağların kurulmasında sivil toplum, bu zemini yerel aktörlerin de katılımıyla oluşturmak, hareketlerin karşılaşmalarının önünü açmak, sürecin koordinasyonunu ve kolaylaştırıcılığını sağlamak gibi önemli roller üstlenebilir.

MÜZAKERE

Çözümü uluslararası ölçekte arayıp, tasarlayıp sonrasında da bunların yukarıdan aşağı ulusal ölçeğe doğru uygulanmasını öngören mevcut yönetim modeli, yerinden edilmelerin neden olduğu çevre adaletsizliklerinin önüne geçemiyor. Bunun yerine aşağıdan yukarı doğru şekillenen birçok ölçekli/merkezli, çokaktörlü ve dinamik bir yönetişim modeli düşünmek mümkün. Bu modelin temelinde birden fazla ölçekte (yerel-ulusal-bölgesel-küresel) eşzamanlı ve birbiriyle bağlantılı işleyen müzakere süreçlerinden ve bu süreçlere başta çevre ve iklim adaletsizliklerine maruz kalan yerel topluluklar olmak üzere STK'lardan ve akademiden farklı siyasi aktörlere ve yetkililere kadar bir dizi aktörün dahil edilmesi yatıyor.

Ekolojik tahribat, yerinden edilme ve hareketlilik üzerine düşünüp çözüm/politika ararken bu üç olgu arasındaki temel bazı özellikleri yetkililerin, STK'ların ve diğer aktörlerin her daim göz önünde bulundurması gerekiyor: İlk olarak, hareketlilik olgusu bir sorun teşkil etmez; aksine çevresel değişimlere karşı uyum göstermek için kullanılan bir stratejidir. Bu nedenle çözüm arayışları, hareketliliği önlemek yerine sorunların kökenindeki ekonomik, sosyal ve siyasi adaletsizliklere odaklanmalı. Hareketliliği çözümün/politikaların parçası olan bir araç olarak düşünmek mümkün. Tıpkı iklim uyum eylemi olarak toprakları ve yaşam alanları tamamen kaybolmak üzere olan yerel toplulukların planlı iskânında (*planned relocation*) olduğu gibi. Ancak burada da sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi faktörleri hesaba katmamak ve sürecin tümüne aktörlerin kendisini dahil etmemek adaletsizliklerin giderildiği sonuçlar üretmiyor.

İkincisi, yerinden edilmeler enerjiden ekonomiye kadar farklı alanlardaki birçok politikayı ilgilendiren ve bütüncül olarak ele alınması gereken bir mesele. Bu da tüm politika alanlarında –iklim değişikliğinde olduğu gibi– yerinden edilmeler meselesine yer açılmasını gerektiriyor. Diğer bir deyişle tıpkı iklim değişikliğinde olduğu gibi yerinden edilmelerin de tüm politika alanlarının ortak kesenlerinden biri hâline getirilmesi ihtiyacı bulunuyor.

Üçüncüsü, zamansal ve mekânsal farklılıklar gözardı edilerek standart bir şekilde tüm yerinden edilme durumlarına uygulanabilecek çözümler bulunmuyor. Zira bu rapor boyunca da vurgulandığı üzere her bir yerinden edilme, diğerleriyle küresel düzeyde ortak özellikler içerse de yerel, tarihsel şart ve dinamiklere bağlı olarak özgünlükler

de barındırıyor. Bu nedenle çözümlerin farklı şartları göz önüne alan bir esnekliği ve zaman içerisindeki değişimlere ayak uydurabilecek bir dinamizmi olmalı. Bunun yanı sıra aynı mekândaki toplulukların yerinden edilme süreçlerinden aynı ölçüde ve biçimde etkilenmediği de dikkate alınmalı. Birden fazla adaletsizliğe aynı anda maruz kalma durumu olarak tarif edilebilecek kesişimsellik nedeniyle dezavantajlı grupların içerisinde kaynak ve hizmetlere erişimi daha kısıtlı, daha az tanınan ve daha az söz sahibi olan alt-gruplar ve bireyler bulunuyor. Çevre ve iklim adaletinin tam olarak sağlanabilmesi için kesişimsellik üzerinden şekillenen grup içi eşitsizlik ve adaletsizliklerin çözümlerde göz önünde bulundurulması önemli. Özetle, her kalıba uyacağı düşünülen (*one-size-fits-all*) çözümler yerine mekâna ve kesişimselliklere (*intersectionalities*) göre şekil alabilen, zaman içerisinde şartlarda ve dinamiklerde meydana gelen değişimlere cevap verebilen çözümlerin bulunması gerekli.

KARAR ALMA

Karar alma süreçlerinin kapsayıcı ve katılımcı biçimde yürütülmesi çevre ve iklim adaletinin sağlanabilmesi için gerekli temel prensiplerin başında geliyor. Ancak bu, yerinden edilme süreçlerinde en az yerine getirilen prensiplerden biri. Raporda derinlemesine incelenen Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya, Uganda-Tanzanya vakaları, yasa, yönetmelik ve anlaşmalarda yer alsa da, katılım süreçlerinin işletilmediğini ya da eksik ve göstermelik olarak işletildiğini gözler önüne seriyor. Yasal olarak zorunlu kılınan katılım mekanizmaları da ağırlıklı olarak yerinden edilenlerin kararlara katılımı yerine projeler hakkında bilgilendirilmelerinden ibaret. Hindistan gibi köy meclislerine karar verme yetkisi tanınan yerler bulunsa da bu mekanizmanın düzenli ve etkin biçimde işletildiği söylenemez. Birçok örnekte devlet ve şirketlerin bu katılımcı karar alma mekanizma ve süreçlerinin etkinliğini azaltacak uygulamaları bulunuyor. Toplantıların yer ve zamanının yerel halkın erişimini zorlaştıracak şekilde seçilmesi, toplantı bilgilerinin yerel halk ile paylaşılmaması, teknik detayların anlaşılamayacak biçimde sunulması bu uygulamalardan bazıları. Burada bu mekanizmaların işletilmesi kadar bu mekanizmaların ve süreçlerin iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve kapsamının artırılması gibi zorlu bir iş bulunuyor. Öncelikli olarak katılım, kalkınma projelerinin, iklim uyum ve azaltım eylemlerinin uygulanması ile sınırlı kalmamalı. Bu eylem ve politikaların oluşturulması ve hazırlığındaki karar alma süreçlerine etki altında olan veya etkilenecek toplulukların doğrudan katılımı gerekiyor. Örneğin bir baraj veya kömür madeninin planlama aşamasından itibaren katılıma açık kılınması, yerel halkın da bu projelerin

kendi bölgelerinde yapılıp yapılmaması kararını alabilmesi gerekiyor. Bununla birlikte projelerin, politika yapım süreçlerinin tüm aşamalarını herkesin doğrudan katılımına açık hâle getirmek oldukça güç ve aşamalar hâlinde ulaşılabilecek bir hedef. Burada varolan mekanizmaların işletilmesini takip etmek, bu mekanizmalarda tüm grupların tanınma adaleti sağlanacak biçimde yer almasını sağlamak ve kadınlar gibi birden fazla adaletsizliğe bir arada maruz kalanların söz söyleme ve üretme olanaklarını garanti altına almak atılacak ilk adımlar olabilir. Bunun yanı sıra doğrudan demokrasinin işleyişine dair yine katılımcı biçimde oluşturulmuş ve ortak mutabakat sağlanmış kurallara ve anlayışlara ihtiyaç bulunuyor.

Özetle, yerinden edilme konusuna dair çevre ve iklim adaletini sağlayabilecek çözüm ve politikaların üretilmesi birden fazla ölçekte ve merkezde yürüyen, çokaktörlü, kapsayıcı, katılımcı, bütüncül, esnek ve dinamik müzakereler ve karar alma süreçleriyle mümkün. Bu süreçlerin her aşamasının tanınma adaletine yönelik "kim/kimin için?", bölüşüm adaletine yönelik "ne?" ve katılım adaletine yönelik "nasıl?" sorularına göre şekillenmesi gerekiyor. Aşağıdan yukarıya doğru gelişen, tek merkezli olmayan katılımcı süreçlerde ekolojik tahribat ve yerinden edilmelerin neden olduğu adaletsizliklere maruz kalanların karşılaşmalarının (*encounters*) kendi içerisinde dönüştürücü bir gücünün olduğunu unutmamak gerekir. Bu karşılaşmalar, yerinden edilmelerin, çevre ve iklim adaletsizliğinin kökenindeki sosyal, ekonomik ve siyasi eşitsizlik ve adaletsizlikleri konuşmanın, "büyüme" ve "kalkınma" paradigmalarını sorgulamanın ve bunlara yönelik müştereklerden kontrollü küçülmeye (*degrowth*) kadar alternatifleri oluşturmanın en önemli zeminlerinden biri olabilir.

Sonnotlar

BÖLÜM 1 - EKOLOJİ VE GÖÇ: KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR

1- Gezegenin dokuz ana sınırı a) stratosferik ozon tüketimi, b) biyosfer bütünlüğünün kaybedilmesi (biyoçeşitliliğin azalması ve yok oluş), c) kimyasal kirlilik, d) iklim değişikliği, e) okyanus asitliği, f) tatlı su kullanımı, g) arazi kullanımı, h) azot ve fosfor ve ı) aerosol yüklemesi olarak sıralanmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Steffen vd. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development. Science *347 1259855*;
Stockholm Resilince Center (t.y). *Planetary boundaries.* https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html (Erişim tarihi: 13.6.2022); Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İklim-BU) (t.y). *Gezegensel sınırlar.* http://climatechange.boun.edu.tr/gezegensel-sinirlar/ (Erişim tarihi: 13.6.2022)

2- 2014 yılında Elizabeth Kolbert'in aynı adlı kitabında "Altıncı Yokoluş", içinde bulunduğumuz zamanda gezegendeki biyolojik çeşitliliğin daha önce görülmemiş hızda kaybolduğu sürece verilen addır. Gezegenin tarihinde farklı dönemlerde doğal nedenlerle gerçekleşen beş kitlesel yokoluştan farklı olarak henüz içerisinden geçtiğimiz Altıncı Yokoluş'un insan faaliyetlerinden kaynaklandığının altı çizilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kolbert, E. (2014). *The sixth extincition: an unnatural history.* Henry Holt and Co.

3- Angus, I. (2016). *Facing the anthropocene: Fossil capitalism and the crisis of the earth system.* Monthly Review Press.

4- Bu çalışmada yoksullar, kadınlar, yerli halklar, çocuklar, sakatlar gibi toplumsal grupların maruz kaldıkları "kırılganlıklar" ve "dezavantajlar", içinde bulunulan sosyal, ekonomik ve siyasi eşitsizlikler, adaletsizlikler ve ayrımcılıklara atıfla kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle "kırılganlık" ve "dezavantajlılık" öznelere atfedilen ve değişmez sayılan özellikleri değildir. "Kırılgan" ve "dezavantajlı" olan bu grupların güç ilişkilerindeki eşitsiz dağılıma bağlı olarak belirlenen toplumsal hayat içerisindeki konumlarıdır. Buna bağlı olarak, "kırılganlık" çevre/iklim riskine maruziyet, hassasiyet ve uyum kapasitesi boyutlarından oluşur ve bu boyutlar kaynaklara ve hizmetlere erişim, karar alma süreçlerine katılım gibi sosyal, ekonomik ve siyasi alanlardaki adalet meseleleriyle ilişkili olarak tarif edilir. Daha detaylı bilgi için bkz. Bölüm 2.

5- Piguet, E. (2018). Theories of voluntary and forced migration. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 17-28) içinde. Routledge.

6- N Migration (t.y). *Key migration terms.* https://www.iom.int/key-migration-terms (Erişim tarihi: 13.6.2022)

7- Piguet, E. (2018). *A.g.y.*; Ionesco, D., D. Mokhnacheva ve F. Gemenne (2017). *The Atlas of environmental migration.* Earthscan; Mayer, B. (2018). Definitions and Concepts. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 323-328) içinde. Routledge.

8- UN (1998). *UN Documents: Gathering a body of global agreements.* http://www.un-documents.net/gpid.htm (Erişim tarihi: 13.6.2022)

9- Ionesco, D., D. Mokhnacheva ve F. Gemenne (2017). *A.g.y.*

10- Çevre-göç ilişkisini inceleyen akademik literatür üzerine bir araştırmaya göre, göçün çevre boyutunu inceleyen akademik araştırmalar 1989-2015 arasında yaygınlık gösterirken özellikle 2010'larda büyük bir artış sergiliyor. Detaylı bilgi için bkz. Veronis, L., B. Boyd, R. Obokata, ve B. Main (2018). Environmental change and international migration: A review. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental migration and displacement* (s. 42-70) içinde. Routledge.

11- Worster, D. (1979). *Dust Bowl: The Southern Plains in the 1930s.* Oxford University Press *aktaran* Turhan E. ve M. Armiero (2017). Cutting the fence, sabotaging the border: Migration as a revolutionary practice. *Capitalism Nature Socialism* 28 (2): 1-9.

12- Martinez-Alier, J. (2016). Global environmental justice and the environmentalism of the poor. (Der. T. Gabrielson, C. Hall, J. M. Meyer ve D. Schlosberg) *The Oxford handbook of environmental political theory* (s. 321-332) içinde. Oxford University Press.

13- Birçok kaynak 1982 yılında ABD'nin Kuzey Carolina Eyaleti'nin Warren County isimli bölgesinde zehirli ve kanserojen bir madde olan poliklorinat bifenil (PCB) içeren tonlarca toprağın yerleşim yerlerinin civarına boşaltılmasına karşı nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan (yoksul) siyahların düzenlediği protestoları çevre adaleti hareketinin ilk eylemi olarak gösteriyor. Ancak bu tarihin çok öncesinden beri ABD genelinde birçok sivil haklar başlığı altındaki protesto ve harekette çevre ile ilgili kaygı ve talepler dile getirilmekteydi. Daha detaylı

bilgi için bkz. Mohai P, D. N. Pellow ve J. T. Roberts (2009). Environmental justice. *Annual Review of Environmental Resources* 34: 405-30; Schlosberg, D. ve L. B. Collins (2014). From environmental to climate justice: climate change and the discourse of environmental justice. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 5: 359-374.

14- United Church of Christ Commission for Racial Justice (1987). *Toxic wastes and race in the United States.* Public Data Access, Inc. http://d3n8a8pro-7vhmx.cloudfront.net/unitedchurchofchrist/legacy_url/13567/toxwrace87.pdf?1418439935 (Erişim tarihi: 24.02.2022)

15- Sierra Club (2001). *History of environmental justice.* https://www.sierraclub.org/environmental-justice/history-environmental-justice (Erişim tarihi: 24.02.2022)

16- Vanderheiden, S. (2016). Environmental and climate justice. (Der. T. Gabrielson, C. Hall, J. M. Meyer ve D. Schlosberg) *The Oxford handbook of environmental political theory* (s. 321-332) içinde. Oxford University Press.

17- Agyeman, J., D. Schlosberg, L. Craven ve C. Matthews (2016). Trends and directions in environmental justice: From inequity to everyday life, community, and just sustainabilities. *Annual Review of Environment and Resources* 41 (1): 321-340. doi:10.1146/annurev-environ-110615-090052

18- Ejnet (t.y.). *The Principles of environmental justice.* https://www.ejnet.org/ej/principles.pdf (Erişim tarihi: 25.02.2022)

19- Martinez-Alier, J. (2002). *Environmentalism of the poor* (Konferans bildirisi). The Political Economy of Sustainable Development: Environmental Conflict, Participation and Movements. Johannesbourg.

20- Vanderheiden, S. (2016). *A.g.y.*

21- Benford, R. (2005). The Half-Life of the environmental justice frame: Innovation, diffusion, and stagnation. (Der. D. N. Pellow ve R. J. Brulle) *Power, justice, and the environment: A critical appraisal of the environmental justice movement* (s. 37-53) içinde. MIT Press.

22- Parra, C. (2010). Sustainability and multi-level governance of territories classified as protected areas in France: The Morvan Regional Park case. *Journal of Environmental Planning and Management* 53 (4): 491-509; Schlosberg, D. (2004). Reconceiving environmental justice: Global movements and political theories. *Environmental Politics* 13 (3): 517-540. doi:10.1080/0964401042000229025;
Schlosberg, D. (2007). *Defining environmental justice: Theories, movements, and nature.* Oxford University Press.

23- Benford, R. (2005). *A.g.y.*

24- Schlosberg, D. (2013). Theorizing environmental justice: The expanding sphere of discourse. *Environmental Politics,* 22: 37-55; Novotny, P. (1995). Where we live, work and play: Refraining the cultural landscape of environmentalism in the environmental justice movement. *New Political Science* 16 (1): 61-79, doi: 10.1080/07393149508429738

25- Taylor, D. (2000). The rise of the environmental justice paradigm: Injustice framing and the social construction of environmental discourse. *American Behavioral Science* 43: 508-80.

26- Schlosberg, D. (2013). *A.g.y.*; Martinez-Alier, J. (2016). *A.g.y.*; Walker, G. (2009). Beyond distribution and proximity: Exploring the multiple spatialities of environmental justice. *Antipode* 41: 614-36; Fraser, N. (2008). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world.* Polity Press.

27- Schlosberg, D. (2007). *A.g.y.*

28- Martinez-Alier Latin Amerika'daki yerli halk topluluklarından bazı bireylerin "yoksulların çevreciliği" tanımlamasını uygun bulmadıklarını ve reddettiklerini aktarmaktadır. Bu görüş yerli halkların doğa ile uyum içerisinde, ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını mutlu bir şekilde sürdürürken topraklarının gasp edilmesi ve zorla çalıştırılmaları nedeniyle yoksullaştırıldıklarını savunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Martinez-Alier, J. (2013). The environmentalism of the poor. *Geoforum* http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.04.019

29- Schlosberg, D. (2013). *A.g.y.*

30- Agyeman, J., D. Schlosberg, L. Craven ve C. Matthews (2016). *A.g.y.*; Anguelovski, I. (2016). Healthy food stores, greenlining and food gentrification: Contesting new forms of privilege, displacement and locally unwanted land uses in racially mixed neighborhoods. *Int. J. Urban Reg. Res.* 39: 1209-30.

31- Hadden, J. (2015). *Networks in contention: The divisive politics of climate change.* Cambridge University Press.

32- Della Porta, D. ve L. Parks, (2014). Framing processes in the climate movement: From climate change to climate justice. (Der. M. Dietz ve H. Garrelts) *Routledge handbook of the climate change movement* (s. 19-30) içinde. Routledge.

33- Tokar, B. (2019). On the evolution and continuing development of the climate justice movement. (Der. T. Jafry) *Routledge handbook of climate justice* (s. 13-25) içinde. Routledge.

1- IPCC (2014). *Climate change 2014: Impacts, adaptation and vulnerability. Summary for policymakers.* Intergovernmental panel on climate change. Cenevre. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
2- IPCC (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability.* https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_FinalDraft_TechnicalSummary.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
3- IDMC/NRC (2021). *GRID 2021: Internal displacement in a changing climate.* https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/grid2021_idmc.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
4- IPCC (2022). *A.g.y.*
5- IDMC/NRC (2021). *A.g.y.*
6- Goldman, L. ve Coussens, C. (2007). Hurricane Katrina: Challenges for the community. *Environmental public health impacts of disasters: Hurricane Katrina: Workshop summary* içinde. Institute of Medicine (US) Roundtable on Environmental Health Sciences, Research, and Medicine. National Academies Press. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK54237/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
7- Piguet, E. (2010). Climate and migration: A synthesis. (Der. Afifi, T. ve J, Jager) *Environment, forced migration and social vulnerability* (s. 73-85) içinde. Springer; Gemenne, F., Zickgraf, C., Hut, E. ve Castillo Betancourt, T. (2021). *Forced displacement related to the impacts of climate change and disasters.* Reference Paper for the 70th Anniversary of the 1951 Refugee Convention.
8- FAO (2015). *Climate change and food security: risks and responses.* https://www.fao.org/3/i5188e/I5188E.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
9- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
10- FAO (2015). *A.g.y.*
11- Fedele G., Donatti, C. I., Bornacelly, I. ve Hole, D. G. (2021). Nature-dependent people: Mapping human direct use of nature for basic needs across the tropics. *Global Environmental Change* 71. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102368
12- FAO (2015). *A.g.y.*; Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
13- Piguet, E. (2010). *A.g.y.*
14- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.* s. 42.
15- NASA (t.y.). Sea level. *Global Climate Change.* https://climate.nasa.gov/vital-signs/sea-level/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
16- Oppenheimer, M., vd. (2019). Sea level rise and implications for low-lying islands, coasts and communities. (Der. H.-O. Pörtner) *IPCC Special report on the ocean and cryosphere in a changing climate* (s. 321-445) içinde. Cambridge University Press.
17- Curtis, K. J. (2018). Estimating the population impacts of sea level rise. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental migration and displacement* (s. 106-116) içinde. Routledge.
18- C40 (t.y.). *Sea level rise and coastal flooding.* https://www.c40.org/what-we-do/scaling-up-climate-action/adaptation-water/the-future-we-dont-want/sea-level-rise/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
19- WWF (2019, 24 Eylül). Waden Sea, Germany. *WWF Arctic Programme.* https://arcticwwf.org/newsroom/stories/wadden-sea-germany/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
20- Piguet, E., R. Kaenzig ve J. Guélat (2018). The uneven geography of research on "environmental migration". *Population and Environment* 39: 357-383. https://doi.org/10.1007/s11111-018-0296-4
21- El-Hinnawi, E. (1985). *Environmental refugees.* UNEP.
22- IPCC (1990). *Climate change: The IPCC impacts assessment: Report prepared for intergovernmental panel on climate change by working group II.* https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/ipcc_90_92_assessments_far_full_report.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
23- Myers, N. (1993). Environmental refugees in a globally warmed world. *BioScience* 43 (11): 752-761. doi:10.2307/1312319
24- Myers, N. (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 357 (1420): 609-613. doi:10.1098/rstb.2001.0953
25- Ionesco, D., Mokhnacheva D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*; Gemenne, F. (2011). Why the numbers don't add up: A review of estimates and predictions of people displaced by environmental changes. *Global Environmental Change* 21 (1): 41-49. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.09.005
26- Christian Aid (2007). *Human tide: The real migration crisis* (Christian Aid raporu). https://www.christianaid.org.uk/sites/default/files/2017-08/human-tide-the-real-migration-crisis-may-2007.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
27- Henley, J. (2020, 9 Eylül). Climate crisis could displace 1.2bn people by 2050, report warns. *Guardian.* https://www.theguardian.com/environment/2020/sep/09/climate-crisis-could-displace-12bn-people-by-2050-report-warns (Erişim tarihi: 19.7.2022)
28- Durand-Delacre, D., Farbotko, C., Fröhlich, C. ve Boas, I. (2020, 7 Ekim). Climate migration: what the research shows is very different from the

alarmist headlines. *Conversation.* https://theconversation.com/climate-migration-what-the-research-shows-is-very-different-from-the-alarmist-headlines-146905 (Erişim tarihi: 19.7.2022)
29- Lustgarten, A. (2020, 23 Temmuz). The great climate migration. *New York Times.* https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/23/magazine/climate-migration.html (Erişim tarihi: 19.7.2022)
30- Gosden, E. (2014, 12 Aralık). Climate change will "foster terrorism and fuel immigration to UK". *Daily Telegraph* aktaran Sakellari, M. (2021). Climate change and migration in the UK news media: How the story is told. *International Communication Gazette* 83 (1): 63-80. https://doi.org/10.1177/1748048519883518
31- Johnson, C. A. (2018) Climate, migration and displacement: Exploring the politics of preventive action. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 342-355) içinde. Routledge; Durand-Delacre, D., Farbotko, C., Fröhlich, C. ve Boas, I. (2020, 7 Ekim). *A.g.y.*
32- Stern, N. (2007). *The economics of climate change: The Stern Review.* Cambridge University Press aktaran Bettini, G. (2013). Climate Barbarians at the Gate? A critique of apocalyptic narratives on "climate refugees". *Geoforum* 45: 63-72.
33- WBGU (2008). *Climate change as a security risk, German Advisory Council on Global Change, summary for policy-makers.* http://ccsl.iccip.net/wbgu_jg2007_engl.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
34- Boas, I. (2015). *Climate migration and security: Securitisation as a strategy in climate change politics.* Routledge.
35- Boas, I. (2015). *A.g.y.*
36- Ki-moon, B. (2011, 20 Temmuz). *Remarks to the security council on the impact of climate change on international peace and security.* https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-07-20/remarks-security-council-impact-climate-change-international-peace#:~:text=The%20facts%20are%20clear%3A%20climate,to%20international%20peace%20and%20security (Erişim tarihi: 19.7.2022)
37- UNFCCC (2010). *Conference of the Parties: Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session.* 2010 Climate Change Conference. Cancun. http://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07a01.pdf#page=4 (Erişim tarihi: 19.7.2022)
38- UN (2019, 25 Ocak). *Massive displacement, greater competition for scarce resources cited as major risks in security council debate on climate-related threats.* BM Güvenlik Konseyi 8451. Oturumu. https://www.un.org/press/en/2019/sc13677.doc.htm (Erişim tarihi: 19.7.2022)
39- Kita, S. M. ve Raleigh, C. (2018). Environmental migration and international political security: Rhetoric, reality and questions. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 356-369) içinde. Routledge.
40- Kita, S. M. ve Raleigh, C. (2018). *A.g.y.*
41- Bu konuda detaylı tarama için bkz. Kita, S. M. ve Raleigh, C. (2018). *A.g.y.*
42- Johnson, C. A. (2018) *A.g.y.*; Black, R. (2001). *Environmental refugees: myth or reality?* New Issues in Refugee Research Working Paper No. 34.
43- Durand-Delacre, D., Farbotko, C., Fröhlich, C. ve Boas, I. (2020, 7 Ekim). *A.g.y.*
44- O'Neill, S. J. ve Nicholson-Cole, S. (2009). "Fear won't do it": Promoting positive engagement with climate change through visual and iconic representations. *Science Communication.* 30 (3): 355-379. https://doi.org/10.1177/1075547008329201; Wilson, P. J. (2021). Climate change inaction and optimism. Philosophies 6 (3): 61. https://doi.org/10.3390/philosophies6030061
45- Boas, I. (2015). *A.g.y.*
46- Turner, J. ve Bailey, D. (2022). "Ecobordering": casting immigration control as environmental protection. *Environmental Politics* 31 (1): 110-131. doi: 10.1080/09644016.2021.1916197
47- Milman, O. (2021, 21 Kasım). Climate denial is waning on the right. What's replacing it might be just as scary. *Guardian.* https://www.theguardian.com/environment/2021/nov/21/climate-denial-far-right-immigration (Erişim tarihi: 19.7.2022)
48- Forchtner, B. (2019, 13 Ağustos). Eco-fascism: justifications of terrorist violence in the Christchurch mosque shooting and the El Paso shooting. *Open Democracy.* https://www.opendemocracy.net/en/countering-radical-right/eco-fascism-justifications-terrorist-violence-christchurch-mosque-shooting-and-el-paso-shooting/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
49- Turner, J. ve Bailey, D. (2022). *A.g.y.*
50- Milman, O. (2021, 21 Kasım). *A.g.y.*
51- Milman, O. (2021, 20 Mayıs). Right seizes Trump playbook to blame migrants for environmental harm. *Guardian.* https://www.theguardian.com/world/2021/may/20/environment-migrants-population-us-right-trump (Erişim tarihi: 19.7.2022)
52- Durand-Delacre, D., Farbotko, C., Fröhlich, C. ve Boas, I. (2020, 7 Ekim). *A.g.y.*
53- Gemenne, F., Zickgraf, C., Hut, E. ve Castillo Betancourt, T. (2021). *Forced displacement related to the impacts of climate change and disasters.* Reference Paper for the 70th Anniversary of the 1951 Refugee Convention.
54- Bettini, G. (2013). *A.g.y.*
55- Boas, I. (2015). *A.g.y.*
56- Ransan-Cooper, H., Farbotko, C., McNamara, K. E., Thornton, F. ve Chevalier, E. (2015). Being(s) framed: the means and ends of framing environmental migrants. *Global Environmental Change* 35: 106-115; Sakellari, M. (2021). *A.g.y.*
57- Høeg, E. (2017). *Sinking strangers: Media representations of climate refugees on the BBC and Al Jazeera.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Universitat Pompeu Fabra.
58- Demata, M. (2017). Representations of climate change refugees in the Guardian and the New York Times. *Anglistica* AION 21 (2): 23-35.

59- Bettini, G. (2013). *A.g.y.*
60- Høeg, E. (2017). *A.g.y.*
61- Piguet, E. (2010). *A.g.y.*; Foresight (2011). *Migration and global environmental change: Future challenges and opportunities* (Final Project Report). Government Office for Science; Veronis, L., Boyd, B., Obokata, R. ve Main, B. (2018). Environmental change and international migration: A review. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental migration and displacement* (s. 42-70) içinde. Routledge.
62- Licker, R. ve Mastrorillo, M. (2018). Climate and risk of migration in South Africa. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 205-215). Routledge.
63- Faye, P., Ribot, J. ve Turner, M. D. (2019). *Climate change is not the cause, migration is not the problem: Local representation and precarious young farmers leaving Senegal.* The Swedish International Centre for Local Democracy (ICLD) Araştırma Raporu 14. https://icld.se/wp-content/uploads/files/forskningspublikationer/icld-researchreport-14-2019-web.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
64- Veronis, L., Boyd, B., Obokata, R. ve Main, B. (2018). *A.g.y.*
65- Adger, W. N., de Campos, R. S. ve Mortreux, C. (2018). Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 23-41) içinde. Routledge.
66- Gemenne, F., Zickgraf, C., Hut, E. ve Castillo Betancourt, T. (2021). *A.g.y.*
67- Laczko, F. ve Piguet, E. (2014). Regional perspectives on migration, the environment and climate change. (Der. E. Piguet ve F. Laczko) *People on the move in a changing climate: the regional impact of environmental change on migration* (s. 1-20) içinde. Springer.
68- Black, R. (2001). *A.g.y.*
69- Amnesty International (2015, 1 Eylül). *10 years after Katerina, many New Orleans residents permanently displaced.* https://www.amnestyusa.org/10-years-after-katrina-many-new-orleans-residents-permanently-displaced/ (Erişim tarihi: 19.7.2022)
70- De Sherbinin, A. vd. (2012). Migration and risk: net migration in marginal ecosystems and hazardous areas. *Environmental Research Letters* 7; Laczko, F. ve Piguet, E. (2014). *A.g.y.*
71- Gemenne, F., Zickgraf, C., Hut, E. ve Castillo Betancourt, T. (2021). *A.g.y.*; Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
72- Durand-Delacre, D., Farbotko, C., Fröhlich, C. ve Boas, I. (2020, 7 Ekim). *A.g.y.*
73- Baez, J., Caruso, G., Mueller ve Niu, C. (2017). Droughts augment youth migration in Northern Latin America and the Caribbean. *Climate Change* 140: 423-435.
74- Makondo, C. C. ve Thomas, D. S. G. (2019). Environmental change and migration as adaptation in rural economies: evidence from Zambia's rural–rural migration. *Migration and Development* 2019: 1-29. http://dx.doi.org/10.1080/21632324.2019.1646534
75- Lennard, J. (2020). "NO LAND, NO WATER, NO PASTURE": The urbanisation of drought displacement in Somalia. IDMC THEMATIC SERIES No matter of choice: Displacement in a changing climate, IDMC ve German Humanitarian Assistance. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/202003-somalia-slow-onset.pdf (Erişim tarihi: 19.7.2022)
76- Henry, S., Schoumaker, B. ve Beauchemin, C. (2004). The impact of rainfall on the first out-migration: A multilevel event-history analysis in Burkina Faso. *Population and Environment* 25: 423-460. doi: 10.1023/B:POEN.0000036928.17696.e8
77- Beine, M. ve Parsons, C. (2014). Climatic factors as determinants of international migration. *The Scandinavian Journal of Economics* 117 (2): 723-767. https://doi.org/10.1111/sjoe.12098
78- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *A.g.y.*
79- Simon, D. H. (2018). Environmental migration in Mexico. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 257-269) içinde. Routledge.
80- Zickgraf, C. (2018). Immobility. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 71-84) içinde. Routledge; Farbotko, C. (2020). *New approaches to climate change and migration: building the adaptive capacity of mobile populations.* Migration Policy Institute (MPI) Raporu. https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/tcm2019-climate-communities-farbotko_final.pdf (Erişim tarihi: 24.7.2022)
81- Zickgraf, C. (2018). *A.g.y.*
82- Zickgraf, C. (2018). *A.g.y.*
83- Farbotko, C. (2020). *A.g.y.*
84- IDMC/NRC (2021). *A.g.y.*
85- Zickgraf, C. (2018). *A.g.y.*
86- Zickgraf, C. (2018). *A.g.y.*; Farbotko, C. (2020). *A.g.y.*
87- Farbotko, C. (2018). Voluntary immobility: indigenous voices in the Pacific. *Forced Migration* 57: 81-83.
88- Laurice Jamero, M. vd. (2017). Small-island communities in the Philippines prefer local measures to relocation in response to sea-level rise. *Nature Climate Change* 7: 581-86.
89- Wiegel, H., Boas, I. ve Jeroen, W. (2019, Temmuz). A mobilities perspective on migration in the context of environmental change. *WIREs Climate Change* 10: 6. https://doi.org/10.1002/wcc.610
90- Wiegel, H., Boas, I. ve Warner, J. (2019, 9 Temmuz). *A.g.y.*
91- McLeman, R. (2016). Migration as adaptation: conceptual origins, recent developments, and future directions. (Der. A. Milan, B. Schraven, K. Warner ve N. Cascone) *Migration, risk management and climate*

change: evidence and policy responses (s. 213-229) içinde. Springer; Foresight (2011). *A.g.y.*
92- Stojanov, R., Rosengaertner, S., De Sherbinin, A. ve Nawrotzki, R. (2021). Climate mobility and development cooperation. *Population and Environment* 43: 209-231.
93- Adger, W. N., de Campos, R. S. ve Mortreux, C. (2018). *A.g.y.*
94- Obokata, R. ve Veronis, L. (2018). Transnational approaches to remittances, risk reduction and disaster relief: Evidence from post-Typhoon Haiyan experiences of Filipino immigrants in Canada. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 270-276) içinde. Routledge.
95- Adger, W., de Campos, R. S. ve Mortreux, C. (2018). *A.g.y.*
96- Rosengärtner, S. K., De Sherbinin, A. M. ve Stojanov, R. (2022). Supporting the agency of cities as climate migration destinations. *International Migration* 00: 1-18. doi: 10.1111/imig.13024
97- Dun, O. (2011). Migration and displacement triggered by floods in the Mekong Delta. *International Migration* 49 (S1): 200-223 aktaran Rosengärtner, S. K., De Sherbinin, A. M. ve Stojanov, R. (2022). *A.g.y.*
98- GIZ (2020). *Urban management of internal migration due to climate change (UMIMCC) / Urban management of migration and livelihoods (UMML).* Almanya Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı ve Avrupa Birliği aktaran Rosengärtner, S. K., De Sherbinin, A. M. ve Stojanov, R. (2022). *A.g.y.*
99- Rosengärtner, S. K., De Sherbinin, A. M. ve Stojanov, R. (2022). *A.g.y.*
100- Rosengärtner, S. K., De Sherbinin, A. M. ve Stojanov, R. (2022). *A.g.y.*; Adger, W. N., de Campos, R. S. ve Mortreux, C. (2018). *A.g.y.*
101- Adger, W. N., de Campos, R. S. ve Mortreux, C. (2018). *A.g.y.*
102- Farbotko, C. (2020). *A.g.y.*
103- Turhan, E., Kallis, G. ve Zografos, C. (2019). Power asymmetries, migrant agricultural labour, and adaptation governance in Turkey: A political ecology of double exposures. (Der. I. L. Jeunesse ve C. Laurre) *Facing hydrometeorological extreme events: A governance issue* (s. 261-281) içinde. Wiley.
104- Anwar, N. ve Sur, N. (2019). *A.g.y.*
105- Vigil, S. (2018). Green grabbing-induced displacement (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (s. 370-387) içinde. Routledge.

1- Sklair, L. (1994). Capitalism and development in global perspective. (Der. L. Sklair) *Capitalism and development* (s. 165-187) içinde. Routledge.
2- Oliver-Smith, A. (2006). Displacement, resistance and the critique of development: From the grass roots to the global. (Der. C. De Wet) *Development-Induced displacement: Problems, policies and people* (s. 141-179) içinde. Berghahn Books.
3- Gellert, P. K. ve B. D. Lynch, (2003). Mega-projects as displacements. *International Social Science Journal* 175 (55): 15-25. https://doi.org/10.1111/1468-2451.5501002
4- Cernea M. M. ve J. K. Maldonado (2018). Challenging the prevailing paradigm of displacement and resettlement: Its evolution, and constructive ways of improving it. (Der. M. M. Cernea ve J. K. Maldonado) *Challenging The prevailing paradigm of displacement and resettlement* (s. 1-41) içinde. Routledge.
5- Robinson, W. C. (2003). *Risks and rights: The causes, consequences, and challenges of development-induced displacement.* The Brookings Institution-SAIS Project on Internal Displacement. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/didreport.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
6- Scudder, T. (1981). What it means to be dammed: The anthropology of large-scale development projects in the Tropics and subtropics. *Engineering & Science* 44 (4): 9-15; Scudder T. ve E. Colson (1982). From welfare to development: A conceptual framework for the analysis of dislocated people. (Der. A. Hansen ve A. Oliver-Smith) *Involuntary migration and resettlement: The problems and responses of dislocated people* (s. 267-287) içinde. Westview Press.
7- Yoksullaşma Riskleri ve Yeniden Yapılandırma kavramı raporun geri kalanında IRR olarak kullanılacaktır.
8- Cernea, M. M. (2000). Risks, safeguards, and reconstruction: a model for population displacement and resettlement. (Der. M. M. Cernea ve C. McDowell) *Risk and reconstruction: Experiences of resettlers and refugees* (s. 11-55) içinde. The World Bank.
9- Cernea, M. M. (2007). IRR: An operational risks reduction model for population resettlement. *Hydro Nepal: Journal of Water, Energy and Environment* 1 (1): 35-39; Cernea, M. M. (2000). Risks, safeguards and reconstruction: A model for population displacement and resettlement. *Economic and Political Weekly* 35 (41): 3659-3678. doi:10.2307/4409836
10- Cernea M. M. ve J. K. Maldonado (2018). *A.g.y.*
11- Cernea, M. M. (2002). *Impoverishment risks and reconstruction: A model for population displacement and resettlement.* https://www.researchgate.net/profile/Michael-Cernea/publication/262688048_Impoverishment_Risks_and_Reconstruction_A_Model_for_Population_Displacement_and_Resettlement_2002/links/0f317538787f1b9c60000000/Impoverishment-Risks-and-Reconstruction-A-Model-for-Population-Displacement-and-Resettlement-2002.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
12- Fernandes, W. (2000). From marginalization to sharing the project benefits. (Der. M. M. Cernea ve C. McDowell) *Risk and reconstruction: Experiences of resettlers and refugees* (s. 205-226) içinde. The World Bank; De Wet, C. (2001). Economic development and population displacement: Can everybody win?. *Economic and Political Weekly* 36 (50): 4637-4646.
13- Reformist-yönetimsel yaklaşımın en bilinen temsilcisi olan Cernea'nın IRR modeli Dünya Bankası'nın standartlarına, politikalarına ve uygulamalarına temel teşkil etse de Cernea, Dünya Bankası'nı bu modeli yeterince kapsamlı ve düzgün biçimde uygulamamakla eleştirmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Cernea M. M. ve J. K. Maldonado (2018). *A.g.y.*
14- Kalkınma projelerinin yıkıcı etkilerine karşı mücadele eden yerel hareketler, genişleyen ulus-ötesi hareket dayanışma ağlarının da etkisiyle 1990'larla beraber yükselişe geçti. Özellikle insan hakları, çevre ve yerli halklar hakları konularında yayılan ve derinleşen ulus-ötesi savunuculuk ağlarının varlığı, yerelde kalkınma projelerini eleştiren ve durdurmaya çalışan hareketler için mobilizasyonlarını ulusal, bölgesel ve ulus-ötesi ölçeklere taşıma fırsatı yarattı. Kalkınma projeleri nedenli hak kayıplarını ve mağduriyetlerini bahsi geçen üç anlam çerçevesi içerisinde ele alan bu hareketler başta yerinden edilmeler olmak üzere ortaya çıkan sorunları demokratikleşme, insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, yerli halklar hakları, çevre gibi farklı boyutlarıyla ele almaktadır ve yereller olarak kendilerinin bu projelerde söz sahibi olabilmesi için katılımcılık ilkesinin uygulanması talebinde bulunmaktadır. Daha detaylı bilgi bkz. Khagram, S. (2004). *Dams and development: Transnational struggles for water and power.* Cornell University Press; Oliver-Smith, A. (2006). *A.g.y.*
15- Dwivedi, R. (2002). Models and methods in development–induced displacement. *Development and Change* 33 (4): 709-732. doi:10.1111/1467-7660.00276; Hay, M., J. Skinner ve A. Norton (2019). *Dam-Induced displacement and resettlement: A literature review* (FutureDAMS Working Paper 004). The University of Manchester; Wilmsen, B., D. Adjartey ve A. van Hulten (2018). Challenging the risks-based model of involuntary resettlement using evidence from the Bui Dam, Ghana. *International Journal of Water Resources Development.* doi:10.1080/07900627.2018.1471390; De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
16- Edington, S. (2014). The inadequacy of the Risk Mitigation model for the restoration of livelihoods of displaced people. Case Study: The Cambodian

Railway Rehabilitation Project. *Journal of Arts and Humanities* (JAH) 3 (8): 114-126.
17- Yan. T. (2020). Development-induced displacement and resettlement: An overview of issues and interventions. (Der. T. Bastia ve R. Skeldon) *Routledge handbook of migration and development* (s. 373-381) içinde. Routledge.
18- Cernea, M. M. (2000). *A.g.y.*
19- Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). Mining-induced displacement and resettlement: a critical appraisal. *Journal of Cleaner Production* 87: 478-488. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.087
20- Edington, S. (2014). *A.g.y.*
21- Dwivedi, R. (2002). *A.g.y.*
22- Van Ackern, P. (2016). When mining moves people: Development-Induced displacement and resettlement in La Guajira, Colombia. (Der. F. Gemenne, C. Zickgraf ve D. Ionesco) *The state of environmental migration 2015: A review of 2014* (s. 145-168) içinde. International Organization for Migration (IOM) ve SciencesPo.
23- IFC (2002). *Handbook for preparing a resettlement action plan.* International Finance Corporation. https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/ee19f150-f505-41db-891f-6ef5557195b6/ResettlementHandbook.PDF?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-ee19f150-f505-41db-891f-6ef5557195b6-jkD0CRL (Erişim tarihi: 19.6.2022)
24- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
25- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*; Vanclay, F. (2017). Project-induced displacement and resettlement: From impoverishment risks to an opportunity for development?. *Impact Assessment and Project Appraisal* 35 (1): 3-21. doi:10.1080/14615517.2017.1278671
26- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
27- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
28- Gellert, P. K. ve B. D. Lynch, (2003). *A.g.y.*
29- IFC (2002). *A.g.y.*
30- Oliver-Smith, A. (2006). *A.g.y.*
31- Robinson, W. C. (2003). *A.g.y.*
32- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
33- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
34- Katus, S., D. Suhardiman ve S. S. Sellamutu (2016). When local power meets hydropower: Reconceptualizing resettlement along the Nam Gnouang River in Laos. *Geoforum* 72: 6-15. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2016.03.007
35- Yüksekliği 15 metreden fazla olan veya 5-15 metre arasında olup da 3 milyon metreküp veya daha fazla miktarda suyu tutan hidroelektrik santrali barajları "büyük baraj" olarak tanımlanmaktadır. Bilgi için bkz. Commission Internationale des Grands Barrages. (t.y.). *Definition of a large dam.* https://www.icold-cigb.org/GB/dams/definition_of_a_large_dam.asp (Erişim tarihi: 20 Haziran 2022)
36- Khagram, S. (2004). *A.g.y.*
37- Mulligan, M., A. van Soesbergen, ve L. Sáenz, (2020). GOODD, a global dataset of more than 38,000 georeferenced dams. *Sci Data* 7 (31). https://doi.org/10.1038/s41597-020-0362-5
38- IDMC (2017a, 11 Nisan). *Dam Displacement.* (Case Study Series). https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/20170411-idmc-intro-dam-case-study.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
39- WCD (2000, 16 Kasım). *Dams and development: A new framework for decision-making.* World Commission on Dams Report. https://archive.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
40- Dünya Bankası'nın finanse ettiği baraj projelerinde yerinden edilerek yeniden yerleştirilenlerin toplam sayının öngörülenden %47 daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bilgi için bkz. WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*
41- IDMC (2017a, 11 Nisan). *A.g.y.*
42- Tilt B., Y. Braun ve D. He (2008). Social impacts of large dam projects: A comparison of international case studies and implications for best practice. *Journal of Environmental Management* 90: 249-257. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2008.07.030
43- Richter, B. D., S. Postel, C. Revenga, T. Scudder, B. Lehner, A. Churchill ve M. Chow (2010). Lost in development's shadow: The downstream human consequences of dams. *Water Alternatives* 3 (2): 14-42.
44-IEA (2021). *Hydropower special market report: Analysis and forecast to 2030.* https://iea.blob.core.windows.net/assets/4d2d4365-08c6-4171-9ea2-8549fabd1c8d/HydropowerSpecialMarketReport_corr.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); Richter, B. D., S.Postel, C. Revenga, T. Scudder, B. Lehner, A. Churchill ve M. Chow (2010). *A.g.y.*; IRENA (2021, 8 Ağustos). *Renewable Energy Highlights.* https://irena.org/publications/2021/Aug/-/media/584D515B62FC4D81992CD56B6242262D.ashx (Erişim tarihi: 19.6.2022)
45- Ansar, A., B. Flyvbjerg, A. Budzier ve D. Lunn (2014). Should we build more large dams? The actual costs of hydropower megaproject development. *Energy Policy* 69: 43-56; Commission Internationale des Grands Barrages. (t.y.). *Role of dams.* https://www.icold-cigb.org/GB/dams/role_of_dams.asp (Erişim tarihi: 20 Haziran 2022)
46- Diehn, S. A. (2020, 25 Haziran). Five ways mega-dams harm the environment. *Deutsche Welle.* https://www.dw.com/en/five-ways-mega-dams-harm-the-environment/a-53916579 (Erişim tarihi: 19.6.2022)
47- Diehn, S. A. (2020, 25 Haziran). *A.g.y.*
48- Deemer, B. D., J. A. Harrison, S. Li, J. J. Beaulieu, T. DelSontro, N. Barros, J. F. Bezerra-Neto, S. M. Powers, M. A. Dos Santos ve J. A. Vonk (2016). Greenhouse gas emissions from reservoir water surfaces: A new global synthesis. *BioScience* 66 (11): 949-964. https://doi.org/10.1093/biosci/biw117
49- De Wet, C. (2001). *A.g.y.*
50- WCD (2000, 16 Kasım). *A.g.y.*; IDMC (2017a, 11 Nisan).

51- Downing, T. E. (2002). *Avoiding new poverty: mining-induced displacement and resettlement.* International Institute for Environment and Development. https://pubs.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/G00549.pdf (Erişim tarihi: 27.2.2022)
52- Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). *A.g.y.*; Downing, T. E. (2002). *A.g.y.*
53- Van Zyl, D. (2005). Towards improved environmental indicators for mining using life-cycle thinking. (Der. A. Dubreuil) *Life cycle assessment of metals: Issues and research directions* (s. 117-122) içinde. SETAC *aktaran* Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). *A.g.y.*; Downing, T. E. (2002). *A.g.y.*
54- Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). *A.g.y.*; Downing, T. E. (2002). *A.g.y.*
55- Downing, T. E. (2014). *Does the Kosovo Power Project's proposed forced displacement of Kosovars comply with international involuntary resettlement standards?.* The Kosovo Civil Society Consortium for Sustainable Development. http://allthingsaz.com/wp-content/uploads/2014/04/Final-Draft-Downing-Involuntary-Resettlement-at-KPP-Report-2-14-14.pdf (Erişim tarihi: 27.2.2022); Downing, T. E. (2002). *A.g.y.*
56- Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). *A.g.y.*
57- Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). *A.g.y.*
58- Oxfam America (2004). *Dirty Metals: Mining, Communities and the Environment.* Earthworks and Oxfam America.
59- Downing, T. E. (2002). *A.g.y.*
60- Terminski, B. (2012). *Mining-induced displacement and resettlement: Social problem and human rights issue (A global perspective).* http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-327774, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2028490 (Erişim tarihi: 19.6.2022)
61- Owen, J. R. ve D. Kemp (2015). *A.g.y.*
62- Terminski, B. (2012). *A.g.y.*
63- Oxfam (2004). *A.g.y.*
64- Downing, T. E. (2002). *A.g.y.*
65- Teter, J. (2020, Haziran). *Tracking Aviation 2020.* International Energy Agency (IEA). https://www.iea.org/reports/tracking-aviation-2020 (Erişim tarihi: 19.6.2022)
66- Lee, D. S. ve P. Forster (2020, 21 Eylül). *Guest post: Calculating the true climate impact of aviation emissions.* CarbonBrief. https://www.carbonbrief.org/guest-post-calculating-the-true-climate-impact-of-aviation-emissions (Erişim tarihi: 19.6.2022)
67- Smith, T. (Der., 2019). *Degrowth of aviation: Reducing air travel in a just way.* Stay Grounded/Kollektiv Periskop. https://stay-grounded.org/wp-content/uploads/2020/02/Degrowth-Of-Aviation_2019.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)
68- Stay Grounded. (t.y.). *Stay grounded members.* https://stay-grounded.org/members/ (Erişim tarihi: 20.6.2022)
69- Stay Grounded (t.y.). *A.g.y.*

BÖLÜM 4 - YÜKSELEN BARAJLAR, KAYBOLAN TOPRAKLAR: BREZİLYA AMAZONLARI

1- WWF (t.y.). *What animals live in the Amazon? And 8 other Amazon facts.* https://www.worldwildlife.org/stories/what-animals-live-in-the-amazon-and-8-other-amazon-facts (Erişim tarihi: 27.6.2022); Butler, R. A. (2020, 4 Haziran). The Amazon Rainforest: The world's largest rainforest. Mongabay. https://rainforests.mongabay.com/amazon (Erişim tarihi: 27.6.2022)

2- Malhi, Y. vd. (2006). The regional variation of aboveground live biomass in old-growth Amazonian forests. *Global Change Biology* 12: 1107-38. 10.1111/j.1365-2486.2006.01120.x

3- Latrubesse, E. (2017). Damming the rivers of the Amazon basin. *Nature* 546: 363-369. https://doi.org/10.1038/nature22333

4- Butler, R. A. (2019, 1 Nisan). People in the Amazon Rainforest. *Mongabay.* https://rainforests.mongabay.com/amazon/amazon_people.html (Erişim tarihi: 27.6.2022); Amazon Aid Foundation (t.y.). *Peoples of the Amazon.* https://amazonaid.org/resources/about-the-amazon/peoples-of-the-amazon/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)

5- Vallejos, P. Q., P. Veit, P. Tipula, ve K. Reytar (2020). *Undermining rights: Indigenous lands and mining in the Amazon.* World Resources Institute. https://www.wri.org/publication/undermining-rights (Erişim tarihi: 27.6.2022)

6- Butler, R. A. (2021, 23 Kasım). Amazon destruction. *Mongabay.* https://rainforests.mongabay.com/amazon/amazon_destruction.html (Erişim tarihi: 27.6.2022)

7- Butler, R. A. (2020, 4 Haziran). *A.g.y.*

8- Bu dönemde alınan önlemler arasında Amazonlar'daki arazi kullanımının planlanması, yeni koruma alanlarının oluşturulması, çevre koruma kanunlarında değişiklikler, teknoloji kullanımıyla izleme-denetleme, soya üretimi ve hayvancılık alanlarındaki kontroller/düzenlemeler ve ormansızlaşan alanlardan elde edilen kerestelerin ticaretinin ve kullanımının yasaklanması gibi uygulamalar bulunmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Carvalho W. D. vd. (2019). Deforestation control in the Brazilian Amazon: A conservation struggle being lost as agreements and regulations are subverted and bypassed. *Perspectives in Ecology and Conservation* 17 (3): 122-130. https://doi.org/10.1016/j.pecon.2019.06.002; Butler, R. A. (2020, 14 Ağustos). Brazil's forests. *Mongabay.* https://rainforests.mongabay.com/brazil/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)

9- Carvalho, W. D. vd. (2019). *A.g.y.*

10- da Cruz D. C. vd. (2020). An overview of forest loss and restoration in the Brazilian Amazon. *New Forest* 52: 1-16, 10.1007/s11056-020-09777-3

11- Brezilya Amazonları'nda sadece Ağustos 2020 ve Temmuz 2021 arasında toplam 10 bin 476 kilometrekarelik alanın ormansızlaştığı, bu kaybın bir önceki seneki ormansızlaşma miktarından %57 daha fazla ve 2012 yılında beri yıllık en fazla ormansızlaşma miktarı olduğu kaydedilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Imazon (2021, 19 Ağustos). *Deforestation in the Brazilian Amazon reached 2,095 km².* https://imazon.org.br/en/imprensa/deforestation-in-the-brazilian-amazon-reached-2-095-km%C2%B2-in-july-and-the-last-12-months-cumulative-is-the-highest-in-10-years/ (Erişim tarihi: 27.6.2022); *Mongabay* (2022, 11 Şubat). January deforestation in the Amazon highest in 14 years. https://news.mongabay.com/2022/02/january-deforestation-in-the-amazon-highest-in-14-years/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)

12- 2022 yılının başı itibariyle, Bolsanora hükümeti Amazon Ormanları'ndaki kaynak kullanımını artırma planlarına yasal zemin sağlayacak bir dizi yasayı hayata geçirmeye hazırlanıyor. Torba yasanın içerisinde yerli halk topluluklarının topraklarının madencilik faaliyetlerine ve hidroelektrik santrali barajları gibi mega-projelere açılması da bulunuyor. Böylelikle, bu projelerin yerel halkın onayının ve çevre ruhsat/izinlerinin alınmasına yasal olarak gerek olmadan hayata geçirileceği ve Amazon Ormanları'ndaki tahribat hızlanırken topraklara el konulmasının kolaylaşacağı ileri sürülmekte. Detaylı bilgi için bkz. Brown, S. (2022). Brazil agrochemical bill nears passage in Bolsonaro's "agenda of death". *Mongabay.* https://news.mongabay.com/2022/02/brazil-agrochemical-bill-nears-passage-in-bolsonaros-agenda-of-death/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)

13- Dünya Bankası'nın verilerine göre, 2019 GINI endeksi .534 olarak hesaplanan Brezilya, dünyanın en eşitsiz ülkelerinden biri olarak görünmektedir. World Inequality LAB'in verilerine göre, Brezilya'da nüfusun aşağıdaki %50'si toplam ulusal gelirin %10'una, en tepedeki %10'luk kesimi ise %59'una sahip. Nüfusun gelir seviyesi en yüksek %10'unun gelirinin en aşağıdaki %50'lik kesiminkinin 29 katı olduğu hesaplanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. World Bank (t.y.). *Gini index - Brazil.* https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=BR (Erişim tarihi: 27.6.2022); Chancel, L. (2021). *World Inequality Report 2022.* World Inequality LAB Report. https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2022/03/0098-21_WIL_RIM_RAPPORT_A4.pdf (Erişim tarihi: 27.6.2022)

14- 2014 yılında Brezilya nüfusunun %8,38'i yoksulluk sınırının altında yaşarken bu oran 2018 yılında %11,2'ye yükseldi. Yoksulluk sınırının altında yaşayanların sayısı yaklaşık 23,3 milyon kişiye çıktı. Detaylı bilgi için bkz. Neri, M. C. (2019, Ağustos). *The Escalation of inequality – What was the impact of the crisis on income distribution and poverty?.* FGV Social Report Executive Summary. Rio de Janeiro. https://www.cps.fgv.br/cps/bd/docs/A-Escalada-da-Desigualdade-Marcelo-Neri-FGV-Social.pdf (Erişim tarihi: 27.6.2022); Carneiro, L. (2021, 24 Ağustos). Poverty swells all over Brazil. *Valor International.* https://valorinternational.globo.com/economy/news/2021/08/24/

poverty-swells-all-over-brazil.ghtml (Erişim tarihi: 27.6.2022)
15- Neri, M. C. (2019, Ağustos). *A.g.y.*; Chancel, L. (2021). *A.g.y.*
16- Brezilya'da yasal olarak yerli halk topluluklarının toprağı olarak tanınmış alanlarda madencilik faaliyetinin yapılması kanunen yasaklanmış durumda. Buna rağmen özellikle yasadışı madencilik faaliyetleri Amazonlar'ın koruma altındaki bölgelerini tehdit ediyor. Örneğin, Brezilya Amazonları'nda yer alan Yanomami yerli halkının topraklarında yasadışı olarak 20 bin civarında madencinin faaliyet gösterdiği tahmin ediliyor. Brezilya Amazonları'ndaki madencilik faaliyetlerinin etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Vallejos, P. Q., P. Veit, P. Tipula, ve K. Reytar (2020). *Undermining rights: Indigenous lands and mining in the Amazon.* World Resources Institute. https://www.wri.org/publication/undermining-rights (Erişim tarihi: 27.6.2022); Villén-Pérez, S., Anaya-Valenzuela, L., da Cruz D. C. ve Fearnside, P. M. (2022). Mining threatens isolated indigenous peoples in the Brazilian Amazon. *Global Environmental Change* 72. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102398; Sullivan, Z. (2017, 2 Kasım). Mining activity causing nearly 10 percent of Amazon deforestation. *Mongabay.* https://news.mongabay.com/2017/11/mining-activity-causing-nearly-10-percent-of-amazon-deforestation/ (Erişim tarihi: 27.6.2022); Sonter, L. J. vd. (2017). Mining drives extensive deforestation in the Brazilian Amazon. *Nature Communications* 8 (1013). https://doi.org/10.1038/s41467-017-00557-w
17- Fearnside, P. M. (2020, 2 Ekim). Many rivers, too many dams. *New York Times.* https://www.nytimes.com/2020/10/02/opinion/amazon-illegal-dams-brazil.html (Erişim tarihi: 27.6.2022)
18- Muggah, R. vd. (2017, 29 Haziran). Opinion: Tempering the human cost of building Brazil's dams. *Devex.* https://www.devex.com/news/opinion-tempering-the-human-cost-of-building-brazil-s-dams-90566 (Erişim tarihi: 27.6.2022)
19- Norte Energia (t.y.). *UHE Belo Monte em números.* https://www.norteenergiasa.com.br/pt-br/uhe-belo-monte/uhe-em-numeros (Erişim tarihi: 27.6.2022)
20 -Amazon Watch (2011, Ağustos). *Fact sheet: The Belo Monte Dam.* https://amazonwatch.org/assets/files/2011-august-belo-monte-dam-fact-sheet.pdf (Erişim tarihi: 27.6.2022)
21- Klein, P. T. (2015). Engaging the Brazilian state: the Belo Monte dam and the struggle for political voice. *The Journal of Peasant Studies.* doi:10.1080/03066150.2014.991719
22- Amazon Watch (2011, Ağustos). *A.g.y.*
23- İklim değişikliği ile birlikte nehir sularının azalması, kurak ve yağışlı mevsimler arasındaki su düzeyindeki fark gibi nedenlerden dolayı Belo Monte'nin yıllık ortalamada öngörülen kapasitede üretim yapamaması karşısında nehir sularının daha fazla oranda tutulduğu, buna bağlı olarak da nehrin barajdan sonraki bölümünde akışın %85'e varan oranlarda azaldığı kaydedilmektedir. Bkz. Higgins, T. (2021, 8 Mart). Amazon's Belo Monte dam cuts Xingu River flow 85%; a crime, Indigenous say. *Mongabay.* https://news.mongabay.com/2021/03/amazons-belo-monte-dam-cuts-xingu-river-flow-85-a-crime-indigenous-say/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)
24- Fearnside, P. M. (2017). Belo Monte: Actors and arguments in the struggle over Brazil's most controversial Amazonian dam. *DIE ERDE* 148 (1): 14-26.
25- Randell, H. F. (2016). Structure and agency in development-induced forced migration: the case of Brazil's Belo Monte Dam. *Population and Environment* 37 (3): 265-287. doi:10.1007/s11111-015-0245-4
26- Irigaray, M. (2014, 23 Ekim). *The Human impact of the Belo Monte Dam has already begun: Displacement and despair in ltamira.* Amazon Watch Blog. https://amazonwatch.org/news/2014/1023-the-human-impact-of-the-belo-monte-dam-has-already-begun (Erişim tarihi: 27.6.2022)
27- Randell, H. F. (2016). *A.g.y.*
28- Salisbury, C. (2016, 14 Ocak). Forest loss increased annually for 25 years at oldest Amazon mega-dam. *Mongabay.* https://news.mongabay.com/2016/01/forest-loss-increased-annually-for-25-years-at-oldest-amazon-mega-dam/ (Erişim tarihi: 27.6.2022)
29- Yapılan bir çalışma, bölgede 1988-2008 arasında yıllık ortalama 591-660 kilometrekarelik, 2008-2013 arasında yıllık ortalama 325 kilometrekarelik alanın ormansızlaştığını gösteriyor. Detaylı bilgi için bkz. Salisbury, C. (2016, 14 Ocak). *A.g.y.*
30- Fearnside, P. M. (2001). Environmental impacts of Brazil's Tucuruí Dam: Unlearned lessons for hydroelectric development in Amazonia. *Environmental Management* 27 (3): 377-396. doi:10.1007/s002670010156
31- Fearnside, P. M. (1999). Social impacts of Brazil's Tucuruí Dam. *Environmental Management* 24 (4): 483-495. doi:10.1007/s002679900248
32- EJAtlas (2019, 19 Nisan). *Tucuruí hydroelectric dam, Pará, Brazil.* https://ejatlas.org/conflict/tucurui-hydroelectric-dam-and-the-assassination-of-dilma-ferreira-silva-para-brazil#:~:text=Tucuru%C3%AD%2C%20one%20of%20the%20world's,Silva%2C%20were%20killed%20in%202019 (Erişim tarihi: 27.6.2022)
33- Fearnside, P. M. (1999). *A.g.y.*
34- EJAtlas (2019, 19 Nisan). *A.g.y.*
35- Fearnside, P. M. (2020, 2 Ekim). *A.g.y.*
36- Klein, Peter T. (2015). Engaging the Brazilian state: The Belo Monte Dam and the struggle for political voice. *The Journal of Peasant Studies* 42 (6): 1137-1156; EJAtlas (2019, 19 Nisan). *A.g.y.*
37- Frontline Defenders (2019, 8 Nisan). *Statement on the Assassination of Dilma Ferreira Silva, leader of Brazil's Movement of Dam-Affected Peoples (MAB),* Frontline Defenders Blog. https://www.frontlinedefenders.org/en/statement-report/statement-assassination-dilma-ferreira-silva-leader-brazils-movement-dam-affected (Erişim tarihi: 27.6.2022); EJAtlas (2019, 19 Nisan). *A.g.y.*

1- Banktrack (2021, Ağustos). *The East African crude oil pipeline: New risk developments.* Banktrack Finance Risk Updates. https://www.banktrack.org/download/the_east_african_crude_oil_pipeline_new_risk_developments/210809_risksbanksinvestorseastafricancrudeoilpipeline.pdf (Erişim tarihi: 29.7.2022)
2- Tanzania Invest (2022, 8 Şubat). *Uganda-Tanzania crude oil pipeline final investment decision signed.* https://www.tanzaniainvest.com/energy/eacop-final-investment-decision (Erişim tarihi: 29.7.2022)
3- Atuhaire, P. (2022, 9 Şubat). Why Uganda is investing in oil despite pressures to go green?. *BBC News,* https://www.bbc.com/news/world-africa-60301755 (Erişim tarihi: 29.7.2022)
4- Projenin ortakları ve hisse dağılımları TotalEnergies (%62), Uganda Ulusal Petrol Şirketi (National Oil Company, UNOC, %15), Tanzanya Petrol Geliştirme Şirketi (Tanzania Petroleum Development Company, TPDC, %15) ve CNOOC (%8) olarak sıralanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Barigaba, J. (2021, 21 Ağustos). Cost of Hoima-Tanga pipeline hits $5b as risk averse banks walk away from project. *The EastAfrican.* https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/cost-of-hoima-tanga-pipeline-hits-5b-as-risk-averse-banks-exits-3519504 (Erişim tarihi: 29.7.2022)
5- AFIEGO (2022). EACOP court case at the East African court of justice. *AFIEGO Fact Sheet.* https://www.afiego.org/download/factsheeet-eacop-case-at-the-east-african-court-of-justice-february-2022/?wpdmdl=2718&refresh=625176405540416495058 56 (Erişim tarihi: 27.7.2022)
6- Pearce, F. (2020, 21 Ağustos). A major oil pipeline project strikes deep at the heart of Africa. *Yale Environment 360.* https://e360.yale.edu/features/a-major-oil-pipeline-project-strikes-deep-at-the-heart-of-africa (Erişim tarihi: 29.7.2022)
7- FIDH (2020, Eylül). *New oil, same business? At a crossroads to avert catastrophe in Uganda.* https://www.fidh.org/IMG/pdf/new_oil_same_business.pdf (Erişim tarihi: 29.7.2022)
8- TotalEnergies (t.y.). *Tilenga and EACOP: acting transparently.* https://totalenergies.com/projects/liquids-low-carbon-fuels/tilenga-and-eacop-acting-transparently (Erişim tarihi: 29.7.2022)
9- #StopEACOP(2021, 12 Nisan). *#StopEACOP statement in response to Total's recent disclosures.* https://static1.squarespace.com/static/5fc078e1ab79f442f227752e/t/60747d5fdc8c9215400d342e/1618247008385/StopEACOP+-Response+to+TOTAL+%28April+12%2C+2021%29.pdf (Erişim tarihi: 29.7.2022)
10- Bogrand, A. vd. (2020, Eylül). *Empty promises down the line? A human rights impact assessment of the East African crude oil pipeline.* Oxfam Research Paper. https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621045/rr-empty-promises-down-line-101020-en.pdf (Erişim tarihi: 29.7.2022); AFIEGO (2021, Nisan). Environment, community abuses & increasing debt: Is Uganda seeing the beginning of the oil curse?. *The Energizer-AFIEGO's Monthly Newsletter.* https://www.afiego.org/download/afiegos-april-2021-newsletter/?wpdmdl=2322&refresh=60f14f1a2dff61626427162 (Erişim tarihi: 29.7.2022); FIDH (2020). *A.g.y.*
11- TotalEnergies (t.y.). *A.g.y.*
12- Bogrand, A. vd. (2020, Eylül). *A.g.y.*
13- AFIEGO (2021, Nisan). *A.g.y.*
14- Bogrand, A. vd. (2020). *A.g.y.*
15- Bogrand, A. vd. (2020). *A.g.y.*
16- Bogrand, A. vd. (2020). *A.g.y.*
17- Campistron, M. (2020, 17 Eylül). Uganda-Tanzania oil pipeline threatens 'disastrous' environmental consequences. *France 24.* https://www.france24.com/en/20200917-uganda-tanzania-oil-pipeline-threatens-disastrous-environmental-consequences (Erişim tarihi: 30.7.2022)
18- AFIEGO (2022). *A.g.y.*
19- Ssebyoto, A. (2021, 30 Ocak). We must conserve our wetlands. *Monitor.* https://www.monitor.co.ug/OpEd/Letters/We-must-conserve-our-wetlands/806314-5223408-4k8b4s/index.html (Erişim tarihi: 29.7.2022)
20- Ddamulira, R. vd. (2017). *Safeguarding people & nature in the East Africa crude oil pipeline project: A preliminary environmental and socio-economic threat analysis.* WWF Discussion Paper-Africa. https://www.wwf.no/assets/attachments/99-safeguarding_nature_and_people___oil_and_gas_pipeline_factsheet.pdf (Erişim tarihi: 29.7.2022)
21- AFIEGO (2022). *A.g.y.*; Ddamulira, R. vd. (2017). *A.g.y.*
22- AFIEGO (2022). *A.g.y.*; Ddamulira, R. vd. (2017). *A.g.y.*
23- Ddamulira, R. vd. (2017). *A.g.y.*
24- Ddamulira, R. vd. (2017). *A.g.y.*
25- Bogrand, A. vd. (2020). *A.g.y.*
26- Ddamulira, R. vd. (2017). *A.g.y.*
27- AFIEGO (2022). *A.g.y.*; Ddamulira, R. vd. (2017). *A.g.y.*

BÖLÜM 6 - HİNDİSTAN, CHHATTISGARH'DA KÖMÜR MADENLERİ KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

1- IEA (2020). *Coal 2020.* https://www.iea.org/reports/coal-2020/supply (Erişim tarihi: 31.7.2022)
2- Survival International (2021, 1 Ekim). *Coal mine plans spark huge protest from India's tribal people.* www.survivalinternational.org/news/12656 (Erişim tarihi: 31.7.2022)
3- Hindistan her ne kadar 2021 yılında Glasgow'da düzenlenen COP26 Zirvesi'nde 2070 yılı için net-sıfır hedefi koyduğunu ilan etmiş olsa da, bu hedefine uyumlu olmayan biçimde yıllık kömür üretimini 1 milyar ton civarına çıkarmayı planlıyor; mevcut kömür madenlerine yenilerini ekliyor. Hindistan hükümetinin 2020 yılının ortasında açıkladığı "Kömürü Salıvermek [Unleashing Coal]" programı kapsamında 41 yeni alanın kömür madenciliğine açılması öngörülüyor. Böylelikle Hindistan hükümeti ülkedeki kömür üretimini %30 civarında artırırken, kömür ihracatını da fazlalaştıracak. Aynı zamanda, COP26 Zirvesi'nin sonuç metnine *phase out* (kademeli çıkış) kavramı yerine *phase down* (kademeli azaltım) kavramının konulması için göstermiş olduğu diplomatik gayret ve katkı da Hindistan'ın "kömürden çıkış" konusundaki tutumunu ortaya koymakta. Bkz. Ministry of Coal (2020, 11 Haziran). *Unleashing coal: New hopes for Atmanirbhar Bharat.* pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1630919 (Erişim tarihi: 30.7.2022); Frayer, L. (2021, 3 Kasım). India pledges net-zero emissions by 2070 — but also wants to expand coal mining. *NPR.* www.npr.org/2021/11/03/1051805674/modi-india-cop26-coal-renewable-energy (Erişim tarihi: 30.7.2022); Dave, A. (2021, 13 Kasım). India proposes new wording on phasing coal "down" not "out". *Reuters.* www.reuters.com/business/cop/india-proposes-new-wording-phasing-coal-down-not-out-2021-11-13/ (Erişim tarihi: 30.7.2022)
4- Banerjee, S. (2022). Korba: Planning a just transition for India's biggest coal and power district. *İFOREST.* iforest.global/wp-content/uploads/2022/02/Korba-Report.pdf (Erişim tarihi: 31.7.2022)
5- Energyworld (2022, 21 Şubat). *Coal, Korba and climate: A case study for India's energy transition.* energy.economictimes.indiatimes.com/news/coal/coal-korba-and-climate-a-case-study-for-indias-energy-transition/89710332 (Erişim tarihi: 31.7.2022)
6- Banerjee, S. (2022). *A.g.y.*
7- Banerjee, S. (2022). *A.g.y.*
8- ENVIS Center (2015, 29 Eylül). *Forest.* http://chtenvis.nic.in/Forest.html (Erişim tarihi: 31.7.2022)
9- Banerjee, S. (2022). *A.g.y.*
10- Amnesty International (2016, 13 Temmuz). *India: When land is lost, do we eat coal? Coal mining and violations of Adivasi rights in India.* www.amnesty.org/en/documents/asa20/4391/2016/en/ (Erişim tarihi: 31.7.2022); Pandey, R. (2016, 26 Eylül). MoEFCC grants multiple extensions to Kusmunda Mine in Chhattisgarh despite public opposition. *Land Conflict Watch.* www.landconflictwatch.org/conflicts/kusmunda-coal-mines-expansion (Erişim tarihi: 31.7.2022); Sengupta, D. (2020, 9 Ocak). Environment Ministry clears 10 coal mining projects. *India Times.* economictimes.indiatimes.com/industry/indl-goods/svs/metals-mining/environment-ministry-clears-10-coal-mining-projects/articleshow/73164833.cms?from=mdr (Erişim tarihi: 31.7.2022)
11- Amnesty International (2016, 13 Temmuz). *A.g.y.*; Pandey, R. (2016, 26 Eylül). *A.g.y.*
12- Aggarwal, M. (2021, 23 Eylül). Yes, no or maybe: Fate of Hasdeo Arand forest back in limbo. *Mongobay.* india.mongabay.com/2021/09/yes-no-or-maybe-fate-of-hasdeo-arand-coalfield-back-in-limbo/ (Erişim tarihi: 31.7.2022)
13- Quartz India (t.y.). *An Indian mining conglomerate is eating up a sacred forest grove.* qz.com/india/1729021/an-adani-coal-mine-threatens-a-sacred-forest-grove-in-india/ (Erişim tarihi: 31.7.2022); Mining Technology (2015, 9 Kasım). *Vedanta's subsidiary inaugurates Chotia coal mine in Chhattisgarh, India.* www.mining-technology.com/news/newsvedantas-subsidiary-inaugurates-chotia-coal-mine-in-chhattisgarh-india-4715337/ (Erişim tarihi: 31.7.2022); EJAtlas (2017, 12 Ocak). *Direct violation of Forest Rights Act in the mining belt of Surguja district, Chhattisgarh, India.* ejatlas.org/conflict/direct-violation-of-forest-rights-act-in-the-mining-belt-of-surguja-district-chhattisgarh (Erişim tarihi: 31.7.2022)
14- Sarkar, S. (2021, 8 Ekim). Chhattisgarh: Villagers take out 330-km march to oppose coal mining projects. *The Week.* www.theweek.in/news/india/2021/10/08/chhattisgarh-villagers-take-330-km-march-oppose-coal-mining-projects.html (Erişim tarihi: 31.7.2022)
15- Quartz India (t.y.). *A.g.y.*; Survival (t.y.). *Adivasis against coal.* www.survivalinternational.org/campaigns/adivasisagainstcoal (Erişim tarihi: 31.7.2022)
16- Sarkar, S. (2021, 8 Ekim). *A.g.y.*
17- DNA (2015, 2 Ocak). *Villagers protest coal mines re-allotment in Chhattisgarh.* www.dnaindia.com/india/report-villagers-protest-coal-mines-re-allotment-in-chhattisgarh-2048904 (Erişim tarihi: 31.7.2022)
18- Sarkar, S. (2021, 8 Ekim). *A.g.y.*; Survival (t.y.). *A.g.y.*
19- Survival (2022, 8 Mart). *New report exposes brutal persecution of Adivasi women defending their land.* www.survivalinternational.org/news/12735 (Erişim tarihi: 31.7.2022)
20- Jha, S. (2022, 11 Nisan). Environmentalists protest Chhattisgarh's green signal to mining projects in Hasdeo Aranya. *DownToEarth.* www.downtoearth.org.in/news/forests/environmentalists-protest-chhattisgarh-s-green-signal-to-mining-projects-in-hasdeo-aranya-82330 (Erişim tarihi: 31.7.2022)

BÖLÜM 7 - ÇEVRE ADALETSİZLİĞİ KISKACINDA BATAN KENT CAKARTA

1- Makrotrends (t.y.). *Jakarta, Indonesia Metro Area Population 1950-2022.* https://www.macrotrends.net/cities/21454/jakarta/population#:~:text=The%20metro%20area%20population%20of,a%201.16%25%20increase%20from%202018 (Erişim tarihi: 2.8.2022)
2- Rukmana, D., Ramadhani, D. (2021). Income inequality and socioeconomic segregation in Jakarta. (Der. M. van Ham, T. Tammaru, R. Ubarevičienė ve H. Janssen) *Urban socio-economic segregation and income inequality* (s. 132-152) içinde. The Urban Book Series. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64569-4_7
3- Gelir dağılımının giderek kötüleştiği Endonezya'da nüfusun en zengin %1'i toplam varlığın yarısını elinde tutuyor; nüfusun üçte birinden biraz fazlası yoksulluk sınırında yaşamakta. Detaylı bilgi için bkz. Oxfam (2017). *Towards a more equal Indonesia: How the government can take action to close the gap between the richest and the rest* (Briefing Paper). https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/bp-towards-more-equal-indonesia-230217-en_0.pdf (Erişim tarihi: 2.8.2022)
4- Rukmana, D. ve Ramadhani, D. (2021). *A.g.y.*; Goh, K. (2021). *Form and flow: The spatial politics of urban resilience and climate justice.* MIT Press; Colven, E. (2020). Subterranean infrastructures in a sinking city: The politics of visibility in Jakarta. *Critical Asian Studies* 52 (2): 1-21 doi:10.1080/14672715.2020.1793210; Leitner, H. ve Sheppard, E. (2017). From Kampungs to Condos? Contested accumulations through displacement in Jakarta. *Environment and Planning A: Economy and Space* 50 (2): 437-456. doi:10.1177/0308518X17709279
5- Goh, K. (2019). Urban waterscapes: The hydro-politics of flooding in a sinking city. *International Journal of Urban and Regional Research* 43 (2): 250-272. doi:10.1111/1468-2427.12756
6- Padawangi, R. ve Douglass, M. (2015). Water, water everywhere: Toward participatory solutions to chronic urban flooding in Jakarta. *Pacific Affairs* 88 (3): 517-550. doi:10.5509/2015883517
7- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *Social justice at bay: The Dutch role in Jakarta's coastal defence and land reclamation.* SOMO, Both ENDS and TNI Raporu.
8- Verisk Maplecroft (2020). *Environmental Risk Outlook 2020.* https://www.maplecroft.com/insights/analysis/download-the-environmental-risk-outlook-2020/#embedform
9- Dawson, A. (2019). *Extreme Cities.* Verso.
10- Greenpeace (2021, Haziran). *The projected economic impact of extreme sea-level rise in seven Asian cities in 2030.* https://www.greenpeace.org/static/planet4-eastasia-stateless/2021/06/966e1865-gpea-asian-cites-sea-level-rise-report-200621-f-3.pdf (Erişim tarihi: 2.8.2022)
11- Padawangi, R. ve Douglass, M. (2015). *A.g.y.*; Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
12- Davis, R. (2021, 22 Şubat). Indonesia – floods worsen in greater Jakarta region, 5 people reported dead, over 30,000 displaced. *Floodlist.* https://floodlist.com/asia/indonesia-greater-jakarta-floods-update-february-2021 (Erişim tarihi: 2.8.2022)
13- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
14- Goh, K. (2019). *A.g.y.*; Goh, K. (2021). *A.g.y.*; Padawangi, R. ve Douglas, M. (2015). *A.g.y.*
15- Hall, D. (2010, Temmuz). Indonesia – water - water privatisation in Jakarta. *PSIRU.* http://www.psiru.org/node/15284.html (Erişim tarihi: 2.8.2022)
16- Oxfam (2017). *A.g.y.*
17- Colbran, N. (2009). Will Jakarta be the next Atlantis? Excessive groundwater use resulting from a failing piped water network. *Environment and Development Journal* 5 (1): 20-37. http://www.lead-journal.org/content/09018.pdf (Erişim tarihi: 2.8.2022)
18- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*; Goh, K. (2019). *A.g.y.*
19- Kooy, M. ve Furlong, K. (2018, 19 Mart). Why the rich in Jakarta have better access to water than the poor – it's not the piped network. *The Conversation.* https://theconversation.com/why-the-rich-in-jakarta-have-better-access-to-water-than-the-poor-its-not-the-piped-network-91658 (Erişim tarihi: 2.8.2022)
20- Goh, K. (2021). *A.g.y.*; Dawson, A. (2019). *A.g.y.*
21- Kawata, Y. (2022). Green infrastructures in megacity Jakarta: Current status and possibilities of mangroves for flood damage mitigation. (Der. F. Nakamura) *Green infrastructure and climate change adaptation* (s. 335-353) içinde. Ecological Research Monographs. Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-6791-6_21
22- Padawangi, R. ve Douglass, M. (2015). *A.g.y.*
23- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*; Salim, W., Bettinger, K. ve Fisher, M. (2019). Maladaptation on the waterfront: Jakarta's growth coalition and the Great Garuda. *Environment and Urbanization ASIA* 10 (1): 63-80. https://doi.org/10.1177/0975425318821809; Goh, K. (2021). *A.g.y.*
24- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*; Dawson, A. (2019). *A.g.y.*
25- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
26- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
27- Salim, W., Bettinger, K. ve Fisher, M. (2019). *A.g.y.*; Goh, K. (2021). *A.g.y.*
28- Colbran, N. (2009). *A.g.y.*
29- Colbran, N. (2009). *A.g.y.*
30- Colbran, N. (2009). *A.g.y.*
31- Leitner, H. ve Sheppard, E. (2017). *A.g.y.*

32- Leitner, H. ve Sheppard, E. (2017). *A.g.y.*
33- Goh, K. (2019). *A.g.y.*; Goh, K. (2021). *A.g.y.*
34- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
35- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
36- Goh, K. (2019). *A.g.y.*; Goh, K. (2021). *A.g.y.*
37- Bakker, M., Kishimoto, S. ve Nooy, C. (2017). *A.g.y.*
38- Save Jakarta Bay Coalition [Koalisi Selamatkan Teluk Jakarta] (2016, 28 Ekim). *Joint letter of concern on the Government of the Netherlands support on reclamation of 17 artificial islands and NCICD project in Jakarta Bay.* https://www.tni.org/files/article-downloads/annex_letter_to_minister-president_rutte.pdf (Erişim tarihi: 2.8.2022)
39- Goh, K. (2019). *A.g.y.*

BÖLÜM 8 - MUĞLA'DA KÖMÜR KARASI ÖLMEZ AĞACINI YOK EDERKEN

1- APLUS Enerji (2021, Kasım). *Karbon nötr Türkiye yolunda ilk adım: Kömürden çıkış 2030.* https://sefia.org/wp-content/uploads/2021/12/komurden-cikis-2030-min.pdf (Erişim tarihi: 7.8.2022). Bu rapor, Kömürün Ötesinde Avrupa (Europe Beyond Coal), CAN Europe, Sürdürülebilir Ekonomi ve Finans Araştırmaları Derneği (SEFiA), WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı), Greenpeace Akdeniz, İklim Değişikliği Politika ve Araştırma Derneği ve 350.org için hazırlanmıştır.
2- OECD ülkeleri Paris Anlaşması hedeflerinin tutturulması için yeni kömür inşaatlarından vazgeçilmesi gerektiğini kabul etse de, ABD, Avustralya, Polonya, Meksika, Japonya ve Türkiye yeni kömür planları yapmayı sürdürüyor. Detaylı bilgi için bkz. Global Energy Monitor (2022). *Boom and bust coal 2022: Tracking the global coal plant pipeline.* Global Energy Monitor, CREA, E3G, Sierra Club, SFOC, Kiko Network, CAN Europe, LIFE ve Bangladesh Groups Raporu. https://globalenergymonitor.org/wp-content/uploads/2022/04/BoomAndBustCoalPlants_2022_Turkish.pdf. (Erişim tarihi: 28.7.2022)
3- Adaman, F. Akbulut, B. ve Arsel, M. (Der., 2017) *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan.* I.B. Tauris; Özbay, C., Erol, M., Terzioğlu, A. ve Türem, Z. U. (Der., 2016). *The making of neoliberal Turkey.* Ashgate Publishing Ltd.
4- Adaman, F. Akbulut, B. ve Arsel, M. (Der., 2017). *A.g.y.*
5- Paker, H. (2017) The "politics of serving" and neoliberal developmentalism: The Megaprojects of AKP as tools of hegemony building. (Der. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel) *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan* (s. 103-119) içinde. I.B. Tauris.; Adaman, F., Arsel, M. ve Akbulut, B. (2017). Conclusion: Neoliberal modernization cast in concrete. (Der. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel) *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan* (s. 246-253) içinde. I.B. Tauris.
6- Erensü, S. (2017). Turkey's hydropower renaissance: Nature, neoliberalism and development in the cracks of infrastructure. (Der. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel) *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan* (s. 120-146) içinde. I.B. Tauris.
7- İklim Haber (2022, 14 Şubat). *2021'de Türkiye'nin elektrik üretiminde fosil yakıtların payı arttı.* https://www.iklimhaber.org/2021de-turkiyenin-elektrik-uretiminde-fosil-yakitlarin-payi-artti/#:~:text=TE%C4%B0A%C5%9E'%C4%B1n%20verilerine%20g%C3%B6re%20ge%C3%A7en,%64'%C3%BCn%20%C3%BCzerine%20%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1 (Erişim tarihi: 28.7.2022); International Energy Agency (IEA) (2021). *Turkey 2021 Energy Policy Review.* https://iea.blob.core.windows.net/assets/cc499a7b-b72a-466c-88de-d792a9daff44/Turkey_2021_Energy_Policy_Review.pdf (Erişim tarihi: 28.7.2022)
8- APLUS Enerji (2021, Kasım). *A.g.y.*
9- İklim Haber (2022, 14 Şubat). *A.g.y.*; International Energy Agency (IEA) (2021). *A.g.y.*
10- Global Energy Monitor (2022). *A.g.y.*
11- APLUS Enerji (2021, Kasım). *A.g.y.*; International Energy Agency (IEA) (2021). *A.g.y.*
12- Ayas, C. ve Wiseman, J. (2022). Exploring the political economy of coal: Insights from Turkey. (Der. M. Jakob ve J. C. Steckel) *The political economy of coal: Obstacles to clean energy transitions* (s. 153-168) içinde. Routledge.
13- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020). *2019-2023 stratejik planı.* s. 76. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/muqpM+Stratejik_Plan_2019-2023.pdf (Erişim tarihi: 7.8.2022)
14- APLUS Enerji (2021, Kasım). *A.g.y.*
15- International Energy Agency (IEA) (2021). *A.g.y.*
16- İklim Haber (2022, 14 Şubat). *A.g.y.*
17- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *Kömürün Gerçek Bedeli – Muğla Raporu.* CAN Europe. http://www.old.caneurope.org/docman/coal-phase-out/3553-koemueruen-gercek-bedeli-mugla/file (Erişim tarihi: 7.8.2022)
18- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
19- Acar, S. ve Kızılkaya, S. (2021, Haziran). *Türkiye'de kömüre dayalı istihdamın ve ekonominin analizi.* CAN Europe. https://caneurope.org/content/uploads/2021/06/Komure-Dayali-Istihdam-ve-Ekonomi_CAN-Europe.pdf (Erişim tarihi: 7.8.2022)
20- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
21- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
22- Olcan, A. (2021, 22 Ağustos). Akbelen Ormanı: Devlet destekli şirket saldırısı ve direniş – Psikolojik harp taktiği. *1+1 Express.* https://birartibir.org/psikolojik-harp-taktigi/ (Erişim tarihi: 7.8.2022)
23- Usta, S., Demirtaş, A., ve Gökmen, M. (2018). *Muğla il sınırları içindeki 3 termik santral ve açık ocak linyit işletmelerinin orman ekosistemlerine etkileri.* Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği. http://kirsalcevre.org.tr/foto/file/Mugladaki%20Termik%20Santral%20ve%20Linyit%20Madenlerinin%20Orman%20Ekosistemlerine%20Etkileri%20Kirsal%20Cevre%202018.pdf (Erişim tarihi: 7.8.2022)
24- Usta, S., Demirtaş, A., ve Gökmen, M. (2018). *A.g.y.*
25- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
26- Baba, A. (2001). Yatağan (Muğla) Termik Santrali atık depolama sahasının yeraltı sularına etkisi. *Jeoloji Mühendisliği* 25 (2): 1-19.
27- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
28- Gacal, F. ve Stauffer, A. (2021, Ocak). *Türkiye'de*

kronik kömür kirliliği: Kömürün sağlık yükü ve kömür bağımlılığını sonlandırmak. HEAL. https://www.env-health.org/wp-content/uploads/2021/02/Chronic-Coal-Pollution-Turkey-TR.pdf (Erişim tarihi: 28.7.2022)
29- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
30- CAN Europe, İklim İçin 350 Derneği ve Milas Kent Konseyi (2022, Nisan). *Yerel ekonomi için dönüşüm fırsatı: Milas'ta zeytincilik.* https://world.350.org/turkiye/files/2022/04/Milasta_Zeytincilik_Nisan2022.pdf?_ga=2.214831839.933519815.1659017744-1262288989.1659017744 (Erişim tarihi: 7.8.2002)
31- CAN Europe, İklim İçin 350 Derneği ve Milas Kent Konseyi (2022, Nisan). *A.g.y.*
32- Kantarcı, M. D. (2018). *Güneybatı Anadolu'da (Muğla) açık kömür ocakları ve termik santrallardan atmosfere salınan tozların arıcılık ve zeytinciliğe etkileri üzerine ekolojik bir değerlendirme.* http://costsofcoal.caneurope.org/assets/1.gb-anadolu-toz%2C-ar%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1k%2C-zeytincilik-kantarc%C4%B1-2018-(1).pdf (Erişim tarihi: 28.7.2022)
33- Yıldırım, H., Şahin, Ü., Özturan, D., Özlüer, F., Eroğlu, D., San, C. ve Erdem, C. U. (2018). *Yatağan termik santralı: Etki alanındaki Turgut Köyü hak ihlalleri raporu.* Ekoloji Kolektifi Derneği. https://secureservercdn.net/160.153.137.123/nm7.e04.myftpupload.com/wp-content/uploads/2018/05/Yatağan-Termik-Santralı-Etki-Alanındaki-Turgut-Köyü-Hak-İhlalleri-Raporu.pdf (Erişim tarihi: 28.7.2022); Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
34- Yıldırım, H., Şahin, Ü., Özturan, D., Özlüer, F., Eroğlu, D., San, C. ve Erdem, C. U. (2018). *A.g.y.*
35- Tüfekçi, N. Ç. (2021, 26 Mayıs). Bir dava da Muğla Arı Yetiştiricileri Birliği'nden. *Haber Milas.* https://habermilas.com/haber/7219628/bir-dava-da-mugla-ari-yetistiricileri-birliginden (Erişim tarihi: 29.7.2022)
36- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
37- Kantarcı, M. D. (2018). *A.g.y.*
38- 12 Kasım 2012 tarihli Büyükşehir Yasası ile büyükşehir belediyeleri sınırları içerisinde kalan köylerin tüzel kişiliği kaldırıldı; idari olarak mahalleye dönüştürüldüler. Bu çalışmada idari bir tanımlama olan "mahalle" yerine tarihsel ve sosyolojik olarak geçerliliğini koruyan; içerdiği anlamlar bakımından bu yerleşim birimlerindeki yaşam biçimini daha fazla karşılayan "köy" tanımı tercih edilmektedir.
39- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
40- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
41- Muğla Büyükşehir Belediyesi (2019). *Madenciliği konuşuyoruz.* Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 19. https://www.mugla.bel.tr/uploads/sayfatr/Daire%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1klar%C4%B1/%C3%87evre%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1.pdf (Erişim tarihi: 7.8.2022)
42- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
43- *Milliyet* (2016, 28 Mart). Hüsamlar Mahallesi'nin çaresizliği. https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/mugla/husamlar-mahallesinin-caresizligi-11289150 (Erişim tarihi: 7.8.2022)
44- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
45- *Milliyet* (2016, 28 Mart). *A.g.y.*; Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
46- Saha görüşmesi 2, Temmuz 2022.
47- Saha görüşmesi 2, Temmuz 2022.
48- Belirtilen dönüm başı fiyatlar, ödenen bedelin düşüklüğünü ve rayiç bedelle oransal farklılığı göstermek amacıyla saha görüşmesinde belirtilen yaklaşık ve tahmini rakamlardır.
49- Saha görüşmesi 2, Temmuz 2022.
50- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
51- Olcan, A. (2021, 22 Ağustos). *A.g.y.*
52- Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
53- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
54- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
55- Tüfekçi, N. Ç. (2020, 3 Şubat). *Bir göç hikâyesi: Milas Sekköy'den, Çanakkale Gökçeada'ya* (Abdullah Yalçıntaş'la söyleşi). HaberveİnsanAn.com. https://haberveinsan.com/bir-goc-hikayesi-milas-sekkoy-den-canakkale-gokceada-ya/896/ (Erişim tarihi: 27.7.2022)
56- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022; Özsoy, E. (2021, 28 Haziran). *İklim değişikliğine sebep olan enerji faaliyetlerinin yeni ekoloji paradigmasına göre istimlak göçleri üzerinden çevresel değerlendirmesi: Muğla, Milas örneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Çevre Bilimleri Anabilim Dalı; Tüfekçi, N. Ç. (2020, 3 Şubat). *A.g.y.*
57- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
58- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
59- Bu alıntılar Akdeniz Yeşilleri Derneği'nin bir projesi kapsamında Kerem Topuz'un çektiği ve henüz yapım aşamasında olan *Yok Olan Köyler* belgeselinden alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. https://www.facebook.com/akdenizyesilleridernegi/ (Erişim tarihi: 7.8.2022)
60- Limak (t.y.). *Yeniköy Kemerköy Termik Santralleri.* https://www.limak.com.tr/sektorler/enerji/enerji-uretimi/isletmedeki-termik-santraller/yenikoy-kemerkoy-termik-santralleri (Erişim tarihi: 7.8.2022)
61- YK Enerji (t.y.). *Yeniköy Linyit Maden İşletmesi.* https://www.ykenerji.com.tr/tr/yenikoy-linyit-maden-isletmesi (Erişim tarihi: 7.8.2022)
62- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
63- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
64- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
65- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
66- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
67- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
68- Başakçıoğlu, C. (2022, 6 Haziran). Bilirkişi değinmedi: Akbelen Ormanı'nın altından geçen yeraltı suyu Bodrum'un ihtiyacının üçte birini karşılıyor. *Gazete Duvar.* https://www.gazeteduvar.com.tr/bilirkisi-deginmedi-akbelen-ormaninin-altindan-gecen-yeralti-suyu-bodrumun-ihtiyacinin-ucte-birini-karsiliyor-haber-1567942 (7.8.2022)
69- Bölgede gelişen bazı protestolar ve yerinden

edilmeleri durdurma girişimleri için bkz. Gümüşel, D. ve Gündüzyeli, E. (2019). *A.g.y.*
70- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
71- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.
72- Olcan, A. (2021, 22 Ağustos). *A.g.y.*
73- Bianet (2021, 12 Ağustos). *Akbelen'de yürütmeyi durdurma kararı: "Mücadeleye devam".* https://bianet.org/1/136/248664-akbelen-de-yurutmeyi-durdurma-karari-yolun-basindayiz (Erişim tarihi: 7.8.2022)
74- Meclis Haber (2019, 23 Ekim). *CHP'li Özcan: "Muğla dünyadaki havası en kirli 10 şehirden biri".* https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=147512 (Erişim tarihi: 7.8.2022)
75- Olcan, A. (2021, 22 Ağustos). *A.g.y.*
76- Yeşil Gazete (2021, 12 Ağustos). *İkizköy'de mücadelenin zaferi: Her iki davada yürütmenin durdurulması kararı alındı.* https://yesilgazete.org/ikizkoyden-mucadelenin-zaferi-her-iki-davada-yurutmenin-durdurulmasi-karari-alindi/ (Erişim tarihi: 7.8.2022); Olcan, A. (2021, 22 Ağustos). *A.g.y.*
77- Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanun'un 20. Maddesi'ne göre: "Zeytinlik sahaları içinde ve bu sahalara en az 3 kilometre mesafede zeytinyağı fabrikası hariç zeytinliklerin vegatatif ve generatif gelişmesine mani olacak kimyevi atık bırakan, toz ve duman çıkaran tesis yapılamaz ve işletilemez. Bu alanlarda yapılacak zeytinyağı fabrikaları ile küçük ölçekli tarımsal sanayi işletmeleri yapımı ve işletilmesi Tarım ve Köyişleri Bakanlığının iznine bağlıdır... Zeytincilik sahaları daraltılamaz. Ancak belediye sınırları içinde bulunan zeytinlik sahalarının imar hudutları kapsamı içine alınması hâlinde altyapı ve sosyal tesisler dahil toplam yapılaşma, zeytinlik alanının % 10'unu geçemez. Bu sahalardaki zeytin ağaçlarının sökülmesi Tarım ve Köyişleri Bakanlığının fenni gerekçeye dayalı iznine tabidir. Bu iznin verilmesinde, Tarım ve Köyişleri Bakanlığına bağlı araştırma enstitülerinin ve mahallinde varsa ziraat odasının uygun görüşü alınır. Bu hâlde dahi kesin zaruret görülmeyen zeytin ağacı kesilemez ve sökülemez..." Detaylı bilgi için bkz. *Resmî Gazete* (1939, 7 Şubat). Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.3573.pdf (Erişim tarihi: 7.8.2022)
78- *Resmî Gazete* (2022, 1 Mart). Maden yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220301-11.htm (Erişim tarihi: 7.8.2022)
79- Yeşil Gazete (2022, 31 Mart). *İkizköy'de zeytin ağaçları sökülüyor: Çevre aktivistleri alana koştu.* https://yesilgazete.org/ikizkoyluler-zeytinleri-icin-isikdereye-kostu-zeytin-agaclarini-sokup-atiyorlar/ (Erişim tarihi: 29.7.2022)
80- Bianet (2022, 31 Mart). *Maden şirketi, İkizköy'de zeytin ağaçlarını kesti, halk tepkili.* https://m.bianet.org/bianet/emek/259870-maden-sirketi-ikizkoy-de-zeytin-agaclarini-kesti-halk-tepkili (Erişim tarihi: 29.7.2022)
81- Başakçıoğlu, C. (2022, 6 Haziran). *A.g.y.*
82- Saha görüşmesi 2, Temmuz 2022.
83- Çaklı, O. (2021, 23 Şubat). Bodrum'a su temin edecek baraj Milaslıları yerinden edecek. *Gazete Duvar.* https://www.gazeteduvar.com.tr/bodruma-su-temin-edecek-baraj-milaslilari-yerinden-edecek-haber-1514197 (Erişim tarihi: 29.7.2022)
84- Saha görüşmesi 1, Temmuz 2022.

SONUÇ

1- Araştırma başlığında iklim hareketliliği konusunda önde gelen uzmanların kaleme aldığı, konuyla ilgili akademik bir manifesto olarak nitelendirilebilecek çalışmadan yararlanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Boas, I., Farbotko, C., Adams, H., Sterly, H., Bush, S., van der Geest, K., Wiegel, H., Ashraf, H., Baldwin, A., Bettini, G., Blondin, S., de Bruijn, M., Durand-Delacre, D., Fröhlich, C., Gioli, G., Guaita, L., Hut, E., Jarawura, F. X., Lamers, M., Lietaer, S., Nash, S. L., Piguet, E., Rothe, D., Sakdapolrak, P., Smith, L., Furlong, B. T., Turhan, E., Warner, J., Zickgraf, C., Black, R. ve Hulme, M. (2019). Climate migration myths. *Nature Climate Change* (9): 898-903.
2- Khagram, S. (2004). *Dams and development. Transnational struggles for water and power.* Cornell University Press.

MEKANDA ADALET DERNEĞİ

M A D

CENTER FOR SPATIAL JUSTICE

mekandaadalet.org